

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Роман Лозинський

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ЛЬВОВА

(у контексті
суспільного розвитку
Галичини)

Львів
Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
2005

ББК С73 (4 УКР31-2ЛьВ)-234

ТЗ (4 УКР31-2ЛьВ)

Л-72

УДК 911.3 : [314 + 572.9] (477.83 / . 86 – 25)

Рецензенти:

д-р геогр. наук, проф. *Я. І. Жупанський*
(Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича);

д-р геогр. наук, проф. *О. І. Шаблій*
(Львівський національний університет імені Івана Франка);

канд. екон. наук, проф. *Є. П. Качан*
(Тернопільська академія народного господарства);

канд. іст. наук, доц. *А. Г. Данилюк*
(Львівський національний університет імені Івана Франка).

Рекомендовано до друку Вченою Радою Львівського національного університету імені Івана Франка. Протокол № 9/9 від 24 вересня 2003 р.

Лозинський Р. М.

Л-72 Етнічний склад населення Львова
(у контексті суспільного розвитку Галичини). – Львів, 2005. – 358 с.

ISBN 966-613-378-4

Досліджено динаміку етнічного складу населення Львова від часу заснування міста й до сьогодення. Етнічний склад проаналізовано в контексті суспільного розвитку Галичини. Простежено вплив різних факторів на формування та динаміку етнічного складу, а також зміну їхньої важливості залежно від історичних періодів та функцій, які виконувало місто в місцевій системі розселення. Значну увагу приділено динаміці кількості головних етнічних груп, що мешкали у Львові, етнічній мікрогеографії міста, етнічними особливостями соціальної структури населення, проблемам адаптації мігрантів різного етносоціального походження до умов життя у місті, особливостям розвитку регіональної системи розселення, зокрема, процесу урбанізації населення.

Для наукових працівників, студентів, усіх, кого цікавить історія та географія Львова й Галичини.

Лл.: 16. Табл.: 65. Бібліогр.: 316 назв.

Lozyns'kyi R. M.

Ethnic Composition of Population of Lviv (in the context of public development of Halychyna). – Lviv, 2005. – 358 p.

The dynamics of ethnic composition of population of Lviv since the time of foundation of the city and to nowadays has been studied. Ethnic composition has been analysed in the context of public development of Halychyna. Influence of different factors on forming and dynamics of ethnic composition, and also change of their importance depending on history periods and functions, which were executed by the city in the local system of resettling, has been observed. Considerable attention has been paid to the dynamics of the quantity of main ethnic groups, who lived in Lviv, ethnic microgeography of the city, ethnic features of social structure of the population, problems of adaptation of migrants of different ethnic and social origin to the conditions of life in the city, features of development of the regional system of resettling, a process of urbanisation of the population in particular.

For research workers, students, all, who are interested in history and geography of Lviv and Halychyna.

Fig.-s: 16. Tabl.: 65. Bibliogr.: 316 titles.

ББК С73 (4 УКР31-2ЛьВ)-234

ТЗ (4 УКР31-2ЛьВ)

ISBN 966-613-378-4

© Лозинський Р. М., 2005

ПЕРЕДМОВА

Етнічний розвиток Львова за низкою ознак є унікальним не тільки для України, а й, мабуть, для всієї Європи. Небагато відшукається міст, етнічна історія яких була б настільки складною та суперечливою, такою динамічною та драматичною.

Львів виник у середині XIII ст. як невелике місто-замок, покликане захищати навколишню територію від нападу іноземних загарбників. Оскільки ж місто Лева розмістилося надзвичайно вигідно не тільки з військового, а й з торгово-економічного погляду, то вже за декілька десятиліть його історична доля зазнала стрімких змін. Перебуваючи під захистом княжого замку, швидко зростало торгово-ремісниче населення Львова. Цьому сприяли спеціальні заходи для відродження торгівлі та ремесел у зруйнованій монголо-татарськими ордами державі, яких уживали українські князі, а також економічна активність іноземців у регіоні. Місто з головно оборонного центру перетворилося ще й на важливий осередок економічного та політичного життя держави. У Львові збільшилася кількість та суспільна важливість населення іноземного походження, яке з XIV ст. надовго здобуло владу над цим містом.

Спочатку тривалий період у Львові господарювали німці. В другій половині XIV–XV ст. Львів за багатьма параметрами можна було навіть назвати взірцевим німецьким містом з прямокутною площею в центрі міста та високою ратушею посеред неї, прямими вулицями, які відходили від площі, високими мурами, що оберігали її мешканців від ворогів, містом, у якому панували німецька мова та німецькі звичаї, де всі високі міські чини також називалися по-німецьки. Проте згодом, дуже швидко як на історичний час, німецького населення у Львові майже не залишилося. Спочатку німці перейшли на польську мову в спілкуванні, потім почали вважати себе поляками і, зрештою, поміняли прізвища на польський лад. Та ще десь тоді сталася у Львові величезна пожежа, яка майже повністю знищила все взірцеве місто... І тільки прізвища власників колишніх приміських фільварків багатих львівських патриціїв німецького походження, змінені до невпізнання у назвах сучасних міських вулиць, залишилися у спадок від німецького Львова.

Ще місто Лева сотні років було рідним для тисяч вірменів. Вірменська колонія майже ровесниця міста. Вірмени надавали Львову неповторного східного колориту, вони торгували з усім світом, торгували всім, що тільки було. Крім

того, вірмени ввійшли в історію Львова як вельми вправні ремісники та сумлінні державні службовці. Однак також якось швидко та несподівано за лічені десятиліття їх у місті не стало. Наприкінці XVIII ст. залишилося лише якихось дві сотні нащадків колись великої та могутньої вірменської колонії, відомої в усій Європі та половині Азії, але й ті згодом загубилися десь поміж сторінками історії Львова.

Віками у місті жили євреї. Зневажені та принижені, позбавлені чи не всіх міських прав, вони створили тут свій власний світ, своє власне місто, й там у його нетрях виробили та протиставили офіційній владі свою владу, засновану, мабуть, на найуніверсальнішій у світі силі – силі грошей, скріпленій тисячолітніми вірою, досвідом, солідарністю. Зі Львова євреї розселялися по всьому краю, опановуючи міста та містечка Галичини, проникаючи у найглухіші закутки як ніде гостинної для них землі. Шістсот років, двадцять поколінь – це все було перекреслено в 1941–1943 рр., коли гітлерівці знищили понад 135 тис. євреїв Львова та околиць.

Однак найдовший період це місто вважали своїм поляки. Вони зробили Львів містом польської слави, одним із центрів консолідації польського етносу у важкі для нього роки. Історію цієї етнічної спільноти, її культуру, освіту, науку без згадки про Львів не можливо повноцінно осягнути. Сотні років поляки були господарями в цьому місті, становлячи у ньому абсолютну більшість населення, нав'язуючи звідси всьому регіону свою волю, свої умови та правила. І також не так уже й давно, у 40-х роках XX ст., всього-на-всього за декілька років, вони майже всього у Львові позбулися. Поляки покидали місто розгублені, втомлені жорстокою війною, не маючи навіть часу на те, щоб осягнути усю величину втраченого ними, але добре розуміючи, що залишити це місто потрібно обов'язково... Деякі сучасники неіснуючого вже польського Львова залишилися і нині – живуть своїми спогадами, розсіяні по всій Польщі.

Це місто навіть деякий період було російським. Росіяни прийшли сюди горді та самовпевнені. Вони ногами відчиняли двері особняків польської еліти та вважали, що мають на це всі права, бо були переможцями у найстрашнішій війні в історії людства. Росіяни приїжджали сюди з усіх усюд, з найрізноманітніших місцевостей величезної держави і кожен з них тут знаходив собі місце. Львів ненадовго став навіть більше російським містом, ніж чимало великих міст десь там у Центральній Україні, яка вже сторіччями перебувала в складі Росії... Більшість з цих росіян залишилися в місті назавжди, деякі з них живуть і сьогодні, але вони вже зовсім інші – сиві пенсіонери, що самотньо прогулюються по занедбаному Стрийському парку, згадуючи свою молодість.

Тільки от для українців у Львові дуже довго не вистачало місця... Такою вже була доля цього міста, міста, яке в другій половині XX ст. виявилось найбільш українським серед усіх міст України, яке стало її духовною столицею, без якого, можливо, й не було б держави, яка зветься Україна.

Розділ I ДАВНЬОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД

Перша історична згадка про Львів датована 1256 р. Місто згадане в Галицько-Волинському літописі, де описано пожежу міста Холма: “... і полум'я було таке, що зо всієї землі Холмської заграву було видіти. Навіть і зо Львова дивлячись, було видно її по белзьких полях од палахкотіння сильного полум'я”¹.

Археологічні дослідження засвідчують, що поселення міського типу на території сучасного Високого Замку могло існувати ще задовго до дати першої згадки в історичному джерелі², однак виникнення міста, яке тепер має назву Львів, правомірно пов'язати саме з серединою XIII ст. І постало місто Лева якщо не у 1256 р., то щонайбільше на десять-п'ятнадцять років раніше. Скоріш за все, Львів був заснований невдовзі після першого нападу татар на українські землі, який відбувся 1239 р. Напади степових кочівників спонукали галицько-волинського князя Данила Романовича закладати нові міста-замки, які б захищали його землю від грізних і жорстоких ворогів, та вживати заходів, щоб стимулювати торгівлю і ремесла в зруйнованій після першого нападу монголо-татарських військ державі. Є припущення, що замок Львів збудовано на честь династичного шлюбу сина Данила Галицького Лева з угорською принцесою Констанцією, який укладено 1247 р. І саме для відзначення одруження молодого князя місто отримало своє ім'я – Львів³.

У системі нових оборонних “градів” Галицько-Волинського князівства, які заклав Данило Галицький, крім Львова, найвідомішими були Холм, Крем'янець, Любачів, Данилів. Як бачимо, замки князь Данило будував здебільшого у

¹ Галицько-Волинський літопис // Літопис руський. – К., 1989. – С. 417.

² Див.: Ратич О. О. *Древньоруські матеріали з розкопок 1955–1956 рр. на Замковій горі у Львові* // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – К., 1961. – Вип. 3. – С. 115–127; Багрій Р. С. *Археологічні дослідження ранньосередньовічного Львова* // Київська Русь: Культура, традиції: Зб. наук. праць. – К., 1982. – С. 31; Петегирич В., Івановський В. *Середньовічна археологія Львова: підсумки і перспективи* // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези доп. та повідом. Міжнар. наук. конф. 19–21 серпня 1993 р. – Галич; Львів, 1993. – С. 41–43; Петегирич В., Филипчук М. *Город під Золотим Левом. Нотатки археологів* // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 24–28; Петегирич В. *Середньовічний Львів відкритий археологами* // Дзвін. – 1995. – № 3–4. – С. 130–135.

³ Крип'якевич І. П. *Львів княжих часів* // Нариси історії Львова. – Львів, 1956. – С. 22.

центральної частині Галицько-Волинської держави, оскільки саме ця територія, будучи розташованою на головному шляху зі Східної Європи у Західну, найбільше потерпала від нападів монголо-татар. Зазвичай засновані князем Данилом “гради” ставали основою нових міських поселень, багатьом з яких згодом судилося стати важливими суспільно-політичними й економічними осередками Західної України.

Визначити етнічний склад населення Львова в ранній, давньоукраїнський, період його існування дуже важко. Адже за цей період нема жодних статистичних матеріалів, а наявні історичні джерела в питаннях щодо етнічних стосунків у Львові здебільшого малоінформативні. Тому, щоб схарактеризувати етнічний склад населення міста в давньоукраїнський період, передусім дослідимо загальносуспільну ситуацію, за якої виник і розвивався Львів, а також інші міські поселення Західної України та сусідніх регіонів. У контексті загальносуспільної ситуації спробуємо проаналізувати скупі відомості історичних джерел, результати археологічних досліджень Львова та матеріали топоніміки. А ще, за потреби, долучимо до аналізу відомості про етнічні групи в складі населення міста в пізніші періоди.

За роки князювання Данила Романовича (до 1264 р.) в історичних джерелах взагалі немає жодних відомостей про етнічні особливості населення Львова. У цей період місто Лева – це, передусім, місто-замок. Побудований на Замковій горі, на Головному Європейському вододілі, на шляху із Заходу на Схід, Львів мав стратегічно важливе географічне положення, тому одразу ж став одним із найважливіших оборонних пунктів Галицько-Волинської держави¹. Це засвідчує датована 1259 р. друга згадка про Львів в історичних джерелах, де описано те, як воєначальник Золотої Орди Бурундай вимагав від Данила Галицького розібрати оборонні споруди львівського замку². Цю вимогу галицький князь змушений був виконати, однак за деякий час львівський замок відбудовано.

Ймовірно, що і населення Львова спочатку формувалося відповідно до головної функції, яку виконувало місто. Основу його мешканців становили українці: військова залога, яка захищала княжий замок, та жителі розміщеного внизу під замком давнішого торгово-ремісничого поселення. У складі військової залоги могли бути також нечисленні представники інших етнічних спільнот, зокрема, вірмени і татари, оскільки є пізніші історичні згадки про їхню службу у війську Данила та його сина³. Однак конкретних відомостей про мешканців іноземного походження у Львові за князювання Данила Галицького немає.

¹ Котляр Н. Ф. *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.* – К., 1985. – С. 163–164.

² *Історія Львова в документах і матеріалах. Зб. документів і матеріалів.* – Львів, 1986. – С. 9.

³ Ісаєвич Я. *Як виникло місто під назвою Львів* // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 21; Зіморевич Б. *Потрійний Львів: Leopoldis Triplex.* – Львів, 2002. – С. 51.

Невеликим містом-фортецею Львів був недовго. Вже в останній чверті XI–II ст. його політичне та економічне значення швидко зросло. Адже місто мало надзвичайно вигідне географічне положення не тільки з оборонного погляду, а й з економічно-торгового. Місто Лева побудоване на перехресті важливих торгових шляхів: з Києва через Теревовль і Перемишль у Польщу та Чехію, з Литви через Берестя та Володимир в Угорщину, а також до гирла Дністра через Галич, та ін. Під захистом княжого замку швидко зростало торгово-ремісниче населення. Функціональний тип Львова ускладнився. Місто головно з оборонного центру перетворилося ще й на важливий осередок економічного та політичного життя держави. Розширилася територія княжого Львова. Спочатку розбудовано Підгороддя (Підзамче), тобто частину міста під Замковою горою, де був Високий Замок. А згодом, за Льва Даниловича, на південному заході, у широкій долині р. Полтви, споруджено Низький Замок та розпочато будівництво нового укріпленого міського району, який далі отримав назву “середмістя”. Без сумніву, зі зміною функціонального типу міста етнічний склад населення Львова урізноманітнівся.

Є два джерела, які наводять відомості про етнічний склад населення давньоукраїнського Львова в останній чверті XIII – першій половині XIV ст. Перше джерело – це відомості Б. Зіморовича, львівського бургомістра та водночас історика, який жив у XVII ст. Головний його твір, “*Leopolis Triplex*” (“*Потрійний Львів*”) ¹, має джерелознавче значення, оскільки, на думку більшості істориків, описуючи події, що відбувалися у Львові в княжий період, автор використовував давніші історичні джерела XIII–XV ст., які до нашого часу не збереглися ². Про наявність у минулому таких джерел, зокрема щодо розбудови Львова князем Львом Даниловичем, опосередковано засвідчують також деякі інші давні описи Львова, зокрема І. Альнпеха та М. Груневега ³.

Іншим історичним джерелом, у якому йдеться про етнічний склад населення міста Лева, є грамота польського короля Казимира III про надання Львову маґдебурзького права, датована 1356 р. Хоча цей документ було складено тоді, коли Галицько-Волинської держави як такої вже не існувало, його доцільно залучити до дослідження етнічних відносин у місті в княжий період, адже маґдебурзьке право Львів отримав унаслідок економічного розвитку в складі Галицько-Волинського князівства. Крім того, анексія галицьких земель Польщею на час видачі грамоти ще не була остаточною.

Розглянемо названі вище джерела детальніше. Б. Зіморович, як і деякі інші давні історики Львова, дотримувався думки, що Львів у 70-х роках XIII ст. збу-

¹ Зіморович Б. *Потрійний Львів: Leopolis Triplex*.

² Див.: Котляр М. Ф. *Данило Галицький*. – К., 1979. – С. 156–159.

³ Див.: Ісаєвич Я. *Найдавніший історичний опис Львова* // Жовтень. – 1980. – № 10. – С. 109–114; Ісаєвич Я. “*Альтана посеред раю*”: *Львів у 1582–1602 рр.* // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 29–44; Rachwał S. *Jan Alnpek i jego “Opis miasta Lwowa” z początku XVII wieku*. – Lwów, 1930.

дував Лев Данилович. Спочатку князь спорудив Високий і Низький Замки та заселив територію поміж ними. Під час чергового нападу татар на галицько-волинські землі, шукаючи захисту від насилля та грабунку, у Львові зібралася велика кількість людей з різних місцевостей держави. Це спонукало князя далі розбудовувати місто, зокрема територію пізнішого “середмістя”. *“Аби без порядку не осідала така вельми змішана громада, розподілив її був сам князь, згідно з громадським звичаєм, по народах, які складали населення міста, на чотири ділянки, тобто: для русинів, як своїх, (надано) сторону вигіднішу зі сходу, для євреїв і подібних до них правовірних сарацинів з полудня, для вірмен і татарів, що звикли до спільного товариства, визначено (ділянку) з півночі, а для себе і свого двору обрав Лев частину західну, бо попередньо вона вже була забудована замком”*¹. Крім того, Б. Зіморевич у декількох наступних абзацах коротко описав історію появи представників названих вище народів у місті. Ще він побіжно згадав про проживання у Львові за Льва Даниловича німців та поляків².

Інший документ, грамота Казимира III, проголошуючи надання Львову маґдебурзького права, обумовлювала, що поширюється воно на мешканців міста різного етнічного походження, та, водночас, двічі подавала перелік етнічних груп, які мешкали у Львові: *“Усьому згаданому містові і всім, що мешкають та знаходяться в ньому, надаємо вищеназване маґдебурзьке право, однак зі спеціальної нашої прихильності іншим народам, що живуть в тому місті, а саме: вірменам, євреям, сарацинам, українцям та іншим народам будь-якого походження та статусу, надаючи виняткову ласку, хочемо зберегти їх згідно з їхніми незмінними обрядами та правами, даючи їм можливість будь-які (справи), в тому числі й кримінальні справи, які виникнуть між ними самими або між ними та іншими, вирішувати за маґдебурзьким правом і при вїйті відповідно до їхнього поданого та внесеного прохання. А якщо відмовляться судитися за маґдебурзьким правом, яким вищезгадане місто повинно користуватися, тоді згадані нації: вірмени, євреї, сарацини, татари, українці і всі інші нації, які там (в місті) будуть знаходитися, можуть поставити і вирішити будь-яке питання відповідно до права своєї нації, але при головуванні вїйта міста на тому суді”*³.

Серед головних етнічних груп, що мешкали у місті, в документі жодного разу не згадано жителів католицького віровизнання. Однак у цьому нічого дивного немає. Адже маґдебурзьке право вводилося передусім для католицького населення міста – німців, поляків, угорців – і саме їх мав на увазі польський король, пишучи: *“для втіхи згаданого міста та збільшення кількості його вірних жителів даємо і встановлюємо вищезгаданому містові на вічні часи німецьке право, яке по-простому називається маґдебурзьким...”*⁴. Окремо виділяти като-

¹ Зіморевич Б. *Потрійний Львів: Leopoldis Triplex*. – С. 51.

² Там само. – С. 52.

³ *Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.* / Упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. – Львів, 1998. – С. 29.

⁴ Там само. – С. 29.

лицьке населення Львова у грамоті про надання місту магдебурзького права не було потреби.

Б. Зіморевич та грамота Казимира III виразно засвідчують, що в останній чверті XIII–першій половині XIV ст. населення Львова за етнічною ознакою було вельми неоднорідним. Адже, відповідно до цих джерел, у місті жили представники багатьох етнічних спільнот. Етнічні громади у Львові – українці, німці, вірмени, євреї, “сарацини”, татари – були доволі численними, оскільки вже тоді їм було відведено для постійного проживання окремі ділянки, й вони мали достатню кількість представників, щоб чинити судочинство на правових засадах, вироблених у середовищі своєї етнічної спільноти, “*відповідно до права своєї нації*”. Спробуємо коротко схарактеризувати найчисленніші етнічні групи давньоукраїнського Львова.

Українці. Хоча держави періоду середньовіччя навряд чи правомірно називати національними в сучасному розумінні цього терміна, у їхньому населенні майже завжди можна було виділити державний (титульний) етнос. Він зазвичай мав суттєво вищий соціальний статус, ніж інші етнічні спільноти, що заселяли територію держави, та користувався підтримкою з боку влади. У Галицько-Волинському князівстві державним етносом були українці. Вони заснували Львів і спочатку становили основу його населення. Навіть Б. Зіморевич, попри яскраво виражену тенденційність в описі княжого Львова, визнав, що українці були засновниками міста, автохтонним населенням у ньому, натомість всі інші народи – це прибульці¹.

У грамоті Казимира III в переліку головних етнічних груп у складі населення Львова українці (русини), тобто корінне населення краю, згадано останнім. Однак це ще зовсім не свідчить про малу кількість українців у тогочасному Львові. Швидше за все, так автор документа намагався їх виокремити поміж інших етнічних громад, відобразити їхнє особливе становище у місті та регіоні.

Матеріалів про співвідношення кількості українців та жителів іншого етнічного походження у княжому Львові не маємо, проте, найімовірніше, що вже у княжий період питома вага українців у складі населення міста поступово зменшувалася. Відповідно, суспільна роль корінного етносу в житті міста від часу його заснування й до середини XIV ст. поступово змінювалася. Українці давнього Львова спочатку мали повну підтримку з боку княжої влади. Представники інших етнічних спільнот поселялися у ньому за згодою князів. Іноземці мали сприяти розвитку в місті торгівлі та ремесел. Загальна кількість їх спочатку була суттєво меншою, ніж кількість корінного населення. Однак із перетворенням Львова на великий торгово-ремісничий центр у ньому посилилася роль іноземців, вони стали окремою та впливовою суспільно-політичною й економічною силою. Наприкінці давньоукраїнського періоду в історії Львова окремі історичні факти навіть дали підстави історикам стверджувати про велике невдоволення

¹ Зіморевич Б. *Потрійний Львів: Leopoldis Triplex*. – С. 52.

місцевого українського населення привілейованим становищем іноземців у місті та державі ¹.

Німці та поляки. У княжий період історичного розвитку Львова в складі мешканців міста виокремити представників цих двох етнічних груп не можливо. Тому будемо досліджувати їх разом.

Б. Зіморевич, описуючи населення княжого Львова, католиків згадав тільки одним реченням. Та це було зумовлено передусім структурною побудовою його книги. *“Потрійний Львів”* – це Львів спочатку український (за галицьких князів), потім німецький, а ще пізніше – польський. Причому княжий Львів автор свідомо змалював у невідомому, непривабливому світлі, щоб протиставити йому німецьке та польське місто. Тому для детальнішої розповіді про католиків у княжому Львові місця в його дослідженні не знайшлося.

Насправді ж, швидше за все, що вже в останній чверті XIII ст. німці становили у Львові доволі численну і впливову частину населення. До такого висновку підводить, зокрема, згадка в одному з документів середини XIV ст. про вїйта Бертольда Штехера, що жив у Львові за князя Льва Даниловича, та сина Бертольда – Матія, який також був львівським вїйтом ². Український князь навіть подарував вїйту Бертольду *“за його вірну службу”* млин Сільський Кут і село Малі Винники з околицею Підпреськ (Підберізці) поблизу міста. Існування у другій половині XIII ст. інституту вїйтівства у Львові засвідчує, що у місті в цей період мешкали німецькі колоністи та діяли принаймні окремі елементи магдебурзького права. Можна також припустити, що окремі німці могли жити у Львові майже від часу його заснування, адже на галицьких землях німецькі колоністи жили ще в першій половині XIII ст. Зокрема, у Галицько-Волинському літописі в записі за 1235 р. згадано Німецькі ворота у Галичі ³.

У першій половині XIV ст. роль католиків у Львові постійно зростала. Мабуть, що у 30–40-х роках цього сторіччя німці вже фактично керували містом. Це підтверджує перший перелік львівських консулів, або райців (членів ради міста), за 1352 р., наведений у документі про надання магістратом права на третю частину прибутку з млина під Збоїщами, записаного за графінею Анною, костелові Діви Марії. У цьому переліку є такі імена: Туно, Генрікус Плятнер, Кунат зі Стінова, Якуш з Ярослава, Йоганнес з Мемеля, Якло Фабер і Бруно ⁴. Про важливість німців у давньому Львові засвідчує також наявність у ньому в другій половині XIV ст. низки католицьких костьолів, зокрема, згаданого вище костьолу Діви Марії (Сніжної), костьолів Св. Катерини та францисканців, які належали до найдавніших сакральних споруд у місті.

Про суспільну важливість у половині XIV ст. католицького населення в житті Львова свідчить також надання місту магдебурзького права. Без великої

¹ Крип'якевич І. П. *Галицько-Волинське князівство*. – К., 1984. – С. 112–113.

² *Історія Львова в документах і матеріалах*. – С. 15–16.

³ *Галицько-Волинський літопис*. – С. 393.

⁴ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – Львів, 2002. – С. 9.

католицької громади у місті Лева в цей період така подія навряд чи була б можливою. Адже аналіз процесу надання у XIV–XV ст. давнім галицьким містам магдебурзького права доводить, що першими його здобували поселення зі значним католицьким населенням: Львів, Перемишль, Сянок. А ті міські поселення, у населенні яких тоді католиків було небагато, отримали його на декілька десятиліть пізніше. Наприклад, відомі давні українські міста Городок, Жидачів, Коломия, Терехів, Товмач, перейшли на магдебурзьке право тільки наприкінці XIV – у першій половині XV ст. Львів же, як відомо, з усіх галицьких міст магдебурзьке право здобув другим (після Сянока, який отримав його ще від галицьких князів у 1339 р.).

Зазначимо також, що в XIII–XIV ст. в інших країнах Центральної та Східної Європи найшвидше німецьке міське право також отримували міста, у яких були великі німецькі колонії¹.

Надання місту магдебурзького права, як аргумент на користь того, що в місті була велика колонія католиків, останнім часом стає дедалі вагомішим. Історичні дослідження останніх років поступово підводять до визнання того, що грамота 1356 р. була релокаційною, тобто магдебурзьке право Львів (як і Перемишль) отримав значно раніше, а Казимир III тільки підтвердив надання його місту². А якщо дату надання Львову магдебурзького права перенести на декілька десятиліть назад, то час появи у місті численного католицького населення, мабуть, потрібно відсунути ще на більш ранній період.

Основу католицького населення в давньоукраїнському Львові становили німці, а не поляки. Чому так було, спробуємо пояснити у другому розділі.

Вірмени. Політичні, економічні та культурні зв'язки між Вірменією і князівствами Київської Русі були ще задовго до заснування Львова. З XI ст. у Києві функціонувала вірменська торгова факторія, а перед початком періоду монголо-татарських нападів, мабуть, вірмени мали на Подолі вже свій національний квартал³. Те, що вірмени мешкали у давньоукраїнському Львові, також не викликає сумніву. Вважають, що вірмени служили у війську галицьких князів. Ще на початку XVII ст. у Львові були якісь давні відомості про переїзд вірменських вої-

¹ Качмарчик З. *Средневековая немецкая колонизация в Польше и развитие городов на славянских землях* // “Дранг нах остен” и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М., 1967. – С. 23–31.

² Капраль М. *Привілей 1356 року як повторне надання магдебурзького права для міста Львова* // Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць. Т. 3 / За ред. М. Мудрого [Спец. вип. Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст.]. – Львів, 1999. – С. 11–21; Fenczak A. *Lwów i Przemyśl. Z rozważań nad fazami rozwojowymi procesów wprowadzania prawa niemieckiego w ośrodkach Rusi Halicko-Włodzimierskiej w XIII i XIV wieku* // Rocznik Przemyski. – Przemyśl, 1997. – Т. 33. – З. 2. – С. 57–66.

³ Дашкевич Я. *Русь і Вірменія. Конфесійні та культурні контакти IX – першої половини XIII століть* // Зап. НТШ. – Т. 225. – Праці іст.-філос. секції. – Львів, 1993. – С. 167–184.

нів до міста за часів князювання Льва Даниловича, які відобразив в “Описі міста Львова” Я. Альнпех ¹.

Про вірменське населення міста та краю доволі багато писали давні й сучасні історики Галичини, в тому числі такі відомі та авторитетні, як І. Крип’якевич, Я. Дашкевич, В. Грабовецький ². Я. Дашкевич навіть назвав конкретну дату першої історичної згадки про вірмен у Львові – 1277 р. Цим роком датовано напис на надмогильному камені у церкві Св. Анни в передмісті Львова, який побачив вірменський хронікер першої половини XVIII ст. С. Рошка ³.

Перші вірмени, швидше за все, переселялися до міста не безпосередньо з Вірменії, а з інших регіонів, і передусім з Криму, де вони перебували під владою татар. Доказом цього є значна культурна та мовна близькість львівських вірмен XIV–XV ст. з татарами.

Найдавнішим місцем проживання вірмен у місті було Підгороддя (Підзамче), де в княжий період розміщувалися дві вірменські церкви, – Якова та Хреста, – а також монастир Св. Анни. Про те, що в цій частині міста мешкало дуже багато вірмен, писав Б. Зіморевич: *“І з тих пір аж до наших часів це передмістя заселене русинами, а скоріше вірменами та жидами, і дотепер існують святині, ними збудовані, бо ж їхні предки ще за панування Лева осіли на підніжжжі цієї гори.”* ⁴ Про це ж свідчать історичні джерела XV–XVI ст., а також давня топоніміка цієї львівської ділянки – Вірменська річка, Вірменський міст ⁵.

На думку Р. Могитича, саме вірмени (разом з татарами) раніше від інших етнічних громад почали заселяти територію львівського середмістя ⁶. За даними історичних джерел, першими значними об’єктами на території середмістя були Княжий палац і Низький замок, розташовані у його північній частині, найближче до території найдавнішої торгової частини Львова на Підзамчі. Пріоритет у заснуванні Низького Замку та Княжого палацу середньовічна традиція віддавала князю Льву. Ці об’єкти сполучала теперішня вул. Вірменська, вздовж якої були

¹ Rachwał S. *Jan Alnpek i jego “Opis miasta Lwowa” z początku XVII wieku.* – С. 10.

² Грабовецький В. В. *Нариси історії Прикарпаття.* – Т. 5. *Вірменські колонії в Галичині в XV–XVIII ст.* – Івано-Франківськ, 1994; Дашкевич Я. В. *Розселення вірменів на Україні в XI–XVII століттях* // Укр. іст.-геогр. збірник. – К., 1971. – Вип. I. – С. 150–181; Крип’якевич И. *К вопросу об начале армянской колонии во Львове* // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – К., 1965. – С. 122–127 та ін.

³ Дашкевич Я. В. *Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчацьких джерелах* // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 12.

⁴ Зіморевич Б. *Потрійний Львів: Leopoldis Triplex.* – С. 50.

⁵ Крип’якевич И. *К вопросу об начале армянской колонии во Львове.* – С. 122–127.

⁶ Могитич Р. І. *Розвиток урбаністичного середовища Львівського середмістя у 2 половині XIII – на початку XX століть.* Дис. ... канд. архітектури. – Львів, 2003. – С. 63–67.

поселення вірмен (східна частина вулиці) і татар (західна), що перебували на службі у князя. Згодом розпочалося освоєння інших частин середмістя.

Євреї. Як і вірмени, татари та німці, євреї були в складі найдавніших мешканців Львова. Однак, крім згадок про євреїв у Б. Зіморовича та у грамоті про надання магдебурзького права Львову, інших відомостей про проживання представників цієї етнічної групи у княжому місті не знайдено. Загалом у цьому нічого дивного немає. Адже суспільні позиції євреїв у Львові та регіоні почали зміцнюватися тільки в XVI ст. До цього часу євреїв у місті було небагато.

Походження найдавнішого єврейського населення Львова невідоме, однак це цілком могли бути східні (азіатські) євреї, як і найдавніші мешканці єврейського походження інших великих міст Русі – Києва, Чернігова. Це опосередковано підтверджує існування майже до XX ст. двох єврейських громад у місті – передміської та міської, – мешканці яких суттєво відрізнялися за стилем життя, світоглядом та культурною традицією. Можливо, що перші євреї Львова переселилися сюди зі зруйнованих монголо-татарськими військами міст Київської Русі. Вони стали основою давнішої єврейської громади міста Лева – передміської. А громада середмістя виникла пізніше з євреїв, які мігрували з міських поселень Центральної та Західної Європи.

Татари. У XIII–XIV ст. у складі населення Львова однією з доволі великих етнічних груп були татари. Вони мешкали на одній ділянці з вірменами. За відомостями Б. Зіморовича, частина татар, як і вірмени, служила у війську Льва Даниловича ¹. Деякий період у Львові навіть були вулиця Татарська та Татарське передмістя, згодом перейменовані на вулицю Краківську та Краківське передмістя. Д. Зубрицький писав про те, що у Львові збереглася традиція, за якою на місці Домініканського костюлу раніше була татарська мечеть ². Однак документальних доказів цього немає.

Сарацини. Ще однією етнічною групою, яка заселяла давній Львів, були “сарацини (сарацени)”, які жили на одній ділянці з євреями. Питання етнічного походження “сарацинів” остаточно ще не з’ясовано. Загалом цей етнонім часто застосовували щодо сирійців-мусульман. Однак у Східній та Південно-Східній Європі під “сараценами” розуміли взагалі нехристиян. “Сараценами” називали половців, усіх мусульман незалежно від етнічного походження, татар, арабів з Леванту, поволзьких булгар та представників деяких інших спільнот ³. Ймовірно, що у Львові також цим словом називали мешканців одразу декількох нехристиянських етнічних груп.

Польський науковець О. Бальцер уважав, що в документі про надання Львову магдебурзького права слова “татари” і “сарацини” взаємопов’язані, Перше слово, “сарацини”, свідчить про віровизнання (іслам), а друге, “татари”,

¹ Зіморович Б. *Потрійний Львів: Leopold Triplicis*. – С. 51.

² Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 12.

³ Дашкевич Я. Р. *Русь і Сирія: взаємозв’язки VIII–XIV століть* // Зап. НТШ. – Т. 228. – Праці іст.-філос. секції. – Львів, 1994. – С. 10.

уточнює етнічне походження мусульманського населення Львова¹. Те, що сарацинами у Львові спочатку називали тих же татар, припускали також деякі інші дослідники².

Інколи помилково “сарацинами” називали караїмів чи вихідців із Сурожа (Судака), великої генуезької колонії в Криму, або, навіть, циганів³. Зокрема, львівських “сарацинів” з купцями-італійцями з Сурожа, ототожнював Д. Зубрицький⁴. Це припущення ґрунтувалося на тому, що купці з Сурожа вели жваву торгівлю з багатьма містами Русі, і про них неодноразово згадано в руських літописах.

Інші етнічні групи. У грамоті Казимира III згадано також про “інші нації” у Львові. До цієї групи могли належати, передусім, найближчі етнічні сусіди Галицько-Волинської Русі: волохи, чехи, литовці та ін. З ними Галицько-Волинська держава не тільки вела тривалі війни, а й мала міцні економічні та політичні зв’язки.

Отже, підсумовуючи попередній аналіз етнічного складу населення Львова за матеріалами історичних джерел, можна зазначити таке. За княжого періоду у Львові, в процесі його формування та розвитку, крім українців, поселилися в значній кількості представники інших етнічних спільнот. Потужним поштовхом для міграції до міста населення іноземного походження, найімовірніше, стала розбудова міста за князя Льва Даниловича. Та оскільки наявні відомості про етнічний склад населення Львова за Льва Даниловича, зокрема у книзі Б. Зіморевича, все-таки не вважають цілком достовірними, то з певністю говорити про значну етнічну неоднорідність населення Львова в останній чверті XI–II ст., зокрема, про існування у Львові окремих кварталів, заселених іноземцями, ще не варто. З цього приводу можна тільки робити припущення. Однак принаймні окремі іноземці у Львові за Льва Даниловича вже мешкали. Впродовж першої половини XIV ст. кількість жителів іноземного походження у місті збільшувалася. Наявні історичні джерела не дають змоги визначити питому вагу етнічних груп у складі населення міста в цей період. Проте можна з певністю стверджувати, що в останні десятиліття існування Галицько-Волинської держави мешканці іноземного походження вже становили значну й впливову частину населення Львова. Деякі з них перебували на ключових посадах в управлінні містом, володіли в ньому нерухомістю. Інакше кажучи, ступінь деукраїнізації* міста був доволі високим.

¹ Balzer O. *Sqdownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie* // Studya nad historią prawa polskiego – T. 4. – Z. 1. – Lwów, 1909. – S. 6.

² Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 13.

³ Дашкевич Я. Р. *Русь і Сирія: взаємозв’язки VIII–XIV століть*. – С. 10.

⁴ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 95.

* Терміном деукраїнізація тут і надалі будемо називати в ширшому контексті процес послаблення суспільної ролі корінного населення в місті, а у вузькому значенні – зниження питомих ваг українців у складі населення Львова.

Етнічна неоднорідність населення Львова посилилася, оскільки місто, маючи зручне економіко-географічного положення, перетворилося у великий осередок міжнародної торгівлі та ремесел, у ньому на постійно почали поселятися іноземні купці. Це, зокрема, підтверджує датований 1341 р. лист *“старости Руської землі”* Дмитра Дядька (Дедька) до купців м. Торуня із запрошенням приїжджати торгувати до Львова. У документі є такі слова: *“А тим (купцям. – Р. Л.), хто вирішив приїхати сюди на сталє перебування, уступаємо і даруємо вільну спадщину і ці лише мали б сплачувати річний податок, як то було раніше, а також повинні зважати на інші права”*¹. Тобто ще до 1341 р. місто вело міжнародну торгівлю, і були певні правила поселення у ньому купців іноземного походження.

Однак на території Київської Русі не тільки Львів був великим торгово-ремісничим центром. І в період заснування Львова, і значно раніше існувало достатньо інших великих українських міст: Київ, Чернігів, Галич, Володимир, Луцьк, Теревовль тощо. Внаслідок економічного розвитку етнічна неоднорідність їхнього населення також зростала. Проте в давньоукраїнський період у суспільному житті цих міст іноземці ніколи не мали провідної ролі. Натомість у Львові ситуація розвивалася по-іншому. Які фактори зумовили це?

Щоб відповісти на це питання, спочатку проаналізуємо джерела поповнення населення міста у середньовічний період. Як відомо, кількість мешканців у місті може збільшуватися внаслідок таких процесів:

- природного приросту населення;
- міграції населення з інших поселень;
- адміністративних змін, тобто залучення в процесі розвитку міста в його адміністративні межі сусідніх менших міських та сільських поселень.

Демографічний розвиток міст у середньовічний період мав суттєві особливості, якщо порівняти з сучасністю. Головним джерелом збільшення кількості населення міста, а дуже часто – і єдиним, були міграції, передусім, з навколишньої сільської місцевості. *“Якби цього притоку не було, то всі міста середньовіччя вимерли б.”*²

Природний приріст населення у середньовічних містах майже постійно був нижчий, ніж у сільській місцевості. Впродовж тривалого періоду він міг буди від’ємним. Скажімо, у Львові здебільшого від’ємні показники природного руху населення простежувалися навіть у XIX ст. Така ситуація реєстрована майже повсюдно. *“З біологічного погляду до XIX ст. місто майже не знало перевищення народжуваності над смертністю. В ньому спостерігалася надто висока смертність. Якщо місто росло, то не саме собою.”*³ У цьому не було нічого

¹ Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 9.

² Урланис Б. С. *Рост населения в Европе (Опыт исчисления)*. – М., 1941. – С. 116.

³ Бродель Ф. *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.* У 3 т. Т. 1. Структури повсякденності: можливе та неможливе. – К., 1995. – С. 422.

дивного. Адже місто, особливо велике, постійно зазнавало відчутних демографічних втрат у результаті різних соціальних лих: голоду, хвороб, пожеж, воєн. Натомість сільська місцевість до більшості з них була менш вразливою. Соціальні проблеми сприяли високій смертності населення, особливо дітей.

Отже, оскільки у княжому Львові, як і в інших містах, головним джерелом поповнення населення були міграції, то, щоб пояснити причини поступової деукраїнізації Львова у княжий період, потрібно виявити фактори, які зумовили поступове зменшення в структурі мігрантів до Львова частки місцевого українського населення, і збільшення частки населення іноземного походження. Інакше кажучи, оскільки українське населення мігрувало передусім з навколишньої місцевості, яка оточувала місто, то треба пояснити, чому Львів почав втрачати зв'язки (демографічні та пов'язані з ними економічні) з українським етнічним середовищем. Факт порушення, а потім майже цілковитої втрати цих зв'язків не викликає сумніву. Процес втрати демографічних зв'язків Львова з навколишнім українським середовищем у часі розтягнувся принаймні більш ніж на століття. Наразі виділимо ті фактори названого вище процесу, які почали діяти ще у давньоукраїнський період.

1. Геополітичне та гео економічне положення регіону і Львова. Геополітичне положення Галичини та загалом території Західної України стратегічно надзвичайно важливе. Головна його особливість у тому, що Західна Україна розміщена в центрі Європи. Залежно від підходу до макрорегіоналізації Європи цей регіон можна вважати частиною Центральної (Середньої Європи), або частиною Східної Європи. Через територію Західної України проходить стратегічно важливий сухопутний шлях зі Сходу на Захід. Крім того, Західна Україна частково розміщена у Карпатському регіоні. Через Карпати вона пов'язана з придунайськими країнами та країнами Балканського півострова. Нарешті, Західна Україна є ключовою ланкою у системі зв'язків між країнами Причорномор'я та Прибалтики, оскільки саме через її територію проходить найкоротший шлях між цими регіонами.

У XI–XIV ст. в процесі політичної структуризації Європи, господарського освоєння території та формування міжрегіональних і міждержавних економічних зв'язків Галицько-Волинська держава поступово посіла одне з ключових місць у системі торгово-економічних відносин між регіонами Центральної та Східної Європи, Південною та Північною Європою, а також у світовій торгівлі між країнами Європи й Азії. Тому вона зазнала економічної експансії ззовні, яка дуже швидко переросла у форму іноземної торгової колонізації найважливіших міст, тобто переселення окремих іноземних купців. Однак тільки цим іноземна торгова колонізація не обмежилася. У процесі формування і розвитку торгових зв'язків між країнами Центральної й Західної Європи та країнами Близького і Середнього Сходу внаслідок значної протяжності торгового шляху виникла потреба в створенні великих торгових осередків у регіонах, через які йшов транзит товарів. У Криму таким осередком стала Кафа. На заході України – Львів. Дещо пізніше на Поділлі та Буковині – відповідно, Кам'янець-Подільський та Сучава.

Вибір Львова як головного торгового міста був не випадковим. Це місто на заході України також мало дуже зручне географічне положення. Адже Львів розміщувався у центральній частині Галицько-Волинської держави на перетині найважливіших торгових шляхів. З причини зручності географічного положення та з огляду на деякі інші фактори, про які йтиметься нижче, Львів у Галичині став головним об'єктом економічної експансії іноземців, під контролем яких перебували головні торгові шляхи, зокрема німців та вірменів.

2. Генезис міста. Генезис Львова мав суттєві особливості, якщо порівняти з давнішими галицькими містами. Як відомо, за археологічними даними поселення на території Львова було ще задовго до дати першої згадки про місто в літописі. Однак потужний поштовх у розвитку це поселення отримало тільки після побудови Високого і Низького Замків за Данила Галицького та його сина Лева. Ймовірно, що в розбудові Львова, зокрема за Льва Даниловича, брали участь іноземці, які потім поселилися в місті на постійно. У цьому відмінність Львова від давніших міст Галичини, таких як Перемишль, Галич, Тереховля, які формувалися винятково на місцевому, слов'янському ґрунті. Швидше за все, галицькі князі вживали також спеціальні заходи для підтримки іноземних поселенців, зокрема німців, вірменів, євреїв, надавали їм певні привілеї. Така практика була звичним явищем у разі закладання та розбудови нового міського поселення в період розвиненого середньовіччя.

Отже, Львів як великий міжрегіональний центр торгівлі та ремесел сформувався, швидше за все, не внаслідок розвитку місцевої системи розселення, а шляхом штучних стимулів. А в таких містах майже завжди охоче поселялися переселенці з інших регіонів, зокрема іноземні колоністи, оскільки тут вони не мали серйозної конкуренції з боку місцевого населення. Тому такі міста від самого початку не були тісно пов'язані з навколишньою місцевістю. Згодом виникали значні труднощі з "включенням" їх у місцеву систему розселення, оскільки ці міста й далі орієнтувалися здебільшого на зовнішні зв'язки. Випереджаючи дещо виклад матеріалу, зазначимо, що Львів тоді так і не зміг органічно ввійти у місцеве середовище. До половини XX ст. він залишався чужим для навколишнього українського середовища, час від часу намагаючись або всілякими способами відгородитися від нього, або підпорядкувати його собі.

Крім того, зауважимо, що остаточне утвердження Львова як міжрегіонального центру, пов'язуємо швидше з розбудовою середмістя, а не зі спорудженням Високого Замку. Побудова замку, хоча й була важливим містоутворювальним фактором, взагалі ще не свідчила про остаточне формування міського поселення. Адже серед замків, які будував Данило Галицький, не всі пізніше перетворювалися у значні міські поселення. Деякі з різних причин згодом занепали, як от Данилів, один із найпотужніших оборонних центрів на Волині в 50-х роках XIII ст. Саме із розбудовою середмістя суспільний розвиток Львова отримав потужний поштовх, який надав йому нового спрямування, визначив його історичну долю як центрального міста регіону.

3. Ступінь освоєння навколишньої місцевості. Питання заселеності львівських околиць є важливим з огляду на визначення генезису найдавнішого Львова. За яких умов виник Львів насправді? Чи побудова Львівського замку князем Данилом завершила процес формування нового міського поселення в результаті розвитку місцевої системи розселення, чи Львів постав передусім під дією зовнішнього, штучного стимулу за умов недостатнього рівня господарського розвитку території? Щоб відповісти на ці запитання, потрібно виявити рівень господарського освоєння місцевості, в якій виникло місто Лева.

В історичних працях українських науковців радянського періоду доволі чітко простежувалася тенденція до характеристики околиць Львова у XII–XIII ст. (тобто ще до перших відомостей про місто), а також у період його заснування як доволі густо заселеної місцевості¹. Висновки щодо заселеності території зазвичай супроводжувалися твердженням, що виникнення Львова було зумовлене розвитком продуктивних сил та поглибленням суспільного поділу праці в регіоні. Однак, на наш погляд, насправді заселеність околиць Львова у половині XI–II ст. ще була доволі низькою, нижчою, зокрема, ніж в інших місцевостях Галицько-Волинського князівства, де споруджено великі міста – у Надсянні, Побужжі та Придністер’ї. А теза про “продуктивні сили та суспільний поділ праці” була всього-на-всього даниною марксистсько-ленінській ідеології, яка беззастережно панувала в радянській науці.

У XIII–XIV ст. внутрішніх об’єктивних потреб місцевої системи розселення у формуванні нового великого міста не було. На час його виникнення як у регіоні загалом, так і безпосередньо поблизу Львова вже існувало достатньо інших доволі великих давніх міських поселень – Перемишль, Володимир, Галич, Белз, Буськ, Городок, Звенигород – які здавна обслуговували економічні потреби території. Загалом рівень розвитку місцевої системи розселення (передусім такі її параметри, як кількість та щільність населення, щільність мережі сільських і міських поселень), а також рівень розвитку економічних відносин були недостатньо високими, щоб на території Галицького князівства сформувалося таке велике місто, як Львів. Процес внутрішньої колонізації території Галичини ще був далеким від завершення. Адже навіть наприкінці XIV ст., скажімо, у Перемиській, Ярославській, Ланцутській та Рясівській волостях (на території близько 3 тис. км²) налічувалося всього 1200 димів, тобто дворів². Про недостатній рівень заселення території доволі переконливо засвідчують також пізніші матеріали, зокрема з XV ст., коли відбувалася сільська колонізація околиць Львова із залученням іноземних колоністів, зокрема поляків, німців та волохів³.

¹ Див., наприклад: Ратич О. *Археологічні пам’ятки Львова і його околиць* // Нариси історії Львова. – Львів, 1956. – С. 14; *Історія Львова*. – К., 1984. – С. 18.

² Крип’якевич І. П. *Галицько-Волинське князівство*. – С. 19.

³ Див.: Явор Гжегож. *Волоське осадництво на теренах Розточчя у пізньому середньовіччі* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 58–75; Hładyłowicz K. J. *Zmiany krajobrazu w ziemie Lwowskiej od połowy XV wieku do początku*

Крім того, у другій половині XIII ст. галицький край неодноразово спустошували монголо-татари. Наприклад, тільки в 1287 р., за свідченням Галицько-Волинського літопису, після походу золотоординського хана Телебуги (під час якого вчинено невдалу спробу захопити Львів) на землях Льва Даниловича загинуло дванадцять з половиною тисяч людей¹. Ступінь заселення території Галицько-Волинського князівства у другій половині XIII ст., був, мабуть, нижчим, ніж у першій. Населення території відновлювалося доволі повільно. Оскільки на час побудови середмістя місцевість навколо Львова була малозаселеною, то не вистачало людських ресурсів для того, щоб побудувати, а згодом заселити місто винятково зусиллями місцевого населення.

Тому виникнення Львова, його стрімкий розвиток і перетворення в економічний центр регіону, а також його деукраїнізацію можна пояснити тільки в контексті світових подій, зокрема таких, як монголо-татарська навала та політичні й економічні зміни, що відбулися у Євразії під її загрозою, з одного боку, та економічний і демографічний підйом у Західній Європі, з іншого. Відлуння цих подій захопило Галицько-Волинське князівство, порушивши розвиток території, розвиток українського етносу, породивши Львів. Невелике поселення з міськими функціями поблизу замку внаслідок зручного географічного розташування в центрі галицьких земель на перехресті торгових шляхів, було обране як об'єкт економічної експансії іноземного населення, і почало швидко зростати. Місто Лева стало ланкою в довгому ланцюгу економічних та політичних зв'язків, які пов'язували суспільні системи вищого рівня².

4. Структурні зміни у Східній Європі під впливом нападів монголо-татар. З початком періоду постійних нападів монголо-татар на князівства Київської Русі суспільний розвиток регіону зазнав негативних деформацій, які на тривалий період суттєво послабили його господарство. У результаті монголо-татарських нападів фізично знищено багато місцевого торгового та ремісничого населення. Надалі міське ремесло здебільшого розвивалося вже не як вільне, а як ремесло у княжих, боярських дворах чи монастирях. У торгівлі також зросла роль феодалів та церкви. Відповідно, деформувалася соціальна структура насе-

XX wieku // Studja z historii społecznej i gospodarczej pośw. prof. F. Bujakowi. – Lwów, 1931. – S. 101–134; Janeczek A. *Polska ekspansja osadnicza w ziemie lwowskiej w XIV–XVI w.* // Przegląd historyczny. – 1978. – T. 69. – Z. 4. – S. 592–622.

¹ *Галицько-Волинський літопис* // Літопис руський. – К., 1989. – С. 436.

² У процесі дослідження етнічної історії Львова у XIII–XV ст. віднайдено цікаві паралелі в історії формування та розвитку наприкінці XVIII – у XIX ст. ще одного великого міста України – Одеси. Це портове місто також винило у недостатньо заселеній місцевості під впливом зовнішніх факторів як форпост російської колонізації та транзитний центр перевезення українського зерна в Європу. В XIX ст. Одеса стала найбільшим містом України, як і Львів – найбільшим містом України у XIV–XVII ст. У XIX ст. у етнічному складі населення Одеси абсолютно домінувало неукраїнське населення: росіяни, євреї, греки.

лення міст, у ній почали переважати двори феодалів і залежних від них людей¹. Економічний розвиток більшості давніх міст Русі затримався, роль економічних функцій зменшилася й домінуючою стала роль міст як політичних центрів території. Зокрема, така доля спіткала Київ, Чернігів, Переяслав, у Галицько-Волинському князівстві – Володимир та Галич. Відповідно, нечисленні нові міста, які з'являлися в Україні у другій половині XIII ст., зокрема і Львів, у процесі економічного розвитку лише незначно могли розраховувати на місцеве українське незалежне торгове та ремісниче населення, оскільки такого майже не було.

5. Суспільна роль міста. На цей важливий фактор соціального розвитку Львова в період Галицько-Волинської держави, який суттєво сприяв його поступовій деукраїнізації, свого часу звернув увагу ще І. Крип'якевич, аналізуючи суспільне життя міста в XV–XVI ст.² Сутність фактора в тому, що наприкінці XIII–у першій половині XIV ст. Львів, на відміну від Галича, Володимира чи Перемишля, будучи одним з найбільших міст та найважливіших економічних центрів князівства, так і не став великим політичним, релігійним, культурним осередком українського етносу. Адже він виник значно пізніше від названих вище міст, а в його економічному розвитку багато важили іноземні колоністи. Крім того, у системі адміністративно-територіального устрою Галицького князівства роль Львова також була не надто вагомою проти ролі, яку відігравали, скажімо, Галич, Перемишль та Теревовль – центри окремих великих земель (удільних князівств).

За задумом Данила Галицького, в період володарювання якого виник Львів, новою столицею Галицько-Волинської держави мав стати побудований близько 1237 р. Холм, улюблене місто князя, в якому його поховали. Львів же як центральне, столичне місто не будували, він тільки час від часу виконував функцію столиці. “У Львові інколи бували князі” – так влучно схаактеризував політичну роль міста у княжий період визначний український історик³.

Важливість Львова як політичного центра Галицької землі суттєво посилювалася після смерті князя Данила Романовича завдяки князю Льву Даниловичу. У цей період єдина Галицько-Волинська держава існувала тільки формально, а насправді вона складалася з декількох незалежних князівств, якими керували сини Данила Галицького. Однак короткочасне політичне піднесення Львова в період Льва Даниловича також навряд чи сприяло перетворенню міста в український етнічний осередок. Адже цей князь був доволі суперечливою політичною особою. За деякими вчинками Льва Даниловича можна зробити висновок, що,

¹ Карлов В. В. *О факторах экономического и политического развития русского города в эпоху средневековья (к постановке вопроса)* // Русский город: Ист.-метод. сб. – М., 1976. – С. 55–57.

² Крип'якевич І. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали* // Львівські історичні праці. Джерела. Вип. 2. / Упор. М. Капраль. – Львів, 1994. – С. 92.

³ Крип'якевич І. *Львів княжих часів*. – С. 29.

будучи надзвичайно амбітною людиною, він часто нехтував інтересами своїх співвітчизників і не мав серед них значного авторитету¹. З цієї причини Львів у період розбудови його князем Львом Даниловичем могли заселяти здебільшого іноземці.

Після смерті князя Льва, коли його сину Юрію вдалося ще раз об'єднати Галичину, Волинь, Холмщину та Берестейщину в єдину державу, важливість Львова як політичного центру знову послабилася. Він у цьому поступився іншим містам держави, – передусім Володимирі на Волині, Галичу, Перемишлю, а також Холму.

Не був Львів і релігійним центром українців. Вірменське григоріанське єпископство існувало у Львові вже в XIV ст., католицькі єпископи остаточно переселилися до Львова з Галича на початку XV ст. Натомість центром утвореної 1303 р. галицької метрополії став не Львів, а Галич. І надалі тривалий період місцем перебування галицьких єпископів, митрополитів, митрополичих намісників також був Галич. Львівська православна єпархія з'явилася тільки 1540 р.

Розумінню ролі Львова в суспільному житті Галицько-Волинської держави сприяє також думка Я. Ісаєвича, який вважає, що Львів (як і Холм) будували як форпост, опору міцної князівської влади і водночас протидію давнім галицьким містам, зокрема, Галичу та Перемишлю, де були надто сильні неприхильні до князя боярські роди². Протиставлення Львова давнім галицьким політичним центрам могло стати на заваді міграції до нього українського населення з названих вище міст.

Отже, у давньоукраїнський період у Львові, швидше за все, так і не сформувалося політично й економічно міцне українське етнічне ядро, основу якого становили б українські бояри-землевласники (земельна аристократія), духовенство, вільні купці та ремісники, як це було у Перемишлі, Володимирі, Галичі, Луцьку, Белзі. Тому іноземні колоністи мали змогу доволі легко опанувати Львів.

Фактор суспільної ролі міста, слабкості в ньому українського етнокультурного ядра не лише вагомо вплинув на формування етнічних відносин, а й сприяв розгортанню багатьох інших соціальних процесів. Зокрема, на думку Р. Могитича, впровадження повною мірою у Львові нових для Русі соціально-правових і містобудівних моделей також стало можливим, насамперед, завдяки торговій функції міста, космополітизму купецької верстви та відсутності опозиційного до княжої влади прошарку української земельної аристократії³.

6. Рівень розвитку місцевих суспільних відносин був нижчий, ніж у регіонах, з яких прибували іноземці, зокрема, ніж у Центральній Європі. У Галицько-Волинській державі тільки починався процес розділення суспільних верств, формування міщанства, тоді як, наприклад, у Німеччині чи інших регіо-

¹ Котляр М. Ф. *Галицько-Волинський літопис XIII ст.* – К., 1993. – С. 136–143.

² Ісаєвич Я. *Як виникло місто під назвою Львів.* – С. 16.

³ Могитич Р. І. *Розвиток урбаністичного середовища Львівського середмістя у 2 половині XIII – на початку XX століть.* – С. 63.

нах, з яких прибували іноземні колоністи, він уже завершувався. Тому ці колоністи отримали у Галичині низку суспільних переваг, яких не мало місцеве населення. Наприклад, німці у містах використовували елементи свого міського права (магдебурзького права), запроваджуючи таким способом контроль над містами. Натомість у Галицько-Волинській державі свого муніципального права на цей час ще не було вироблено. Рівень розвитку ремесла і торгівлі у державах, з яких мігрували іноземці, був вищим, ніж у Галичині. Тому місцеве населення економічно не могло конкурувати з іноземним. Вищий рівень розвитку суспільних відносин у регіонах, з яких мігрували іноземці, сприяв також їхній більшій корпоративності, згуртованості, організованості, якщо порівняти з місцевим населенням. Завдяки усьому переліченому на шляху міграції українців до Львова та інших міст, у яких були іноземні колоністи, виникало багато суспільних бар'єрів, які було доволі важко подолати.

7. Перенесення центральної частини міста. Економічний розвиток міста спричинив міграцію до нього іноземного торгового та ремісничого населення, передусім німців та вірменів. Переселення іноземців підтримали галицькі князі. Далі виникла потреба в захисті торгово-ремісничого населення Львова (та його майна) від ворожих нападів, і було ухвалено рішення про побудову нового міського центру. Переміщення центру міста на територію, яка згодом отримала назву “середмістя”, стало одним з ключових факторів у процесі деукраїнізації Львова. У період середньовіччя явище “переміщення міста” або, іншими словами, побудови нового міського центру поряд зі старим чи взагалі побудови нового міста неподалік від давнішого міського поселення було доволі поширеним. Добре відоме воно на території Київської Русі¹. Найчастіше це робили з оборонних (нове місце було зручнішим для захисту міста від ворожого нападу) або економічних (нове місце було вигіднішим для розвитку ремесел і торгівлі) міркувань. Водночас переміщення або будівництво нового міста поблизу давнішого міського осередку майже завжди виконувало політичну функцію, оскільки давало змогу змінити суспільно-політичну ситуацію в місті (чи навіть регіоні, якщо місто було важливим адміністративним центром), послабити одні політичні угруповання та зміцнити інші. Інколи це робили свідомо. Скажімо, на думку багатьох істориків, у X ст. таку тактику застосував київський князь Володимир щодо Волині. Після прилучення до складу Київської Русі території волинян він неподалік від племінних центрів Волині та Червеня побудував нове велике місто – Володимир. Давні волинські міста після цього швидко занепали.

Навряд чи правильно було б уважати, що переміщення центральної частини Львова, незалежно від того, коли відбулася ця подія, зроблено суто з політичних міркувань. Середмістя будували тому, що до Львова переселялися німецькі ремісники та купці. Саме вони принесли з собою нові принципи

¹ Дубов И. В. *К проблеме “переноса городов” в Древней Руси* // Генезис и развитие феодализма в России // Проблемы отечественной и всеобщей истории. – Л., 1983. – Вып. 7. – С. 70–82; Дубов И. В. *Города, величеством сияющие*. – Л., 1985. – С. 25–32.

містобудування, характерні в цей період для економічно розвинених країн Європи. Ці принципи німецькі колоністи застосовували в багатьох регіонах Центральної та Східної Європи. Однак зумовлена економічними причинами побудова нового центру, який заселяли здебільшого іноземці, водночас привела до занепаду старого, основу населення якого становили українці. Заміна одного центру міста на інший могла затриматися на декілька поколінь. Упродовж цього періоду новий і старий центр зберігали тісні зв'язки. Цілком можливо, що новий центр певний час перебував у деякій залежності від старого, однак ситуація швидко змінювалася. Важливість старого центру поступово послаблювалася, а нового – посилювалася. Переміщення центральної частини міста ще більше стимулювало переселення іноземців. Натомість міграція українського населення із навколишніх сіл та інших українських міст до давнього центру зменшилася, оскільки знизилася його економічна привабливість. А до нового центру далі мігрували здебільшого іноземці. У місті швидко зростала питома вага неукраїнського населення. Так само могло бути й у деяких інших великих міських поселеннях Галичини, там, де зусиллями іноземців будували нові міські центри.

8. Надання Львову магдебурзького права. Питання місця та ролі магдебурзького права у розвитку українських міст є одним із найбільш дискусійних питань української історії, дещо детальніше будемо досліджувати його пізніше. Однак, швидше за все, ця подія сприяла закріпленню привілейованого становища іноземців у місті.

Юридично магдебурзьке право не обмежувало українців у Львові. Навіть навпаки, у грамоті про надання магдебурзького права наголошено на рівності всіх етнічних груп у місті. Проте, правового аналізу норм магдебурзького права не достатньо для розуміння його впливу на етнічну ситуацію у давньому Львові. Адже формальна рівність соціальних та національних прав зовсім не виключає соціальної та національної нерівності. Щоб виявити вплив магдебурзького права на етнічні відносини у місті, потрібно визначити, хто реально міг використовувати його норми, хто їх знав, хто міг їх інтерпретувати. З цього погляду надання місту магдебурзького права було вигідне передусім католицькому населенню Львова. Швидше за все, значна частина українського населення міста не знала суті цього юридичного документа. Тоді, коли Львову надавали магдебурзьке право, саме це могло стати однією з головних причин поступового усунення українців від управління містом, а не юридичне обмеження їхнього права. Цілком можливо, що тоді, коли реалізовувалася ідея надання Львову магдебурзького права, більшість місцевих українців доволі слабо орієнтувалося в тому, що відбувалося насправді з їхнім містом.

Можна також припустити, що українське населення Львова, передусім заможна його частина, яка мала реальний вплив на ситуацію в місті, деякий час могла свідомо ігнорувати магдебурзьке право, бажаючи залишитися при своєму давньому праві. Адже доки існувала Галицько-Волинська держава, українцям не було особливої потреби змінювати руське право на німецьке міське право. Мешканцям середмістя іноземного походження до певного часу також було вигідно,

щоб українці у старій частині Львова залишалися на руському праві й не втручалися в їхні справи.

І коли середмістя остаточно перейняло у давньоукраїнського Львова роль міського центру, магдебурзьке право стало муніципальним правом міста, а Галицько-Волинська держава перестала існувати, то українське населення міста за короткий період було усунуте від участі в органах міської влади. Українці не могли належно відстоювати свої національно-культурні та релігійні права, оскільки не мали свого самоуправління, а до самоуправління на засадах німецького права були мало причетними. Їхнє становище було навіть гіршим, ніж становище вірмен чи євреїв, які мали свої, вироблені сторіччями форми міського самоуправління.

9. Занепад Галицько-Волинської держави. У переліку факторів швидкої деукраїнізації міста цей посідає особливе місце. З поступовим занепадом Галицько-Волинської держави та, врешті-решт, втратою українцями своєї державності було остаточно “узаконено” привілейоване становище іноземців у місті й водночас на сторіччя втрачено принципову можливість зворотного процесу. Адже із занепадом Галицько-Волинської держави українці позбулися статусу державного етносу, а отже, і підтримки з боку органів державної влади. Без цього фактора сама по собі дія кожного з перелічених вище факторів хоча й сприяла посиленню іноземців у Львові, привести до остаточної деукраїнізації міста не могла, оскільки українці зберігали політичні важелі впливу на суспільні процеси у державі й могли повернути їх у вигідне для них русло.

Під дією всіх зазначених вище факторів Львів швидко деукраїнізовувався. Тому вже на початку XV ст. він став майже зовсім чужим для корінного етносу містом. Українська ділянка в середмісті налічувала тільки декілька будинків. У політичному житті міста українці суттєвої ролі не відігравали. Авторитет православної населення Львова залишався головно завдяки суспільній активності представників інших православних народів міста – волохів, греків, а не українців. Передмістя Львова заселяло також здебільшого неукраїнське населення – поляки та євреї.

Швидше за все, у XIV ст. під дією зазначених раніше факторів, або, принаймні деяких з них, відбувалася також деукраїнізація низки інших важливих галицьких міст, у яких були великі іноземні колонії: Перемишля, Сянока, Ярослава, окремих інших, розміщених здебільшого на заході краю.

Як бачимо, деукраїнізація населення Львова у княжий період була тісно пов’язана з такими надзвичайно складними та дискусійними питаннями: коли було побудоване середмістя Львова та коли місто (середмістя) почало користуватися магдебурзьким правом?

У радянський період історики загалом дотримувалися думки, що середмістя в 50-х роках XIV ст. заклав польський король Казимир III, і тоді ж, згідно з грамотою 1356 р., Львів отримав магдебурзьке право. Однак ці твердження вже давно викликали сумніви. Вище уже йшлося про те, що грамота 1356 р., швидше за все, була релокаційною. Питання відсунення на більш ранній період дати по-

будови середмістя також постало уже доволі давно. Те, що середмістя могло бути побудоване значно раніше, певною мірою підтверджено результатами археологічних досліджень центральної частини Львова, виконаних під керівництвом Р. Багрія¹. Останнім часом з'явилися нові аргументи на користь того, що середмістя Львова було закладене ще у 70–80-х роках ХІІІ ст. Наприклад, традиційній історіографічній моделі ранньої історії Львова стали суперечити нові містобудівельні, архітектурні та археологічні дослідження Львова, зокрема, дослідження планувальної структури середмістя². Зокрема, Р. Могитич, провівши метрологічний аналіз плану львівського середмістя, виявив, що центр середмістя побудовано з використанням галицьких мір довжини. Тому він дійшов висновку, що переміщення центру середньовічного Львова на територію, яка згодом отримала назву середмістя, могло відбутися за князювання Льва Даниловича (1264–1301), оскільки в цей період Львів перетворювався у столицю Галицького князівства. А поступовий перехід під час будівництва середмістя від сілезької системи планування до поморської, у якій використовували фламандські міри довжини, дав автору змогу припустити, що середмістя могло бути побудоване близько 1270 р.³

Проблема часу побудови середмістя остаточно ще не вирішена. Однак значимо: якщо історики справді доведуть, що середмістя почали інтенсивно розбудовувати у період володарювання Льва Даниловича і що ще тоді місто отримало магдебурзьке право, то, вірогідно, саме тоді почалася інтенсивна деукраїнізація Львова. Адже побудова та заселення середмістя навряд чи була б можливою без залучення у значній кількості іноземців. Надання місту магдебурзького права також передбачало наявність у ньому численної католицької колонії. Принаймні саме так було в цей період у Польщі та інших державах Центральної Європи.

Мабуть, доведеться визнати, що ще задовго до захоплення Галицького князівства Казимиром ІІІ в управлінні містом провідні місця посідало неукраїнське населення; що помилялися ті, хто вважав деукраїнізацію Львова майже винятково результатом політики польських королів, зокрема, вже не раз згаданого Казимира ІІІ; і що правими були ті історики, які звинувачували останніх галицьких князів у надмірній прихильності до чужинців, яка послаблювала Галицько-Волинську державу. Такий перебіг подій є цілком імовірним. Адже у ХІІІ–ХІV ст. ця ситуація, – колонізація міст немісцевим (здебільшого німецьким) на-

¹ Багрий Р. С. *Древнерусский город Львов в свете археологических и архитектурных исследований (1975-1985)* // Тр. V Междунар. конгресса славянской археологии – М., 1987. – Т. 3. – Вып. 1а. – С. 21–22.

² Могитич Р. *Казимирівський Львів: факт чи міф?* // Ратуша. – 1991. – 20–21 березня. – С. 4–5.

³ Могитич Р. *Планувальна структура Львівського середмістя і проблеми його датування* // Зап. НТШ. – Т. 227. – Праці секції мистецтвознавства. – Львів, 1994. – С. 279–288.

селенням, а потім відкритий чи прихований супротив іноземців національним інтересам тієї країни, де утворювалася колонія, – виникала в багатьох регіонах Центральної та Східної Європи, зокрема в сусідній із Галицько-Волинським князівством Польщі¹.

Загалом же вивчення суспільних особливостей розвитку Львова у другій половині XIII–XIV ст. підводить до висновку, що, можливо, потрібно взагалі відмовитися від концепції етнічної історії Львова як процесу деукраїнізації міста, яка почалася у XIV ст. (чи навіть у другій половині XIII ст.) і тривала до 40-х років XX ст. За багатьма ознаками можна стверджувати, що як великий політичний, економічний, релігійний, культурний центр краю Львів від самого початку формувався не як українське місто, а як місто поліетнічне, і загалом багато в чому чуже корінному населенню краю. З огляду на це етнічна історія Львова, з одного боку, – це намагання українців опанувати містом, домогтися того, щоб столиця краю водночас стала і їхньою етнічною столицею, а з іншого, – це поступове зростання впливу етнічно чужого міста на навколишню територію, на інші міські поселення, на Галичину загалом, посилення його ролі в процесі деукраїнізації краю як центру, форпосту деукраїнізації, через який вносилися деструктивні зміни в регіоні.

Процеси, які відбувалися Львові та інших найбільших містах Галицької землі наприкінці XIII–у першій половині XIV ст., мали суттєвий вплив на розвиток суспільних відносин у регіоні. Адже запровадження нового міського устрою та поширення норм магдебурзького права на населення галицьких міст, яке відбувалося в процесі поселення німецьких колоністів, пришвидшило розмежування суспільних верств та конкретизацію їхнього правового статусу. Зокрема, у Галичині з'явилася суспільна верства міщан, тобто жителів міст, які керувалися не загальним руським, а власним міським правом.

Через процес виділення суспільних верств та юридичне оформлення їхнього статусу свого часу пройшли всі європейські країни. Це був обов'язковий та загалом прогресивний етап у розвитку суспільних відносин. Однак у XIII ст. в князівствах Київській Русі процес розшарування суспільства на верстви ще був далеким від завершення. Не було чіткого розмежування в юридичному статусі жителів міст та сіл. У містах та в сільській місцевості існувало доволі багато соціальних груп з нечітким правовим статусом. Запозичення елементів нових, навіть передових суспільних відносин у недостатньо розвинене для їхнього безболісного сприйняття суспільство мало низку негативних наслідків. Українська частина населення найбільших міст галицького краю виявилася ще не готовою до запровадження нових суспільних відносин. Тому утворювалися передумови для усунення українців від активної участі в суспільно-політичному й економічному житті міст, що отримали магдебурзьке право. І це, зрештою, відбулося одразу ж після втрати корінним етносом статусу державного етносу.

¹ Качмарчик З. *Средневековая немецкая колонизация в Польше и развитие городов на славянских землях.* – С. 23–31.

Загалом же перехід на нові суспільні відносини у містах Галичини за умов відсутності в середовищі місцевого населення окремого міського стану та наступна втрата корінним етносом статусу державного етносу спричинили те, що на галицьких землях міщанство, як окрема суспільна верства із чітким юридичним статусом, спочатку сформувалося здебільшого на немісцевій (головно німецькій) етнічній основі. Це щонайменше на сторіччя нейтралізувало міське українське населення Галичини від активної боротьби за політичні та економічні права.

На початку 20-х років XIV ст. у Галицько-Волинській державі після смерті Андрія та Льва, синів Юрія I, перервалася династія князя Данила Галицького. Ця подія мала далекосяжні наслідки для всієї України. Адже в цей період Галицько-Волинська держава внаслідок литовських і татарських територіальних загарбань у Східній Європі вже значно втратила політичні зв'язки з іншими землями колишньої Київської держави. Ослабли, зокрема, зв'язки з руськими династичними родами. Тому новим галицько-волинським князем став представник польської мазовецької династії Болеслав Тройдентович, якого після переходу в православ'я хрещено як Юрія. Становище Юрія II як князя Галицько-Волинської держави було доволі хистким як з огляду на зовнішньополітичні обставини, що сформувалися навколо держави, так і у внутрішньополітичних справах. Чи не найбільше незадоволення сучасників мазовецького князя викликало те, що він підтримував у містах князівства католицьке населення. Врешті-решт, після конфлікту з місцевими боярами ті його отруїли. Держава опинилася без верховного володаря.

Розділ 2 ДАВНЬОПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД

2.1. Друга половина XIV–XV ст.

У 40-х роках XIV ст., після смерті князя Болеслава Тройдентовича (Юрія II), головними претендентами на володіння територією Галицько-Волинської держави стали Литва, Польща та Угорщина. В результаті тривалої боротьби за західноукраїнські землі волинська частина держави ввійшла до складу Литви, а галицька, після 17 років перебування у складі Угорщини (1370–1387), відійшла до Польщі.

Перед остаточним переходом до складу Польщі Львів зазнав декількох військових нападів, був неодноразово спалений та пограбований. Та водночас кількість населення і суспільна роль міста далі швидко зростали. Про особливу важливість Львова у системі міст Східної Європи в цей період засвідчує “Список руських градів дальніх та ближніх” – пам’ятка східнослов’янської географії, складена наприкінці XIV ст. У ньому місто Лева – це вже Львів Великий¹. З 358 міст списку, крім Львова, так було названо ще тільки одне – Новгород Великий.

Львів також поступово утверджувався як головний адміністративний центр регіону, столиця краю. Оскільки у ньому була найбільша в Галичині католицька громада, то в 1350–1358 рр., коли за Казимира III галицькі землі перебували у складі Польщі, він став центром “Руського королівства”². Головним містом українських земель Львів був і в 1372–1378 рр., за володарювання в Галичині Володислава Опольського, васала угорського короля Людовіка. На монетах, які в другій половині XIV ст. карбували для галицьких земель польські королі, було зображення лева, тобто герб Львова. Однак у цей період зберігалася й важлива роль Галича як політичного центра краю. Зокрема, Галич став центром латинського архієпископства, яке згодом було перенесене до Львова.

Остаточно статус Львова як головного міста галицького краю закріплено після поширення в першій половині 30-х років XV ст. на території регіону польського права та польського адміністративно-територіального устрою. Львів став адміністративним центром Руського воєводства, яке поділялося на

¹ Тихомиров М. Р. “Список русских городов дальних и ближних” // Ист. зап. АН СССР. – 1952. – Т. 40. – С. 214–259.

² Sieradzki J. *Regnum Russiae* // Kwartalnik historyczny. – 1958. – N 2. – S. 506.

Галицьку, Львівську, Перемиську, Сяноцьку та Холмську землі. З інших українських земель у сферу впливу Польщі потрапили також Поділля та Белзька земля. Наприкінці XIV ст. Белзька земля опинилася в залежності від мазовецьких князів, які вважалися васалами Польщі. Воеводством у складі Польщі Белзька земля стала тільки 1462 р.¹

Історичні джерела другої половини XIV ст. усе виразніше засвідчують подальшу втрату Львовом демографічного зв'язку із навколишньою територією, з українським населенням краю. З 50-х років XIV ст. щораз частішими стають згадки про мешканців іноземного походження у Львові. Причому контекст, у якому іноземців згадано, відображає їхнє привілейоване становище, або, принаймні, – високий соціальний статус у Львові. Наприклад, 1352 р. датовано уже згаданий у попередньому розділі привілей нащадкам війта Бертольда на володіння маєтками в околицях Львова та перший перелік львівських райців німецького походження. За 1359 р. є ще один перелік райців: Песко з Гнезна, Ніколяус Чамблер, Симон, Микола Русин, Ніколяус Кіселінк². За 1363 р. відомо документ про передачу вірменської церкви у середмісті в користування вірменській громаді³. У 1365 р. король Казимир III надав німцеві Конраду з Пруссії млин під містом⁴; 1377 р. вірменин Мардрус продав львівському міщанинові українцю Іванові Марховичу село Малехів⁵. У 1378 р. львівському міщанинові Григорію Штехеру, власнику села Малі Винники, князь Володислав надав нові ґрунти поблизу цього ж села⁶. І далі у матеріалах про Львів, яких з кожним роком ставало щораз більше, імена українців трапляються не часто, якщо порівняти з іменами іноземного походження. Назагал у документах про діяльність львівської ради до 1500 р. українців згадано лише приблизно у 4 % усіх справ⁷.

Востаннє Львів виразно проявив “український характер” ще 1340 р., коли українське населення міста після смерті Юрія II завдало шкоди купцям іноземного походження⁸, яких підтримував останній галицький князь. А через декілька десятиліть, у період перебування Галичини в складі Угорщини, Львів – це вже майже цілком деукраїнізоване, “космополітичне” місто, яке дбало тільки про власні економічні інтереси та було байдужим до політичних та економічних інтересів українського населення краю. І коли навесні 1387 р., у період політичного послаблення Угорщини, польська королева Ядвіґа, йдучи походом

¹ Крикун М. Г. *Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях* // Проблеми слов'янознавства. – 1990. – Вип. 42. – С. 24–41.

² Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 35.

³ Дашкевич Я. Р. *Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчацьких джерелах*. – С. 8.

⁴ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 36.

⁵ Там само. – С. 44.

⁶ Там само. – С. 42.

⁷ Крип'якевич І. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.* – С. 10.

⁸ *Історія Львова в документах і матеріалах*. – С. 13.

на галицькі землі, наблизилася до міста, “Львів піддався” після коротких переговорів щодо підтвердження своїх прав та вільностей¹. Львів, мабуть, у цей період (точніше німецький патриціат міста) був готовий піддатися будь-кому, аби тільки його мешканців не позбавляли економічних привілеїв.

Імовірно, що остаточному утвердженню населення іноземного походження у місті Лева, окрім занепаду української Галицько-Волинської держави, суттєво посприяли численні військові напади на місто поляків та литовців у 40–50-х роках XIV ст., тобто у період найбільшої політичної нестабільності на західноукраїнських землях, після яких місто могло втратити більшу частину українського населення. Крім того, є відомості, що Казимир III, захопивши у середині XIV ст. Львів, залишив у ньому військову залогу з німців², яка, за даними якогось німецького джерела (мабуть, що дуже суттєво завищеними. – Р. Л.), налічувала близько 1200 осіб³, та надав їм низку привілеїв. Це, без сумніву, також могло вагомо посприяти остаточній деукраїнізації міста.

Завдяки лояльності до угорської та польської влади місто зберегло свої давніші привілеї та набуло нових. Разом із наданням (чи підтвердженням?) привілею на магдебурзьке право 1365 р. Львів отримав від Казимира III у власність 70 франконських ланів землі. У 1368 р. Казимир III збільшив площу земель, наданих місту, до 100 ланів. Згодом на цій території закладали численні міські села.

Вірменські та німецькі купці Львова, як і купці інших великих центрів транзитної торгівлі, отримуючи величезні прибутки, всіляко намагалися вберегти себе від конкуренції, домагаючись від короля різноманітних привілеїв. Врешті-решт 1379 р. Львів отримав від короля Людовіка абсолютне право складу східних товарів, за яким усіх їх іноземні купці повинні були привозити саме до Львова, виставляти тут на продаж, а вже потім перепродувати далі на захід⁴.

У другій половині XIV ст. внаслідок економічного розвитку у Львові почали виникати перші ремісничі цехи. Цехова організація, як і магдебурзьке право, була запозичена із Заходу, принесена іноземними колоністами. Тому біля витоків перших львівських цехів стояло німецьке населення міста. Вважають, що перша згадка про цехову організацію у Львові датована 1386 р. У цей рік грамотою старости Андрія від імені князя Володислава Опольського шевцям Перемишля було надано права, аналогічні до прав львівських шевців. Тобто грамота підтверджує, що в другій половині XIV ст. у Львові вже була реміснич

¹ Грушевський М. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т. 4. XIV–XVI віки – відносини політичні.* – К., 1993. – С. 121.

² Зіморевич Б. *Потрійний Львів: Leopoldis Triplex.* – С. 63–66.

³ Див.: Монолатій І. *Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток німців у Галичині (1772–1940). Частина I. Австрійський період – Західно-Українська Народна Республіка (1772–1923).* – Коломия, 2002. – С. 31.

⁴ *Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.* – С. 42–45.

організація шевців¹. Цілком можливо, що в цей період у ньому діяли й інші цехи. Адже рівень розвитку ремесел у Львові був доволі високим. Наприклад, за записами судової книги Львівського магістрату 1382–1389 рр. у місті мешкали представники 23 ремісничих професій. У 1405–1426 рр. кількість професій зросла до 36. Цехів 1425 р. було дев'ять. А в 1462–1483 рр. у Львові налічувалося вже 50 ремісничих професій та 14 ремісничих цехів².

Оскільки в період появи у Львові перших цехів у складі його населення вже домінували католики, то цехова організація дуже швидко стала засобом обмеження економічних і релігійних прав некатолицького населення. У багатьох великих деукраїнізованих містах релігійно-національна винятковість цехової організації була навіть вищою, ніж загалом у магдебурзькому праві³, адже членство в цеху суттєво підвищувало соціальний статус людини у середньовічному місті, сприяло її економічній незалежності. У Львові також для доступу русинів та вірмен у цехи було чимало обмежень. Євреї взагалі не мали права брати участь у цеховій організації. Тому, скажімо у XVI ст., серед ремісників середмістя католицьке населення становило понад 95 %⁴, а в складі населення української дільниці середмістя серед людей, які жили з доходів від власної справи, абсолютно переважали торговці, ремісників майже не було⁵.

Історичних джерел, у яких наведена інформація про етнічний склад населення та етнічні відносини у Львові та регіоні в період перебування його у складі Польщі, значно більше, ніж за галицько-волинську добу. Передусім, це матеріали, отримані у процесі провадження державними (королівськими), шляхетськими та релігійними інституціями різних форм обліку й контролю населення та території. Зокрема, відомості про етнічні спільноти наведені у матеріалах про різноманітні види оподаткування населення (поборові реєстри, податки від будинків чи землеволодінь, поголовний податок), описах міст, сіл і маєтків (інвентарях та люстраціях), метричних записах тощо⁶.

Відомості про етнічний склад населення, що містяться у перелічених вище джерелах, як і раніше, здебільшого є опосередкованими, непрямими. Виняток становлять тільки відомості про єврейське населення краю. Обчислювати в давній польський період кількість єврейського населення Галичини, зазвичай,

¹ Історія Львова. – С. 38.

² Кісь Я. П. *Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.)*. – Львів, 1968. – С. 51–53.

³ Грушевський М. *Історія України-Руси*. – Т. 6. *Життя економічне, культурне, національне XIV–XVII віків*. – К., 1995. – С. 124–126.

⁴ Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 72.

⁵ Капраль М. *Проблеми соціотопографії Львова (за матеріалами фінансових книг другої чверті XVI ст.)* // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura* / Pod red. H. W. Zalińskiego i K. Karolczaka. – Т. 2. – Kraków, 1998. – С. 43.

⁶ Кісь Я. П. *Джерела до демографії українського феодального міста (XV–XVIII ст.)* // *Архіви України*. – 1973. – № 2. – С. 24–27.

значно простіше, ніж визначати кількість представників інших етнічних спільнот. Адже в середньовічному європейському суспільстві євреї чи не найсуттєвіше виділялися серед основної маси населення. Причому ця етнічна група відрізнялася від інших не тільки за традиціями та релігією, а й за суспільно-правовим статусом. Тому євреїв майже завжди оподатковували, реєстрували чи описували окремо від християнського населення. Зокрема, у XVI–першій половині XVII ст. в містах Руського та Белзького воєводств, під час облікування населення чітко виділяли кількість єврейських будинків чи сімей. Згодом на території Речі Посполитої було введено також податок з кожної особи іудейського віровизнання, що дало змогу ще точніше визначати кількість представників цієї етнічної групи.

Для того, щоб визначити кількість етнічних груп, які були християнського віровизнання, вивчаючи наявні історичні джерела, зазвичай потрібно використовувати додаткові способи та методи. Найпоширенішим методом визначення етнічного складу населення міста, який застосовують для опрацювання історичних джерел цього періоду, є метод аналізу етнічного походження імен та прізвищ мешканців (антропонімічний метод). За цим методом для близько 15–20 % імен та прізвищ встановити більш-менш чітко етнічну належність носія антропоніма неможливо. Однак доволі часто прийнятною альтернативою антропонімічному методу немає.

Важлива ознака історичних джерел з демографії середньовічних міст та, що в них майже немає матеріалів про кількість осіб того чи іншого етнічного походження, а наведено лише відомості про кількість будинків, сімей чи власників земельних ділянок. Отже, щоб визначити кількість представників тієї чи іншої етнічної групи або загальну кількість населення міста, потрібно виконати перерахунки, застосувавши додаткові множники з огляду на середній розмір сім'ї чи середню кількість мешканців будинку.

Однак найбільшою проблемою у процесі дослідження демографії середньовічного міста все-таки є неповнота наявних історичних джерел. Причин цього багато. Скажімо, історичні джерела до вивчення етнічного складу населення міста у XV–XVIII ст. дуже часто не враховують окремих соціальних груп та прошарків населення. Наприклад, у фіскальних документах немає відомостей про соціальні групи, що були звільнені від оподаткування, зокрема, шляхту та духовенство, які становили близько 5 % населення міст¹.

Крім того, фрагментарності матеріалів про демографію середньовічних міст Речі Посполитої, у тому числі й українських, сприяло те, що їхня територія та населення не становили цілісності з правового погляду. Наприклад, у межах Львова та інших міст окремо виділяли середмістя, тобто територію центральної частини міста, захищену оборонними мурами. Історичні джерела часто саме середмістя вважали власне містом. Навколо середмістя поступово

¹ Horn M. *Zaludnienie województwa Belskiego w 1630 roku* // *Rocznik dziejów społecznych i gospodarczych (RDSG)*. – 1959. – T. 21. – S. 92.

розбудовували передмістя. Правовий статус жителів середмістя та передміщан був різним. Ще у середмісті та на передмістях були так звані юридики – ділянки, не підпорядковані органам місцевого самоврядування, оскільки перебували у власності шляхти та духовенства. Нарешті, на землях, які у XIV ст. було надано Львову, розташовувалося декілька міських сіл. Вони перебували у власності міста або окремих представників владної верхівки Львова. Історичні джерела про населення Львова у давньопольський період найчастіше наводять відомості про населення середмістя. Матеріалів про мешканців передмість, юридик та міських сіл значно менше.

З XV ст. на підставі наявних історичних джерел є змога визначити приблизну кількість представників головних етнічних груп у населенні Львова та їхнє процентне співвідношення. Оскільки найбільше історичних матеріалів є про центральну частину міста – середмістя, – то почнемо саме з нього.

Наприкінці XIV – у XV ст. абсолютну більшість мешканців середмістя становили німці. Нині це сумніву не викликає, оскільки підтверджено багатьма історичними джерелами. Ще у 80-х роках XIV ст. німці становили суттєву частку населення середмістя та посідали провідні позиції в органах міського самоуправління, це підтверджує найстаріша в Україні книга записів судових актів – судова книга Львівського магістрату за 1382–1389 рр. Вже у перших записах книги натрапляємо на німецькі імена: Генріх Пейт, Іван Амен, Микола Брігер, Петро Мельцер, Петро Штехер, Михайло Едерер, Гейнц Клемме і так далі¹. Крім того, за нею можна стверджувати, що значну й заможну частину населення міста у ці роки становили вірмени.

Німецький історик першої половини XX ст. К. Люк уважав, що в 1405–1426 рр. німці серед п'яти тисяч населення середмістя становили близько чотирьох тисяч². У 1405 р. в реєстрі шосового податку, який опрацював М. Капраль, у середмісті німецькі прізвища мали 349 із 552 власників нерухомості (63,2 %) ³. Про домінування німців у середмісті засвідчує не тільки переважання німецьких прізвищ у найдавніших історичних документах Львова, а й використання німецької мови поряд з латинською у діловодстві.

¹ *Najstarsza księga miejska 1382–1389* / Wydal A. Czołowski // *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*. – Lwów, 1892. – T. 1. – S. 1–2.

² Lück K. *Deutsche Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens. Ostdeutsche Forschungen*. – Plauen, 1934. Наведено за: Степанів О. *Сучасний Львів*. – Львів, 1992. – С. 76.

Відомості К. Люка доволі часто наводять у дослідженнях з історичної етногеографії Галичини в XIV–XV ст. Однак зазначимо, що вони потребують критичної оцінки. Наприклад, А. Фастнахт писав, що К. Люк суттєво перебільшував кількість німців у Сяноку (Див.: Fastnacht A. *Osadnictwo ziemi Sanockiej w latach 1340–1650*. – Wrocław, 1962. – S. 205). А. Янечек узагалі вважає дослідження К. Люка негативним прикладом використання антропономічного методу в історичних дослідженнях (Див.: Janeczek A. *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo Belskie od schyłku XIV do początku XVII w.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991. – S. 200.).

³ Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 70.

У XV ст. в органах міського самоврядування німці обіймали абсолютну більшість ключових посад. Тільки інколи серед прізвищ райців та лавників траплялися такі, етнічне походження яких могло бути українським чи польським. Наприклад, у присяжній грамоті, яку 1425 р. Львів видав на вимогу польського короля, у переліку міського патриціату – бурмистр Януш Толмач, колишні да дійсні райці Петро Кушнір, Клеменес Чедлич, Андреас Кльоппер, Августин Гемеліх, Ніколяус Шелер, Георг Мобіль, Йоган Траутфройлін, Андреас Пістор, Георг Кребіль, Ніколяус Гутлер, Еразм Кльоце, Ніколяус Скультеті, Франциск Ример, Ніколяус Чорнберг, Ніколяус Фредріці, Ніколяус Гельлінг, лавники Мартін Цімрайх, Йоган Пістор, Петер Чансер, Йоган Шропе, Ніколяус Брайтшер, Альберт Гультберг, Матіас Чедліч, Йоган із Снятина, Бартоломеус Гайнер, Бернгард Шелер, Ніколяус Аркуфекс ¹ – тільки окремі прізвища можуть викликати сумнів щодо їхнього німецького походження.

Німці також засновували найдавніші львівські ремісничі цехи і, передусім, саме завдяки їм Львів сформувався як один з великих ремісничих центрів Європи. В XV ст. майже всі цехмістри у Львові були німецького походження. Не менш важлива роль німців у розвитку торгівлі міста як у західному та північно-західному напрямках, з німецькими, польськими та прибалтійськими містами, так і в південно-східному, з причорноморським регіоном. Нарешті багаті німецькі патриції були засновниками перших львівських міських сіл – Замарстинова, Клепарова, Кульпаркова, Голоска, які формувалися на основі заміських фільварків Й. Зоммерштайна, А. Кльоппера, П. Гольтберга, М. Ціммермана ².

У XIV–XV ст., крім Львова, доволі численні німецькі колонії були і в інших великих містах Руського та Белзького воєводств. Ще Д. Зубрицький писав, що в першій половині XV ст. німці суттєво сприяли економічному розвитку у Пільзно, Стрижеві, Дембовці, Заршині, Глогові, Тичині, Радимно, Буську, Тереховлі, Белзі, Куликові ³. Він же припускав, що між німецькими купцями Руського воєводства існував своєрідний союз за взірцем торгових союзів, які діяли у Німеччині ⁴.

Пізніші дослідження суттєво розширили географію німецьких міських поселень. Найбільше німців, за даними історичних джерел, було на південному заході Руського воєводства, у Сяноцькій та Перемиській землях. Особливо багато німецького населення жило у Коросні, Перемишлі, Ярославі, Сяноку, Самборі, Дрогобичі ⁵. Доволі великі німецькі колонії були також у Ланцуті, Переворську, оскільки в цих містах навіть у другій половині XVI – на початку

¹ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 81.

² Степанів О. *Сучасний Львів*. – С. 13.

³ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 86.

⁴ Там само. – С. 75.

⁵ *Енциклопедія Українознавства: 2-ге вид. словникове*. – Париж; Нью-Йорк, 1955–1984. – Т. 1–10. – С. 176; Ісаєвич Я. Д. *Місто Дрогобич в XVI–XVIII ст.* Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1960. – С. 227.

XVII ст. німці все ще становили значну частку населення¹. На заході Руського воєводства німецькі колоністи були також у Риманові, Березові, Динові, Тичині, Ячимирі, Мриголоді, Ліско².

Чимало німців мешкало у містах Львівської землі. У XV ст., крім Львова, німецькі антропоніми зафіксовано серед жителів Бібрки, Городка, Жидачева, Кам'янки-Струмилівської, Комарного, Щирця, Яворова та деяких інших міських поселень³. Проте всі перелічені вище німецькі колонії були значно меншими, ніж львівська.

Однак далі на схід, зокрема у Галицькій землі, німецького населення було обмаль. Наприклад, у Коломиї, найбільшому місті Галицької землі, на початку XV ст. мешкали тільки окремі німецькі поселенці⁴. Річ у тім, що рівень урбанізації східної частини Руського воєводства у період найінтенсивнішої міграції німців був суттєво нижчий, ніж західної. Великих міст, а саме їм німці надавали перевагу, переселяючись до Галичини, майже не було. Просування німців далі на схід могла зупинити також нестабільність політичної ситуації у Галицькій землі. Адже за її східну частину певний період тривала політична суперечка між Польщею та Молдовою. А в 1411–1436 р. Покуття (разом з Коломиєю) навіть перебувало під управлінням молдавського воєводи.

Дуже мало німців було також у містах Белзького воєводства, яке з огляду на географічне розташування опинилося осторонь від головного потоку німецьких мігрантів. У XV ст. деяка кількість їх мешкала тільки у Белзі та Буську⁵.

У Руському воєводстві відбувалася також німецька сільська колонізація. Про неї на прикладі сіл Сяноччини писав ще М. Грушевський⁶. Зазвичай німців було багато у сільському населенні в околицях міст з численними німецькими колоніями. Наприклад, чимало їх мешкало у селах поблизу Коросна, Риманова та Сянока⁷. В околицях Львова також були села, у яких у XV ст. жили німці: Зимна Вода, Клепарів, Пруси (тепер Ямпіль), Сокільники, Чишки⁸. Села, у яких поселялися німецькі колоністи, здебільшого закладалися на німецькому праві*. Згодом німці, що жили у сільській місцевості, полонізувалися.

¹ Horn M. *Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej w latach 1550–1650 na tle przesłanek urbanizacyjnych*. – Opole, 1968. – S. 63.

² Fastnacht A. *Osadnictwo ziemi Sanockiej w latach 1340–1650*. – С. 205–207.

³ Janeczek A. *Polska ekspansja osadnicza w ziemie lwowskiej w XIV–XVI w.* – S. 603, тара 1.

⁴ Грабовецький В. В. *Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку XX ст. Частина I*. – Коломия, 1996. – С. 108.

⁵ Janeczek A. *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego*. – S. 293–294.

⁶ Грушевський М. *Історія України-Руси*. – Том VI. – С. 265–266.

⁷ Fastnacht A. *Osadnictwo ziemi Sanockiej w latach 1340–1650*. – С. 200.

⁸ Janeczek A. *Polska ekspansja osadnicza w ziemie lwowskiej w XIV–XVI w.* – S. 604, тара 2.

* Крім цього, на німецькому праві часто закладали села, у яких поселялися поляки.

Найінтенсивніша міграція німців у міста та, менше, у села Руського воєводства простежувалася в XIV – на початку XV ст. Надалі хвиля німецької колонізації суттєво знизилася, а згодом узагалі припинилася. Поступове зменшення впродовж XV ст. кількості німецьких колоністів серед тих, хто поселявся у Львові, доволі чітко простежив відомий польський історик першої половини XX ст. О. Гілевич, проаналізувавши динаміку надання львівського міського права в 1405–1604 рр. Наприклад, у 1405–1426 рр., за його обчисленнями, вихідці із Сілезії (здебільшого до Львова німці переселялися саме звідти) становили 21,2 % (113 осіб) тих, кому було надано львівське міське право; у 1461–1495 рр. цей показник уже зменшився до 6,1 % (43 особи), а в 1496–1536 рр. він становив тільки 3,4 % (21 особа) ¹.

Звичайно, до Львова німецькі колоністи переселялися не тільки із Сілезії. У XV ст. чимало було також переселенців з великих германізованих міст Польщі (Кракова, Любліна, Познані), мігрантів з великих міст Руського воєводства, у яких були німецькі колонії (Перемишля, Переворська, Ярослава, Коросна), інших прибульців. К. Люк уважав, що в 1405–1426 рр. німці становили понад 70 % усіх мігрантів до Львова. В другій половині XV ст. їхня частка в складі мігрантів зменшилася до 30 %, у 1500–1513 – до 14, у 1522–1548 рр. – до 6 % ². За іншими обчисленнями у 1405–1426 рр. німці становили 82 % мігрантів (у 1405–1514 рр. – 54 %), однак у 1481–1500 рр. кількість поляків у складі мігрантів вже перевищила кількість німців, а в 1500–1514 рр. поляки становили 50 % всіх мігрантів ³.

На підставі історичних джерел можна зробити висновок, що німецькі колонії у найбільших містах регіону сформувалися в другій половині XIV ст. Тобто поява німців у часі більш-менш збіглася із втратою Галицько-Волинською державою незалежності та переходом галицьких земель до складу Польщі. Однак прямо пов'язувати ці дві події, чи взагалі вважати поширення німецьких колоній у Галичині (як і магдебурзького права) спеціальною акцією польської (або угорської у короткий період перебування регіону в складі Угорщини) влади, яку вчинено для того, щоб закріпитися в завойованому регіоні, не варто.

У XIII–XV ст. німецькі колонії були характерним явищем міського життя не тільки у Польщі, а й у Чехії, Угорщині, багатьох інших регіонах Центральної та Східної Європи. Наприклад, у Польщі перша колонія німецьких купців та ремісників виникла ще 1187 р. у Щецині. А в першій половині XIII ст. німецькі

¹ Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604* // Studja z historii społecznej i gospodarczej pośw. prof. F. Bujakowi. – Lwów, 1931. – S. 375–415.

² Lück K. *Deutsche Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens*. – S. 75. Наведено за: Janeczek A. *Polska ekspansja osadnicza w ziemie lwowskiej w XIV–XVI w.* – S. 602.

³ Weczerka H. *Herkunft und Volkszugehörigkeit der Lemberger Neuburger im 15. Jahrhundert* // Zeitschrift für Ostforschung. – 1955. – T. 4. – Z. 4. Наведено за: Janeczek A. *Polska ekspansja w ziemie lwowskiej w XIV–XVI w.* – S. 602.

общини існували у Вроцлаві, Гданську, Познані, Кракові, Сандомирі, Любуші¹. Німців запрошували королі або приватні власники міст з метою розвитку міської мережі, поліпшення економічного становища давніх міських поселень і побудови нових, а також колонізації вільних земель. Усе це в перспективі мало дати королю та іншим власникам міст додаткові прибутки. Однак загалом німецька колонізація та пов'язане з нею поширення магдебурзького права мали значно складніші причини, які визначалися не стільки внутрішніми місцевими особливостями розвитку Галичини та Польщі чи польсько-українських взаємин, скільки чинниками загальноєвропейського спрямування.

Витоки німецького колонізаційного руху (як і хрестові походи в Палестину, Реконкіста в Іспанії чи інші подібні процеси, які зрушували з місця величезні маси людей і тривали сторіччями) сучасні європейські медієвісти вбачають у суспільно-політичній та економічній ситуації, яка склалася в Західній Європі у перші сторіччя II тисячоліття, а саме: господарському підйомі, зростанні рівня життя населення, а отже, – і доволі швидкому збільшенні його кількості². Ці всі процеси відбувалися після того, як було остаточно подолано наслідки руйнування Західної Римської імперії та завершилося формування нових суспільних відносин.

Німецьку колонізацію на схід у XII–XV ст. можна вивчати у різних аспектах. Як демографічне явище вона стала можливою, передусім, у результаті нерівномірності суспільного розвитку Німеччини та країн Західної Європи, з одного боку, та Польщі, Чехії, Угорщини, Прибалтики й деяких інших регіонів Центральної та Східної Європи, – з іншого. Німеччина мала вільні людські ресурси, однак там не вистачало землі, оскільки процес внутрішньої колонізації, тобто процес освоєння в регіоні вільних земель та формування мережі сільських і міських поселень уже завершувався. Західний та південний напрями колонізації для німців були закритими, оскільки держави, з якими Німеччина мала кордони на заході та півдні, також мали високий рівень освоєння території та високий рівень суспільно-політичного й економічного розвитку. Натомість у країнах Центральної та Східної Європи процес внутрішньої колонізації тільки розпочинався: були вільні землі, була політична організація території, проте не вистачало людських ресурсів. Щоб залучити німецьких колоністів, великі землевласники надавали їм значні пільги, завдяки яким ті могли певний період жити на новій землі за суттєво вигідніших умов, ніж у самій Німеччині.

Як економічне явище німецька колонізація була зумовлена торговою активністю німецьких купців у Європі. Шукаючи нові ринки збуту для своїх товарів на Сході, вони були зацікавлені в розвитку міжнародної транзитної

¹ Качмарчик З. *Средневековая немецкая колонизация в Польше и развитие городов на славянских землях*. – С. 26.

² Ле Гофф Ж. *Цивилизация средневекового Запада*. – М., 1992. – С. 58–70.

торгівлі, тому й сприяли виникненню вздовж найважливіших торгових шляхів німецьких колоній¹.

У переліку факторів, що зумовили німецьку колонізацію, політичні мотиви були тільки на третьому місці. Політичні аспекти німецької колонізації виявлялися, зокрема, в агресивній зовнішній політиці німецьких держав щодо слов'янських територій та певному сприянню переселенню німців на територію захоплених галицьких земель зі сторони Угорщини та Польщі для того, щоб нейтралізувати суспільну активність місцевого населення.

Друга за кількістю етнічна група середмістя Львова у другій половині XIV–XV ст. – вірмени. Вірменські та вірменсько-кипчацькі джерела засвідчують, що вірменська колонія у місті була численною вже у другій третині XIV ст. Вона мала складну соціальну структуру: священники, парони (барони), ходжі (пани), купці, міщани, мандрівники, ремісники, рільники. У Львові вже тоді існував вірменський орган самоврядування (12 старших). До 1363 р. завершено будівництво вірменської церкви у вірменській дільниці середмістя². А в 1367 р., за привілеєм короля Казимира III, у Львові дозволено жити вірменському єпископу³, хоча він був у Львові ще раніше, можливо, навіть, у галицько-волинський період⁴.

В історичних джерелах про вірменський квартал у середмісті вперше згадано за 1394 р.⁵ Цей квартал займав північно-східну частину середмістя. Центральною у кварталі була вул. Вірменська. Оскільки власники будинків вірменського кварталу продавали їх тільки одновірцям, то цілісність кварталу підтримувалася сторіччями. За даними М. Капралю, у 1405 р. серед власників нерухомості в середмісті вірменські прізвища мали 63 особи (11,4 %)⁶. На передмісті вірмени мешкали здебільшого навколо костьола Св. Йоана Хрестителя. Цей костюл перейшов до вірмен 1371 р. У 1415 р. вірмени юридики деканату Св. Йоана Хрестителя отримали привілей на окрему юрисдикцію⁷.

¹ Корольюк В. Д. *Дранг нах остен” и историческое развитие народов стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в период феодализма* // “Дранг нах остен” и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М., 1967. – С. 16.

² Дашкевич Я. Р. *Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчацьких джерелах*. – С. 7–13.

³ Zachariasiewicz F. *Wiadomość o Ormianach w Polsce* // Biblioteka Narodowego zakładu im. Ossolińskich. – Lwów, 1842. – Z. 1. – S. 80.

⁴ Дашкевич Я. Р. *Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчацьких джерелах*. – С. 9.

⁵ Дашкевич Я. Р. *Армянские кварталы средневековых городов Украины (XIV–XVIII вв.)* // Ист.-филол. журн. – Ереван, 1987. – № 2. – С. 64.

⁶ Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 70.

⁷ Капраль М. *Населення Підзамча та деканату Св. Йоана на передмісті Львова наприкінці 30-х – на початку 70-х років XVI ст. (за матеріалами фінансових документів)* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – 2000. – Вип. 35–36. – С. 470.

Кількість вірмен у Львові в першій чверті XV ст. визначав також С. Кутшеба. Як і М. Капраль, він вивчав матеріали про шосовий податок, який вірмени платили окремо від інших жителів. У 1407 р., за обчисленнями С. Кутшеби, у межах львівських міських мурів за неповними даними мешкало 291 вірменин, у 1416 – 425, а в 1417 р. – 337 вірмен¹. Якщо вважати, що в середмісті тоді жило близько 4,5 тис. осіб, то частка вірмен становила орієнтовно 7–10 %.

Вірменська колонія Львова поряд з Амстердамом та Венецією була однією з найбільших у Європі². Дослідники Львова вже давно відводять вірменам чи не головну роль у процесі формування міста як одного з найважливіших торгових центрів Європи. Вірменська колонія сформувалася передусім завдяки транзитній торгівлі. Крім того, міграцію вірмен до Львова та інших великих торгових міст Європи суттєво стимулював політичний фактор – захоплення та руйнування їхньої історичної батьківщини іноземними завойовниками, а також релігійна нетерпимість щодо вірмен в інших регіонах їхнього проживання: у Причорномор'ї, на Близькому та Середньому Сході.

Передумови для майже безперервної міграції вірменського населення за межі своєї батьківщини та формування численних вірменських діаспор у Європі, Азії та Африці були закладені ще на початку IV ст., коли вірмени першими поміж усіх етнічних спільнот прийняли християнство як державну і національну релігію. Надалі територіальний розвиток християнства пішов у іншому – західному – напрямі. Сусідами Вірменії стали держави, у яких домінував іслам. Крім того, самостійний розвиток вірменського християнства монофізитського спрямування зумовив конфесійну відособленість та певне несприйняття вірмен іншими християнськими течіями. Релігійна та культурна ізоляція вірменського етносу визначила його історичну долю на всі наступні сторіччя.

У період виникнення Львова та формування його як світового центру транзитної торгівлі простежуються декілька хвиль еміграції вірмен до міста з різних регіонів їхнього компактного проживання. В XIII–XIV ст. поштовхом до міграції представників цієї етнічної спільноти за межі історичної батьківщини стало зруйнування Вірменії монголо-татарами 1239 р. та втрата державою політичної незалежності. В цей період чимало вірмен мігрували у міста Причорномор'я та Східного Середземномор'я. Особливо інтенсивно вірмени переселялися до Криму. Мабуть, найдавніше вірменське населення Львова походило саме звідти³. Ще одна хвиля вірменської міграції припала на останню чверть XIV ст., коли було знищено Кілікійську державу, останню середньовічну

¹ Kutrzeba S. *Szos we Lwowie w początkach XV w.* // *Przewodnik naukowy i literacki: Dodatek miesięczny do "Gazety Lwowskiej"*. – 1900. – Т. 28. – З. 4. – С. 410. У С. Кутшеби на одного платника податку припадало 4,62 особи.

² Котляр М. Ф. *Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. Історико-нумізматичне дослідження*. – К., 1968. – С. 28.

³ Крипякевич И. *К вопросу об начале армянской колонии во Львове*. – С. 123–124.

державу вірмен. Імовірно, що саме ця хвиля міграції відіграла головну роль в остаточному оформленні вірменської колонії Львова. Далі, в 70-х роках XV ст., політичні фактори зумовили переселення вірмен з Криму (1475 р. турки захопили Кафу, де була дуже велика колонія вірмен), Малої Азії (у результаті турецько-перської війни спалено низку приморських міст з численним вірменським населенням), Буковини (у 1475 р. спалено Сучаву, центр транзитної торгівлі східними товарами, у якому також жило багато вірмен). Доволі значні переселення вірмен до Львова відбувалися і в інші періоди. Зумовлені вони були різким погіршенням економічного становища вірменських колоній у містах сусідніх з Галичиною регіонів – Луцьку на Волині, Кам'янці на Поділлі, згаданий вище Сучаві в Буковині.

Найважливішим заняттям вірменської етнічної групи у Львові була транзитна торгівля зі східними країнами. Східна торгівля, джерело надприбутків багатих вірменських родин, водночас була й слабким місцем вірменської колонії міста, оскільки вона дуже сильно залежала від стабільності політичної ситуації в Причорномор'ї. Інші ж напрями торгівлі перебували під контролем німецьких та польських купців. Можливо, саме тому значна частина вірменського населення міста займалася ремісничим виробництвом. Водночас вірменські ремісники, не будучи католиками, майже не мали доступу до цехів і зазнавали багатьох обмежень у професійній діяльності.

Історія вірменських середньовічних колоній в Україні описана в багатьох працях різними мовами. Серед українських дослідників цим питанням детально займалися В. Грабовецький, Я. Дашкевич, Н. Кривonos, І. Крип'якевич¹. Я. Дашкевич виділив такі етапи в розвитку вірменських колоній на території України:

- XI – перша половина XIV ст. – поява вірмен на Україні та виникнення їхніх колоній у багатьох великих містах;
- друга половина XIV – перша половина XV ст. – “золотий вік” в історії вірменських колоній, період їхньої найбільшої економічної сили;
- друга половина XV – перша половина XVII ст. – поступовий занепад колоній у зв'язку із занепадом міжнародної торгівлі після зміни головних

¹ Грабовецький В. В. *Нариси історії Прикарпаття*. – Т. 5. *Вірменські колонії в Галичині в XV–XVIII ст.* – Івано-Франківськ, 1994; Дашкевич Я. В. *Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчацьких джерелах* // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 7–13; Дашкевич Я. В. *Розселення вірменів на Україні в XI–XVII століттях* // Укр. іст.-геогр. збірник. – К., 1971. – Вип. I. – С. 150–181; Кривonos Н. К., Грабовецький В. В. *Армянская колония во Львове в XIV–XVII веках* // Изв. АН Арм. ССР. Сер. обществ. наук. – 1958. – № 12. – С. 51–62; Кривonos Н. К. *К истории армянских ремесленников во Львове (в первой половине XVII в.)* // Изв. АН Арм. ССР. Сер. обществ. наук. – 1962. – № 8. – С. 67–83; Крип'якевич И. *К вопросу об начале армянской колонии во Львове* // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – К., 1965. – С. 122–127 та ін.

напрямів торгових шляхів, роздрібнення колоній та асиміляція вірмен, посилена релігійною унією з Римом¹.

Зазначимо, що для Галичини до половини XVII ст. історія вірменських колоній – це, передусім, історія львівської колонії. Вірмени інших міст (хіба що окрім Снятина), не відігравали надто важливої ролі в економічному житті краю.

Вірменська колонія Львова користувалася деякими економічними та політичними привілеями, що їх надавали та поновлювали королівськими грамотами. Така практика “опікунства” над суспільним життям різних етнічних общин з боку королівської влади була звичайним явищем у середньовічному польському місті. Її застосовували не тільки щодо вірмен, а й щодо інших етнічних груп – євреїв, українців. Традиція надання привілеїв етнічним общинам у Галичині, ймовірно, започаткована ще галицькими князями. Місцева влада доволі часто нехтувала королівськими привілеями. Надання привілеїв та ступінь їхньої реалізації загалом залежали від економічної сили етнічної групи, якій їх надавали, особливостей міжетнічних відносин у місті, політичної міцності королівської влади. Певною мірою практика надання привілеїв етнічним групам некатоліцького віровизнання – українцям, вірменам, євреям – вже сама по собі засвідчувала, що вони, якщо порівняти з католицьким населенням, перебували у нерівноправному становищі, зазнавали всіляких обмежень, а отже, – потребували захисту з боку королівської влади. Зазначимо також, що аналіз привілеїв, які надавали національним громадам у Львові, відображає той факт, що суспільне становище вірмен серед некатоліцького населення було найліпшим. Найбільше ж економічних обмежень від католицького міського патриціату, на перший погляд, зазнавали євреї. Та, оскільки євреї були під юрисдикцією львівського воєводи і не підлягали судовій та політичній владі міста, то місто не мало повного контролю над цією етнічною общиною. Тому насправді у давньопольському Львові найслабшою за суспільним становищем етнічною групою були українці.

В Україні існували різні ступені соціальної організації вірменських колоній. Перший, найнижчий ступінь – це поселення у місті декількох вірменських родин на однакових з усіма міщанами умовах, другий – виникнення колоній з релігійною автономією (церква, парафія), третій – релігійна та адміністративно-судова автономія, четвертий і найвищий – наявність олігархічних органів самоврядування та утворення єпископств і архієпископств у релігійній сфері². У Львові було досягнуто останнього ступеня організації.

Важливою ознакою етнічного складу населення середмістя Львова у XIV–XV ст. була надзвичайно мала кількість у ньому як корінного етносу краю – українців, так і титульного етносу держави – поляків. Наприклад, І. Крип’якевич свого часу визначив, що в 1405–1408 рр. на українській ділянці середмістя

¹ Дашкевич Я. Р. *Розселення вірменів на Україні в XI–XVII століттях*. – С. 180–181.

² Там само. – С. 154–155.

жило тільки 13 сімей русинів¹. М. Капраль приблизно для цього ж періоду віднайшов тільки 28 однозначно українських та 23 – польські прізвища у складі власників нерухомості на території середмістя. Це становило, відповідно, 5,1 та 4,2 % від усіх власників². Про слабкість позицій поляків у Львові засвідчує також те, що у львівській катедрі ще впродовж декількох десятиліть після остаточного переходу території Галичини до складу Польщі був лише німецький проповідник. Проповідника, який говорив проповіді польською мовою, призначено тільки 1415 р.³

Цей факт є особливо цікавим з огляду на те, що однозначно пояснити його на підставі історичних джерел доволі непросто. Транзитна функція Львова пояснює, чому в ньому були численні німецька та вірменська общини. Однак чому ж так мало було поляків та українців? На перший погляд, незначна кількість поляків, які є етнічними сусідами українців, може бути аргументом на користь того, що більша частина середмістя забудована в княжий період, а не за польського короля Казимира III. Адже галицькі князі навряд чи були зацікавлені в поселенні у місті значної кількості представників сусідньої держави, з якою вони часто ворогували. А якби середмістя побудував усе-таки Казимир III, то в ньому повинна б бути висока частка поляків, оскільки за їхньою допомогою польський король мав би змогу посилити свій вплив на одне з найбільших міст Галичини та загалом на територію регіону. З іншого боку, незначна кількість українців на території середмістя може слугувати доказом того, що його побудували все-таки вже після занепаду Галицько-Волинської держави. Проте причини незначної чисельності як поляків, так і українців у цей період треба шукати в дещо іншій площині.

Цей факт можна пояснити, якщо дослідити особливості формування населення середмістя Львова в контексті суспільного розвитку регіону, зокрема, його мережі міських поселень, а також у контексті урбанізаційних процесів у середньовічній Європі. Вище зазначено, що стрімкий економічний розвиток Львова в останні десятиліття XIII–XIV ст. значно відбувся не у результаті еволюції місцевих економічних відносин, не внаслідок поступового розвитку території, на якій він розміщений і центром якої він став, а під дією зовнішніх стимулів, за умови недостатньої розвиненості міської мережі на території Галичини і недостатньої кількості українського міського стану. Побудова львівського середмістя була найбільш масштабним містобудівним проектом у регіоні. На початку XV ст. у середмісті мешкало щонайменше 4 тис. осіб. А загалом у Львові жило до 6 тис. осіб. За кількістю населення зрівнятися зі Львовом серед усіх давніх галицьких міст міг хіба тільки Галич періоду до монголо-татарської навали. Вже у XVII ст., тобто через двісті років, з усіх міст Руського воєводства тільки одне – Перемишль – досягнуло такої кількості

¹ Крип'якевич І. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.* – С. 16.

² Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 70.

³ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова.* – С. 73–74.

населення, як Львів на початку XV ст. І навіть на початку XIX ст., коли Галичина входила до складу Австрії, міське поселення з кількістю мешканців у 5–6 тис. осіб вважалося великим містом.

Втілення такого масштабного містобудівного проекту потребувало у великій кількості людських ресурсів, причому для заселення міста треба було залучати головню ремісничу і торгове населення, тобто міщан з інших міських поселень, оскільки особливості суспільних відносин у середньовічному суспільстві не давали змоги для швидкої міграції у значній кількості до міст сільського населення. Однак ні Галицько-Волинська держава, ні Польща, ні Угорщина (до складу якої певний період входили галицькі землі) не мали у достатньої кількості міських людських ресурсів для того, щоб заселити Львів.

Адже, скажімо, до середини XIV ст. на території, що згодом увійшла до складу Руського та Белзького воєводств, існувало тільки близько 20–25 поселень, які можна було вважати містами. Причому населення більшості з них не перевищувало декількох сотень осіб. До 1400 р., за обчисленнями М. Горн, на цій території історичні джерела зафіксували вже 37 міст¹, однак цієї кількості міських поселень, звичайно, було ще недостатньо, щоб говорити про високий ступінь розвитку міської мережі.

Крім того, місцевість поблизу Львова загалом не належала до найбільш заселених у Руському воєводстві, поступаючись за щільністю сільського населення Надсянню та Придністер'ю. Адже Львів збудовано на вододілі, його оточували великі лісові масиви, що покривали Розточчя та Гологори. Ця територія виявилася складною для заселення, тому тут навіть у XV ст. було доволі багато вільних земель.

З великих міст Руського воєводства поблизу Львова розмістився тільки Городок. Були також значно менші Глиняни та Вишня. На початку XV ст. ще не мали статусу міст ні Бібрка, ні Жовква, ні Кам'янка, Куликів, Миколаїв, Перемишляни, Розділ, Яворів чи Янів. Не існувало багатьох інших, розміщених тепер неподалік від Львова, міських та сільських населених пунктів. А ті села, що були, налічували здебільшого тільки декілька десятків мешканців. Навіть на початку XVI ст. 80 % сіл Львівської землі займали площу всього-на-всього від одного до п'яти ланів².

Людських ресурсів для розвитку міської мережі не вистачало не тільки в Галичині. В XIV–XV ст. рівень розвитку польських міст, точніше кажучи, рівень урбанізації польського етносу, також не був достатньо високим для того, щоб поляки власними зусиллями могли розбудувати і заселити Львів та інші великі міста Галичини. Адже на польських землях внутрішня колонізація (тобто освоєння вільних земель), яка передбачала також і побудову нових осередків міського життя, на час приєднання Галичини до складу Польщі ще не

¹ Horn M. *Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej (do końca XV wieku)* // *Rocznik dziejów społecznych i gospodarczych (RDSG)*. – Т. 35. – 1974. – S. 49–75.

² Крип'якевич І. П. *Галицько-Волинське князівство*. – С. 19.

завершилася. Цей процес тривав і в XIV, і в XV ст.¹ Не маючи змоги самотужки швидко освоїти власні землі, польські королі та великі польські землевласники змушені були залучати для цього іноземців: німців, чехів, волохів.

Отож, оскільки міських ресурсів польського та українського етнічного походження у Польщі було мало, а транзитна торгівля забезпечувала потенціал для стрімкого економічного зростання міста, то середмістя заселяли не поляки і не українці, а німці – представники економічно розвиненого й одного з найбільш урбанізованих регіонів тогочасної Європи, де вже на межі XIV–XV ст. було близько 3500 міст, у яких жило до 1/5 населення Німеччини², а також вірмени, оскільки особливості історичної долі представників цієї етнічної спільноти зумовили формування у міських поселеннях різних регіонів їхніх численних діаспор.

Можна припустити також, що в перше сторіччя перебування Галичини в складі Польщі поляки поступалися кількістю німцям не тільки у Львові, а й у деяких інших великих містах краю – Перемишлі, Дрогобичі, Самборі. А в більшості ж українських міст частка польського населення була взагалі незначною, якщо порівняти з питомою вагою корінного українського населення.

Хоча в XV ст. у середмісті Львова українців було доволі мало, окремі факти опосередковано можуть засвідчувати про давність їхнього проживання у цій частині міста, а також про те, що вони були в числі перших поселенців середмістя. Адже українці нарівні з німцями, вірменами та євреями мали окрему національну дільницю, хоча вона й була за розмірами значно меншою, ніж ділянки інших етнічних груп і навіть не мала чітко окреслених меж з вірменським та єврейським кварталами міста. Ще українці на початку XV ст., тобто тоді, коли у середмісті їх було найменше, були власниками декількох будинків на площі Ринок³, хоча некаатолицькій частині населення міста там було заборонено мати нерухомість.

Одним з дискусійних питань етнічної історії Львова другої половини XIV–XV ст., тобто коли у місті переважали німці, є соціальне становище українців. На підставі низки історичних фактів деякі історики (Д. Зубрицький, І. Крип'якевич) вважали, що у XV ст. українці у Львові хоча й зазнавали певних обмежень, загалом перебували у суттєво ліпшому соціальному становищі, аніж пізніше, у XVI–XVII ст., коли за етнічним складом населення місто Лева вже було польським. Адже в XV ст. нечисленна українська громада Львова мала доступ до ради, володіла домами на Ринку, українці могли бути старшими у

¹ Разумовская Л. В., Якубский В. А. *Крестьянство Польши и Чехии в XII–XIV вв.* // История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. В 3 т. – Т. 2. Крестьянство Европы в период развитого феодализма. – М., 1986 – С. 189–198; Якубский В. А. *Крестьянство Чехии и Польши в XV в.* // Там же. – С. 391–393.

² *История средних веков. В 2 т.* / Под ред. З. В. Удальцовой, С. П. Карпова. – М. 1990. – Т. 1. – С. 306.

³ Крип'якевич І. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.* – С. 18–19.

цехах, а в магістраті діяв уряд “руського писаря”¹. Натомість у XVI ст., коли українців у Львові налічувалося суттєво більше, усього цього їх уже позбавили. Однак М. Грушевський уважав, що становище українців у німецькому Львові було загалом не ліпшим, аніж у польському. Адже, наприклад, про релігійну винятковість цехів, про те, що до них мали доступ здебільшого тільки німці та поляки, можна стверджувати вже на підставі найдавнішої інформації про цехи у Львові за 1386 р. Крім того, у XVI ст. католицький патриціат міста, обґрунтовуючи недоцільність зняття з українців соціальних обмежень, зазвичай посилався на давніші заборони, які існували у попередні століття².

Особливістю соціального життя українців у XV ст. є також відсутність в історичних документах відомостей про боротьбу українців Львова за свої соціальні та національні права. Звичайно, з одного боку, українці у цей період були у середмісті ще занадто слабкі, щоб активно відстоювати свої права. Однак причина соціальної пасивності українців, як і толерантніше ставлення до них з боку міської влади, могла бути не тільки в цьому. Ідеться також про те, що нечисленні українці в цей період не становили загрози для німецького та вірменського населення Львова, зокрема, не створювали їм економічної конкуренції. Адже особливості функціонування міста (передусім, роль транзитного центру торгівлі східними товарами, яку контролювали німці та вірмени) та рівень соціально-економічного розвитку регіону ніби “самі по собі” створювали ситуацію, за якою українці майже не мали доступу до сфери транзитної торгівлі та до цехів. А ті нечисленні українці, які мешкали в XV ст. у середмісті, здебільшого займалися торгівлею на внутрішньому ринку.

Українець, щоб досягти високого соціального статусу в цьому місті, мав бути або заможним купцем (із торговими зв’язками на Сході та на Заході), або вправним ремісником (який пройшов усі стадії навчання в цеховій організації, мав досвід роботи та ділові зв’язки з іншими великими ремісничими центрами Європи). А ще бажано було знати хоча б одну іноземну мову, передусім німецьку. Таких людей серед українців у Галичині тоді майже не було. Не мали в ті часи українці ні капіталу, ні зв’язків, не було ще в більшості українських міст ні цехів, ані шкіл “із поглибленим вивченням іноземної мови”. Тому й не було потужної міграції до Львова українців і не виникало потреби в надмірних обмеженнях українців з боку католиків.

Тільки на межі XV–XVI ст., коли економіка Львова внаслідок руйнування транзитної торгівлі почне переорієнтовуватися на внутрішній ринок, який до того буде динамічно розвиватися впродовж усього XV ст., кількість українців у місті внаслідок міграції міщан з інших міських поселень краю почне збільшуватися, вони створять економічну конкуренцію католикам і почнуть боротьбу за свої соціальні права.

¹ Крип’якевич І. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.* – С. 60–61.

² Грушевський М. *Історія України-Руси.* – Т. 5. *Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків.* – К., 1994. – С. 241.

П'ятою доволі численною етнічною групою в складі населення середмістя були євреї. Євреї та єврейські прізвища неодноразово згадані в різних історичних документах, які відображають економічне та політичне життя Львова у другій половині XIV–XV ст.¹ Уперше єврейське ім'я в матеріалах з історії Львова виявлене за 1382 р.² Конкретних відомостей про кількість єврейського населення міста у цей період немає. Львівська єврейська громада тоді була ще доволі невеликою. Єврейський квартал у межах середмістя тільки формувався, частина домів у ньому належала християнам. Євреї Львова користувалися низкою торгових привілеїв, що їх надав король Казимир III, а потім поновлювали його наступники. Однак повноправними жителями міста вони не були. Як і повсюди у містах Європи, євреям у Львові не надавали міського права, вони не мали доступу до цехів. Тільки на старостинській юрисдикції євреї могли обмежено займатися ремеслами.

У другій половині XIV–XV ст. євреї лише розпочали опановувати міські поселення Галичини. Загалом їх у регіоні було ще дуже мало. Наприклад, до XV ст. євреї мешкали тільки у Львові. У 1404 р. вони вперше згадані у Дрогобичі, 1420 – у Підгайцях. Потім вони з'явилися у Коросні (1426–1427), Галичі (1436–1438), Белзі (1439). Кількість міст, у яких було єврейське населення, поступово збільшувалася. До 1500 р. євреї жили в 25 зі 110 міст Руського та Белзького воєводств³. Однак загальна кількість єврейського населення і далі була невеликою.

Після переходу до складу Польщі у Львові ще деякий період мешкали татари. Однак згадок про них дуже мало. Б. Зіморевич писав, що 1403 р. татар за те, що вони викрадали християнських дітей, міська влада виселила за межі міських мурів, на передмістя⁴. Та, з огляду на упередженість Б. Зіморевича в описі татар у Львові (як і загалом у характеристиці некатоліцького населення) цю звістку піддав сумніву Д. Зубрицький. Крім того, історик віднайшов окремі згадки про татар у середмісті після 1403 р.⁵

З поступовим занепадом Золотої Орди та втратою нею панівних позицій у Північному Причорномор'ї татари, приймаючи християнську віру, поступово розчинилися серед населення інших віровизнань або покинули Львів. Уже на початку XV ст. у середмісті мешкало всього декілька татар, а 1416 р. там зареєстровано тільки одне прізвище татарського етнічного походження – Битанур⁶. Остання згадка про татар у Львові датована 1509 р.¹

¹ Меламед В. М. *Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века): События. Общество. Люди.* – Львов, 1994. – С. 53–54.

² *Najstarsza księga miejska 1382–1389* / Wydal A. Czołowski // *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta.* – Lwów, 1892. – Т. 1. – С. 1.

³ Horn M. *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Dzielność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego.* – W., 1975. – С. 15–26.

⁴ Зіморевич Б. *Потріпний Львів: Leopold Triplic.* – С. 74.

⁵ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова.* – С. 59–60.

⁶ Там само. – С. 61, 74.

Ще непевнішими є відомості про “сарацинів”. Згадок про них маємо декілька, причому ця інформація здебільшого повторює відомості про татар. Скажімо, Б. Зіморевич, так само, як і татар, та за таку ж провину (викрадення християнських дітей), однак в іншому місці книги, виганяє “сарацинів” зі Львова та з усієї Русі². Остання згадка про “сарацинів” як про жителів Львова також збігається з останньою згадкою про татар – 1509 р.³ На нашу думку, те, що татари і “сарацини” дуже часто згадані поряд, ще раз засвідчує, що “сарацини” – це було мусульманське населення різного походження (крім татар). Ті, хто складав документи, датовані XV–XVI ст., попри спільність релігії, розрізняли татар та “інших мусульман”, однак, не знаючи точніше їхнього етнічного походження (або тому, що вони належали до різних етнічних спільнот), запозичували назву “сарацини” з давніших документів.

У XV ст. населення Львова мешкало здебільшого у середмісті. Загальна кількість мешканців середмістя у декілька разів перевищувала кількість жителів інших частин Львова. Наприклад, за підрахунками М. Капралю, на початку XV ст. з 5,5 тис. мешканців Львова (без старостинської юридики) в середмісті мешкало 4,5 тис., або понад 80 %⁴. Розвиток львівських передмість був тривалим процесом. У другій половині XIV–XV ст. на цій території ще жила порівняно невелика кількість львів'ян. Зокрема, 1405 р. на Татарському та Галицькому передмістях, за даними чиншового податку, було 102 будинки, у яких мешкало 600 осіб⁵. Львівські передмістя за кількістю мешканців перевершили середмістя тільки в другій чверті XVI ст. Сталося це після величезної пожежі 1527 р., яка знищила майже все середмістя. Населення центральної частини Львова тоді на деякий період суттєво зменшилася.

Про етнічний склад населення передмість у другій половині XIV–XV ст. відомо дуже мало. Інколи в українській історіографії можна натрапити на твердження, що в цей період у складі населення передмість більшість могли становити українці, тобто Львів складався з двох частин, які чітко відрізнялися за етнічним складом: неукраїнського середмістя та українських передмість. Такі міркування є доволі спірними. Частка українців у складі населення передмість справді була помітно вищою, якщо порівняти з середмістям. Однак переважання українців у складі населення передмість історичними джерелами не підтверджено. Наприклад, М. Капраль зазначав, що у 1405 р. за матеріалами чиншового реєстру нерухомості на львівських передмістях хоча й збільшувалася частка українців і татар, проте, як і у середмісті, простежувалася перевага німецького населення⁶.

¹ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 123.

² Зіморевич Б. *Потрійний Львів: Leopoldis Triplex*. – С. 52.

³ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 123.

⁴ Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 69.

⁵ Там само.

⁶ Там само. – С. 71.

Потрібно наголосити також, що територія передмістя – це не була вільна для заселення земля. Землі Галицького та частини Краківського передмістя (крім старостинської та інших юридик), перебували у власності міської громади або були приватною власністю окремих міщан, багато з яких мешкало у середмісті. Міщани тут мали свої поля, городи, сади, виноградники, пасіки, фільварки. Вони могли їх передавати в оренду або продавати. Та оскільки (відповідно до етнічної структури населення середмістя) власниками ділянок на передмісті були переважно німці або поляки, то й віддавали вони їх в оренду або продавали здебільшого також католикам. Тому в XV–XVI ст., у процесі розвитку передмість, особливо Галицького, головною етнічною групою, яка їх заселяла, були поляки. На Краківському передмісті селилося дуже багато євреїв та вірменів, оскільки тут розміщувалися численні юридики, зокрема старостинська. Українці найліпші можливості для поселення також мали на юридиках, зокрема тих, що належали православній церкві. Загалом у XV ст. єдиною великою ділянкою на передмістях Львова, де українці могли становити більшість населення, була хіба що територія давньоукраїнського міста – Підзамчівська (старостинська) юридика. Однак відомостей про загальну кількість та структуру населення старостинської юридики у XV ст. не маємо. Втім, і на території давньоукраїнського міста неукраїнське населення було доволі значним. Адже численні громади вірменів, татар і євреїв з'явилися на цій ділянці ще у давньоукраїнський період.

Формування та розвиток львівських міських сіл, як і львівських передмість, відбувався впродовж тривалого періоду. В другій половині XIV–XV ст. на міських землях тільки закладалися перші сільські поселення. Міські села були ще малолюдними. Вони склалися тільки з декількох селянських господарств та заміських фільварків міських патріциїв – власників сіл. Абсолютну більшість мешканців львівських міських сіл становили українці. Принаймні до середини XVI ст. поляків у міських селах було не багато, а представників інших етнічних груп не зафіксовано майже зовсім¹. Попри доволі тісний економічний зв'язок з містом, тривалий період єдиного цілого із Львовом більшість міських сіл не становили. Спрямування суспільних відносин у міських селах, особливості життя, соціальний статус міських селян були іншими, якщо порівняти із середмістям чи передмістями².

У науковій та науково-популярній літературі щодо етнічних відносин у Львові в XV–XVII ст. трапляються також такі твердження: незважаючи на те, що основу населення середмістя становило німецьке населення, загалом серед жителів міста переважали українці³. Спонукали до такого висновку дані про українське населення передмість та міських сіл. Проте з урахуванням

¹ Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 72.

² Крип'якевич І. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.* – С. 15.

³ Див., наприклад: Білецький С., Горн М. *Система управління містами* // Нариси історії Львова. – Львів, 1956. – С. 62.

співвідношення кількості населення середмістя та передмість у XV ст. навіть за умови домінування українців у складі мешканців передмість загалом у населенні вони не могли становити більшості, а поступалися німцям. Зачислення українського населення міських сіл до складу населення Львова на етнічний склад мешканців міста у XV ст. також суттєво не впливало.

За етнічним складом населення в другій половині XIV–XV ст. Львів докорінно відрізнявся як від навколишньої сільської місцевості, що була майже суцільно українською (за винятком низки поселень у Львівській землі та на заході воєводства), так і від більшості інших міських поселень Галичини. Загалом на початку XV ст. міських поселень у Галичини було ще доволі мало. Наприклад, до 1400 р. на території Руського та Белзького воєводств історичні джерела зафіксували тільки 37 міст¹. Найбільшими королівськими містами, а мабуть, і найбільшими містами Галицької Русі, були Львів, Перемишль, Галич, Дрогобич, Судова Вишня, Мостиська, Сянок, Коросно, Снятин². Певною мірою близьким до Львова був етнічний склад населення деяких давніх українських міст на заході Галичини: Перемишля, Сянока, Ярослава. У цих містах, як і у Львові, в другій половині XIV–XV ст. існували доволі численні німецькі колонії. Як і Львів, магдебурзьке право вони отримали в XIV ст. Як і у Львові, надання магдебурзького права цим містам передувало поселення німецьких колоністів та виникнення поряд із давнім українським містом нового центру на західний взірєць. Однак найближчими до Львова за етнічним складом населення були, мабуть, Самбір (Новий Самбір), який виник у другій половині XIV ст., і в розбудові якого з початку провідну роль відігравали німці та поляки³, а також Коросно. Етнічний склад населення Коросна був дуже складним. У XV–XVI ст. в розміщеному на західній межі земель колишнього Галицького князівства Коросні, окрім поляків, німців та українців, жили угорці, волохи, шотландці, голландці, вірмени, євреї⁴. Деякі непрямі історичні факти за XIV–XVI ст. та з пізніших часів засвідчують також, що у XV ст. велика католицька колонія була у Мостиськах. Однак у всіх зазначених вище містах, на відміну від Львова, було дуже мало вірменських колоністів, оскільки ці міста не були ключовими центрами транзитної торгівлі.

Щодо інших великих королівських міст Галичини: Городка, Дрогобича, Коломиї, Рогатина, Тереховлі, Стрия, то у їхньому населенні абсолютно переважали українці. У названих містах німецькі колонії зазвичай налічували щонайбільше декілька десятків осіб, мешкали тільки окремі німецькі поселенці, або їх зовсім не було. Польське населення більшості українських міст, особливо

¹ Horn M. *Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej (do końca XV wieku)* // *Rocznik dziejów społecznych i gospodarczych (RDSG)*. – 1974. – Т. 35. – С. 49–75.

² Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 76.

³ Kuczera A. *Samborszczyzna: Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii Samborskiej*. – Sambor, 1935. – Т. 1. – С. 152–153.

⁴ Fastnacht A. *Osadnictwo ziemi Sanockiej w latach 1340–1650*. – С. 208.

в східній частині Галичині, незважаючи на його суспільну активність, також було нечисленним. Менші міські поселення Галичини за етнічним складом населення були майже цілком українськими. Тільки у містах українсько-польського прикордоння значну частину жителів становили поляки.

Високий рівень деукраїнізації Львова у XV ст. підтримували декілька суспільно-політичних та економічних факторів, завдяки яким до міста мігрувало здебільшого неукраїнське населення. Головним фактором, який сприяв деукраїнізації Львова та підтримував її впродовж тривалого періоду, була його функція транзитного центру торгівлі між країнами Азії та Західної Європи. Місто Лева було одним із найбільших центрів транзитної торгівлі у Європі. У другій половині XIV–XV ст. роль транзитної торгівлі у розвитку міста була надзвичайно великою і, мабуть, що перевищувала значення для розвитку міста його політико-адміністративного та релігійного статусу, ремісничого виробництва чи інших напрямів торгівлі (з Угорщиною, Литвою, на місцевому ринку тощо).

Торгівля між Сходом і Заходом поживалася із приходом у Північне Причорномор'я генуезців, тобто у другій половині XIII ст., коли їм було дозволено поселитися у Кафі¹. Дещо пізніше, наприкінці XIII–у першій половині XIV ст., у зовсім іншій частині Європи – на північному заході – остаточно сформувався торгово-політичний союз північнонімецьких міст – Ганза – головною ціллю якого було сприяння посередницькій торгівлі та гарантування безпеки торгових шляхів. Ганза у пік розвитку об'єднувала до 160 міст, у тому числі й Краків, міста Сілезії та Помор'я, до яких через Львів надходив головний потік східних товарів. До середини XIV ст. сформувалися всі необхідні умови для широкомасштабної транзитної торгівлі азіатськими товарами через Північне Причорномор'я та Західну Україну, а за 1376 р. є перша історична згадка про торгові зв'язки Львова з Кафою (головним центром транзитної торгівлі у Криму), хоча, без сумніву, вони були значно раніше².

Зовнішня транзитна торгівля відіграла головну роль у формуванні потужної вірменської колонії міста. До 1402 р. у Львові вірмени займалися майже винятково цим видом торгівлі, адже тільки того року вони отримали привілей, який давав право торгувати на внутрішньому польському ринку³. Про те, що в XIV–XV ст. міграція вірменів до Львова було тісно пов'язана з формуванням міста як центру транзитної торгівлі, свідчить і приклад інших великих міст навколишніх регіонів, які відігравали важливу роль у торгівлі між Сходом та Заходом. Наприклад, центри транзитної торгівлі Кам'янець на Поділлі та Сучава на Буковині також мали великі та впливові вірменські колонії. Транзитна

¹ Зевякин Е. С., Пенчко Н. А. *Очерки по истории генуэзских колоний на Западном Кавказе в XIII–XV веках* // Ист. зап. Ин-та истории АН СССР. – 1938. – № 3. – С. 75.

² Грушевський М. *Історія України-Руси*. – Т. 6. – С. 57.

³ *Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.)* / Упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. – Львів, 2000. – С. 125–126.

торгівля сприяла поселенню у місті татар і “сарацинів”. Роль транзитної торгівлі у формуванні німецької колонії була менш важливою, оскільки багато німців займалася ремісничим виробництвом, однак також значною.

Транзитна торгівля хоча й сприяла швидкому економічному розвитку окремих міст та давала великі прибутки купцям, які безпосередньо нею займалися, державній скарбниці, особисто королям і окремим великим феодалам, які брали з купців мито на перетині кордонів та у місцях продажу товарів, загалом була дуже суперечливим суспільним явищем. У регіонах з недостатньо розвиненими економічними відносинами, несформованою міською мережею, слабким рівнем господарського освоєння території вона породжувала низку негативних явищ. Адже завдяки транзитній торгівлі на верхніх щаблях драбини соціальної стратифікації в міських поселеннях регіону перебували прошарки, незацікавлені в розвитку регіону. Транзитна торгівля не тільки стимулювала переселення до Львова іноземців, вона й частково стримувала розвиток місцевого виробництва та ринку продукції місцевих виробників, сприяла економічній замкнутості міста, орієнтації його на зовнішні зв'язки. Усі перелічені вище соціальні та економічні явища впливали на сферу етнічних відносин. Зокрема, вони значно перешкоджали проникненню до Львова місцевого українського торгового та ремісничого населення, яке формувалося у процесі розвитку місцевих економічних відносин. Інакше кажучи, львівське німецько-вірменське середовище не допускало українців до міста. З огляду на те, що Львів був найбільшим містом, центром Руського воєводства, його орієнтація на зовнішні зв'язки стримувала структурний розвиток корінного етносу в регіоні.

Мабуть, не випадково занепад транзитної торгівлі, який почався в останній чверті XV ст., та переорієнтація Львова на інші напрями і види торгівлі збіглися із докорінними змінами в етнічних відносинах: полонізацією німців, перетворенням Львова на польсько-єврейське місто за етнічним складом населення та активізацією українського населення галицької столиці. Втім, детальніше про ці процеси йтиметься далі.

Переважаання мешканців іноземного походження у складі населення Львова почасти підтримувалося завдяки корпоративності тогочасного суспільства. Оскільки кожен суспільний стан (шляхта, ремісники і купці, селяни) мав доволі чітко виражений правовий статус, то були великі труднощі у переході населення з одного соціального стану в інший. Корпоративність суспільства перешкоджала, зокрема, переселенню до Львова українських селян з навколишньої сільської місцевості. Значення цього фактора почало посилюватися із поширенням у Галичині німецького права в містах. Адже спричинене ним виокремлення міщанства, як суспільної верстви, стимулювало набуття чіткішого правового статусу іншими верствами, передусім, селянством. Однак найвищого рівня корпоративності галицьке суспільство досягло у дещо пізніший період. У другій половині XIV–XV ст. процес закріпачення селян тільки розпочинався, і вони мали ще доволі високий ступінь особистої свободи.

Проте це була свобода переходу від одного феодала до іншого, а не можливість вільного поселення у будь-якій місцевості. Крім того, селян у цей період особливо і не приваблювали міста, зокрема найбільші. Адже у Руському воєводстві, особливо в його східній частині, далі було доволі багато вільних, неосвоєних сільськогосподарсько земель, а переселення на вільні землі не потребувало від селян зміни традиційного заняття та адаптації до докорінно інших умов життя, як це було б за умови переселення до міста. Тому український селянин хоча і мав ще змогу переселитися у велике місто, здебільшого цього не робив. Мігрували до Львова хіба що селяни найближчих сіл і, передусім, уже згаданих вище міських сіл, тобто сіл, розташованих на землях міста. Про те, що сільське населення Галичини відігравало доволі незначну роль у збільшенні кількості населення Львова, свідчить структура надання міського права мігрантам. У XV–XVI ст. серед тих, кому було надано міське право, вихідці з сіл становили тільки 16,8 %, причому половина з них прибули з Польщі ¹.

Іншим фактором, який підтримував деукраїнізацію міста, стала незавершеність процесу внутрішньої колонізації галицького краю, наявність у великій кількості вільних земель, завдяки чому не утворювалося демографічного тиску на Львів та інші міські поселення з боку населення сільської місцевості. Зокрема, однією з доволі слабо освоєних територій у рівнинній частині Галичини були околиці Львова. У другій половині XIV–XV ст. вільні землі в околицях міста стали об'єктом внутрішньої колонізації, яку провадило, здебільшого, українське населення. Однак на цю територію шляхта також переселяла селян іншого етнічного походження. Іноземними сільськими колоністами тоді переважно були поляки, і ще, однак менше, німці та волохи.

Польський науковець А. Янечек, проаналізувавши імена мешканців близького 70 сіл Львівської землі у XV ст., дійшов висновку, що у десяти з них у цей період жило здебільшого польське населення: у Білці, Годовиці, Давидові, Зимній Воді, Зубрі, Кам'яноброді, Прусах, Родатичах, Сокільниках та Чишках ². Усі ці села закладені на німецькому праві, причому деякі – ще наприкінці XIV ст. У трьох селах – Годовиці, Давидові та Зубрі – німецьке право надавали тільки католицькому населенню. Чимало поляків було також у Берездівцях, Вижнянах, Жовтанцях, Збоїськах, Грибовичах, Малехові, Підвисокому та Поріччі ³. Крім Вижнян, усі ці поселення також отримали німецьке право.

Порівняно компактне розміщення всіх перелічених вище поселень поблизу Львова, відмінності їхнього населення у правовому статусі та у віровизнанні, а також полонізувальний вплив Львова сприяли збереженню цих, чужих навколишній українській сільській місцевості, польських етнічних островів до XX ст. Значно завдяки їм Львівський сільський повіт за матеріалами

¹ Gilewicz A. *Przyjęcie do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604*. – S. 382.

² Janeczek A. *Polska ekspansja osadnicza w ziemie lwowskiej w XIV–XVI w.* – S. 606.

³ Ibid. – S. 606.

австрійських та польських переписів населення, які проводили наприкінці XIX – у першій третині XX ст., виявився найбільше колонізованим з усіх повітів української Галичини. В XV ст., без сумніву, існування польських сіл поблизу Львова певною мірою сприяло його колонізації, проте тоді ще вони відігравали зовсім не найсуттєвішу роль у цьому процесі.

Окрім німецької та польської, в околицях Львова відбувалася також волоська сільська колонізація. Присутність волоських осадників у Львівській землі ґрунтовно підтверджена історичними джерелами принаймні з 30–40-х років XV ст. Є підстави вважати, що волоська колонізація почалася ще в XIV ст. Наприклад, на волоському праві були засновані розміщені поблизу Львова Зубра та Солонка. Доволі компактний комплекс поселень на волоському праві існував на території так званого Янівського Розточчя: Жорниська, Зелів, Лозина, Ясниська, Крехів, Курники, Язів. Поселення на волоському праві були й у інших місцевостях Львівської землі. Волохів або поселяли на вільних землях, або доселяли до українців в українських селах. В окремих поселеннях (як от Лозина, ймовірно, Плугів, Жорниська, Туринка, Смереків, Зубра, Кугаїв, Стільське) волохи становили майже все населення. Однак доволі швидко волоські осадники на території Львівської землі асимілювалися, поповнивши у селах український та, менше, польський етнічний елемент ¹.

У другій половині XIV ст. одним із факторів деукраїнізації Львова стало також послаблення його зв'язків з низкою давніх українських міських поселень, розміщених на території волинської частини Галицько-Волинської держави. Адже більшість з них, зокрема Володимир, Луцьк, Крем'янець, ще в середині XIV ст. відійшли до Литви. Белзька земля з містами Белз, Буськ, Любачів, Броди спочатку також перебувала у складі Литви. Далі, після десятиліть політичної невизначеності, з 90-х років XIV ст. вона опинилася у залежності від мазовецьких князів, васалів Польщі.

Деякий період під владою литовських князів, а потім угорського короля перебувала і Холмщина. У 1387 р. вона відійшла до Польщі, а згодом увійшла до складу Руського воєводства. Проте, оскільки Холмська земля перебувала на периферії українських земель, то її зв'язки зі Львовом та загалом Галичиною вже ніколи не були настільки тісними, як у період існування Галицько-Волинської держави. Та й політична роль улюбленого міста короля Данила, “історичного ровесника” міста Лева, ніколи уже не була особливо визначною.

Загалом же деякі землі галицько-волинського прикордоння впродовж ще майже 100 років після занепаду Галицько-Волинської держави залишалися предметом територіальних суперечок між Польщею та литовськими князями. Наприклад, розміщене поблизу Львова Олесько разом із навколишньою місцевістю було остаточно завойоване польськими королівськими військами тільки наприкінці 1432 р. А потім ще до середини XV ст. литовці

¹ Див.: Явор Гжегож. *Волоське осадництво на теренах Розточчя у пізньому середньовіччі* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – 2000. – Вип. 35–36. – С. 58–75.

дипломатичними заходами намагалися повернути собі його¹. Певна річ, що напруженість у відносинах між Польщею та Литвою (а деякий період – між Угорщиною та Литвою) послаблювала економічні зв'язки між Львовом та містами Волині, перешкоджала міграції українського населення волинських міст до Львова. Цей фактор важливий ще й тому, що Львів також був містом галицько-волинського прикордоння. Адже у княжий період адміністративна межа між Галичиною та Волинню проходила ледве чи не через північні околиці Львова.

Отже, завдяки особливостям політичного розвитку земель колишньої Галицько-Волинської держави в другій половині XIV–XV ст. найбільші можливості для міграції до Львова отримали жителі великих, почасти вже деукраїнізованих, західноукраїнських міст, розміщених на захід від Львова: Перемишля, Ярослава, Самбора, Переворська, Коросна. І справді, за матеріалами А. Гілевича, із усіх міст Руського воєводства саме звідти прибувало найбільше мігрантів². Натомість зв'язки з українськими містами на півночі Львів утратив.

Особливе місце у переліку факторів деукраїнізації Львова посідало маґдебурзьке право. Його вплив на етнічні відносини у містах України, загалом на суспільний розвиток міст, є надзвичайно неоднозначним, суперечливим. Розглянемо його детальніше.

Маґдебурзьке право – це особлива форма німецького феодального міського права, яка виникла в XIII ст. у Східній Німеччині, в Маґдебурзі. Воно сформувалося на засадах правових норм романо-германського права, які панували в цей період у Західній Європі. Попередником різних форм німецького міського права були міські статuti приморських італійських міст. У XIII–XVIII ст. на маґдебурзькому праві ґрунтувалося самоврядування багатьох міст Центральної та Східної Європи. Маґдебурзьке право – це була організаційна модель міської громади, яка передбачала такі головні елементи:

- особисту свободу для міщан (зокрема, спадкове і відчужувальне право на землю);
- правове регулювання їхніх повинностей (постійний чинш як феодальну ренту);
- просторову перебудову міста (закладання нового міського центру);
- правову автономію міських поселень (міське самоврядування з власним судочинством)³.

На території Галичини маґдебурзьке право вперше було надано ще в період існування Галицького-Волинського князівства. У 1339 р. його отримав Сянок¹.

¹ *Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область*. – К., 1968. – С. 193–194.

² Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604*. – S. 375–415.

³ Щигел Р. *Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII–XVI ст.* // Проблеми слов'язознавства. – 1990. – Вип. 42. – С. 16–17.

Однак, на думку А. Фенчака, ще у 20-х роках XIV ст. його міг мати Перемишль². У 1356 р., якщо не враховувати припущень щодо релокаційності грамоти Казимира III, магдебурзьке право було надане Львову. Як бачимо, першими в Галичині магдебурзьке право отримали міста, у яких були великі німецькі колонії. Можливо, що спершу його могли надавати тільки німецьким колоністам, а вже потім воно поширювалося на інші етнічні групи, які до цього керувалися нормами давньоукраїнського права. Саме так, для прикладу, було у Володимирі на Волині³.

В останні десятиліття XIV ст. кількість галицьких міст, які отримали магдебурзьке право, суттєво збільшилася. Річ у тім, що у Центральній Європі ця організаційна модель міської громади виявилася найоптимальнішою моделлю освоєння (колонізації) нових земель. Тільки у Польщі до кінця XIII ст. на німецьке право переведено до 250 давніших або новозбудованих міських поселень⁴. Тому, якщо галицько-волинські князі ще тільки “експериментували” з наданням магдебурзького права, то після переходу галицьких земель до складу Польщі почалася організаційна, соціально-економічна та просторова перебудова всіх давньоукраїнських поселень, які виконували (або могли виконувати) функції міст. Перебудова конкретного поселення відповідно до нових вимог отримала назву локації (“lokatio”) міста, а загалом процес соціально-економічної та просторової перебудови міст – локаційний рух.

До початку XV ст. на магдебурзьке право перейшли (тобто відбулася локація) ще близько десяти галицьких міст: Галич (1367)⁵, Ярослав (1375)⁶, Городок (1389)⁷, Терехів (1389)⁸, Самбір (1390)⁹, Жидачів (1393)¹⁰, Щирець (1397)¹¹, Глиняни (1397)¹² та деякі інші. Як бачимо, у цьому переліку є як міста, у складі населення яких було багато мешканців іноземного походження (Ярослав, Самбір), так і давні українські міста, у яких за XIV–XV ст. відомостей

¹ Грушевський М. *Історія України-Руси*. – Т. 5. – С. 229.

² Fenczak A. *Z badań nad początkami samorządu miejskiego w Przemyślu i jego kancelarii (1389 roku)* // Rocznik Historyczno-Archiwalny – Przemyśl, 1988. – Т. 5. – С. 23–48.

³ Грушевський М. *Історія України-Руси*. – Т. 5. – С. 225.

⁴ Качмарчик З. *Средневековая немецкая колонизация в Польше и развитие городов на славянских землях*. – С. 27.

⁵ *Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область*. – К., 1971. – С. 137.

⁶ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* / Wydany pod. red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. – Т. 3: (Haag–Kępy). – Warszawa, 1882. – С. 455.

⁷ Baliński M., Lipiński T. *Starożytna Polska pod względem historycznym i statystycznym opisana*. – Т. 2. – Cz. 2: *Województwo Wołyńskie, Podolskie, Lubelskie, Bełskie, Podlaskie, Braclawskie, Czernichowskie*. – Wilno, 1845. – С. 569.

⁸ *Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область*. – К., 1972. – С. 480.

⁹ Там само. – С. 641.

¹⁰ *Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область*. – К., 1968. – С. 324.

¹¹ Там само. – С. 593.

¹² Там само. – С. 387.

про численні колонії іноземців немає (Галич, Жидачів, Терехівля). Отже, магдебурзьке право надавали містам незалежно від етнічної належності їхніх жителів.

Хоча магдебурзькому міському праву не було особливої альтернативи, оскільки у Київській Русі та Галицько-Волинському князівстві власного міського права не сформувалося, а органи міського управління були майже винятково елементами княжої влади¹, на території українських земель, що у другій половині XIV ст. відійшли до Польщі, процес переходу міст на магдебурзьке право тривав доволі довго. Навіть у XV ст. багато давніх українських міст і далі жило за руським правом. Наприклад, розміщені на сході Руського воєводства Тисмениця, Товмач та Снятин отримали магдебурзьке право тільки в 40-х роках XV ст.² У цей період на руському праві виникали також деякі нові поселення міського типу. Річ у тім, що на сході галицьких земель поширенню локаційного руху деякий період перешкоджала нестабільність політичної ситуації (суперечки Польщі та Литви за Поділля; військові напади татар, а також молдавських воєвод). Крім того, на ранніх стадіях локаційний рух міг відбуватися без отримання документа на локацію (без надання магдебурзького права), тоді як у колі істориків певний період була тенденція чітко прив'язувати перехід міста на нові суспільні засади до дати отримання магдебурзького права. Однак загалом до середини XV ст. магдебурзьке право остаточно утвердилося в містах Белзького та Руського воєводств. Його отримання стало необхідною умовою існування міста.

Магдебурзьке право не було однорідним для всіх міст, його можна поділити на декілька типів за внутрішньою організацією та абсолютністю наданих прав. Тип магдебурзького права найчастіше залежав від часу його отримання, економічної могутності міста, співвідношення соціальних та етнічних груп у місті, деяких інших факторів³. Магдебурзьке право в Україні зазнало значного впливу місцевого українського звичаєвого права, а також права польського.

Місце та роль магдебурзького права у розвитку міських поселень України – одна з найбільш дискусійних проблем української історії. Не менш дискусійним є питання впливу магдебурзького права на етнічні процеси у містах. Наприкінці XIX – на початку XX ст. в українській історіографії побутувала думка про здебільшого негативний вплив магдебурзького права на розвиток міст. Більше чи менше цієї думки дотримувалися М. Володимирський-Буданов та М. Грушевський⁴. Вони вважали, що магдебурзьке право відділило міста від

¹ Толочко П. П. *Древнерусский феодальный город*. – К., 1989. – С. 231.

² Снятин і Товмач – 1448 р., Тисмениця – 1449 р. Див.: *Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область*. – С. 228, 517, 570.

³ Швидько А. К. *Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI–XVIII вв.* – Днепропетровск, 1979. – С. 62.

⁴ Володимирський-Буданов М. *Німецьке право в Польщі і Литві* // Міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. Руська іст. бібліотека. – 1904. – Т. 24. – Ч. 1–2; Грушевський М. *Історія України-Руси*. – Т. 5. – С. 223–260.

навколишньої сільської місцевості, що призвело, врешті-решт, до їхнього економічного занепаду та деукраїнізації.

Однак, на перший погляд, цьому твердженню суперечать одразу декілька фактів, виявлених у процесі дослідження міст України науковцями радянського періоду. По-перше, формування окремого муніципального (міського) права загалом потрібно вважати закономірним етапом у розвитку суспільних відносин у Західній та Центральній Європі. Тому поширення магдебурзького права (чи якоїсь іншої форми муніципального права) в Україні було неминучим. З одного боку, це яскраво підтверджене спрямуванням розвитку міських поселень у інших слов'янських регіонах, які також запозичували муніципальне право із Західної Європи; з іншого, – прикладом Росії, у якій під впливом монголо-татарської навали почалася деформація суспільних відносин, унаслідок якої міста так і не змогли позбутися залежності від держави. З уведенням магдебурзького права на українських землях зроблено принциповий вибір поміж європейським та московським шляхами розвитку міст на користь європейського. Крім того, ще задовго до поширення на території України та Білорусі магдебурзького права у деяких великих торгових містах Київської Русі – Вітебську, Полоцьку, Пскові, Новгороді – також почали формуватися окремі норми власного міського права ¹.

По-друге, до XVII ст., у польсько-литовський період в історії українських міст їхній економічний розвиток був доволі швидким. Зокрема, збільшувалася кількість населення великих міст, далі виникали нові міські поселення. Економічний застій, який простежувався у деяких містах, був зумовлений здебільшого регіональними факторами. Застій, а потім і занепад більшості міст України почався тільки наприкінці XVI – у XVII ст. Причому він був зумовлений не особливостями правового устрою міст, а дещо іншими факторами.

По-третє, до XVII ст. у складі населення абсолютної більшості міст (за винятком найважливіших з них) переважали українці. Інтенсивна деукраїнізація міст почалася лише наприкінці XVI ст. І знову ж таки, зумовлена вона була не магдебурзьким правом, а зовсім іншими причинами.

Проте у разі детальнішого вивчення проблеми зазначені вище історичні факти все-таки не є достатньо переконливим аргументом, щоб остаточно “виправдати” магдебурзьке право. Адже воно справді доволі часто сприяло деукраїнізації міст. Водночас потрібно чітко усвідомити, що негативний вплив магдебурзького права на суспільні відносини в Галичині був мало пов'язаний з його правовою сутністю. Магдебурзьке право в Україні сприяло деформації суспільних відносин тільки у поєднанні з іншими факторами, його використовували для обмеження українців у деяких регіонах та містах у деякі історичні періоди.

¹ Копытский З. Ю. *Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV – первая половина XVII в.)* // Сов. славяноведение. – 1972. – № 5. – С. 33.

Річ у тому, що магдебурзьке право сформувалося в Німеччині, тобто в регіоні, де жило католицьке населення, панувала католицька церква. Його правові норми були міцно переплетені з католицькими релігійними нормами й традиціями, які багато в чому відрізнялися від православних. Після занепаду Галицько-Волинської держави в тих українських містах, де становище католицького населення було дуже міцним, католики одразу ж отримали змогу за допомогою магдебурзького права накладати соціальні обмеження на православних українців. Водночас у містах, де майже не було католицького населення, магдебурзьке право на етнічні відносини суттєво не впливало.

Крім того, у міста, які першими перейшли на магдебурзьке право, міг ускладнитися доступ українцям із міських поселень, які далі керувалися руським правом (а також дільниць на руському праві, у містах, які мали німецьке право). Адже в разі переселення до міст, які вже керувалися магдебурзьким правом, перевагу мали особи, які належали до міського стану. А українське населення міст на руському праві юридично не належало до міського стану, оскільки руське право не виділяло жителів міст як окрему суспільну верству. Отже, магдебурзьке право деякий час було своєрідним бар'єром на шляху міграції в найбільші міста Галичини українців з інших міст краю, з інших регіонів України, де воно ще не набуло значного поширення. Цей бар'єр остаточно подолано тоді, коли на магдебурзьке право перейшли всі міста Руського воєводства.

Аналіз впливу магдебурзького права на суспільні відносини в регіоні у XIV–XVIII ст. спонукає розглянути ще одну проблему, яку вже частково описано в попередньому розділі. Це проблема своєчасності запозичення деяких передових форм суспільних відносин у регіонах, які перебували на нижчому рівні соціального розвитку.

Магдебурзьке право надавали галицьким містам за зовсім іншої суспільно-політичної та економічної ситуації, ніж та, за якої отримували муніципальні права міста Західної Європи. У Європі міста, які першими запроваджували ту чи іншу форму муніципального права, здобували його унаслідок тривалої, а часто жорсткої та кривавої боротьби з феодалами – власниками міст¹. Натомість у Галичині фактів боротьби міст за муніципальні права майже не траплялося. Адже рівень розвитку суспільних відносин у регіоні був ще не достатнім для такої боротьби. Зокрема, економічний розвиток українських міст, рівень розвитку місцевої системи розселення і, насамперед, мережі міських поселень, не відповідали рівню, досягнутому передовими європейськими країнами на час формування в них різних форм муніципального права.

В Україні міста отримували муніципальне право найчастіше не внаслідок соціальної боротьби, а завдяки королю та феодалам. Можливість перетворити економічну активність міст у постійне джерело доходів стимулювала феодалів

¹ Див.: Стоклицкая-Терешкович В. В. *Основные проблемы средневекового города X–XV веков.* – М., 1960. – С. 64–166.

до того, щоб надавати поселенням магдебурзьке право. Проте міста його отримували у такій формі, що у шляхти завжди була змога відновити залежність міст. Адже феодалові було потрібно не стільки магдебурзьке право, скільки право на ринок (яке надавали разом із міським правом), завдяки чому можна було обкладати податком торговців; право на цех, оскільки цехи позбавляли конкуренції та запроваджували порядок у ремісництві¹.

Шляхті для побудови нових міст на своїх землях та надання містам магдебурзького права потрібно було отримати королівський дозвіл, оскільки це могло зачепити інтереси сусідніх королівських міст, а отже – інтереси короля. Однак у внутрішній політиці щодо власних міст незалежність феодалів була майже абсолютною. Феодал, отримавши у короля дозвіл на надання поселенню магдебурзького права, міг його довільно трактувати, вибираючи із контексту вигідні йому норми, й опускаючи невигідні. Отже, магдебурзьке право, перенесене на територію, де суспільні відносини були ще не достатньо розвиненими для його сприйняття, заможні соціальні верстви почали використовувати для маніпулювання населенням, і з часом воно майже остаточно втратило юридичну сутність.

У цьому контексті вельми цікавим є висновок Н. А. Юхо, який він зробив, досліджуючи грамоти, що надавали магдебурзьке право містам на території Білорусі: *Вивчення грамот, виданих містам на магдебурзькому праві, засвідчує про введення німецького права, проте у них не міститься жодної норми цього права, не вказується якими німецькими кодексами чи збірниками потрібно користуватися. Нема у грамотах норм кримінального, цивільного... та інших найбільш важливих галузей права.*

Усе це дає змогу зробити висновок, що справжнє німецьке право у містах Великого князівства Литовського в XVI ст. не було відомим і майже не використовувалося².

Певна річ, у Галичині ситуація була дещо іншою. Магдебурзьке право тут поширилося раніше, ніж в інших регіонах України, а також Білорусі. Крім того, у Львові та деяких інших містах на час уведення магдебурзького права значну частину населення становили німецькі колоністи, які загалом мали б бути добре обізнаними з його нормами. Однак не викликає сумніву, що вже в XVI ст., коли остаточно відбувся перехід міських поселень на магдебурзьке право, і коли тільки на території Західної України його мали сотні міст та містечок, воно перетворилося на своєрідний символ, своєрідний “ярлик”, який засвідчував, що поселення є містом, має один чи декілька торгових привілеїв, а його жителі належать до міського стану. А загалом у більшості міських поселень, причому

¹ Грицкевич А. П. *Частновладельческие города Белоруссии в XVI–XVII вв. (социально-экономическое исследование истории городов)*. – Минск, 1975. – С. 97, 124.

² Юхо Н. А. *Правовое положение населения Белоруссии в XVI в.* – Минск, 1978. – С. 27–28.

часто навіть у великих містах, магдебурзьке право було умовністю, насправді населення міст керувалося звичаєвим правом¹.

Та й звідки могли знати українські мешканці міст німецьке право? Адже тільки у другій половині XVI ст. у Польщі з'явилися перші видання, де описано практику використання магдебурзького права та переказано його норми з урахуванням польського звичаєвого міського права: "Saxon" Бартолемея Гронцького (1558–1567) та "Porządek" Павла Щербича (1581)².

На підставі аналізу місця та ролі магдебурзького права у розвитку міст в Україні потрібно також визнати слушність тверджень деяких українських істориків щодо його негативного впливу на економічні та демографічні зв'язки між містом і селом.

Тоді, коли магдебурзьке право почало поширюватися на території України, не тільки рівень розвитку міст ще був не достатнім для вироблення власного міського права, а й рівень розвитку сільської місцевості також не відповідав рівню, досягнутому в передових країнах Європи. Надання муніципального права у Західній Європі відбувалося за умови певного демографічного тиску населення сільської місцевості на міста, оскільки на той час уже простежувалося відносно аграрне перенаселення Західної Європи. Натомість аграрного перенаселення території Галичини не було досягнуто навіть у XVIII ст. До цього призвели монголо-татарська загроза, а потім численні напади кримських татар, та ще постійні війни. Зазначені фактори вплинули також на розвиток міської мережі. Чимало міст виникало під впливом неекономічних факторів, зокрема, з огляду на оборонні потреби. Економічно ці міста були слабко пов'язані із сільською місцевістю. Аграрного перенаселення не було також через наявність вільних просторів для міграції населення. У XV–XVII ст. освоювали, зокрема, передгірські та гірські території Українських Карпат, почасти галицькі селяни брали участь у заселенні території Закарпаття. Крім того, були вільні території у центральній частині та на сході України.

Надання муніципального права у Європі зміцнювало зв'язки міста і сільської місцевості, оскільки високий ступінь економічного розвитку міст передбачав їхню заінтересованість у продукції сільського господарства та у дешевій робочій силі. Економічна свобода селян приводила до збільшення кількості продавців сільськогосподарської продукції, створення конкуренції та зменшення цін. Тому розвиток міст спочатку вів до зменшення особистої залежності селян від феодалів, а потім – і остаточного звільнення селянства. В окремих регіонах, зокрема в Італії, місто навіть стало ініціатором звільнення

¹ Антонович В. *Українські міста* // Міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. Руська іст. бібліотека. – 1904. – Т. 24. – Ч. 2. – С. 311–383; Багалій Д. *Магдебурзьке право на Лівобічній Україні* // Там само. – С. 387–442.

² Юхо Н. А. *Правовое положение населения Белоруссии в XVI в.* – С. 28.

селян¹. Деякий позитивний вплив економічного розвитку міст на розвиток суспільних відносин у навколишній сільській місцевості підтверджено також і щодо найбільших міст Речі Посполитої. Наприклад, у XVI–XVII ст. мешканці львівських міських сіл мали значно вищий рівень особистої свободи порівняно з мешканцями інших сіл. Однак це були одиничні випадки, адже загалом рівень розвитку галицьких міст на час надання їм магдебурзького права був значно нижчим, ніж міст Західної Європи. Вони не потребували у значній кількості сільськогосподарської продукції, оскільки самі часто мали яскраво виражений аграрний характер.

У Європі, зокрема у Німеччині, звідки запозичено магдебурзьке право, водночас із боротьбою міст за комунальні права відбувалася також боротьба сільського населення за звільнення від феодалної залежності. А в Галичині міські поселення переходили на магдебурзьке право тоді, коли у сільській місцевості процес позбавлення селян особистої свободи тільки розпочався. Селянам ще не було жодної потреби активно боротися за свої соціальні права, оскільки вони й без цього мали доволі високий ступінь особистої свободи.

Отже, у регіоні внаслідок запровадження магдебурзького права розвиток суспільних відносин у великому місті та сільській місцевості мовби розійшлися у часі. Міста отримали передову для Європи форму соціальних відносин, і – певною мірою – захист від шляхти. Однак у сільській місцевості процес позбавлення особистої свободи селян тривав далі. В результаті міста та сільська місцевість були розділені. Тому введення магдебурзького права стало одним з факторів, які порушили синхронність у розвитку суспільних відносин у сільській місцевості та в містах.

Погляди українських істориків, які вивчали місце та роль магдебурзького права у розвитку міських поселень України, змінилися від абсолютно негативної його оцінки, характеристики його як головної причини економічного занепаду та деукраїнізації міст, як чужого для українських міст, штучно накинута їм польською владою явища, до трактування магдебурзького права українських міст як українського муніципального права, *“що виникло шляхом злиття та переплетіння українського звичаєвого права з видозміненими і пристосованими до місцевих умов елементами різних інших правових систем”*². Однак, швидше за все, істина, як завжди, – десь посередині.

Є достатньо вагомих підстав для того, щоб з обережністю ставитися до спроб називати українським муніципальне право, яке діяло в Україні на засадах окремих норм магдебурзького права подекуди аж до XIX ст. Адже, по-перше, прояви магдебурзького права в Україні все-таки були надзвичайно

¹ Котельникова Л. А. *Крестьянство и город* // История крестьянства в Европе. В 3 т. – Т. 2. Крестьянство Европы в период развитого феодализма. – М. 1986. – С. 66–71; Котельникова Л. А. *Итальянское крестьянство в XI–XIII вв.* // Там само. – С. 145–152.

² Ісаєвич Я. *Адміністративно-правовий устрій Дрогобича в добу феодалізму (до кінця XVII ст.)* // 3 історії Укр. РСР. – К., 1962. – Вип. 6–7. – С. 19.

різноманітними. Цілісного права не існувало. Тому, якщо вже визнавати магдебурзьке право українських міст як українське муніципальне право (за сутністю, звичайно, а не за територією поширення), то потрібно конкретизувати, у яких саме регіонах України та в який період. Зазначимо, що Галичина аж ніяк не була тим регіоном, у якому магдебурзьке право мало виразні риси українського муніципального права. По-друге, за впливом на етнічні відносини надане містам магдебурзьке право часто було антиукраїнським, оскільки його використовували з метою національного та релігійного обмеження українців. Зокрема, так було у Львові та інших містах Руського воєводства. По-третє, називати українським муніципальним правом ті окремі норми міського права, які були у більшості міських поселень України, сумнівно також з етичних міркувань. Адже це певною мірою веде до виправдання того свавілля, яке чинила шляхта щодо українського населення та взагалі щодо населення міст незалежно від етнічної належності у приватних містах (а почасти й королівських містах, оскільки багато з них мали урядників, яких призначав король зі шляхти) під прикриттям магдебурзького права.

Підведемо підсумки дослідження етнічного складу населення Львова у другій половині XIV–XV ст. й виділимо найважливіші його риси. Джерела з історичної демографії Львова відображають поліетнічність населення міста в цей період. Уже на початку XV ст., в етнічному складі населення Львова абсолютно переважало немісцеве населення – німці та вірмени. Наприклад, у складі населення середмістя ці етнічні групи разом становили щонайменше 75 %. Частка корінного етносу, українців, та титульного в державі етносу, поляків, була помітно меншою, ніж частка німців та вірменів. На передмістях дещо зростала питома вага українців і татар.

Львів на території Галичини був своєрідним точковим етнічним анклавом, він докорінно відрізнявся за етнічним складом населення від навколишньої сільської місцевості та від більшості міських поселень. Умов для міграції українського населення до міста майже не було, і воно розвивалося коштом іноземних, здебільшого німецьких переселенців. Тільки в останні десятиліття XV ст. у місті почала збільшуватися кількість польського, єврейського населення, а також, менше, – українців.

Найважливіші фактори, які в другій половині XIV–XV ст. сформували та підтримували високий ступінь деукраїнізації Львова, такі:

- міграція до Львова німецьких колоністів (головно із Сілезії), зумовлена насамперед демографічними та економічними змінами у Європі, які відбувалися у попередні сторіччя;

- орієнтація міста на міжнародну транзитну торгівлю, яка стимулювала переселення іноземців (німців, вірменів, євреїв, татар) та послаблювала зв'язки його із навколишньою територією, закриваючи доступ до Львова місцевому українському торговому та ремісничому населенню;

– доволі невисокий рівень розвитку мережі міських поселень на території Галичини, а отже, – мала кількість українського міського стану; недостатній рівень розвитку економічних відносин у регіоні, якщо порівняти з Німеччиною, з якої походило більшість мігрантів;

– магдебурзьке право, яке вносило у суспільні відносини елементи корпоративності, обмежувало міграцію українського населення із міст, що користувалися руським правом, та із сільської місцевості, давало важелі католицькому населенню для соціального обмеження українців;

– перетворення Львова на адміністративний центр Галичини (спочатку “Руського королівства” у складі Польщі та Угорщини, а потім – Руського воєводства у складі Польщі) та релігійний центр католицької й вірменської єпархій;

– незавершеність процесу внутрішньої колонізації галицького краю, наявність вільних земель, завдяки чому не утворювалося демографічного тиску на місто з боку сільської місцевості;

– іноземна колонізація навколишньої місцевості (німецька, польська, волоська), що порушила етнічну однорідність сільського населення, заклала підґрунтя для формування навколо Львова локальних деукраїнізованих середовищ;

– послаблення демографічних та економічних зв’язків із містами Волині й інших регіонів України;

– формування численних німецьких колоній у деяких містах на заході Руського воєводства, звідки походила значна частина мігрантів до Львова.

2.2. XVI–перша половина XVII ст.

Наприкінці XV– на початку XVI ст. в суспільному житті Львова, майже у всіх його сферах, почалися докорінні зміни. Їх спричинили найрізноманітніші події як загальноєвропейського чи загальнопольського, так і регіонального галицького чи локального суто львівського рівня.

Головною подією, що визначила найсуттєвіші зміни в суспільному житті Львова в цей період і, зокрема, значно вплинула на розвиток у місті етнічних процесів, стало послаблення в регіоні міжнародної транзитної торгівлі внаслідок поступового руйнування торгового шляху з країн Азії через Північне Причорномор’я та Західну Україну до Західної Європи. Труднощі у транзитній торгівлі східними товарами спричинили військові успіхи в Причорномор’ї Османської імперії. Спочатку, в 1453 р., турки захопили Константинополь, а останніми десятиліттями XV ст. – майже все узбережжя Чорного моря і, зокрема, низку великих торгових міст, ключових пунктів у транзиті східними

товарами: Білгород, Кілію, Кафу. Це зруйнувало давні, сформовані сторіччями торгові зв'язки. Широкомасштабна транзитна торгівля, яка в XIV ст. ввела Львів до переліку найбільших, найважливіших торгових центрів Європи, швидко занепала.

Ця подія мала надзвичайно важливі наслідки не тільки для Львова та регіону, а й для всієї Європи. Криза в торгівлі зі Сходом підштовхнула західноєвропейські країни до пошуку нових, зокрема морських, а не сухопутних, шляхів у Індію та Китай. Розпочався період Великих географічних відкриттів. Колоніальні загарбання Іспанії та Португалії у Латинській Америці та пограбування захоплених територій привело до накопичення на заході Європи, у найбільших торгових осередках, величезних капіталів. У регіоні інтенсивно розвивалася зовнішня торгівля та промисловість, формувалася західноєвропейська буржуазія. Відбулася “революція цін”, унаслідок якої в країнах Західної Європи подорожчала сільськогосподарська продукція. Це стало одним з вагомих факторів формування в розміщених на схід від Ельби регіонах Європи (Східна Німеччина, Польща, Угорщина, Чехія, а також Прибалтика та ін.) панщинно-фільваркового господарства, яке займалося виробництвом і продажем на Захід продукції сільського господарства. Ці регіони почали перетворюватися у відсталу околицю, яка постачала аграрну продукцію економічно розвиненій Західній Європі. Так відбувся світовий розподіл праці, були закладені основи світового господарства, найсуттєвіші риси якого можна простежувати й нині.

Незважаючи на занепад торгівлі східними товарами, важливість Львова як великого міжнародного торгового осередку збереглася, хоча характер торгових операцій, які відбувалися у місті, змінився докорінно. Місто Лева залишилося центром транзиту, однак це вже був транзит місцевих товарів, тобто товарів, які виробляли в Галичині та сусідніх краях. Основою торгівлі Львова з XVI ст. став продаж сільськогосподарської продукції: зерна, волів, шкіри тощо. У значній кількості місто експортувало також ліс, віск, сіль, селітру¹. Переорієнтація великих торгових міст на експорт сільськогосподарської продукції та, почасти, ремісничих товарів місцевого виробництва відбулася не тільки у Галичині, а й в інших регіонах, що їх у недалекому минулому перетинали транзитні шляхи східної торгівлі, зокрема у Молдові².

Найбільших втрат від різкого зменшення обсягів транзитної торгівлі східними товарами зазнали багаті львівські купецькі роди німецького та вірменського походження. Послабшавши економічно, вони доволі швидко втратили панівні позиції в управлінні містом. У першій половині XV ст. у Львові

¹ Шиян Р. *Торгівля міст Руського і Белзького воєводств у XVI – першій половині XVII століття* // Зап. НТШ. Праці іст.-філос. секції. – 1994. – Т. 228. – С. 123–159.

² Подгарская Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII веках*. – Кишинев, 1968. – С. 5.

передусім з польського населення сформувалася нова міська еліта, новий патриціат, який за короткий період набув значної економічної сили, а потім здобув політичну владу¹. Зокрема, у переліку львівських райців щоразу більше поляків знаходимо, починаючи з 20-х років XVI ст., хоча німців у цей період ще також доволі багато². А вже у другій половині сторіччя простежується перевага польських прізвищ. Наприклад, у 1568–1578 рр. новими райцями Львова було обрано: Павла Єльонека, Миколу Пугача, Андрія Самбір Домбровського, Станіслава Газа, Ядокуса або Юстаса Гляца, Яків Мешковського³. Загалом у середовищі львівського патриціату поляки почали домінувати десь у середині XVI ст., а серед загалу населення – ще у першій його половині.

Дуже важливою подією в житті Львова стала пожежа 1527 р., яка майже повністю спустошила середмістя. На місці готичних кварталів другої половини XIV–XV ст. за лічені роки постав новий ренесансний Львів. Пожежа 1527 р. стала своєрідним вододілом у процесі суспільних змін, що відбувалися у місті в першій половині сторіччя.

У XVI–першій половині XVII ст. у Львові й надалі доволі інтенсивно розвивалося ремісниче виробництво. Якщо 1462–1483 рр. у ньому налічувалося 14 ремісничих цехів, то у 1579 р. їх було вже 20, а в першій половині XVII ст. – понад 30. Кількість ремісничих професій збільшилася з 50 до 133. Ремісники разом із сім'ями становили близько 25 % населення міста. У 1599–1607 р. у селі Брюховиця, розміщеному на землях, що належали Львову, працювала папірня – перше підприємство з елементами мануфактурного поділу праці⁴. У цей період Львів був найбільшим і найважливішим містом України, одним із головних торгово-ремісничих осередків Центрально-Східної Європи.

Попри занепад східної торгівлі, демографічний розвиток міста не припинився, навіть навпаки, – XVI ст. стало періодом швидкого збільшення кількості населення Львова. Якщо на початку XVI ст. у місті за різними оцінками мешкало від 7 до 10 тис. осіб, то на початку XVII – уже близько 17–20 тис. (у тому числі понад 12 тис. на передмістях), у 20-х роках – 22–23 тис., а в середині XVII ст. – 25–30 тис.⁵ За обчисленнями ж Д. Моравіцької, у 40-х роках

¹ Див. Łoziński W. *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku*. – Wyd. 2-e. – Lwów, 1892. – S. 39–41; Skoczek J. *Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich* // *Pamiętnik Historyczno-Prawny*. – Lwów, 1929. – T. VII. – Z. 5. – S. 233–234; Капраль М. *Власники нерухомості середмістя Львова 30–40-х років XVI століття у світлі шосових реєстрів (Соціотопографічний аспект)* // *Зап. НТШ. Праці іст.-філос. секції*. – 1997. – Т. 233. – С. 148–181.

² Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 131–138.

³ Там само. – С. 182.

⁴ Кісь Я. П. *Промисловість Львова у період феодалізму*. – С. 51–53, 55, 109.

⁵ Кісь Я. П. *Население и социальная структура Львова в период феодализма* // *Города феодальной России*. – М., 1966. – С. 367; Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини)*. – Львів, 2003. – С. 252–254.

XVII ст. населення Львова налічувало навіть до 35 тис. осіб ¹. Місто зростало передусім завдяки передмістям, оскільки можливості для територіального розвитку середмістя вже давно були вичерпані. Якщо на початку XVI ст. більшість львів'ян ще жила у середмісті, то наприкінці сторіччя там мешкало лише 25–30 % населення Львова, а до середини XVII ст. тільки кожен п'ятий львів'янин був жителем середмістя.

Населення Львова, як і раніше, збільшувалося головню внаслідок міграційного приросту. Однак у географії переселенців до Львова також відбулися значні зміни. У попередньому розділі вже йшлося про те, що ще наприкінці XV ст. у складі мігрантів до Львова різко зменшилася частка вихідців із Сілезії та Німеччини, яких дуже багато переселялося на початку сторіччя. Натомість зросла питома вага мігрантів з Руського та Белзького воєводств, а також інших українських регіонів та деяких польських етнічних земель. У 1461–1495 рр. вихідці з Руського та Белзького воєводств становили 33,7 % з тих, хто отримав міське право, в 1496–1536 рр. – 25,1 % ². Далі цей показник почав зменшуватися. Ще одна тенденція цього періоду – це збільшення у структурі тих, кому надавали міське право, частки народжених у Львові.

Друге місце за кількістю мігрантів посіла Малопольща. Звідти прибував кожен п'ятий з тих, хто отримував львівське міське право. Особливо багато мігрантів переселялося з Кракова, який до 1596 р. був столицею Польщі. За загальною кількістю мігрантів Краків випередив усі інші міста не тільки Малопольщі, а й інших регіонів. Усього за 1406–1604 рр. львівське міське право отримали 89 колишніх жителів Кракова. На другому місці був Перемишль – 75 осіб, далі Переворськ – 53, Коросно – 46, Самбір – 45, Ланцут – 41 ³.

Збільшилася кількість вихідців з інших польських земель, зокрема, з Великопольщі та Мазовії. Загалом, якщо у першій половині XVI ст. серед тих, кому надавали міське право, вихідці з Малопольщі, Великопольщі та Мазовії становили 25,4 %, то в останній третині сторіччя цей показник уже збільшився до 32 % ⁴.

Польське населення до Львова прибувало не тільки з польської етнічної території. Його було багато також у складі мігрантів з міст Руського та Белзького воєводств. У першій половині XVI ст. поляки вже були найбільшою етнічною групою серед мігрантів до Львова. Наприклад, у 1522–1548 рр. вони становили 54 % з тих, хто вступив у львівське громадянство, тоді як українці – 15 %, німці – 11, вірмени – 2 % ⁵.

¹ Morawicka D. *Ludność miasta Lwowa w XVI, XVII i XVIII w. na podstawie metryk Kościołów parafialnych we Lwowie* // ЛНБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. Університет, спр. 112. – С. 20.

² Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604*. – S. 383–384.

³ Ibid. – S. 386.

⁴ Ibid. – S. 384.

⁵ Капраль М. *Демографія Львова XV–першої половини XVI ст.* – С. 74.

В етнічному складі населення Львова сталися суттєві зміни. Стрімко знизилася питома вага німців. Зменшилася також їхня кількість. Ці процеси відбувалися тому, що майже припинилася міграція німців з Сілезії, Німеччини та інших регіонів, тоді як міграція поляків, навпаки, зросла. Місцеве ж німецьке населення було асимільоване поляками у результаті укладання мішаних польсько-німецьких шлюбів. Асиміляція німців відбувалася дуже швидко, оскільки для неї не було соціальних і релігійних перешкод.

На території Польської держави полонізація німецького населення була повсюди. Однак на польських етнічних землях цей процес почався дещо раніше – у XV ст.¹ У цей період швидко зростала частка польського населення у Кракові, Познані та інших великих германізованих містах держави. Посилювалася роль поляків в органах міського самоврядування. На польську мову переводили міське діловодство.

Соціальну сутність цих процесів пояснити не важко. Адже у Польщі тоді вже завершувалася внутрішня колонізація території. Польське королівство було достатньо міцним, щоб відмовитися від послуг іноземних колоністів. Німці відіграли свою роль у процесі пришвидшення розвитку міської мережі. У XV ст. певною мірою вони вже навіть стримували економічний розвиток польської національної торгівлі та ремесел, а також політичний розвиток держави. З іншого боку, розвиток господарства Польщі привів до формування польського міщанства (польського за етнічною ознакою) передусім завдяки малим та середнім містам держави. З другої половини XV ст. почався масовий притік поляків з середніх та малих міських поселень у великі германізовані міста держави. Ця міграційна хвиля за короткий період полонізувала населення іноземного походження.

Хвиля полонізації німецьких колоній швидко дійшла до міст Руського воєводства. Стрімко полонізувалися дрібніші німецькі колонії в Перемишлі, Самборі, Сяноку, Коросні, Ярославі, Дрогобичі. Намагаючись зберегти етнічну ідентичність, деяка частина німців з цих міст переселилася до Львова. Проте у Львові німці також полонізувалися доволі швидко. В 1544 р. із 263 забудованих ділянок середмістя 94 уже належало полякам, німці мали втричі менше ділянок – 31 (в 11 разів менше, ніж на початку XV ст.), вірмени – 42 ділянки, 28 – євреї і тільки на п'ятому місці перебували українці – 25 ділянок². А в XVII ст. у Львові вже було лише декілька німецьких родин.

Очевидно, що асиміляція німців не була примусовою. Однак, швидше за все, в XVI ст. у Львові вони вже відчували певний психологічний дискомфорт. Адже німці не тільки переходили на польську мову, вони навіть змінювали прізвища на польські, про що у попередні сторіччя не могло бути й мови. Можна

¹ *История Польши: В 3 т. / Под ред. В. Д. Королюка. Изд. 2-е, доп. – Т. 1: Первобытно-общинный строй и период феодализма до 1846 г. – М., 1956. – С. 159.*

² Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 71.

припустити, що зміні етнічної поведінки німців сприяла вже згадана вище переорієнтація міста з транзитної торгівлі східними товарами на торгівлю товарами, виробленими на внутрішньому ринку. Це однозначно порушувало замкнутість німецької колонії, змушувало німців зближуватися з місцевими польськими купцями, ремісниками та шляхтою, а отже, пришвидшувало їхню асиміляцію.

На занепад німецьких колоній у Польщі могли вплинути також особливості політичного розвитку Німеччини в XV–XVI ст. Подальша децентралізація Німеччини, наявність великої кількості невеликих держав на її території, а потім – початок Реформації, вірогідно, шкодили політичним, економічним, демографічним зв'язкам між Німеччиною та німецькими колоніями у Польщі й інших державах Європи.

У Львові у XVI ст. поляків було найбільше не тільки у середмісті, а й за його межами. У другій чверті сторіччя на двох передмістях разом зі старостинською юридикою їм належало 182 земельні ділянки, що становило 44 % від загалу. Однак якщо на Галицькому передмісті поляки володіли 61 % ділянок, то на старостинській юридикції – тільки 19 %¹.

На першу половину XVI ст. припала ще одна надзвичайно важлива подія в суспільному житті Львова: у місті активізувалися українці – корінні мешканці краю. Доволі детально це описав на початку XX ст. І. Крип'якевич у монографії *“Львівська Русь в першій половині XVI ст.”*² Зокрема, науковець виявив, що в цей період у книгах діяльності Ради міста значно збільшилася кількість справ, пов'язаних з українським населенням Львова. Кількість українських справ почала зростати з початку XVI ст., а особливо відчутно – з 1520 р. Загалом з кінця XV ст. і до 40-х років XVI ст. кількість українських справ у книгах діяльності Ради міста зросла вдвічі – з 4 до 8 % усіх справ³.

Активізація українців у Львові в цей період підтверджена також О. Гілевичем. За його даними серед тих, хто отримував міське право в XVI ст., українців було близько 10 % (у 1496–1536 рр. – 10,4 %, у 1537–1570 – 9,3, у 1571–1604 рр. – 9,9 %), тоді як у 1405–1426 рр. цей показник становив тільки 1,1 %, а у 1461–1495 рр. – 3,8 %⁴. А за обчисленнями М. Капралю у 1522–1548 рр. українці серед тих, хто отримав міське право, становили до 15 %⁵ (табл. 1). Зростання соціальної активності українців супроводжувалося розширенням території української ділянки середмістя. На початку XVI ст. там уже налічувалося 30 українських будинків, а наприкінці сторіччя – 39⁶.

¹ Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 71.

² Див.: Крип'якевич І. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.* – Львів, 1994.

³ Там само. – С. 8–10.

⁴ Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604.* – S. 411.

⁵ Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 74.

⁶ Кос Г. *Українська ділянка середньовічного Львова (до питання історії будівництва та архітектури XV–XIX ст.)* // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 66–75.

Т а б л и ц я 1

Кількість прийнятих до міського права Львова в 1405–1783 рр.

Роки	Загальна кількість прийнятих, осіб	У тому числі			
		українці		вірмени	
		осіб	%	осіб	%
1405-1426	534	9	1,6	6	1,2
1461-1500	847	76	9,0	19	0,2
1501-1550	843	125	14,8	19	2,2
1551-1600	1 390	167	12,0	24	1,7
1627-1652	496	48	9,7	17	3,4
1654-1700	1 205	144	12,0	107	8,9
1701-1727	528	84	15,9	45	8,5
1750-1783	804	74	9,2	24	3,0
Разом	6 647	727	10,9	261	3,9

Примітка. Наведено за: Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 364.

Збільшувалася кількість українців і на передмістях. І. Крип'якевич, досліджуючи книги міської ради першої половини XVI ст., зокрема контракти купівлі-продажу землі, дійшов висновку, що поза середмістям у власності русинів у цей період перебувало щонайменше 235 ґрунтів, із них 115 – на Галицькому передмісті, близько 90 – на Краківському¹. Львівська міська влада у цей період намагалася зменшити кількість земельних ділянок, які належали українцям. Інколи вона, надаючи ґрунт русинові, окремо застерігала, щоб він не продавав його нікому іншому, крім римо-католика.

За обчисленнями М. Капралю, у другій чверті XVI ст. українці на передмістях мали 100 земельних ділянок (24 % від загалу), поступаючись тільки полякам. Найбільше українців було на деяких ділянках Краківського передмістя та на старостинській юридиці². Потрібно зазначити, що на юридиках некатоліцьке населення зазнавало значно менше релігійних та економічних обмежень, оскільки власники юридик у господарській діяльності користувалися передусім прагматичними міркуваннями, і головним для них було, щоб мешканець юридики, незалежно від того, чи це українець, чи єврей, чи вірменин, давав своєю діяльністю прибуток, сплачуючи податки. Тому, попри те, що формально власникам юридик забороняли поселяти у своїх будинках ремісників, саме там жила значна частина позацехового ремісничого населення некатоліцького віровизнання: українці, вірмени, євреї. Про значну кількість українського ремісничого населення у складі мешканців передмість засвідчує

¹ Крип'якевич І. *Русини-власителі у Львові в першій половині XVI в.* // Наук. збірник присвячений проф. М. Грушевському. – Львів, 1910. – С. 12.

² Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 71.

скарга ради міста Львова та ремісничих цехів на львівського старосту за невиконання королівського декрету, виданого проти нецехових ремісників передмість та Підзамча, датована 1600 р. У ній наведено реєстри цих ремісників, складені за видами ремесел, якими вони, попри чинні заборони, займалися. В цих реєстрах простежуємо здебільшого українські та польські імена ¹.

Однак після збільшення у Львові кількості українців у першій половині XVI ст. у другій половині сторіччя їхні позиції знову послабилася. Зокрема, на передмістях почала зменшуватися кількість українців – власників нерухомості. У 1583 р. з 729 ділянок на обох передмістях міської юрисдикції українцям належало тільки 131, тоді як полякам – 591 ². Зменшилася також частка українського населення у середмісті та міських селах.

Усього, за обчисленнями М. Капралю, на початку XVII ст. українське населення Львова становило 4,0–4,2 тис. осіб (18–20 % від загалу): 670–750 осіб у середмісті, 2,2–2,5 тис. на передмістях, до 1 тис. у міських селах ³.

Особливо відчутною втратою для українського населення міста стала деукраїнізація території найдавнішого Львова – Підзамчівської (старостинської) юридики. Впродовж тривалого періоду після переходу Львова до складу Польщі серед населення Підзамча домінували українці, хоча мешкали також вірмени, татари, євреї, поляки, німці. Відносна перевага українців на цій ділянці простежувалася ще в 1558 р. (за матеріалами чиншового реєстру ⁴). Однак навколо Високого Замку до середини XVI ст. залишалося доволі багато неосвоєних земель. У 50–60-х роках XVI ст. ці землі було передано шляхті та вірменським урядовцям при королівському дворі, які швидко заселили їх колоністами. Інтенсивна шляхетська колонізація Підзамча суттєво змінила етнічне обличчя найдавнішої частини міста. Скажімо, за матеріалами люстрації Львівського староства 1564–1565 рр., під самим Високим Замком мешкало 25 осадників польського та німецького походження, натомість за матеріалами 1558 р. їх там ще не було ⁵. Крім того, оскільки зросла потреба в ремісниках для обслуговування шляхетських володінь та замку, то на Підзамчі поселилося чимало ремісників-вірменів та євреїв. Тому вже наприкінці 60-х – на початку 70-х років XVI ст. полякам належало 131 із 227 будинків на Підзамчі (у тому числі 34 будинки перебували у власності шляхти). Українців серед власників нерухомості налічувалося тільки 60, вірменів – 23, євреїв – 3 ⁶.

¹ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Зб. документів / За ред. Я. П. Кіся. – Львів, 1961. – С. 93–100.

² Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. – С. 267.

³ Там само. – С. 227.

⁴ Капраль М. Населення Підзамча та деканату Св. Йоана на передмісті Львова наприкінці 30-х – на початку 70-х років XVI ст. (за матеріалами фінансових документів) // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – 2000. – Вип. 35–36. – С. 474.

⁵ Там само. – С. 471.

⁶ Там само. – С. 474.

На думку М. Капралю, оскільки українців було багато в складі інших прошарків населення, які не володіли нерухомістю (слуги, наймані робітники, селяни), то загалом серед населення Підзамча у цей період все ще переважали українці. Перевагу українців підтримувало також те, що на території найдавнішої частини міста було найбільше, якщо порівняти з іншими частинами міста, нерухомості, яка належала українській церкві. Адже тут розміщувалися православні церкви св. Миколая, св. Федора, св. Параскеви-П'ятниці та св. Воскресіння, а також монастир св. Онуфрія¹. На території церковних земель мешкала значна кількість українців.

Однак в останні десятиліття XVI ст. Підзамче зазнало ще однієї потужної хвилі деукраїнізації. Тут, так само як і на інших дільницях Краківського передмістя, почала швидко збільшуватися кількість євреїв. Українці остаточно втратили численну перевагу на території давньоукраїнського міста, і вже у другій половині XVII ст. за рівнем деукраїнізації ці квартали від інших дільниць Львова суттєво не відрізнялися.

У XVI ст. збільшення кількості та активізацію української етнічної групи у Львові загалом спричинили ті ж фактори, які на етнічних польських землях зумовили притік поляків до великих міст та полонізацію німецького населення. Адже попереднє XV ст. було сторіччям інтенсивного розвитку в Галичині міської мережі. Внаслідок господарського освоєння краю у ньому швидко збільшувалася кількість міських поселень, а також загальна кількість міського населення, підвищувалася його частка у складі всього населення краю. Посилювалася роль міст у житті місцевого суспільства. Відбувалася надзвичайно цікаве і своєрідне явище – так звана середньовічна урбанізація.

У 1400 р., за обчисленнями М. Горн, на території, що пізніше ввійшла до складу Руського та Белзького воєводств, історичні джерела зафіксували тільки 37 міст. У 1450 р. їх налічувалося вже 87, а 1500 р. – 110². Зокрема, у XV ст. магдебурзьке право отримали Борщів, Букачівці, Гологори, Долина, Краковець, Комарне, Ліско, Монастирська, Мостиська, Нижанковичі, Поморяни, Потелич, Радимно, Сокаль, Стара Сіль, Стрий, Яворів та багато інших поселень.

Кількість міст у XVI ст. далі збільшувалася, хоча й не так швидко, як раніше. Наприкінці XVI ст., за даними Я. Кіся, у Руському та Белзькому воєводствах було щонайменше 187 міст. Ще 26 міст з'явилося в першій половині XVII ст. (разом 213)³.

І. Крип'якевич обчислив, що в 40-х роках XVII ст. на території Руського воєводства було 177 міст, Белзького – 32, Холмської землі – 23 (разом 232)⁴.

¹ Капраль М. *Населення Підзамча та деканату Св. Йоана на передмісті Львова наприкінці 30-х – на початку 70-х років XVI ст.* – С. 476.

² Horn M. *Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej (do końca XV wieku)*. – S. 49–75.

³ Кісь Я. П. *Виникнення і розташування міст на території Руського і Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст.* // *Архіви України*. – 1968. – №1. – С. 37.

⁴ Крип'якевич І. П. *Богдан Хмельницький*. – Львів, 1990. – С. 26.

М. Горн підрахував, що до 1647 р. на території двох воєводств Червоної Русі виникло 223 міські поселення¹. І це ще не остаточна кількість. Адже історики відшукують нові відомості про локації міст у XVI ст.²

Найбільше нових міських поселень у XVI ст. з'явилося на території Галицької землі. Специфіка міст цієї землі полягала в тому, що багато з них мали чітко виражений оборонний характер. Адже саме Галицька земля, будучи крайньою східною серед усіх земель Руського воєводства, найчастіше потерпала від набігів кримсько-татарських орд, які, разом із пожежами та епідеміями, були найбільшим лихом для міст України тих часів. Серед міст, що виникли навколо побудованих з оборонною метою замків, насамперед, назовемо Скалат, Надвірну, Гримайлів, Богородчани, Струсів, Лисець³. А найбільшими містами Галицької землі у першій половині XVII ст. були Коломия (близько 3 тис. жителів), Тереховля (2,4 тис.), Рогатин (1,9 тис.), Галич (1,6 тис.)⁴.

Друге місце за кількістю міських поселень посідала Львівська земля. Окрім Львова, великими містами Львівської землі були Броди (5 тис. у середині XVII ст.), Городок (3 тис.), Яворів та Жовква (по 1,5 тис.)⁵. У Перемиській землі 28 з 32 міських поселень було сконцентровано в Перемиському повіті. В трьох інших повітах, які охоплювали більшу частину території етнографічної Бойківщини, розмістилося тільки чотири міста, причому три з них – Дрогобич, Самбір і Стрий – були одночасно й повітовими центрами. Найбільші міста Перемиської землі – Перемишль (понад 6 тис., за кількістю населення з усіх міст Руського воєводства посідав друге місце), Самбір (4,5 тис.), Ярослав (понад 3 тис.), Стрий (2,6 тис.) У першій половині XVII ст. міські жителі становили 18–20 % від загалу населення землі⁶. Тоді ж у найменшій за площею Сяноцькій землі міські жителі становили до 14 % населення. Більшу частину території землі займала гірська місцевість, тому рівень урбанізації Сяноччини був найнижчим у Руському воєводстві. Найбільшими містами були Коросно (2,5 тис.), Сянок (1,6 тис.) та Ліско (1,1 тис.)⁷. У Белзькому воєводстві частка міських жителів у першій половині XVII ст. становила 26,5 %. Найбільше

¹ Horn M. *Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600–1647 na tle stosunków gospodarczych*. – Wrocław, 1972. – S. 23.

² Szczygieł R. *Lokacji miast w Polsce XVI wieku*. – Lublin, 1989.

³ Сиреджук П. С. *История заселения Галичской земли в XIV–XVIII вв.* Дисс. ... канд. ист. наук. – Львов, 1989. – С. 107.

⁴ Hornowa E. *Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590–1648*. – Opole, 1963. – S. 50.

⁵ Кісь Я. П. *Участь міст західноукраїнських земель у Визвольній війні українського народу (1648–1654 pp.)* // Питання історії СРСР. – Львів, 1958. – С. 97.

⁶ Horn M. *Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej w latach 1550–1650 na tle przesłanek urbanizacyjnych*. – S. 37.

⁷ Ibid.

жителів було у Томашеві (близько 4 тис. у 1630 р.), Буську й Потеличі (2,7 тис.), Сокалі (2,6 тис.), Магерові (2,4 тис.)¹.

За кількістю жителів міста Руського та Белзького воєводства, як і міста інших воєводств України, здебільшого були зовсім невеликими. У них мешкало до 1 тис. мешканців, а дуже часто – і до 500. Однак незначна кількість жителів та аграрне спрямування господарства багатьох міських поселень зовсім не свідчили про їхню слабкість чи неповноцінність. Малі міста були характерною рисою європейської середньовічної цивілізації. Хоча й маючи за економічну базу землеробство, вони якісно відрізнялися *принциповою орієнтацією на грошовий обмін і часто яскраво вираженою спеціалізацією*². Малі міста забезпечували зв'язок між великими містами й сільською місцевістю. Тільки коли були малі міста *міська система, скріплена суворою періодичністю локальних щоденних та щотижневих торгів, місцевих і обласних ярмарок, забезпечувала можливість для стабільного товарообміну в межах області і постійного ринку для продукції селянського і сеньйоріального господарства, ремісничого виробництва, роблячи свій внесок у формування внутрішнього ринку країни чи історичної області*³.

Як і міста більшості регіонів Європи, міста Галичини найчастіше виникали у процесі розвитку місцевої системи розселення, тобто на основі сільських поселень, розміщених у густо заселених районах з розвиненим сільським господарством. Правове оформлення статусу міста відбувалося шляхом отримання магдебурзького права. Зазвичай надання поселенню магдебурзького права тільки юридично закріплювало вже сформовані суспільно-економічні відносини міського типу⁴.

Місто також могло бути утворене феодалом-землевласником (певна річ, що про утворення тут можна говорити тільки умовно, це було всього-на-всього сприяння в наданні магдебурзького права) і на основі достатньо економічно слабкого поселення. Адже закладання міста вигідне феодалу, оскільки воно давало значно більші прибутки, ніж село, і, до того ж, – грошима. Крім цього, нове місто ставало опорним пунктом феодала на навколишній території. А привілеї, які отримувала від власника верхівка міщанства, зближували її з феодалом, що надавало йому нові важелі впливу на мешканців міста. Отже, сприяючи утворенню міст, феодали спрямовували процес їхнього розвитку у вигідне їм русло.

¹ Horn M. *Zaludnienie województwa Bełskiego w 1630 roku.* – S. 90–91.

² Ястребицкая А. Л. *Малые города как проблема сравнительно-исторического изучения европейского средневекового города* // Средние века. – 1988. – Вып. 51. – С. 71.

³ Ястребицкая А. Л. *О специфике средневековой европейской урбанизации: малые города* // Древности славян и Руси. – М., 1988. – С. 191–195.

⁴ Баранович А. И. *Новый город Западной Украины XVI в. (Основание Старокопачин)* // Уч. зап. ин-та славяноведения. – 1951. – Т. 3. – С. 246.

Цілком можливо також, що утворення деяких міст було певною поступкою селянам, яких феодали доволі часто не могли стримати на власних землях. Адже жителі населеного пункту з правами міста зазвичай вже не відробляли повинностей, а оплачували їх грошми. Ще до головних містоутворювальних факторів належали вже згадані вище потреби оборони краю від кримсько-татарських орд. За цих обставин міські поселення формувалися навколо феодалських замків. Нарешті, на Прикарпатті суттєвим чинником розвитку міст був видобуток солі. Завдяки цьому виробництву в XVI–XVII ст. виникли Калуш, Косів, Ланчин, Солотвин, Яблунів та деякі інші міські поселення ¹.

У XVI–першій половині XVII ст. абсолютна більшість міських поселень за етнічним складом населення були українськими. У Руському воєводстві українців найбільше було у складі населення міст Львівської та Галицької земель, де ще в середині XVII ст. вони становили до 70–80 % ², найменше – у містах Сяноцької та Перемиської земель, оскільки ці землі почасті займали польську етнічну територію. У Белзькому воєводстві, за обчисленнями М. Горна, зробленими на підставі вивчення матеріалів люстрацій дев'яти міст (Белз, Добротвір, Городло, Любачів, Мости, Потелич, Сокаль, Стоянів, Тишівці), 1565 р. українці становили 66,8 %, поляки – 16,3, євреї – 2,6 % ³.

Навіть у містах польсько-українського етнічного прикордоння українці становили чималу частину населення. Зокрема, за люстрацією 1565 р. на території Перемиської та Сяноцької земель здебільшого українські прізвища мали не тільки жителі Дрогобича, Стрия, а, навіть, мешканці таких західних міст, як Мриголод, Радимно, Тишава Сольна. Майже у всіх великих містах Перемиської землі було декілька православних церков: у Перемишлі – дев'ять, Стрию – п'ять, Дрогобичі – три, Старому Самборі і Радимно – по дві. В таких містах, як Ярослав, Сянок, Радимно були українські дільниці, передмістя чи вулиці з назвою “Руська”. На території Сяноцької землі українців було найменше, проте і там у XVI–XVII ст. українські церкви були в Бабичах, Дубесько, Ліско, Мриголоді, Новотанчу, Сяноку ⁴.

Особливо міцним було суспільне становище українців у містах Галицької землі. Тут українці повсюди мали однакові права з поляками, вільно брали участь в органах міського самоврядування, у яких часто мовою зібрань була українська. Не зазнавали українці утисків і в релігійних справах. Наприклад, у

¹ Сиреджук П. С. *История заселения Галичской земли в XIV–XVIII вв.* – С. 107.

² Кісь Я. П. *До питання про передумови розвитку міст на території Руського і Белзького воєводств у XIV–XVII ст.* // Вісн. Львів. ун-ту: Сер. іст. – 1970. – Вип. 6. – С. 81.

³ Horn M. *Rzemiosło miejskie województwa Belskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966. – S. 232.

⁴ Horn M. *Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej w latach 1550–1650 na tle przesłanek urbanizacyjnych.* – S. 59–60, 201–205.

першій половині XVII ст. у Коломиї було сім церков, у Галичі – шість, Снятині – чотири і т. д.¹

Про численне українське населення в міських поселеннях регіону певною мірою засвідчує активна підтримка жителями багатьох із них військ Богдана Хмельницького в роки Визвольної війни. Сотні галицьких міщан вступали до армії Хмельницького, очолювали місцеві повстання. В деяких містах утворювалися військові формування на зразок козацьких. Найактивнішу участь у Визвольній війні брали міщани з Тереховлі, Рогатина, Калуша, Товмача, Долини, Дрогобича².

У XV–XVI ст. абсолютне домінування українців у складі населення нових міських поселень на території Руського та Белзького воєводств було досягнуте завдяки таким факторам. По-перше, більшість міст формувалися не на порожньому місці (“in cruda gadice”, на “сирому корінні”, як писали тоді у локаційних документах), а шляхом надання магдебурзького права тому чи іншому селу, тобто розвивалися із сільських поселень³. А сільське середовище у цей період було майже суцільно українським. До цього висновку дійшли навіть польські історики. Скажімо, А. Янечек, виконавши антропонімічний аналіз населення 133 сільських поселень Белзького воєводства, виявив, що у XVI ст. у всіх з них абсолютно переважало українське населення. У 105 селах він взагалі не зміг чітко розпізнати жодного польського антропоніма. А в тих селах, у яких польському науковцю все-таки вдалося відшукати польські антропоніми, їх ніде не налічувалося більше десяти⁴.

По-друге, більшість міст, виникнувши в українському етнічному середовищі, на українській етнічній території, далі зберігали тісні економічні та демографічні зв'язки з навколишніми українськими сільськими поселеннями. Тому, забезпечивши переважання українців у складі новоутворених міських поселень, сільська місцевість була ще й найважливішим джерелом поповнення міського українського населення невеликих міст та містечок, особливо тих з них, що були у приватній власності.

Саме в малих та середніх міських поселеннях у XV–XVI ст. формувалося та зміцнювалося українське міщанство, як окрема суспільна верства. Значно завдяки українському міщанству малих і середніх міст почало відроджуватися українське міщанство у Львові, а ще – Перемишлі та інших деукраїнізованих містах краю. Багато важила в цьому процесі міграція українських міщан із близьких до Львова міст (Щирця, Бібрки, Вишні, Малехова, Городка), хоча

¹ Hornowa E. *Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590–1648*. – S. 231–234.

² Кісь Я. П. *Участь міст західноукраїнських земель у Визвольній війні українського народу (1648–1654 рр.)*. – С. 103.

³ Отамановський В. Д. *Развитие городского строя на Украине в XIV–XVIII вв. и магдебургское право* // *Вопросы истории*. – 1958. – № 6. – С. 135.

⁴ Janeczek A. *Osadnictwo pogrnicza polsko-ruskiego*. – S. 196–204, mapa 17.

серед мігрантів було чимало переселенців і з міст віддаленіших районів Галичини, а також з інших українських земель¹. Дуже багато українців переселялося до Львова з давніх великих галицьких міст Перемишля, Ярослава, деяких інших. Наприклад, серед українців, що отримали львівське міське право в 1405–1604 рр., 20 (найбільше) походило з Перемишля, дев'ять – з Ярослава, шість – з Белза².

У збільшенні кількості української общини Львова доволі незначною була роль українського сільського населення як із безпосередньо навколишньої місцевості, так і з більш віддалених районів краю. Селянство не могло поповнювати склад населення Львова та інших великих міст краю, тому що впродовж усього XV ст. його поступово закріпачували. Обмежували право селян вільно залишати місце проживання та поселятися в інших місцевостях. Остаточно доступ до Львова та інших великих міських поселень українському селянинові було закрито на початку XVI ст., коли польський сейм прийняв декілька жорстких ухвал, що обмежували особисту свободу селян. Зокрема, 1496 р. сейм ухвалив, що право виходу із села (тобто переселення на інше місце) впродовж одного року має тільки одна селянська родина, обмежено також вихід із села синів-одинаків. А сейм 1505 р., який відбувся у Радомі, взагалі постановив, що селянин не може вийти з села без згоди свого пана³. Ці ухвали були спрямовані передусім проти переселення селян на вільні землі, що залишалися на сході України, а також проти втечі їх у королівські міста. Переселенню ж селян у приватні міста, якщо вони належали тому ж власнику, що й сільське поселення, з якого походив мігрант, ці ухвали суттєво не завадили. Адже тоді феодалу ще було байдуже, де мешкає його людина, у місті чи у селі, головне, щоб той перебував під його контролем та своєю діяльністю давав йому прибуток. Порушенню зв'язків приватних міст із сільською місцевістю сприяло не так закріпачення селянства, як збільшення тривалості панщини.

Певні можливості поселятися у Львові та отримувати міські права залишилися тільки в селян уже згаданих у попередньому розділі міських сіл, тобто сільських поселень, розміщених на землях, які належали міському магістратові або найзаможнішим жителям міста.

До середини XVII ст. на міських землях було дев'ять сіл. Життя багатьох міських селян було безпосередньо пов'язане зі Львовом. Окремі з них тимчасово або постійно працювали у місті. Міські селяни, на відміну від жителів інших сіл, розміщених в околицях міста, мали певні можливості поселятися на території львівських передмість, могли поступати в цехи, володіли правом апелювати до королівських судів. Найпоширеніша форма податку з міських селян у цей період – грошовий чинш, а відробітки та податки натурою були незначними. Це також

¹ Крип'якевич І. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.* – С. 19.

² Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604.* – S. 411.

³ Грушевський М. *Історія України-Руси.* – Т. 5. – С. 166–168.

сприяло активним контактам між містом та міськими селами. Мешканці міських сіл, які мали найміцніші господарські зв'язки зі Львовом (Замарстинів з присілками Волиця і Поріччя, Клепарів), користувалися правами передміщан¹. Наприкінці XVI–у першій половині XVII ст. у взаємовідносинах міських сіл із Львовом також з'явилася тенденція до збільшення феодальних повинностей міських селян і погіршення їхнього правового становища. Проте почалися ці процеси на сторіччя пізніше, ніж у шляхетських селах.

У другій чверті XVI ст. у міських селах налічувалося 128 селянських господарств, у тому числі в Замарстинові – 34, у присілках Волиця та Поріччя – 36, на Знесінні – 15, Кульпаркові – 8. Загальна кількість жителів міських сіл становила понад 700 осіб². На початку XVII ст. кількість селянських господарств у дев'яти міських селах збільшилася до 224³. У цей період декілька міських сіл, зокрема найбільші – Клепарів та Замарстинів, вже становили зі Львовом суцільну забудову. У Клепарові 1608 р. було 16 рільничих господарств і 17 загородницьких, у Замарстинові – 25 рільничих і 25 загородницьких⁴.

Основу населення львівських міських сіл становили українці. Наприклад, у найдавнішому інвентарному описі львівських підміських сіл Замарстинова, Волиці та Поріччя, датованому 1546 р., майже всі імена мешканців українського походження⁵. В другій чверті XVI ст., за обчисленнями М. Капралю, в п'яти міських селах (Білогорща, Голоско, Замарстинів, Знесіння, Клепарів) українцям належало принаймні 59 % земельних ділянок, тоді як полякам – 20 %⁶. У деяких селах населення було майже цілком українським. Представників інших етнічних груп, і зокрема поляків, було доволі багато тільки серед мешканців найбільших і найближчих до Львова міських сіл, – Замарстинова і Клепарова, – заснованих ще наприкінці XIV – на початку XV ст. багатими львівськими міщанами німецького походження. Міські села стали одним з важливих джерел поповнення українського населення міста. Однак загалом міграція жителів міських сіл не могла значно вплинути на етнічний склад населення Львова.

В останній чверті XVI ст. етнічний склад населення львівських міських сіл зазнав суттєвих змін. У ньому різко зменшилася частка українського населення. В 1583 р. за реєстром шосового податку серед 282 господарів, комірників і загородників восьми міських сіл поляків було вже 55 %, українців – 45 %⁷.

¹ Кись Я. П. *Городские крестьяне Львова в XVI–XVII вв.* // Ежегодник по аграр. истории Восточной Европы. – 1960 г. – К., 1962. – С. 159.

² Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 69.

³ Кись Я. П. *Городские крестьяне Львова в XVI–XVII вв.* – С. 157.

⁴ Dziubiński L. *Okolice i dobra miasta Lwowa. Szkic historyczno-etnograficzny* // Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895. – Lwów, 1896. – S. 482–486.

⁵ Кись Я. *Найстаріший інвентар Замарстинова, Волиці і Поріччя – сіл м. Львова* // Наук.-інформ. бюлетень Архівного управління УРСР. – 1960. – № 1. – С. 67–70.

⁶ Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 72.

⁷ Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 334.

Поляки переважали у селах, безпосередньо прилеглих до міста: Клепарові, Замарстинові, Кульпаркові, Малому Головську. Українці становили більшість населення у розміщених дещо далі від Львова Білогорщі, Великому Головську, Волі Замарстинівській і Брюховичах.

На початку XVI ст. суспільне життя українців активізувалося не тільки у Львові, а й в інших великих містах краю: Перемишлі, Дрогобичі, Городку, Буську та інших¹. У 1538 р., завдяки зусиллям львівських міщан та міщан інших міст краю, українцям вдалося домогтися утворення у Львові православного єпископства. До цього після ліквідації галицької митрополії право на управління православною єпархією у регіоні мали католицькі архієпископи. Однак, мабуть, найважливішим наслідком суспільної активізації українців у цей період стало виникнення в другій половині XVI ст. низки українських братств – релігійно-церковних товариств, створених за взірцем релігійних братств, що діяли у містах Західної і Центральної Європи. Братства стали активними захисниками національних інтересів українців на території Речі Посполитої. Перші документи про діяльність братств на Україні пов'язані зі Львовом. У місті Лева ще в середині XVI ст. на Краківському передмісті при православних церквах діяли братства Благовіщення (статут з 1542 р.) та Миколи (1544 р.)². А 1586 р. грамотою Антіохійського Патріарха Йоахима було затверджено статут братства українських міщан середмістя – Львівського Успенського Братства³, – якому судилося відіграти визначну роль у суспільному житті України другої половини XVI–XVIII ст.

У другій половині XVI ст. Львів нарешті почав виконувати функцію головного етнічного осередку автохтонного в Галичині українського населення. Раніше ж він, передусім, був головним у регіоні центром суспільного життя мешканців іноземного походження: поляків, німців, вірмен та євреїв; найважливішим українським центром краю був швидше Перемишль, а не Львів. У цей період Львів навіть претендував за низкою параметрів на роль найважливішого центру українського суспільного життя не тільки західно-українських земель, а й усієї України. Та вже наприкінці сторіччя становище українців у Львові суттєво погіршилося.

У жовтні 1596 р. на соборі у Бересті проголошено церковну унію католицької церкви та православ'я. Ця подія внесла розкол у середовище українського населення Речі Посполитої. У Львові ж унія сприяла стрімкому послабленню позицій українського населення. Адже місто Лева стало одним з головних осередків противників унії, оскільки її відмовився прийняти львівсь-

¹ Грушевський М. *Історія України-Руси*. – Т. 6. – С. 256–258; Ісаєвич Я. Д. *З історії суспільно-політичної боротьби у місті Дрогобичі // З історії західноукр. земель*. – 1960. – Вип. 5. – С. 3–14 та ін.

² Ісаєвич Я. Д. *Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.* – К., 1966. – С. 28–29.

³ *Історія Львова в документах і матеріалах*. – С. 47–48.

кий єпископ Гедеон Балабан, а також засудило керівництво Львівського Успенського братства, найбільш авторитетного з усіх братств України. Така позиція українців одразу підштовхнула панівну католицьку верхівку населення міста до посилення соціальних обмежень “схизматиків”. І далі, впродовж перших десятиліть XVII ст., православні українці постійно стикалися з неприхованою релігійною нетерпимістю з боку католиків. Від відвертого переслідування українців Львова у цей період рятували тільки звернення до польського короля керівників сусідніх православних держав та ще неясність із прийняттям унії в інших регіонах, посилення антиуніатського руху на Великій Україні, залучення до нього козацтва.

У XVI–першій половині XVII ст. у Львові далі доволі численною була вірменська колонія. Вона не повторила долі німецької колонії, тобто не полонізувалася після занепаду транзитної торгівлі. Цьому сприяли особливості віровизнання вірменів – християнство монофізитського спрямування, яке виокремило їх поміж інших етнічних груп, наявність власного самоврядування, а також періодичне поповнення вірменської колонії мігрантами з інших регіонів України та деяких сусідніх держав.

Збереженню кількості, а почасти й збільшенню, вірменської колонії Львова сприяло також суттєве відродження у другій половині XVI ст. завдяки зусиллям Османської імперії східної торгівлі. Львів, зокрема, став великим центром транзитної торгівлі левантійським шовком та виробами з нього. В XVI–першій половині XVII ст. у цій торгівлі брало участь близько 300 львівських купців, які їздили за товаром у Туреччину, Іран та інші регіони Близького й Середнього Сходу. Натомість у Львові в торгових операціях брало участь до 400 купців з Турецької імперії¹. Як і у Львові, так і в східних державах торгували шовком здебільшого вірмени. Серед купців траплялися також греки та євреї. Однак попри значні обсяги східної торгівлі у цей період, в економіці Львова вона вже не була головною.

Найбільш сприятливим періодом для вірменської колонії Львова були 70–80-ті роки XVI ст. У 1578 р. вірмени навіть отримали королівський привілей, який майже повністю зрівнював їх у правах з католиками². Однак наприкінці XVI–на початку XVII ст. становище вірменського населення Львова погіршилося. Релігійна унія 1596 р., яку прийняла частина українського духовенства, посилила міжконфесійну напруженість у Львові. Це негативно вплинуло на соціальне становище вірмен у місті, які також, як і українці, не були католиками. Міська влада нехтувала давніми привілеями вірмен, обмежуючи їх економічно та релігійно. Зокрема, 1600 р. двома декретами короля було скасовано привілей 1578 р. Кількість вірменських будинків у середмісті було

¹ Кривонос В. *Торгівля левантійським шовком у Львові в XVI ст. – середині XVII ст.* // Україна в минулому. – 1996. – Вип. 8. – С. 117–135.

² *Привілей національних громад міста Львова.* – С. 298–310.

обмежено до 73, уведено заборону на купівлю вірменами будинків на Ринку, накладено низку обмежень на їхню участь у торгівлі та ремісництві¹.

У 1630 р. висвячений вірменським патріархом на єпископа Львова М. Торосевич, щоб втримати за собою цю посаду в суперечці з родиною Голубовичів, погодився на релігійну унію з Римом. Однак швидкого переходу вірмен Львова у католицьку віру не відбулося. В їхньому середовищі почалася боротьба поміж прихильниками і противниками унії. Боротьба тривала понад 30 років і завершилася тільки в 60–70-х роках XVII ст. перемогою вірмено-католиків.

На початку XVII ст. у Львові, за різними відомостями, мешкало від 1,5 до 2,8 тис. вірменів². У середмісті вони мали близько 80 будинків, на Краківському передмісті – 280 домів³. Їх частка становила орієнтовно 12–14 % від загалу мешканців Львова⁴. На території Краківського передмістя більшість вірмен, передусім ремісників, жило на юридиках: Підзамчівській (старостинській), Святоянській, юридиці вірменського архієпископа. Вірменські ремісники, так само як і українські та єврейські, поселялися на незалежних від міської влади ділянках, оскільки місто обмежувало допуск до цехів некатоликів, а займатися ремеслами поза цехами забороняло.

Загалом зазначимо: незважаючи на те, що за соціальним статусом вірмени у Львові посідали друге місце після католиків, між обсягом наданих їм соціальних прав та правами, якими володіло католицьке населення, була величезна різниця. Повноправними мешканцями цього міста могли бути тільки католики. Віровизнання, яке у середньовічному Львові, було основою суспільного поділу, ставило непереборні бар'єри між жителями міста, які сповідували різні релігії. Надзвичайно яскравим прикладом цього є добре відома дослідникам Львова завдяки Д. Зубрицькому трагічна історія співжиття вдівця вірменина Івашка та його служниці католички Софії. У 1518 р. Львівська міська рада, дізнавшись про факт співжиття та про вагітність служниці, звинуватила обох у святотатстві та постановила спалити злочинців на вогні⁵.

У XVI–першій половині XVII ст. у складі населення Львова швидко збільшувалася кількість та питома вага представників ще однієї етнічної групи – євреїв. У попередньому розділі вже йшлося про те, що, хоча євреї й були у складі найдавніших мешканців Львова, у XIV–XV ст. їхня роль у суспільному житті міста була не особливо виразною. У першій чверті XVI ст. євреїв у місті

¹ Привілеї національних громад міста Львова. – С. 303–310.

² Билецкий С. Т. *Борьба львовских армян против унии и Ватикана* // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – К., 1965. – С. 89; Дашкевич Я. Р. *Розселення вірменів на Україні в XI–XVII століттях*. – С. 167; Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 270.

³ Билецкий С. Т. *Борьба львовских армян против унии и Ватикана*. – С. 89.

⁴ Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 270.

⁵ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 127–129.

також ще мешкало доволі мало. Наприклад, у середмісті 1538 р. за реєстром поголового податку налічувалося 42 євреї в 27 будинках¹. Передміська єврейська громада у 1539 р. налічувала 36 власників будинків².

Однак у 40-х роках XVI ст. до Львова масово почали прибувати євреї із заходу. У 1543 р. польський король Сигізмунд I змушений був навіть на прохання львівських міщан видати місцевим королівським урядникам спеціальний мандат про вигнання з міста всіх євреїв, які недавно прибули з-за кордону³. У 40-х роках євреї вже становили близько 8 % від загалу населення міста⁴. У 1550 р., за даними поголового податку у Львові, у середмісті та на передмістях, налічувалося 917 євреїв⁵.

У другій половині сторіччя єврейська община стала другою за кількістю з усіх етнічних спільнот, що мешкали у Львові. За обчисленнями М. Горн, у третій чверті XVI ст. у Львові мешкало близько 1 500 євреїв⁶. За іншими джерелами в 1576 р. у місті було до 3 000 євреїв⁷. У цей період львівська єврейська колонія входила до п'ятірки найбільших у Європі разом з єврейськими колоніями Константинополя, Венеції, Кракова та Познані.

У першій половині XVII ст. кількість євреїв у Львові далі збільшувалася. Я. Кісь уважав, що на початку цього сторіччя євреї вже становили 20 % у складі населення Львова (загальна кількість жителів міста – 17–20 тис. осіб)⁸, тобто всього їх налічувалося до 4 тис. осіб. За іншими даними, 1648 р. у межах середмістя, на передмістях та в юридиках жило 4 800 євреїв. Єврейських будинків було близько 400, у тому числі: 200 – на Краківському передмісті, 35–40 – у середмісті, 20 – на Підзамчі та стільки ж на юридиках⁹.

Окрім Львова, на території Руського воєводства найбільші єврейські колонії були у Самборі та Перемишлі. У Самборі 1568 р. здебільшого на передмісті Бліх мешкало майже 2 000 євреїв, 1648 р. – уже близько 2 600. Тоді ж єврейська колонія Перемишля налічувала майже 900 осіб. У 1648 р. численні єврейські колонії були також у містах Ряшеві (680 осіб), Тарногороді (понад 500 осіб), Галичі, Ратно, Буську, Бродах, Яворові, Золочеві, Жовкві, Городло, Коломиї, Бучачі, Олеську¹⁰.

¹ Капраль М. *Проблеми соціотопографії Львова (за матеріалами фінансових книг другої чверті XVI ст.)*. – С. 44.

² Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 262.

³ Там само. – С. 263.

⁴ Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 72.

⁵ Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 262.

⁶ Horn M. *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. – S. 62.

⁷ Шиппер Й. *Разселение евреевъ въ Польшѣ и Литвѣ. От древнѣйшихъ временъ до конца XVIII вѣка* // *Исторія єврейскаго народа*. В 12 т. – Т. XI: *Исторія євреевъ въ Россіи*. – М., 1915. – Т. 1. – С. 112.

⁸ Кісь Я. П. *Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.)*. – С. 27–28.

⁹ Horn M. *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. – S. 70.

¹⁰ Ibid. – S. 71–74.

Ставлення до євреїв на території українських земель, що перебували під владою Польщі, було вельми неоднозначним. Воно змінювалося відповідно до політичної кон'юнктури у владних верхах Речі Посполитої та визначалося, з одного боку, господарською вигодою, яку давали євреї королю та великим феодалам, з іншого, – релігійною нетерпимістю до представників цієї етнічної спільноти з боку католицького духовенства, дрібної шляхти, заможного міщанства та значної частини простого населення. Однак загалом становище євреїв у Західній Україні все-таки було ліпшим, ніж в інших регіонах Польщі та сусідніх державах. Тому до Західної України почало поступово переселятися єврейське населення з найрізноманітніших регіонів Європи. Спочатку головний потік євреїв ішов із західних польських земель. Згодом почали масово прибувати єврейські переселенці з Чехії, Німеччини, Нижньої Австрії, Угорщини, Італії, Литви. Ймовірно, що серед єврейського населення галицьких міст були також вихідці з Іспанії та Португалії, а також інших країн, де жителі іудейського віровизнання зазнавали переслідувань.

У XIV–XV ст. євреї мешкали головно в найбільших містах регіону. З початку XVI ст. активізувалася їхня міграція у середні та малі міста. У XV ст., поселяючись у Галичині, євреї надавали перевагу королівським містам. Однак у XVI ст. уже 60 % усіх міських поселень, де жили євреї, були приватновласницькими. Польська шляхта в XVI–XVII ст. охоче дозволяла представникам цієї етнічної спільноти поселятися у своїх містах і надавала їм значні привілеї, оскільки сподівалася завдяки євреям збільшити прибутки від населення міст.

У 1500 р., за даними М. Горн, на території Белзького та Руського воєводств (разом з Холмською землею) євреї жили в 25 із 110 міських поселень, а 1575 р. – у 84 зі 191. У 1654 р. євреї мешкали вже у 2/3 з понад 200 міст і містечок Белзького і Руського воєводств та в багатьох сільських поселеннях краю¹. Загальна кількість оподаткованого єврейського населення двох українських воєводств 1538 р. становила 3,5 тис. осіб, 3,1 тис. з яких жили у містах. У 1578 р. євреїв було уже близько 18 тис. (разом із Холмщиною), із них 15 тис. – у містах². До 1648 р. у Руському (без Холмщини) та Белзькому воєводствах жило, понад 39 тис. євреїв, з них 33 тис. – у містах (табл. 2).

Єврейські колонії Белзького воєводства та Перемиської й Сяноцької земель Руського воєводства М. Горн досліджував детальніше. За його обчисленнями, у першій половині XVII ст. єврейське населення Перемиської землі становило 3,5 % від усіх мешканців землі й 14,1 % від мешканців міст, Сяноцької – відповідно, 1,6 і 6,2 %, Белзького воєводства – 5,0 і 14,6 %³.

¹ Horn M. *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku.* – S. 18–26.

² Ibid. – S. 55, 64–65.

³ Horn M. *Zaludnienie miast ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku* // RDSG. – T. 30. – 1970. – S. 96; Horn M. *Żydzi ziemi Sanockiej do 1650 roku* //

Т а б л и ц я 2

Кількість євреїв у містах Руського та Белзького воєводств *
у другій половині XVI–першій половині XVII ст., осіб

Землі	Роки		Приріст, %
	1578	1648	
Белзька	2 465	8 300	236,7
Галицька	2 175	6 000	176,3
Львівська	2 800	9 450	237,5
Перемиська	3 000	8 150	171,1
Сяноцька	150	840	460,0
Разом	1 1590	32 740	183,1

Примітки. Наведено за: Horn M. *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. – S. 75 (tabela 8).

* Без Холмщини.

У цей ж період, за обчисленнями Е. Горнової, євреї становили близько 5 % у складі міського населення Галицької землі. Найбільше їх було в Чорткові (756 осіб у 1627–1628 рр.), Галичі (732 особи, або 26,6 % від усіх жителів), Тернополі (480 осіб), Коломиї (360 осіб) ¹.

У багатьох містах Руського та Белзького воєводств органи міського самоврядування намагалися обмежити кількість єврейського населення. Міський патриціат, побоюючись конкуренції в торгових справах та у ремеслах з боку євреїв, домагався у короля привілею *de non tolerandis Judaeis* чи інших привілеїв, що обмежували або взагалі забороняли поселення євреїв у містах та регламентували їхнє тимчасове перебування. У деяких містах, заборони на поселення євреям містилися в локаційних привілеях. Першими в Галичині отримали привілей *de non tolerandis Judaeis* (або інші привілеї, які також обмежували єврейське населення) такі міста: Самбір (1542), Городок (1550), Красноставів (1554), Стрий (1567), Мостиська (1568), Коросно, Старий Самбір і Тарногород (1569) ². Однак заборон щодо євреїв майже ніде суворо не дотримувалися. Крім того, ці заборони не діяли у кварталах, на які не поширювалася юрисдикція міської влади, зокрема на юридиках. Тому, як в усіх названих вище містах, так і в інших міських поселеннях, у яких було введено заборони щодо єврейського населення, жили євреї, якщо навіть не у середмісті, то на передмістях і юридиках.

Привілеї, які обмежували кількість єврейського населення, здебільшого отримували королівські міста. Те, що у королівських містах штучно стримували

Biul. ZIH (Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego). – 1970. – Nr. 74. – S. 9; Horn M. *Zaludnienie województwa Belskiego w 1630 roku*. – S. 92–94.

¹ Hornowa E. *Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590–1648*. – S. 238.

² Ibid. – S. 21.

розвиток єврейських колоній, можна простежити на прикладі Львівської землі. В першій половині XVII ст. тут, окрім Львова, де євреї, маючи давні привілеї, перебували в особливому становищі, найбільші єврейські колонії були в таких містах: Золочеві (47 будинків), Яворові (34), Бродах (31), Жовкві (21), Кам'янці (16), Олеську (12), Комарному (12), тобто здебільшого у великих приватних містах. Натомість у королівських містах Городку, Жидачеві, Глинянах, Щирцю в цей ж період було тільки по одному єврейському будинку¹. Потрібно зазначити, що саме з XVI ст. форма власності того чи іншого міського населеного пункту поступово дедалі більше впливала на структуру та динаміку етнічного складу його населення. Відмінності в етнічному складі населення приватновласницьких та королівських міст, що формувалися в цей період, ще більше зросли у XVII–XVIII ст. Певною мірою відмінності між етнічним складом колишніх королівських та приватних міст можна простежити навіть на початку XX ст.

У Львові суспільне становище євреїв загалом було дещо ліпшим, ніж у більшості інших королівських міст Руського та Белзького воєводств. Оскільки євреї у місті Лева поселилися ще в ранній період його історії, то вони були економічно, а почасти й політично, міцнішими. Ще євреї Львова мали низку привілеїв від короля Казимира III, які постійно підтверджували його наступники. Особливо сприятливим для євреїв був період із середини XVI ст. до середини XVII ст. Тоді їхня колонія мала найвищий рівень адміністративної автономії, будучи майже цілком незалежною у внутрішніх справах від міської влади. Становище євреїв у Львові почало суттєво погіршуватися тільки у другій половині XVII ст.

Особливості іудейської віри, побуту та звичаїв євреїв, ставлення до них інших етнічних груп, окремі норми магдебурзького права сприяли ізолюваності єврейських общин у середньовічних містах. Дуже важливою рисою міського життя іудеїв була їхня примусова територіальна сегрегація, яка втілювалася в існуванні єврейського кварталу – гетто, – поза межами якого поселення євреїв забороняли, обмежували їхню господарську діяльність. У середмісті Львова єврейський квартал охоплював будинки на сучасній вулиці І. Федорова та частині вул. Староєврейської. Поза межами міських мурів євреї селилися здебільшого на Краківському передмісті.

Єврейське населення було об'єднане в особливі організації – кагали, – діяльність яких поширювалася в адміністративній, фінансовій, судовій, релігійній, виховній сферах. Простий єврей перебував майже в абсолютній залежності від кагалу: *“Кожен член общини відчував на собі довгу та ціпку руку кагалу.”*². Розвитку кагалів сприяли держава та феодали, оскільки лише через

¹ Horn M. *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku.* – S. 71.

² Боровой С. Я. *Введение. Классовая борьба на Украине в XVII веке в свете современных еврейских хроник // Еврейские хроники XVII столетия. (Эпоха “Хмельничины”).* – М.; Иерусалим, 1997. – С. 27.

кагали можна було впорядкувати систему збирання податків з єврейського населення. Часто кагали найбільших міст підпорядковували собі єврейські общини навколишніх менших поселень, і тамтешнє єврейське населення змушене було вести боротьбу за автономію. Керівництво кагалів Речі Посполитої організовувало зібрання представників різних міст. Організації, що об'єднували декілька кагалів, отримали назву “ваади”. У 80-х роках XVI ст. виник Коронний ваад, який об'єднував єврейські кагали всіх земель Польщі¹.

Швидке збільшення кількості євреїв у Галичині та сусідніх регіонах, масову міграцію їх у міста та сільські населені пункти можна пояснити дією низки загальноєвропейських факторів суспільного розвитку. Наприклад, частково це явище було пов'язане з суттєвим погіршенням у період розвинутого середньовіччя суспільного становища єврейського населення в інших регіонах Європи. Впродовж декількох сторіч євреїв різними способами поступово витіснили з території багатьох країн Західної та Центральної Європи. Ще наприкінці XIII ст. євреїв вигнали з Англії. У XIII–XIV ст. їх тричі виганяли з Франції. Поселятися у цій країні євреям не дозволяли аж до періоду Французької революції². В XV ст. звичайним явищем стало вигнання євреїв з великих міст та окремих регіонів Німеччини. Зокрема, 1426 р. їм було заборонено жити в Кельні, 1438 – у Майнці, 1439 – в Аусбурзі, 1450 – у Баварії, 1458 – в Ерфурті, 1493 – у Магдебурзі, 1498 – у Нюрнберзі. Вже до середини XV ст. заборона на постійне проживання євреїв була у більшості міст Сілезії. Наприкінці цього ж сторіччя почали переслідувати євреїв у Чехії³. Тоді ж десятки тисяч євреїв змушені були покинути Іспанію та Португалію. Обмеження щодо євреїв час від часу вводили в Литві, Угорщині, інших європейських країнах.

Ускладнення суспільного становища євреїв було значно зумовлене вже описаними в попередньому розділі структурними змінами в демографії та економіці країн Європи. Збільшення загальної кількості населення, розвиток мережі міських поселень, розширення міжнародної торгівлі сприяли формуванню в країнах Західної Європи на місцевій етнічній основі міського стану. Саме бюргери насамперед були зацікавлені у вигнанні євреїв, оскільки ті своєю економічною діяльністю створювали їм конкуренцію. Інтереси міщанства дуже часто збігалися з інтересами релігійних фанатиків у церковних колах, а також інтересами державної влади та феодалів, які використовували антисврейські настрої у політичних цілях. І тоді євреїв виганяли з держави.

Єврейське населення із країн Західної Європи поступово витісняли у Польщу та інші регіони Центрально-Східної Європи, де формувалося панщинно-фільваркове господарство. Саме становлення фільваркового господарства було

¹ Хонигсман Я. С., Найман А. Я. *Евреи Украины (Краткий очерк истории)*. – Ч. 1. – К., 1992. – С. 32–33.

² *Евреи. По страницам истории*. – Минск, 1997. – С. 109.

³ Шиппер И. *Разселение евреевъ въ Польшѣ и Литвѣ*. – С. 106.

ще одним важливим фактором збільшення кількості єврейського населення. Адже у механізм його функціонування євреї дуже вдало вписувалися.

Вище вже зазначено, що у XVI ст. до фільварково-панщинної системи господарства переходили регіони Європи, розміщені на схід від Ельби: Польща, Росія, Чехія, Литва, Угорщина, Східна Німеччина та ін. Тоді коли у західних країнах на основі промислового розвитку формувалися капіталістичні відносини, у перелічених вище регіонах сільське господарство надовго залишилося головним заняттям населення. Перехід до цієї форми господарювання відбувався за такою схемою:

- спочатку, зі зростанням цін на сільськогосподарську продукцію, землеробство, яким займалися здебільшого селяни, стало об'єктом підвищеної уваги з боку феодала;

- потім феодальні маєтки переорієнтувалися на ведення сільського господарства, а феодали почали використовувати безплатну працю залежного селянина, тобто запровадили панщину;

- нарешті панщина перетворилася у кріпацтво.

У результаті цих трансформацій зазначені вище регіони поступово вкрилися мережею великих поміщицьких господарств – фільварків, – головною робочою силою яких були кріпосні селян, а головним продуктом – сільськогосподарська продукція, яку збували на внутрішньому та зовнішньому ринках. Створення й існування великого фільварку було б неможливим без процесу закріпачення селян і постійного зростання рівня їхньої експлуатації шляхом збільшення панщини. Однак функціонування місцевої економіки не могло обмежитися сільським господарством, а потребувало хоча б елементарного ремісничого виробництва, місцевого ринку несільськогосподарських товарів та послуг. Навіть у фільварку потрібні були люди, не зайняті безпосередньо у сільському господарстві. Ось тут власне й з'явилася соціальна ніша для євреїв. Дуже швидко виявилось, що власнику фільварку вигідніше залучати до несільськогосподарського виробництва та у невиробничі галузі не місцеве населення, а євреїв, бо ті сільським господарством не займалися, і взагалі не мали права володіти землею. Адже так магнат отримував змогу ще більше посилювати експлуатацію селян, які йому належали.

Тому цілком закономірно, що у науковій літературі можна виявити характеристику євреїв як “*вічних супутників*” магнатського землеволодіння¹. Євреям довіряли господарську організацію шляхетських володінь, торгівлю на місцевому ринку, віддавали в оренду корчми, млини, ставки, усілякі промислово-господарські та промислові виробництва, а з часом до їхніх рук переходило і ремісничє виробництво. Євреї навіть орендували міста і села, причому орендарам часто передавали всю повноту феодальної влади. На-

¹ Боровой С. Я. Введение. Классовая борьба на Украине в XVII веке в свете современных еврейских хроник. – С. 19.

решті, величезні капітали, накопичені в результаті експорту сільськогосподарської продукції у Західну Європу, магнат віддавав під проценти тим же таки євреям, єврейським кагалам, які виконували функцію банків з повною відповідальністю всіх його членів ¹.

Великі землевласники здебільшого не чинили жодних перешкод у поселенні євреїв на своїх землях, навіть, навпаки, спонукали їх до цього. Поступово євреї розселялися в усіх містах та містечках краю, у сільській місцевості та на магнатських дворах. Десять від початку XVII ст. окремі магнати взагалі застосовували дуже своєрідну технологію заснування нових міст та містечок. Замість того, щоб домагатися від короля статусу міста для якогось великого і економічно достатньо розвиненого сільського поселення на своїй землі, вони отримували локаційні грамоти, щоб утворити міські населені пункти на “порожньому місці”. Потім ці нові міста, які налічували всього декілька сотень жителів, феодали заселяли здебільшого єврейським населенням. У виникненні таких поселень доволі часто об’єктивної потреби не було, оскільки ступінь розвитку місцевих економічних відносин не був достатнім, щоб сформувалося місто. Такі містечка економічно майже не розвивалися, бо були “мертвонародженими”, чужими на українській території. Вони не забезпечували господарського розвитку території, а почасти, навпаки, стримували його, оскільки сприяли розповсюдженню фільваркового господарства. Реальний же рівень урбанізації території Галичини, загалом Центрально-Східної Європи, залишався доволі низьким, усе ще недостатнім, щоб виникла потреба в додатковій робочій силі у містах, що підштовхнуло б до позитивних змін у соціальних відносинах на селі. Отже, феодали перемогли над бюргерами, використавши форсоване позаекономічне примушування, тобто перейшовши до кріпосництва ².

У XV–XVII ст., крім досліджених вище етнічних груп, у Львові жило доволі багато представників інших етнічних спільнот. Це не були більш чи менш численні колонії, а окремі особи чи сім’ї, які зазвичай асимілювалися або через деякий період поверталися на батьківщину. Наприклад, деякий період у середньовічному Львові мешкало доволі багато італійців. Здебільшого це були купці, які торгували тканинами італійського виробництва. Найвідоміші з них: Т. Альберті, У. Убальдіні та О. Убальдіні, Р. Бандініеллі, Ф. Дуччі, А. Массарі та Я. Массарі, Б. Вавеллі ³. Італійці навіть орендували міські села. Італійського

¹ Рутковский Я. *Экономическая история Польши* / Пер. с пол. – М., 1953. – С. 249–250.

² Якубский В. А. *Основные проблемы истории крестьянства Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы* // История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. – Т. 3. Крестьянство Европы в период разложения феодализма и зарождения капиталистических отношений. – М., 1986. – С. 234–247.

³ Шиян Р. *Італійці в середньовічному Львові (XVI – перша половина XVII ст.)* // Львів: історія, населення, культура. Тези доп. та повідом. укр.-пол. наук. конф. 18–20 травня 1994 р. – Львів, 1994. – С. 8.

походження були також декілька визначних зодчих Львова – Петро Барбон, Петро Красовський, Павло Римлянин¹. У тому, що в місті мешкали італійці, не було нічого дивного.

На території Італії у період розвиненого середньовіччя рівень розвитку міст був найвищий у Європі. Ще наприкінці XIII–на початку XIV ст. ступінь урбанізації Центральної Італії становив понад 25 %². А в деяких місцевостях кількість міського населення навіть перевищувала кількість сільських жителів. Уже тоді тисячі італійських купців та ремісників, насамперед представників творчих професій, мігрували у найрізноманітніші регіони Європи.

Чимало у Львові було представників православних народів – греків, болгар та волохів. Зокрема, у 80-х роках XVI ст. у Львові налічувалося 32 грецькі поселенці. А всього за 1550–1650 рр. у місті в різний час жило до 200 грецьких купців³. Багато греків мали міське право та володіли у Львові значною нерухомістю. За даними Я. Кіся, у 1627–1662 р. міське право отримали десять греків: сім купців та три ремісники⁴.

Однак загалом, як і інше православне населення, греки у прийнятті міського права та купівлі нерухомості в середмісті відчували певні обмеження з боку панівної католицької верхівки. Здебільшого православне населення Львова іноземного походження – це були багаті купці, і в історію міста греки та волохи ввійшли, передусім, завдяки підтримці православ'я, активній участі в діяльності Львівського братства. Наприклад, за деякими даними, в 1635–1650 рр. греки становили до 50 % складу колегії старших братчиків Львівського Успенського братства⁵.

У XVI ст. зі зміною характеру торгових зв'язків Львова у ньому з'явилося доволі багато вихідців з Британських островів, які займалися здебільшого імпортом на свою батьківщину зерна. Наприкінці сторіччя до складу “англійської” колонії міста належало близько 20 купців, переважно шотландців за походженням (Й. Понтіс, В. Алланд, Р. Стейлер, Т. Єйфл та інші)⁶. Більшість з них мали міське право, а деякі й права інших міст Речі Посполитої.

Ще у місті мешкали угорці. Зокрема, угорського походження була відома львівська родина Боїмів.

¹ Шиян Р. *Італійці в середньовічному Львові*. – С. 9.

² Урланис Б. Ц. *Рост населения в Европе*. – М., 1941. – С. 66.

³ Кривонос В. *До питання про діяльність середземноморських греків у Львові в XVI – середині XVII ст.* // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura* / Pod red. H. W. Zalińskiego i K. Karolczaka. – Kraków, 1998. – Т. 2. – С. 60–63.

⁴ Кісь Я. П. *Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.)*. – С. 47.

⁵ Кривонос В. *До питання про діяльність середземноморських греків у Львові в XVI – середині XVII ст.* – С. 60.

⁶ Шиян Р. В. *Діяльність шотландських купців на міських ринках Руського воєводства в другій половині XVI ст.* // *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст.* – 1984. – Вип. 20. – С. 19–23; Шиян Р. *Торгівля міст Руського і Белзького воєводств у XVI – першій половині XVII століття*. – С. 128–129.

Деякі дослідники Львова вважають, що в XV–XVI ст. у місті була караїмська община, оскільки в середньовічних джерелах можна натрапити на окремі згадки про представників цієї етнорелігійної групи в місті. М. Балабан припускав, що згодом караїми переселилися у с. Давидів, що на південь від Львова. У Давидові декілька караїмських родин було ще в XIX ст.¹ Однак історія караїмів у Галичині пов'язана передусім не з містом Лева, а з давньою столицею краю – Галичем, де доволі велика караїмська община проіснувала до другої світової війни, а окремі караїмські родини жили і в повоєнний період.

У науковій літературі було декілька спроб визначити питому вагу найчисленніших етнічних груп у складі населенні Львова XVI–першої половини XVII ст. М. Капраль зробив це для другої чверті XVI ст. За його обчисленнями етнічна структура населення Львова (разом з найближчими міським селами) у цей період була такою: поляки – 38 %, українці – 24, євреї – 8, вірмени – 7, німці – 8, неясні – 15 %².

Р. Кісь уважав, що наприкінці XVI–на початку XVII ст. в етнічному складі населення міста поляки становили близько 50 %, українці і євреї – по 20, вірмени – 10 %³. Ще у 30-х роках XX ст. на підставі церковних метричних записів етнічний склад населення Львова у першій половині XVII ст. спробувала обчислити польський дослідник Д. Моравіцька. За її підрахунками, у складі населення Львова поляки становили тоді 55 %, євреї – 30 %, українці – 15 %⁴. На нашу думку, визначений Д. Моравіцькою етнічний склад населення був характерним для Львова XVIII ст., а для XVII ст., особливо його першої половини, правильнішими є дані Р. Кіся. Зазначимо також, що, швидше за все, саме в XVI–на початку XVII ст. у населенні Львова простежувалася найвища питома вага українців з часу розбудови середмістя та заселення його іноземцями й аж до 40-х років XX ст.

В етнічному складі різних частин Львова теж відбулися суттєві зміни. У середмісті в першій половині XVI ст. після поступової колонізації німців услід за поляками друге місце, швидше за все, певний період далі утримували вірмени. Однак уже в середині сторіччя до них впритул наблизилися євреї, а згодом і випередили. Частка українців у середмісті в усі часи була найменшою. На передмістях упродовж XVI ст. також усталилася численна перевага поляків. Друге місце тривалий період посідали українці. Однак з другої половини XVI ст. на передмістях, зокрема на Краківському, стрімко збільшилася кількість євреїв. Десь наприкінці XVI–на початку XVII ст. і тут євреї посіли друге місце, випередивши українців.

¹ Bałaban M. *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku*. – Lwów, 1906. – S. 6–7.

² Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* – С. 72.

³ Кісь Я. П. *Население и социальная структура Львова в период феодализма*. – С. 364.

⁴ Morawicka D. *Ludność miasta Lwowa w XVI, XVII i XVIII w. na podstawie metryk Kościołów parafialnych we Lwowie*. – S. 112.

Отож, як бачимо, відродження українців у першій половині XVI ст. у Львові та інших містах Галичини, яке привело до заснування православної метрополії, появи братського руху та низки інших важливих суспільних здобутків і стало можливим завдяки розвитку місцевої системи розселення (збільшенні кількості поселень, підвищенню щільності населення) у процесі господарського освоєння краю, і особливо завдяки розвитку мережі міських поселень, було тимчасовим явищем. Наприкінці XVI ст. деукраїнізація Львова знову посилювалася. Можливості українців, зокрема українського міщанства краю, виявилися недостатніми, щоб українізувати місто Лева. У XVI–першій половині XVII ст. до Львова і далі здебільшого мігрувало немісцеве населення, проте вже не німці та вірмени, а поляки та євреї. Чому ж міграційні процеси, що супроводжували розвиток місцевої системи розселення, в Галичині не дали бажаного результату, тобто не українізували міста? Адже на польських землях німців було полонізовано доволі швидко.

Головна причина була, мабуть, у тому, що кількість українців у великих містах була штучно обмежена панівною католицькою верхівкою. Наприклад, у Львові розвиток українського суспільного життя із перешкодами з боку католицького населення великих міст зіткнувся вже в 20-х роках XVI ст. Зокрема, 1525 р. король підтвердив заборони володіти українцям будинками за межами національного кварталу, займатися ремеслами, окрім тих, якими займалися їхні батьки, належати до цехів, до яких вони не мали доступу раніше, та деякі інші¹. Впродовж XVI ст. українське населення Львова, зміцнюючись економічно, намагалось відстоювати свої політичні, економічні, національні та релігійні права перед польським королем. Час від часу українцям вдавалось здобувати від нього окремі привілеї, які дещо поліпшували становище православних у місті. Повне зрівняння українців у правах з католиками передбачалося за привілеєм короля Сигізмунда Августа, датованим 20 травня 1572 р., однак він так і не набув чинності². Рівноправ'я з католиками українці не мали аж до середини XVIII ст. Саме завдяки усіляким обмеженням українського населення Львова, й передусім заборонам у ремісництві та торгівлі, йому так і не вдалося у XVI ст. піднятися на один суспільний щабель з іншими великими етнічними групами, що здавна жили у місті.

Питання соціального обмеження українців, а також представників інших груп некатоліцького населення у Львові та інших містах краю доволі детально досліджено в історичній літературі³. Перелічимо найголовніші форми обмежень:

¹ Привілеї національних громад міста Львова. – С. 42–44.

² Там само. – С. 106–112.

³ Грушевський М. *Історія України-Руси*. – Т. 5. – С. 238–246; Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 62–72, 95–157; Крип'якевич І. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.* – С. 60–63; Charewiczowa Ł. *Ograniczenia nacyj schizmatyckich i Żydów we Lwowie XV i XVI w.* – Lwów, 1925 та ін.

- заборона на обрання в органи міського самоврядування;
- заборона купівлі будинків за межами національного кварталу;
- обмеження доступу до цехів та заборона заняття ремеслами;
- обмеження торгової діяльності, зокрема заборона ведення роздрібної торгівлі;
- релігійні обмеження, а також примушування до виконання католицьких обрядів.

Унаслідок цих обмежень для українців у Львові було залишено декілька доволі вузьких соціальних ніш. Причому навіть за умови заповнення їх тільки українським населенням частка українців сукупно не могла перевищувати третини від загальної кількості мешканців міста. Оскільки ж частина цих соціальних ніш була доступною також для вірменів та євреїв, то реально частка українців у місті навіть у найсприятливіші для них роки не перевищувала 20–25 %. Крім того, завдяки обмеженням українців майже цілковито позбавили можливостей суттєво підвищити свій соціальний статус у Львові. Загалом панівна у Львові атмосфера в національних відносинах мала б постійно пригнічувати пересічного українця, оскільки на кожному кроці нагадувала про його другосортність у цьому місті. Тому місто Лева не надто приваблювало українців, особливо українських міщан з міст, розміщених на схід від Львова, де соціальне становище українського населення було все-таки суттєво ліпшим.

Інша важлива причина з тих, що завадили українському міщанству Галичини українізувати Львів, була в тому, що українську міграцію наприкінці XV–на початку XVI ст. дещо випередила польська. Річ у тому, що процес насичення території етнічної Польщі міськими поселеннями наприкінці XV ст. вже завершився¹. Натомість у Руському воєводстві, зокрема на сході, у Львівській та Галицькій землях, становлення мережі міських поселень тривало ще понад сторіччя². Оскільки польські та українські землі перебували у складі однієї держави, тобто не існувало бар'єра (у вигляді державного кордону), то міграційні потоки польських міщан почали йти на схід, у великі українські міста, де завдяки заходам місцевих католиків з обмеження православного населення створювалися сприятливі умови для господарської діяльності мігрантів.

Численна польська міграція у великі міста Галичини почалася дещо раніше, ніж українська, й виявилася потужнішою. Однак така ситуація була тільки у найбільших містах, причому в тих, де колись мешкало багато німців, і які мали міцні зовнішні зв'язки й традицію обмеження українського населення. В орієнтованих на внутрішній ринок середніх та малих містах, які, як відомо, становили абсолютну більшість міських поселень Галичини, місцеві умови для католиків були менш сприятливими. Тому загальна кількість поляків у складі

¹ Щигел Р. *Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII–XVI ст.* – С. 21.

² Horn M. *Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501–1648* // *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu.* – Historia. – 1975. – Т. 13.

міського населення краю ще тривалий період після переходу Галицького князівства до Польщі була незначною. До середини XVII ст. у більшості міських поселень поляків було значно менше, ніж українців, а в багатьох містах – і ніж євреїв. Наприклад, за матеріалами П. Сиреджука 1616 р. в Теревовлі податок заплатило тільки 12 польських сімей, тоді як українських – 243, єврейських – 48. У 1672 р. в Теревовлі мешкало 396 українських сімей, 90 єврейських і лише 22 польські. У 1650 р., за неповними даними, у Галицькій землі було 1 186 польських сімей (549 – у Галицькому повіті, 375 – у Теревовлянському, 262 – у Коломийському), або 7 116 поляків, якщо вважати, що середня сім'я налічувала шість осіб¹. Це було всього 1,7 % з 412 тис. населення землі².

Польське населення переважало тільки у містах Сяноцької землі та на північному заході Перемиської, тобто на польсько-українському етнічному прикордонні. Зокрема, у Сяноцькій землі на початку XVII ст. православні церкви були тільки у 6 з 14 розміщених на її території міст. У Перемиській землі не було церков у Каньчузі, Ланцуті, Переворську, Порохнику. Люстрації другої половини XVI ст. засвідчують, що здебільшого польські прізвища мали жителі Лежайська і згаданого вище Ланцута³.

На схід від Сяну більшу частину мешканців поляки становили тільки в деяких містах, що виникали й розвивалися завдяки іноземним переселенцям, а не формувалися з українських сіл. Таким містом, крім Львова, був, зокрема, Самбір⁴. Чимало поляків мешкало також у містах – центрах королівської влади, у містах, де були резиденції великих польських феодалів, у містах, що розміщувалися на торгових шляхах міжнародного значення. Скажімо, у Львівській землі ще в XV ст. поляків було багато у Городку, Жидачеві, Куликові, Комарному, Щирці, Яворові та деяких інших міських поселеннях⁵.

Кількість поляків на території українських воєводств постійно збільшувалася. Наприклад, навіть у східній Галицькій землі, на початку XVII ст. костьоли були в 31 місті, а 1648 р. – вже у 46 з 79 міських поселень⁶. На думку окремих науковців, неухильне збільшення кількості польського населення призвело до того, що в XVII–XVIII ст. етнічний склад міського населення змінився на користь поляків⁷, проте деякі матеріали, зокрема, пізніші австрійські переписи, свідчать, що насправді це сталося тільки у найбільших

¹ Сиреджук П. С. *История заселения Галичской земли в XIV–XVIII вв.* – С. 122–123.

² Там само. – С. 264.

³ Horn M. *Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej w latach 1550–1650 na tle przesłanek urbanizacyjnych.* – S. 59–61.

⁴ Kuczera A. *Samborszczyzna: Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii Samborskiej.* – T. 1. – S. 152–153.

⁵ Janeczek A. *Polska ekspansja osadnicza w ziemie lwowskiej w XIV–XVI w.* – S. 603, mapa 1.

⁶ Hornowa E. *Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590–1648.* – S. 234–235.

⁷ Кісь Я. П. *До питання про передумови розвитку міст на території Руського і Белзького воєводств у XIV–XVII ст.* – С. 82.

містах. Загалом же у міському населенні поляки здобули перевагу значно пізніше, в 20–30-ті роки XX ст. А спочатку, у XVIII ст., українців у складі міського населення Галичини за кількістю випередили євреї.

Відмінності в ступені розвитку системи розселення існували не тільки поміж Галичиною та регіонами етнічної Польщі, а й між землями Руського воєводства. Найшвидше, – до початку XVI ст., – процес утворення нових міських поселень майже завершився у Сяноцькій та, менше, у Перемиській землях¹. Саме там, на заході, були найбільші після Львова й найбільш де-українізовані королівські міста Руського воєводства: Перемишль, Ярослав, Самбір, Сянок. Передусім завдяки мігрантам із західних районів навіть у складі переселенців з міст Руського та Белзького воєводств переважали не так українці, як поляки та євреї. Наприклад, О. Гілевич обчислив, що загалом за 1405–1604 рр. міське право прийняла 881 особа походженням з Руського та Белзького воєводств, або близько 1/4 всіх, кому було надано міське право. З них 45 % прибуло з території між Сяном та Віслоком². Однак, для прикладу, з 75 колишніх жителів Перемишля, які у цей період стали громадянами Львова, всього 20 були українцями, а з 36 колишніх жителів Ярослава – тільки дев'ять³. Майже не було українців у складі мігрантів з Переворська, Коросна, Самбора, Ланцута. Загалом однозначно українцями серед усіх 3,5 тис. осіб, які отримали міське право за цей період, було тільки 256, що становило всього 7,2 % від загалу⁴.

Певна річ, що вже не раз згадані відомості про етнічну структуру осіб, які ставали громадянами Львова у XV–XVI ст., не зовсім точно відображають етнічні особливості міграційних потоків до міста. Кількість українців, що переселялися до Львова, була значно більшою, адже міське право мали далеко не всі мігранти. У цей період для його отримання потрібно було досягти повноліття (24 роки), подати документи про законне народження та рекомендацію від цеху або купців, а також бути достатньо заможним, щоб володіти у місті значною нерухомістю. Міське право могли отримати тільки особи чоловічої статі. Через ці обмеження значна частина жителів Львова, причому не тільки українці, а й поляки, не мала міського права. Назагал в XVI ст., за обчисленнями В. Кіся, у Львові міське право мали тільки 900–1000 осіб, які разом із сім'ями становили 1/4 населення міста⁵.

Оскільки українці здебільшого належали до біднішої частини населення Львова і, крім того, мали обмежені можливості вступати у цехи, то, відповідно, їм отримати міське право їм було дуже важко. Однак жителями Львова, які не

¹ Horn M. *Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej w latach 1550–1650 na tle przesłanek urbanizacyjnych*. – S. 21–22.

² Ibid. – S. 386.

³ Ibid.

⁴ Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604*. – S. 384, 411.

⁵ Кісь Я. П. *Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.)*. – С. 53.

мали міських прав, були не тільки українці. Міське право зовсім не надавали євреям, а є багато підстав уважати, що в другій половині XVI ст. саме вони посіли друге місце після поляків у складі мігрантів до Львова. Існували також обмеження щодо вірменів. Зокрема, ще у XV ст. вірменинові для того, щоб отримати львівське міське право, потрібна була протекція польського короля¹. Всього за 1405–1604 рр. міське право прийняло тільки 67 вірменів (1,8 % тих, кому надали міське право)², тоді як історичні джерела XV–XVI ст. відображають значно більшу кількість та вищу питому вагу представників цієї етнічної групи у місті.

Ще одним фактором, який завадив українізації великих міст у XVI ст., у період найінтенсивнішого розвитку мережі міських поселень краю, було вже неодноразово згадане поширення панщинно-фільваркової системи господарювання. Особливо відчутним вплив деструктивних змін у системі економічних відносин у сільській місцевості на економічні зв'язки між містом та селом став на початку XVII ст. У регіоні зміцнювалося фільваркове господарство. Селянина прикріплювали до землі, зростала тривалість панщини і він часто вже не тільки не мав можливості переселитися до міста, а й не мав часу на те, щоб виробляти додаткову продукцію, а потім продавати її у місті. Суттєво послабилися демографічні зв'язки міст із сільською місцевістю. Сільська місцевість, яка колись була важливим джерелом поповнення населення малих та середніх міст, цю роль дедалі більше втрачала. Наприклад у Дрогобичі, в 1553–1600 рр., за обчисленнями Я. Ісаєвича, серед підмайстрів (“визволених” челядників) цеху кравців вихідці з інших місцевостей, здебільшого із навколишніх сіл, становили 36,2 %, у 1601–1610 – 44, а вже у 1621–1650 рр. – тільки 18 %³. Саме у першій половині XVII ст. майже на всій території Галичини остаточно перемогла панщинно-фільваркова система господарювання. Тоді ж суттєво сповільнився економічний розвиток більшості міст та пришвидшилася їхня деукраїнізація.

У XVI ст. міграцію українців до Львова стримувала також низка місцевих факторів. Наприклад, більшість українського міщанства у Руському та Белзькому воєводствах жила у приватновласницьких містах. Жителі приватних міст були залежними від їхніх власників, і не могли вільно переселятися в інші міські поселення. Львів був королівським містом, і переселялися до нього, відповідно, здебільшого міщани з інших королівських міст. А до половини XVII ст. королівські міста у Руському воєводстві були не тільки найбільшими та найдавнішими поселеннями на цій землі, а й, зазвичай, найбільш деукраїнізованими. Загалом ж структура власності міст Руського та Белзького

¹ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 89.

² Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604*. – S. 411.

³ Ісаєвич Я. Д. *З історії Дрогобича XVI–XVIII ст.* // Наук. зап. Ін-ту сусп. наук АН УРСР. – К., 1961. – С. 9.

2.2. XVI–перша половина XVII ст.

95

воєводств помітно відрізнялася від корінних польських земель. На українських землях більшу частину міських поселень вже до 1500 р. становили шляхетські міста, тоді як на етнічних польських землях високою була частка королівських та церковних міських поселень (табл. 3).

Таблиця 3
Структура належності міських поселень у деяких регіонах Польщі в 1500 р.

Регіони Польщі	Усього міст	у тому числі, %		
		королівські	церковні	шляхетські
Русь Червона	110	40,0	5,5	54,5
Малопольща	175	40,0	25,1	34,9
Мазовія	83	60,2	14,5	25,3

Примітка. Складено за: Horn M. *Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej (do końca XV wieku)*. – S. 73.

У XVI–першій половині XVII ст. частка шляхетських міст у Галичині далі зростала. Напередодні Хмельниччини шляхетські міста становили вже близько 70 % усіх міських поселень Руського та Белзького воєводств (табл. 4). А далі на схід, в інших українських воєводствах, цей показник збільшувався до 80–90 %.

Таблиця 4
Структура приналежності міських поселень
у Руському та Белзькому воєводствах у 1647 р.

Земля	Усього міст	у тому числі, %		
		королівські	шляхетські	церковні
Белзька	31	48,4	48,4	3,2
Галицька	75	21,3	76,0	2,7
Львівська	71	16,9	77,5	5,6
Перемиська	32	37,5	59,4	3,1
Сяноцька	14	28,6	57,1	14,3
Разом	223	26,5	69,0	4,5

Примітка. Наведено за: Horn M. *Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600–1647 na tle stosunków gospodarczych*. – С. 24–25.

У структурі власності міст Руського та Белзького воєводств переважали шляхетські міста, тому що структура землеволодінь була дещо іншою, ніж у польських етнічних регіонах. Зокрема, на українських землях було значно більше шляхетських землеволодінь та менше королівських. Землі, яка належала католицькому костьолу, взагалі було обмаль. Ця особливість згодом суттєво вплинула на етнічний склад населення галицьких міст. Адже у другій половині XVII–XVIII ст. саме шляхетські міста виявляться найбільш беззахисними проти міграції євреїв.

Рівень розвитку ремесел у приватних містах помітно відставав від рівня розвитку ремесел у містах королівських. Адже ремісниче населення приватних міст формувалося здебільшого із колишніх селян, які не мали достатнього виробничого досвіду. Багато ремісників у приватних містах узагалі не мали зв'язку з місцевим ринком, оскільки жили на господарському дворі феодала й обслуговували його потреби. Все це, без сумніву, також перешкоджало переселенню ремісничого населення приватних міст у великі королівські міста, зокрема до Львова. Однак, з іншого боку, залежність населення приватних міст від феодала та низький рівень їхнього економічного розвитку стримували міграцію поляків та міського населення іншого етнічного походження, окрім хіба що євреїв. Тому приватні міста полонізувалися загалом повільно, суттєво повільніше від королівських.

В етнічних процесах, що відбувалися у Львові в XV–XVII ст., незначну роль відігравала асиміляція панівними у місті етнічними групами (поляками, німцями) представників менш численних етнічних груп (українців, вірменів, євреїв). Свого часу про це зазначав ще І. Крип'якевич, досліджуючи імена українських міщан міста в XVI ст.: *“імена наших міщан такі чисто, свіжо і типово руські, так прегарно збережені від всяких чужих примішок, що аж приходить ся дивуватись. Так якби се було якесь консервативне село, куди не доходить ніякий посторонній вплив, а не середовічне на пів німецьке місто з великою торгівлею, з розвиненим цеховим устроєм, з магдебурським правом, з безнастанним припливом людей з усіх народів”*¹. На тому, що асиміляція українців небагато важила у процесі деукраїнізації Львова, наголошували також інші дослідники Львова. О. Гілевич, для прикладу, за двісті років виявив тільки 18 фактів зміни міщанами віровизнання: 14 разів змінили віровизнання на римо-католицьку віру православні (здебільшого не львів'яни а прибульці), чотири рази – іудеї². Особливо цікавим це явище є ще й тому, що не можна не визнати: польська влада загалом щодо православного населення краю провадила яскраво виражену дискримінаційну політику. Існували обмеження на побудову нових православних церков, хоча реально це зробити було доволі важко, оскільки абсолютну більшість населення Галичини становили українці і їхня кількість, попри зовнішні перешкоди, з року в рік збільшувалася. Дітей з мішаних православно-католицьких шлюбів забороняли хрестити в православній вірі, а хрещених силоміць потрібно було переводити в римо-католицьку віру, хоча на практиці домогтися суворого дотримання цієї постанови також було неможливо. Щоб зменшити кількість одружень поміж українцями та поляками, навіть було полегшено процедуру розірвання мішаних шлюбів³. Без сумніву, усі ці

¹ Крип'якевич І. П. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.* – С. 10–12.

² Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604.* – S. 412.

³ Грушевський М. *Історія України-Руси.* – Т. 5. – С. 444–445.

обмеження особливо мали бути б відчутними у Львові – столиці краю, найбільш полонізованому з усіх українських міст Руського воєводства.

Незначна роль полонізації українців у процесі деукраїнізації населення Львова була пов'язана, передусім, з особливостями суспільних відносин у період середньовіччя. Для асиміляції тієї чи іншої етнічної групи потрібні були дещо інші умови, якщо порівняти з пізнішими часами. У суспільстві надзвичайно багато важила церква. Релігійні обмеження ускладнювали міжетнічні шлюби та міжетнічні контакти загалом. Зміна віровизнання людини через прийняття хрещення у Львові траплялася дуже зрідка. Нечастими також були мішані шлюби. Причому, якщо представники різних конфесій укладали шлюби, то це були здебільшого повторні шлюби вдівців та вдів. Найчастіше мішані шлюби траплялися на передмісті та у міських селах, оскільки у середмісті їх сприймали надзвичайно неприхильно, іноді членів такого подружжя навіть карали¹.

Ще однією особливістю середньовічного суспільства була уже згадана вище його корпоративність, наявність чітко виражених суспільних груп. У Галичині, зокрема у містах, соціальна структура часто накладалася на етнічну, у результаті різні соціальні групи складалися з представників різних етнічних спільнот, які мали різний правовий статус та свої особливі форми самоврядування. Перехід між такими групами був доволі нечастим явищем.

Загалом, щоб у цей період відбулася асиміляція було потрібно принаймні дві умови:

- конфесійна близькість, тобто належність до однієї релігійної конфесії етнічної групи, яка асимілює, і групи, яку асимілюють;
- соціальна близькість, тобто однаковий (близький) соціальний статус етнічної групи, яка асимілює, і групи, яку асимілюють.

Поляки й українці належали до різних конфесій: поляки були католиками, українці – православними. Крім того, поляки та українці у Львові й інших містах краю зазвичай мали різний соціальний статус. У поляків він був значно вищий. Тому й не було значної полонізації українців. Із цих же причин не асимілювалися вірмени та євреї.

Отже, якщо у XIV ст. у Галичині простежувалося формування міщанської верстви здебільшого з населення іноземного походження, що мешкало у великих містах, то впродовж XV ст., здебільшого у середніх та малих містах, формувалося українське міщанство. Українське населення давніх та нових галицьких королівських міст, зростаючи кількісно та економічно, переселялося до Львова та сприяло активізації українців у столиці краю. Місто поступово перетворювалося в український суспільний центр. *“При кінці XV в. львівська Русь вже була передягнена в нову культурну одежу... Повстав новий тип в*

¹ Див.: Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 281–298.

життю України – міщанин: матеріальним життям подібний до заходу, вірою і мовою зв'язаний з руським Сходом”¹.

Однак розвиток мережі міських поселень на території Белзького та Руського воєводств, суттєве збільшення кількості українського міського населення, переорієнтація великих міст на торгівлю товарами місцевого виробництва хоча й вплинули на спрямування міграційних процесів у регіоні, посиливши наприкінці XV–у першій половині XVI ст. міграцію українців до Львова та інших деукраїнізованих міст, так і не змогли привести до остаточної їх українізації. Адже загалом притік українців у деукраїнізовані великі міста Галичини був значно слабшим, ніж притік поляків у великі міста на території етнічної Польщі, почався він дещо пізніше й зіткнувся із жорсткими обмеженнями з боку католицького населення. Крім того, більшість українського міщанства зосередилася у приватних міських поселеннях, розміщених здебільшого на сході краю. Це обмежило міграцію українців до Львова. Корпоративність суспільства майже повністю закрила доступ до міста українцям з сільської місцевості, за винятком тільки селян львівських міських сіл. Поступово зростав також негативний вплив панщинно-фільваркового господарства на формування етнічного складу населення регіону. Наприкінці XVI–на початку XVII ст. темпи розвитку міської мережі сповільнилися. У складі міського населення, насамперед у приватних містах, почала збільшуватися загальна кількість та питома вага євреїв.

Збереження високого рівня деукраїнізації Львова, відчуження його від навколишньої української етнічної території спричинили послаблення у першій половині XVII ст. важливості Львова як етнічного осередку українців. Центр суспільної активності українців почав знову зміщуватися в напрямі Придніпров'я. Адже там також у XV–XVI ст. інтенсивно розгортався процес розвитку місцевої системи розселення та формування мережі міських поселень. Оскільки ж територія Придніпров'я після монголо-татарської навали на деякий період опинилася на узбіччі від найважливіших економічних торгових шляхів і не перебувала у сфері активного впливу загальноєвропейських факторів суспільного розвитку, то вона не зазнала економічної експансії іноземного населення. У містах Київського та Чернігівського воєводств його було обмаль.

Постійна загроза нападу татар на українські землі спричинила появу на Великій Україні особливої соціальної верстви – козаків. Українське козацтво, набуваючи військової та політичної сили, поступово почало переймати на себе роль виразника національних інтересів українського населення. Особливо важливість українського козацтва зросла за гетьмана Петра Сагайдачного. Реорганізувавши козацьке військо та здійснивши декілька вдалих військових походів, він суттєво підвищив престиж козаків у Європі. Крім того, за сприяння П. Сагайдачного та його однодумців у час, коли після Берестейської унії в Україні

¹ Крип'якевич І. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.* – С. 93.

залишився тільки єдиний православний єпископ, – у Львові, – було відновлено православну митрополію у Києві. У першій половині XVII ст., перебуваючи у значно сприятливіших, ніж Львів, умовах для національно-культурного розвитку, Київ знову став головним культурним та релігійним осередком українського етносу.

“Але була ще риса, на яку не зверталось уваги. Сам Сагайдачний, його культурне оточення – Єлісей Плетенецький, Памва Беринда, Лаврентій Зизаній, а головне Йов Борецький, перший митрополит поновленої Київської православної Церкви – були галичани”¹... Адаптувавши до місцевих українських умов норми та цінності західноєвропейської цивілізації, Львів, Галичина передали свій досвід усій Україні.

2.3. Друга половина XVII ст. – 1772 р.

Упродовж другої половини XVII–перших десятиліть XVIII ст. Річ Посполита майже постійно перебувала в надзвичайно складному політичному становищі. Дуже серйозні проблеми в однієї із найбільших і ще не так давно наймогутніших держав Європи виникли з початком Визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. під проводом Б. Хмельницького. Несподівано і швидко повстання ще недавно лояльного до Польщі сотника Чигиринського полку переросло у небачену за розмахом національно-визвольну війну, яка потрясла всю державу, підірвавши її економічну та політичну міць. Послаблена внутрішньою війною, надалі Польща десятиліттями змушена була майже безперервно воювати з іншими державами, причому військові дії здебільшого вели саме на її землі. В центрі суспільних подій, що відбувалися в цей період у Польщі, опинилася й Галичина, яку неодноразово перетинали іноземні війська. Під час перебування на її території козацьких, татарських, російських, шведських, турецьких військ велику кількість населених пунктів було зруйновано. Не меншу шкоду краю завдавали наймані війська на службі в польського короля, які, не отримуючи від державної скарбниці платні, грабували місцеве населення, та шляхетські загони, які, користуючись падінням авторитету королівської влади, часто також не оминали нагоди збагатитися коштом беззахисного населення міст і сіл. Унаслідок цього торгівля та ремесла в регіоні майже перестали розвиватися, а в багатьох містах цілком занепали. В більшості міських поселень значно зменшилася кількість населення. Тільки в другій чверті XVIII ст. політична й економічна ситуація в державі почала поступово поліпшуватися. Однак за десятиліття занепаду відбулися суттєві зміни в

¹ Полонська-Василенко Н. *Історія України: У 2 т. – Т. 1. До середини XVII сторіччя.* – К., 1992. – С. 445.

характері економічного розвитку міст галицького краю, й насамперед великих. Чимало з них остаточно переорієнтувалося на обслуговування потреб внутрішнього ринку. В сфері зовнішніх зв'язків галицьких міст зросла важливість торгівлі з Росією.

Соціальні катаклізми не минули й Львів. З початку Визвольної війни і до 80-х років XVII ст. місто неодноразово зазнавало нападів іноземних військ. Тричі, у 1648, 1655 та 1672 р., воно перебувало в облозі й виплачувало величезні викупи. Крім того, львів'яни постійно змушені були надавати великі суми грошима королю та його представникам на ведення війни з ворогами польської корони, на утримання військових загонів та на інші цілі.

Після деякого поліпшення політичної ситуації в державі у 80–90-х роках XVII ст., за короля Яна II Собеського на початку XVIII ст. для міста знову настав період лихоліть. Особливо руйнівним для Львова був 1704 р., коли під час Північної війни місто зазнало нападу шведських військ. Шведи захопили Львів штурмом, пограбували населення, узяли велику контрибуцію із жителів міста. Після відходу іноземних військ у Львові почалися пошесть та голод.

Економічний занепад Львова, окремі вияви якого можна було простежувати ще в другій чверті XVII ст., посилювалися у 50–70-х роках, а піка сягнув на початку XVIII ст. Найвідчутніших втрат зазнала торгівля Львова. Кількість іноземних купців, які відвідували місто, суттєво зменшилася. Звузилася також географія торгівлі. Сприяли цьому й зовнішньополітичні фактори. Наприклад, у другій половині XVII ст. чергове політичне посилення Туреччини привело до того, що вона захопила на деякий період Поділля. Це знову майже повністю перервало торгові зв'язки Львова зі Сходом та регіонами Причорномор'я, й до того послаблені у попереднє сторіччя. Поступово місто втратило також прямі торгові зв'язки з державами Західної Європи, скоротилися обсяги торгівлі з країнами Південної та Східної Європи ¹.

За умов суттєвого зменшення у регіоні обсягів внутрішньої та міжнародної торгівлі право складу, яке в XIV–XVI ст. сприяло торговому зростанню Львова, у XVIII ст., навпаки, дедалі більше ставало на заваді економічному розвитку міста ². Іноземні купці, попри заборони, почали оминати Львів іншими дорогами та виставляти товари в інших містах, здебільшого приватних. Нехтуванню давніх торгових привілеїв королівського міста Львова сприяло послаблення авторитету королівської влади, безсилля королів, їхня нездатність захистити інтереси купців, що приїжджали до міста. Важливість міста, як центра транзитної торгівлі суттєво підупала. Натомість у Галичині на основі приватних міських поселень, власники яких на своїй землі мали реальнішу владу, аніж польський король у державі, та не чинили жодних перешкод міжнародній

¹ Кісь Я. П. *Торгівля Львова в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – 1984. – Вип. 20. – С. 8–14.

² Інкін В. Ф. *Нарис економічного розвитку Львова у XVIII ст.* – Львів, 1959. – С. 6.

торгівлі, почали формуватися нові великі торгові центри: Броди, Станіславів, Тернопіль та інші.

У ремісничому розвитку Львова позитивних зрушень також не простежувалося. У другій половині XVII–на початку XVIII ст., тобто у найскладніший для Львова час, нових цехів у ньому не виникало. Навіть навпаки – у місті цілком занепало декілька ремесел. Розвивалися тільки окремі ремесла, орієнтовані на військові замовлення. Однак у середині XVIII ст. кількість цехів суттєво збільшилася – з 29 у 1737 р. до 37 у 1772 р.¹ Проте цехи вже давно були застарілою формою соціально-економічної організації ремісничого населення Львова. Як і право складу, вони швидше перешкоджали, ніж сприяли економічному розвитку Львова. Тому в місті поступово відбувалася трансформація та розклад цехового ладу. Серед зайнятих ремеслом дещо посилювалася роль нецехових ремісників. Загалом у третій чверті XVIII ст. у Львові ремісники разом із сім'ями становили вже понад 30 % населення². Місто із торгово-ремісничого центру перетворилося, насамперед, у ремісничий осередок. Утім, спричинене це було занепадом торгівлі, а не розвитком ремісництва.

Демографічний розвиток Львова припинився. Кількість його мешканців зменшилася. Зокрема, 1662 р. кількість населення Львова орієнтовно становила тільки 12–13 тис. осіб³, тобто людність міста зменшилася вдвічі, якщо порівняти з серединою сторіччя. На початку XVIII ст. у Львові налічувалося тільки близько 20 тис. осіб⁴. Однак за іншими обчисленнями навіть у 30-х роках XVIII ст. у Львові (разом з міськими селами) було тільки 13–14 тис. жителів⁵.

Особливо відчутно від облог та військових нападів постраждали передмістя і міські села. Не маючи жодного захисту, вони ставали легкою здобиччю ворога. Декілька разів, з наближенням ворожих загонів, будинки на передмісті спалювали самі міщани Львова, для того, щоб полегшити оборону середмістя. Втім, у середмісті кількість населення також зменшилася. Десятиліттями там пустувало декілька десятків кам'яниць. Навіть після деякого поліпшення політичної та економічної ситуації в державі в другій чверті XVIII ст. кількість населення міста збільшувалася дуже повільно. На час приєднання Галичини до складу Австрії у Львові мешкало близько 22,5 тис. осіб⁶, тобто кількість мешканців перебувала на рівні, досягнутому ще у 20-х роках XVII ст.

Застій в економічному житті міста спричинив суттєве зменшення кількості мігрантів до міста. Відповідно, у відтворенні населення Львова посилювалася роль

¹ Яценко Г. А. *Розклад цехів у Львові // 3 історії західноукр. земель.* – 1957. – Вип. 1. – С. 67.

² Кісь Я. П. *Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.).* – С. 58.

³ Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 257.

⁴ Кісь Я. П. *Населення і соціальна структура Львова в період феодалізму.* – С. 367

⁵ Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 258.

⁶ Hoszowski S. *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914.* – Lwów, 1935. – S. 113.

його уродженців. Наприклад, у 1684–1727 рр., за обчисленнями Р. Кіся, міське право було надане 1035 особам, 60 % з них народилося у Львові ¹, тоді як у XV–XVI ст. до 2/3 тих, хто отримував міське право становили мігранти з інших міст ². Водночас зменшення міграції до міста змусило міську владу суттєво послабити вимоги до набуття львівського громадянства. Тому в складі тих, хто отримав міське право, дещо збільшилася частка українців та вірменів (див. табл. 1). Послабленню вимог до набуття міського права українцями та вірменами сприяв також їхній перехід в унію.

Географія мігрантів особливих змін не зазнала. Абсолютну більшість переселенців і далі становили вихідці з великих, здебільшого королівських, міст Руського воєводства (Перемишля, Ярослава, Переворська) та етнічної Польщі (Кракова, Любліна, Замостя, Варшави), а також розміщених поблизу Львова міських поселень (Городка, Вишні) ³. Чимало мігрантів прибувало з міст Поділля (передусім з Кам'янця-Подільського), оскільки цей український край певний період перебував у складі Туреччини. Спрямування міграційних процесів підтримувало високий ступінь колонізації міста.

У другій половині XVII–XVIII ст. головним критерієм етнічної належності мешканців Львова залишалося віровизнання, змінювали яке доволі зрідка. Найчастіше переходили з іудейського віровизнання у римо-католицьке. Однак такі події відбувалися навіть не щороку. Наприклад, за обчисленнями Д. Моравицької, за 1640–1800 рр. у Львові змінило віровизнання з іудейської віри на римо-католицьку всього 122 особи, з яких 21 особа – не місцеві жителі ⁴. Змінювали віру або окрема особа, або ціла сім'я. Хрещення неофітів відбувалося вельми урочисто, у ньому брали участь вищі священнослужителі римо-католицької церкви у Львові.

До середини XVIII ст., як і у попередні періоди, незначною була кількість мішаних польсько-українських та польсько-вірменських шлюбів. Наприклад, частка польсько-українських шлюбів у львівській латинській катедрі не перевищувала 2 % ⁵. Тільки з середини сторіччя шлюби між греко-католиками і римо-католиками почали укладати частіше.

Панівне становище у Львові й далі посідало польське католицьке населення. Його частка у складі мешканців міста підвищувалася за рахунок українців та вірменів. Однак економічно та політично поляки Львова стали слабшими. У складні для Львова десятиліття католикам часто доводилося відчувати на собі зневагу та знування як зі сторони іноземних військ, що перебували на території Польщі, так і від своїх співвітчизників та одновітців, –

¹ Кісь Я. П. Джерела поповнення львівського міщанства в XVII–XVIII ст. // Укр. іст. журн. – 1960. – № 1. – С. 80.

² Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604*. – S. 384.

³ Кісь Я. П. Джерела поповнення Львівського міщанства в XVII–XVIII ст. – С. 80.

⁴ Morawicka D. *Ludność miasta Lwowa w XVI, XVII i XVIII w. na podstawie metryk Kościołów parafialnych we Lwowie*. – S. 68–69.

⁵ Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. – С. 290.

представників польської шляхти, – які неодноразово грабували та обдурювали львів'ян. У ситуації, яка склалася в державі, королівські міста опинилися, мабуть, у найбільш не вигідному становищі. Адже саме вони мусили нести фактично всі державні повинності. Складне економічне становище сприяло зростанню у Львові релігійної нетерпимості, яку католики спрямовували насамперед проти євреїв та українців.

У структурі католицького населення Львова, зокрема у складі власників нерухомості в середмісті та на передмістях збільшилася кількість шляхти. Адже для поповнення скарбниці міська влада змушена була продати багато земельних ділянок та домів. Під тиском магнатів частину домів їм було передано безкоштовно. Інша тенденція цього періоду – це збільшення кількості костьолів та монастирів. Усе це далі погіршувало становище міста, оскільки шляхетські та духовні володіння виходили з під юрисдикції міста, а їхні мешканці вже не виконували громадських повинностей та не сплачували податків.

Політичне й економічне становище Польщі в другій половині XVII – на початку XVIII ст. вкрай негативно вплинуло на життя української громади у Львові. Після Хмельниччини у місті, як і загалом у Галичині, почалися антиукраїнські репресії. Українське міщанство різко зменшило суспільно-політичну та економічну активність. Пізніші військові напади на Львів іноземних і шляхетських військ найбільше шкоди завдавали передмістям, а отже, – й українським мешканцям міста, оскільки вони жили здебільшого саме там. Українська діляниця в середмісті також зазнала втрат і дещо зменшилася. Частина будинків у її межах перейшла до євреїв. Уже 1660 р. у середмісті мешкало тільки 25 українських родин¹.

З другої половини XVII ст., й особливо у першій половині XVIII ст., послабився зв'язок зі Львовом жителів міських сіл. Більшість з цих сіл постійно перебували в оренді або в заставі у шляхтичів та багатих львівських міщан. Їхні жителі змушені були відбувати панщину нарівні з мешканцями приватних сіл. Наприклад, у середині XVIII ст. навіть селяни Замарстинова, одного із найдавніших міських сіл, мешканці якого мали права передміщан, змушені були скаржитися на *“жорстокого і нахабного”* шляхтича Андрія Дзьоковського *“орендаря, невідомо з якої рації”*, який змушував їх виконувати феодальні повинності та жорстоко карав за непокору². Швидке зростання феодальних повинностей, зокрема збільшення панщини, значно ускладнило можливість селян міських сіл переселятися до міста.

У другій половині XVII – на початку XVIII ст. внаслідок соціальних катаклізмів, що відбувалися в Галичині, населення міських сіл суттєво зменшилося. Можна припустити, що саме тоді відбулася їх остаточна полонізація. Її наслідки простежено вже у XIX ст., коли австрійські переписи населення та церковні шематизми зафіксували дуже високу питому вагу поляків у

¹ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 364

² *Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.* – С. 391–393.

навколишніх селах, інколи вищу, ніж навіть у самому місті. Отже, українська громада Львова через послаблення зв'язку з міськими селами та їхню поступову полонізацію майже втратила ще одне джерело поповнення свого складу.

Українське населення Львова до кінця XVII ст. залишалося, здебільшого, православним. За підписанням 1686 р. у Львові "Вічним миром" між Польщею та Росією, Польща зобов'язана була забезпечити свободу віровизнання українському населенню Західної України, тому пряме переслідування православних припинилося. Однак спроби схилити православне духовенство Західної України до церковної унії Рим робив далі й врешті-решт досяг таки успіху.

Підґрунтя для прийняття унії православними Львова було закладене ще у 60-х роках XVII ст., коли після смерті 1666 р. львівського православного єпископа Атаназія Желіборського розпочалася боротьба за єпископство між Євстахієм Свистельницьким та Йосифом Шумлянським. Й. Шумлянський, щоб здійснити свої задуми, звернувся за допомогою до львівського латинського архієпископа та дав йому згоду на прийняття унії. Оскільки ж Й. Шумлянського не підтримувала значна частина українців міста, а також Успенське братство, то справа офіційного проголошення унії у Львові була відкладена на декілька десятиліть. Тільки 1700 р. Й. Шумлянський, який до того часу остаточно укріпився на посаді єпископа Львова й таємно вже прийняв унію, привселюдно й урочисто склав присягу на вірність Риму. А в 1708 р. унію прийняло Львівське Успенське братство.

Вплив цієї події на українське населення міста так само, як загалом поширення унії в Галичині, без сумніву, був неоднозначним і мав тоді як позитивні, так і негативні аспекти. З одного боку, перехід українців краю з православ'я у греко-католицьку віру дещо поліпшив їхнє правове становище. Адже незадовго до перемоги унії у Львові, 1695 р., польський король Ян II Собеський, а 1697 р. король Август II надали греко-католикам низку прав, які повинні були остаточно зрівняти їх із римо-католицьким населенням¹. Зокрема, було дозволено вибирати греко-католиків бурмистрами, війтами, цехмістрами тощо, тобто українці нарешті формально отримали доступ до органів місцевого самоврядування та цехів.

Однак, швидше за все, що спочатку прийняття унії хоча й не прямо, але сприяло розмиванню етнічної самосвідомості українців, а отже, сприяло їхній полонізації. Адже в попередні віки православна віра українців була головним фактором, що стримував їхню асиміляцію. Православ'я було дуже яскравим символом окремішності українців як етнічної групи. Саме за вірою насамперед вони відрізнялися від поляків, і в цьому сенсі вже були іншим народом. Тому, перейшовши в уніатство, яке, попри збереження в ньому грецького обряду, було все-таки католицькою вірою, українське населення краю дещо ослабло проти

¹ Motylewicz J. *Miasta ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku.* – S. 101.

асиміляції. Проте згодом роль греко-католицької церкви у Галичині змінилася. Адже вона зберегла грецький обряд, що різко виділяло її від римо-католицької церкви. Крім того, після унії повної релігійної рівноправності поміж українцями та поляками все-таки не було досягнуто. Зокрема, прийняття на початку XVIII ст. українцями Львова унії, попри запевнення королівського уряду, так і не зрівняло їх у правах з польським католицьким населенням міста. Ще десятиліттями українці були змушені судитися з магістратом у справі отримання посад в органах міського самоврядування та вільного заняття торгівлею та ремеслами. Тільки в 1745 р. українців було допущено до міської ради, лави та колегії 40 мужів¹. Однак і на цьому боротьба українців Львова за рівні з католиками права не завершилася, й 1753 р. король Август III, щоб підтримати українську громаду, змушений був видати ще один декрет². Загалом же у Польській державі уніатська церква й далі залишалася другорядною, якщо порівняти з римо-католицькою.

Відсутність соціальної рівності між римо- та греко-католиками та східний обряд греко-католиків привели до того, що греко-католицька церква, захищаючи інтереси галицьких українців, перетворилася в їхню національну церкву. Греко-католицька віра, як колись православна, стала символом українськості в регіоні. Натомість, православна церква на тих українських землях, що відійшли до Росії, після підпорядкування Москві поступово стала одним з факторів деукраїнізації населення. Головною причиною було те, що відмінностей між українським та московським православ'ям не було збережено ні в обряді, ні за соціальним статусом.

У XVIII ст. деукраїнізації Львова та інших міських поселень Галичини сприяли також особливості природного відтворення міського населення. Сторіччями міста дуже сильно потерпали від воєн, наїздів татар, пожеж, хвороб та голоду. Смертність у місті, зазвичай, перевищувала народжуваність. У міських поселеннях вона була навіть вищою, ніж у сільській місцевості. Наприклад, В. Фалінський, досліджуючи римо-католицьке населення парафії Кам'янки-Струмилівської, виявив, що за 1730–1859 рр. смертність міського населення парафії майже постійно була вищою порівняно зі смертністю сільського населення. У XVIII ст. співвідношення померлих до загальної кількості мешканців у середньому за десятиліття у Кам'янці становило 16 %, а у сільській місцевості – 13,4 %. У першій половині XIX ст. цей показник становив 26,3 % у Кам'янці, проти 20,8 % у сільській місцевості³. Особливо великою у містах була дитяча смертність. У XVIII ст. у Львові, за обчисленнями Д. Моравіцької, в окремі роки кількість дітей, які померли у віці до п'яти років,

¹ Привілеї національних громад міста Львова. – С. 106–111.

² Там само. – С. 112–116.

³ Faliński B. *Ludność rzymsko-katolicka parafii Kamionka Strumiłłowa w latach 1654-1859.* – Kamionka Strumiłłowa, 1927. – S. 25.

становила навіть до 60 % усіх померлих львів'ян упродовж року¹. Загалом смертність у Львові перевищувала народжуваність аж до останніх десятиліть XIX ст. Отже, унаслідок високої смертності міського населення роль природного приросту у відтворенні населення міст була невеликою. Міські поселення зростали передусім завдяки міграційному приросту. Це посилювало інші фактори деукраїнізації, оскільки умов для міграції українців у міста майже не було.

У 1765 р., наприкінці польського періоду в історії Львова, за даними церковних джерел, у ньому мешкало всього близько 2,8–3,0 тис. українців, що становило 13–15 % від загалу населення міста².

Для іншої християнської некатоліцької етнічної групи Львова, – вірмен, – період, який досліджуємо, мав ще негативніші наслідки, ніж для українців. Адже саме на другу половину XVII–першу половину XVIII ст. припав період поступового занепаду вірменської колонії Львова. Він почався із прийняттям у першій половині XVII ст. вірменським єпископом міста М. Торосевичем та частиною вірменського населення релігійної унії з Римом. Однак швидкого переходу всіх вірмен Львова у католицьку віру не відбулося. Боротьба прихильників та противників унії тривала понад 30 років і завершилася тільки в 60–70-х роках XVII ст. перемогою прихильників. Ця боротьба неабияк послабила вірменську колонію, спричинила міграцію багатьох вірмен зі Львова в Угорщину та Молдову. Ще одним наслідком унії стала втрата вірменами етнічних ознак та пришвидшення їхньої полонізації³. Річ у тому, що з її прийняттям соціальний статус вірменів почав зближуватися з соціальним статусом поляків, тобто зник важливий бар'єр для асиміляції. Львівським вірменам унія з Римом, зокрема, дала змогу просуватися вгору по соціальній драбині, навіть, отримувати шляхетство. Тому багато впливових вірменів поступово полонізувалися і змінювали прізвища на польські⁴. Хоча, як і у випадку з українцями, вірмени, прийнявши унію, зіткнулися з відвертим небажанням римо-католиків допустити їх до органів міської влади, зрівняти в правах у торгівлі та ремеслах, і щоб вирішити ці питання на свою користь, вірмени змушені були судитися з магістратом у королівських судах. Занепад вірменської колонії довершило остаточне руйнування східної торгівлі. Втративши функцію транзитного центру, Львів утратив економічну привабливість для вірменських купців, відпала потреба в існуванні у ньому великої вірменської колонії.

Занепад колонії тривав понад сторіччя, впродовж якого становище вірменів у Львові час від часу дещо поліпшувалося. Зокрема, наприкінці XVII ст.

¹ Morawicka D. *Ludność miasta Lwowa w XVI, XVII i XVIII w. na podstawie metryk Kościołów parafialnych we Lwowie*. – S. 58.

² Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 272.

³ Билецкий С. Т. *Борьба львовских армян против унии и Ватикана*. – С. 89–92.

⁴ Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 284–285.

вірменську колонію підсилила нова хвиля вірменської міграції в Галичину. Вірмени переселялися із захопленого Туреччиною Поділля, а також Молдови та Криму – регіонів, у яких вони зазнавали релігійних переслідувань. Наприклад, у 1660–1685 рр. міське право прийняв 51 вірменин, у 1685–1710 рр. – 44 вірмени, багато з яких були вихідцями з Туреччини, Персії, Криму, а також – з міст Поділля: Кам'янця, Язлівця¹. Втім, не до Львова тоді мігрувала більша частина вірменів з перелічених вище регіонів. Поселялися вони здебільшого у містах Передкарпаття: Станіславові, Снятині, Тисмениці, Городенці, Кутах та ін. У деяких із цих міст частка вірменів швидко сягнула 10 % від загалу населення і навіть вище². Окремі вірменські колонії у Прикарпатті існували ще понад 200 років.

У цей період вірменське населення Львова доволі успішно проникало із вірменського кварталу на площу Ринок³, де раніше вірменам, як і українцям та євреям, було заборонено мати нерухомість. Однак відбувалося це не тому, що вірмени виявляли надзвичайну економічну активність. Річ у тім, що у другій половині XVII–на початку XVIII ст. унаслідок економічного занепаду в місті, у тому числі й на Ринку та у вірменському кварталі, значна частина будівель перебувала у занедбаному стані. Тому поселятися у центрі Львова вірменам, як і євреям, було значно легше порівняно із попередніми сторіччями.

Загалом в останній чверті XVII ст. в Галичину вірменів переселилося не менше, а можливо й більше, якщо порівняти з іншими, попередніми, періодами вірменської міграції. Кількість міст, у яких виникли вірменські колонії становила більше десяти, тоді як у попередні сторіччя вірмени в Галичині жили тільки у декількох міських поселеннях. Однак вірмени з цієї міграційної хвилі не мали ні тієї економічної сили, ні тієї соціальної важливості, яку мали вірмени, що жили у регіоні декількома сторіччями раніше. В XIV–XV ст. переселення вірменів збіглося з економічним підйомом у найбільших містах Галичини та активним розвитком міжнародної торгівлі. Вірменська колонія були важливим фактором економічного розвитку Львова. В другій половині XVII–на початку XVIII ст. ситуація була зовсім іншою. Міста перебували у важкому економічному становищі, зовнішня торгівля занепала. Переселяючись у Галичину, вірмени тоді швидше дбали про збереження свого життя, а не про економічні інтереси.

Переселення вірменів до Львова в останній чверті XVII ст. тільки зберегло вірменську колонію міста від остаточного занепаду, однак не змогло відродити колишню її силу. В економічному житті міста вірмени остаточно поступилися іншим етнічним групам, передусім євреям. Попри появу нових мігрантів,

¹ Кісь Я. П. *Участие армян в развитии ремесла г. Львова в XV–XVII вв.* // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – К., 1965. – С. 137–139.

² Грабовецький В. В. *Нариси історії Прикарпаття.* – Т. 5. – С. 52–53.

³ Кос Г. *З історії забудови Вірменської ділянки* // Зап. НТШ. Праці секції мистецтвознавства. – 1994. – Т. 227. – С. 289–295.

загальна кількість та питома вага вірменів у складі мешканців Львова далі знижувалася. Майже цілком зникло вірменське населення на передмістях. У середмісті кількість вірменських родин тільки впродовж другої половини XVII ст. зменшилася більш ніж на 40 %: з 128 у 1648 р. до 73 у 1704 р.¹ Якщо в першій половині XVII ст. вірмен у Львові налічувалося близько 2,5 тис. осіб, що становило 10 % від загалу населення міста, то наприкінці польського періоду їх було всього 500–600 осіб, тобто 2,5–3 %². А 1782 р. за матеріалами Львівської вірменської консисторії (органу церковного управління) у місті мешкало тільки 211 вірменів. Це становило менше 1 % населення міста. Загалом у Галичині тоді налічувалося 2 754 вірмени (549 родин)³.

У другій половині XVII–першій половині XVIII ст. у Львові далі збільшувалася кількість та питома вага євреїв. Соціальне становище цієї етнічної групи в період економічного занепаду міста було дуже неоднозначним. Євреям Львова, як і мешканцям іншого етнічного походження, дуже значних втрат завдали військові напади та облоги, яких зазнало місто. У період Визвольної війни війська Б. Хмельницького двічі спалили Краківське передмістя, заселене здебільшого євреями. У 1704 р. великих втрат єврейське населення зазнало від військ шведського короля Карла XII. Захопивши Львів, шведи пограбували єврейський район, а потім взяли з євреїв великий викуп. Щось подібне повторилося 1709 р., але кривдником євреїв, як і інших мешканців міста, був уже Станіслав Лещинський, познанський воєвода, якого частина польської шляхти за наказом шведського короля Карла XII незаконно обрала польським королем.

Крім шкоди, яку завдавали їм війни, з другої половини XVII ст. євреї постійно стикалися з відвертою релігійною нетерпимістю з боку християнського населення міста. Міська влада вводила усілякі обмеження господарської діяльності євреїв. На адресу євреїв часто лунали неправдиві звинувачення, а потім на їхній основі проводили показові судові процеси. Час від часу виникали сутички між євреями та католиками, одна з яких у 1664 р. завершилася погромом єврейського кварталу, під час якого загинуло 129 євреїв⁴. Погіршення суспільного становища євреїв у Львові змушувало їх переселятися до інших міст краю: Бродів, Жовкви, Кам'янки та ін.

Однак, з іншого боку, загальна кількість єврейського населення міста хоча й повільніше, ніж у XVI–першій половині XVII ст., але збільшувалася. В другій половині XVII ст. за часткою в загальній кількості населення міста євреї остаточно і надовго посіли друге місце, відтіснивши українців. Посилювалася також економічна роль євреїв у Львові. Хоча загалом у місті за політичним та економічним значенням вони поступалися полякам, у деяких економічних

¹ Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст.* – С. 271.

² Там само. – С. 272.

³ Дашкевич Я. Р. *Розселення вірменів на Україні в XI–XVII століттях.* – С. 151.

⁴ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова.* – С. 371.

сферах вони домінували. Євреї поступово витісняли християнське населення зі сфери дрібної та середньої торгівлі, контролювали фінансові, посередницькі та деякі інші види послуг. Збільшилася кількість євреїв-ремесників. Почали утворюватися єврейські ремісничі цехи, які підпорядковувалися кагалу і перебували під опікою воєводського уряду. Взагалі євреї у цей період жодною мірою не були нещасними і беззахисними жертвами релігійної нетерпимості католиків. Користуючись прикриттям шляхти, вони вперто розширювали свій вплив на економіку міста, часто нехтуючи не тільки рішеннями магістрату, а й королівськими декретами, яких, щоб обмежити господарську діяльність євреїв у Львові, до середини XVIII ст. з'явилося аж вісім ¹.

Кількість та економічна сила євреїв зросла насамперед тому, що внаслідок економічного занепаду збільшилася кількість та площа незалежних від міста юридик. У першій чверті XVIII ст. у Львові вже було близько 120 власників юридик. У середмісті шляхті та духовенству належало 70 ділянок. На Краківському передмісті за неповними відомостями було 29 юридик, у тому числі 19 церковних ². Власники юридик, на відміну від міської влади, поселенню євреїв на своїй території не перешкоджали. Євреї, орендуючи шляхетську власність, займаючись торгівлею, шинкарством, ремеслами, забезпечували шляхті постійні доходи. Натомість, шляхтич захищав єврея від міської влади. Скажімо, у другій чверті XVIII ст. євреї орендували всі прибутки львівського староства (тобто всю власність, яка давала йому прибутки) ³. Звичайно, що староста був зацікавлений у тому, щоб на його землях євреям ніхто не перешкоджував займатися господарською діяльністю. І звичайно місто майже ніяк не могло вплинути, на євреїв, які мали такого сильного покровителя. Інша причина посилення євреїв, пов'язана з попередньою, була в тому, що суттєво послабилася королівська влада. А в окремі роки у Польщі королівської влади як такої фактично й не існувало. Позбавлені реальної підтримки короля, королівські міста виявилися беззахисними проти шляхти, а оскільки та прикривала євреїв, то і проти них.

У 1764–1765 рр., незадовго до переходу Галичини в склад Австрії, у Польщі проводили перепис єврейського населення. За матеріалами перепису у Львові налічувалося 6 159 євреїв (з них 241 – діти віком до одного року). Це становило близько 30 % від загалу населення міста. На передмістях мешкало 4 409 євреїв (71,6 % усіх євреїв Львова), у середмісті – 1 750 (28,4 %) ⁴. Як бачимо, в другій половині XVII–у першій половині XVIII ст. кількість та питома вага євреїв у середмісті помітно зросла. У середмісті 1648 р. було тільки

¹ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 421.

² Яценко Г. А. *Юридики міста Львова в XVIII столітті* // Питання історії СРСР. – Львів, 1958. – С. 83.

³ Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – С. 421.

⁴ Bostel F. *Żydzi ziemi lwowskiej i powiatu Żydaczowskiego w 1765 r.* // Archiwum Komisji historyi. – Kraków, 1891. – Т. 6. – С. 371.

35–40 єврейських домів¹, отже, їхня кількість становила не більше 500 осіб, а питома вага від загалу населення середмістя – до 10 %. У 1765 р. в середмісті євреїв налічувалося в 3,5 раза більше. Якщо вважати, що кількість мешканців середмістя залишалася на рівні 5 тис., як це було у XVII ст., то 1765 р. євреї становили 35 % його населення.

Кількість євреїв у середмісті збільшилася передусім тому, що внаслідок економічного занепаду в середмісті збільшилася кількість шляхетських юридик. Друга причина: послабилися вимоги до проживання євреїв у середмісті. Оскільки там було багато занедбаних домів, то євреї отримати змогу купувати нерухомість поза межами національного кварталу. Третя причина: деяке зниження престижу середмістя Львова. Адже чимало заможних львівських міщан жило на передмістях уже наприкінці XVI–на початку XVII ст. Збільшення кількості єврейського населення середмість простежувалося також майже в усіх інших великих містах краю. Зокрема, на початку XVIII ст. у Перемишлі, другому після Львова за суспільним значенням місті Галичини, із 1 651 мешканців середмістя 864 особи, тобто більше половини, були євреями².

Львівський кагал 1765 р. налічував 6 638 осіб. До складу кагалу входило також єврейське населення низки сіл в околицях Львова. В окремих з них євреїв було доволі багато. Наприклад, у Лозині тоді мешкало 34 євреї, Ясницьках – 29, Сокільниках – 27. Дуже численним було єврейське населення розміщених поблизу Львова міст та містечок. Скажімо, у Жовкві налічувалося 2 017 євреїв, у Городку – 798, у Глинянах – 688, Комарному – 686, Яворові – 639, Перемишлянах – 599, Кам'янці-Струмилівській – 522, Олеську – 534, Щирцю – 402, Куликові – 268, Вибранівці – 161, Наварії – 89³. Євреїв було багато не тільки у містах. У другій половині XVIII ст. у більшості сільських населених пунктів Галичини вже мешкало щонайменше одна-дві єврейські родини.

У другій половині XVII–XVIII ст. кількість євреїв збільшувалася не тільки у Львові. Цей процес охопив майже всі міські поселення краю, як великі, так і малі, а також почасти й сільську місцевість. Визвольна війна українського народу 1648–1654 рр., яка, як відомо, мала чималий вплив на розвиток єврейських поселень в Україні, єврейському населенню Галичини не принесла таких негативних наслідків, як євреям Волині, Поділля чи Брацлавщини. Зменшення їхньої кількості на території Руського та Белзького воєводств у роки Визвольної війни було незначним. Дуже швидко кількість єврейського населення на заході України знову почала зростати. Наприклад, у 1676 р., за відомостями І. Шіппера, на території Руського та Белзького воєводств мешкало 71 365 євреїв⁴. Це була майже половина єврейського населення Речі Посполитої.

¹ Horn M. *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku.* – S. 70.

² Kramarz W. *Ludność przemyska w latach 1521–1921.* – Przemyśl, 1930. – S. 31.

³ Bostel F. *Żydzi ziemi lwowskiej i powiatu Żydaczowskiego w 1765 r.* – S. 366–375.

⁴ Шиппер И. *Разселение евреевъ въ Польшѣ и Литвѣ.* – С. 117.

Наприкінці XVII ст. король та шляхта, намагаючись відродити розміщені на їхніх землях міста, почали надавати євреям додаткові привілеї, які, по суті, майже урівнювали їх з християнським населенням. Зокрема, євреї отримували змогу вільного поселення у містах та вільного заняття ремеслами та іншими видами діяльності, однак заборона на надання їм міських прав, особливо виборчого права, зазвичай діяла далі. Наприклад, у Перемиській та Сяноцькій землях євреї отримали додаткові привілеї у таких містах: 1682 р. – у Лежайську, 1691 – у Динові, 1706 – у Стрию, 1722 – у Ланцуті, 1732 р. – у Самборі¹. Це суттєво посилювало єврейську міграцію. Наприкінці XVII ст. євреї Белзького та Руського воєводств уже заплатили 92 тис. злотих поголового податку². А на початку XVIII ст. кількість євреїв, що жили у Руському та Белзькому воєводствах, перевищила 100 тис. осіб.

У XVIII ст. в багатьох містах на заході України за питомою вагою в складі населення євреї вийшли на перше місце, потіснивши українців на друге, а в деяких західних містах – на третє (після поляків). Наприклад, за обчисленнями Є. Мотилевича, на початку другої половини XVIII ст. євреї становили абсолютну або відносну більшість у складі населення таких міст Перемиської землі, як Добромиль (54,7 %), Дрогобич (47,3 %), Перемишль (47,0 %), Тарногород (43,8 %), Устрики (83,0 %). У кожному четвертому міському поселенні Перемиської землі були єврейські колонії з населенням 500 осіб і більше³. У Львівській землі, у Бродах, кількість жителів єврейської общини (7 191 особа в 1765 р.) навіть перевищила кількість євреїв у Львові⁴. Єврейські колонії у Бродах та Львові у цей період уже були найбільшими в Речі Посполитій. Дуже багато євреїв жило також у Тернополі (1 240 осіб), Золочеві (1 150 осіб), Снятині (1 111 осіб), Коломиї, Підгайцях⁵.

Загалом за переписом єврейського населення 1764–1765 рр., на території Руського та Белзького воєводств налічувалося 136 415 євреїв, в тому числі в Белзькому воєводстві – 17 363 осіб, Галицькій землі – 31 232 осіб, Холмській землі – 10 335 осіб, Львівській землі – щонайменше 42 500 осіб⁶. У цих двох воєводствах жило 30 % усіх євреїв Польщі (без литовських земель) або стільки ж, скільки у Брацлавському, Волинському, Київському, Подільському воєводствах, разом узятих.

Українські історики неодноразово спробували дати відповідь на питання: чому єврейське населення Львова та інших міських поселень Галичини, попри обмеження, з якими воно постійно стикалося з боку християнського населення,

¹ Motylewicz J. *Miasta ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku.* – S. 102.

² Хонигсман Я. С., Найман А. Я. *Евреи Украины.* – Ч. 1. – С. 28.

³ Ibid. – S. 248.

⁴ Bostel F. *Żydzi ziemi lwowskiej i powiatu Żydaczowskiego w 1765 r.* – S. 366.

⁵ Шиппер И. *Разселение евреевъ въ Польшѣ и Литвѣ.* – С. 123.

⁶ Шиппер И. *Разселение евреевъ въ Польшѣ и Литвѣ.* – С. 117–120; Bostel F. *Żydzi ziemi lwowskiej i powiatu Żydaczowskiego w 1765 r.* – S. 357–378.

змогло з ним успішно конкурувати в економічній площині та навіть перемагати в цій боротьбі? У чому ж мали перевагу євреї перед християнами?

У попередньому розділі вже йшлося про те, що надзвичайно сприятливе підґрунтя для єврейської міграції створювало панщинно-фільваркове господарство, яке остаточно перемогло у Польщі в XVII ст. Інший важливий фактор – це політична слабкість Польщі, відсутність сильної централізованої влади, всесилля шляхти.

Деякі важливі причини того, що в другій половині XVII–XVIII ст. єврейське населення стало найбільшою етнічною групою в міському населенні Галичини, можна віднайти також в економічних, соціальних чи психологічних особливостях євреїв як етнічної групи. Про них свого часу зазначав В. Антонович¹. Дещо змінимо та доповнимо їх.

Перша особливість – це вищий ступінь економічного розвитку єврейських общин, який сформувався поступово впродовж сторіч під дією суспільно-політичних та економічних умов життя євреїв у Європі: *“вони є свідомі користі, яку дає солідарність в діланню та асоціаціях в промислових підприємствах; вони знають ціле непереможне значінне капіталу й уміють все зложити його дорогою асоціації й кредиту”*².

Друга – це наявність та особливості єврейського самоуправління – кагалу, який, з одного боку, сприяв об’єднанню євреїв, а з іншого, – відділяв їх від міста, звільняв від загальноміського права. Єврейські кагали утворювалися в містах усієї Європи, однак тільки *“на ґрунті польської державності, з характерним для неї складним адміністративним ладом – децентралізацією і нечіткістю меж різних “влад”, багаточисельними юрисдикціями, автономними містами з їх “магдебургіями” в складній системі різноманітних сеймів та сеймиків – єврейська автономія досягла найбільш повного розвитку, відлившись в завершені форми кагальних об’єднань, очолюваних своїм сеймом (ваадам)”*³.

Третя – це відсутність у євреїв багатьох психологічних і, зокрема морально-етичних, бар’єрів, які існували в середовищі інших груп населення. Зокрема, виявлявся цей фактор у байдужості, нехтуванні інтересами краю, міста, у якому вони жили, та його жителів: *“позбавлені замком (владою. – Р. Л.) громадянських прав, почувають себе постійно племенем заходжим, чужим місцевій людности та його інтересам; вони не вважають своїм обов’язком захищувати супроти тубольців сі моральні правила, які вони бережуть у відносинах між собою; вони чують себе немов заходжими на ворожій землі”*⁴.

Низка факторів економічного посилення євреїв у Галичині була пов’язана з особливостями розвитку міст у регіоні. Наприклад, єврейській міграції сприяло

¹ Антонович В. Б. *Українські міста*. – С. 376–381.

² Там само. – С. 378.

³ Боровой С. Я. *Введение. Классовая борьба на Украине в XVII веке в свете современных еврейских хроник*. – С. 23.

⁴ Антонович В. Б. *Українські міста*. – С. 378.

слабке правове становище міст. Більшість з них були приватновласницькими, а отже, у всьому залежними від шляхти. А в королівських містах було багато непідвладних магістрату шляхетських та духовних володінь (юридик), на яких євреї мали підтримку з боку шляхти. Ще один фактор – низький рівень економічного розвитку міських поселень, місцевого міського стану, як українського, так і польського. Почасти це було зумовлене суспільними особливостями розвитку Східної Європи, зокрема поширенням панщинно-фільваркового господарства, перемогою феодалів над бюргерами, частково – політичним становищем Галичини як залежного краю, як колонії.

Цікаво, що за деякими суспільними наслідками остаточному утвердженню євреїв у містах Західної України та Правобережжя суттєво посприяла Хмельниччина. У 1648–1650 рр. після відступу військ Б. Хмельницького на території Руського та Белзького воєводств польська шляхта повсюдно чинила жорстокі каральні акції проти українського населення міст та сіл, які підтримали війська Б. Хмельницького. Особливо сильно постраждали українські міщани міст Передкарпаття (Калуша, Долини, Заболотова та ін.), а також Тереховлі, де свого часу найактивніше підтримали Б. Хмельницького¹. Загальними наслідками походів Б. Хмельницького у Західну Україну та наступного шляхетського терору стало суттєве зменшення кількості українського населення як у містах та містечках регіону, так і в сільській місцевості. Найбільш свідома частина українського міщанства була фізично знищена або покинула свої домівки разом із відходом військ Хмельницького. В економічній сфері військові дії та каральні акції спричинили зубожіння значної частини населення та занепад господарства краю. Особливо відчутно постраждали міста.

Потрібно зазначити, що внаслідок походів Б. Хмельницького у Західній Україні на певний період також помітно зменшилася кількість поляків та євреїв, які почасти були винищені, а деякі втекли з цієї території. Однак польське та єврейське населення згодом знову повернулося у міста і села краю. Причому їхні позиції зміцнилися. Адже підтримка українцями військ Б. Хмельницького дала підстави полякам майже повністю відсторонити українців від участі в управлінні містами. А євреї позбулися конкурентів у сфері торгівлі та ремесел.

Визвольна війна 1648–1654 рр. започаткувала тривалий період війн на території Речі Посполитої, від яких чи не найбільше постраждали підвладні Польщі регіони України, зокрема й Галичина. Кількість населення у більшості міських поселень Руського та Белзького воєводств далі катастрофічно зменшувалася. У другій половині XVII–на початку XVIII ст. в деяких українських містах в окремі роки налічувалося всього-на-всього декілька десятків мешканців. Наприклад, 1673 р. у містах Перемиської землі Хирові та

¹ Грабовецький В. В. *Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр.* – К., 1972. – С. 144–157.

Краковці мешкало по 28 осіб, у Бабичах – 36, Фельштині – 42 особи і так далі ¹. У великих містах населення залишалося дещо більше, однак там воно також могло зменшитися навіть наполовину. Причому здебільшого зменшувалася кількість українського населення, оскільки саме українці переважали у складі міського населення краю до початку Хмельниччини. Однак можливостей швидко відновити українське міське населення із жителів сільської місцевості чи іншими шляхами не було. Цьому перешкоджали особливості суспільних відносин у Галичині того часу, зокрема остаточне утвердження в регіоні фільваркового господарства.

Якби не поширення панщинно-фільваркового господарства, євреї не змогли б остаточно опанувати українські міста, бо їм у цьому перешкоджала б міграція до міст українців із сільської місцевості. А поширення панщинно-фільваркового господарства призвело до аграризації регіону, занепаду багатьох міських поселень та перетворення їх у села, зростання в населенні приватних міст (які, як відомо, становили більшість міських поселень Галичини) частки закріпаченого населення. Адже зі зростанням попиту й цін на продукцію землеробства великим землевласникам стало вигідніше розвивати сільське господарство, і вони почали штучно стримувати розвиток міст на підвладній їм території. Особливо поширилося це явище у XVIII ст. ² Крім того, тривалі війни, які змусили вести ослаблена Хмельниччиною Польща, постійне руйнування території Галичини, насамперед, міських поселень зрештою призвели до втрати українським селянином інтересу до міських поселень, оскільки в них було жити і важко, і небезпечно.

За цієї ситуації чи не єдиним населенням, яке могло заселяти знелюднені міста Галичини, стали євреї. Адже вони, на відміну від інших етнічних груп, не могли бути задіяними в сільському господарстві, відробляти панщину, оскільки діяла заборона на заняття євреїв сільським господарством та володіння землею, що була найбільшою цінністю. Отже, якщо в першій половині XVII ст., для прикладу, Глиняни, Комарне чи Перемишляни у Львівській землі були українськими містами, у яких мешкали декілька єврейських та польських родин, то вже за польським переписом єврейського населення 1765 р. у перелічених містах кількість євреїв становила 500–600 осіб.

Ще через сто років (адже майже до остаточної відміни 1848 р. особистої залежності селян від поміщика українське сільське населення доступу до міст майже не мало) австрійські переписи фіксували 50–60 % євреїв у складі населення цих міст. А на сході Галичини навіть були міські поселення, у яких частка єврейського населення становила 70–80 %. І так було не тільки у Галичині, а й на Волині, Поділлі, Буковині, а також у Білорусі, у деяких інших

¹ Motylewicz J. *Miasta ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku.* – S. 244–245 (Tabela 10).

² Баранович А. И. *Помещичий город времен Речи Посполитой* // Изв. АН СССР. Сер. ист. и филос. – М., 1947. – Т. 4. – С. 185.

регіонах Центральної та Східної Європи, тобто там, де відбулося так зване вторинне закріпачення селянства, і де корінний етнос не мав своєї держави.

Отже, підірвавши політичну міць Польщі, Хмельниччина завдала непоправної шкоди й українцям Галичини та Правобережжя, зруйнувавши ті важливі позитивні структурні перетворення, які відбувалися в середовищі українського етносу впродовж попередніх півтора сторіччя. Антиукраїнська реакція з боку польської влади та занепад українського міщанства Галичини та Правобережної України, який настав після Хмельниччини, дали змогу євреям утвердитися у міських поселеннях цих регіонів, а соціальні зміни у господарстві Східної Європи остаточно закріпили становище євреїв. І якщо наприкінці XVI–у першій половині XVII ст. між українським та єврейським населенням міст Правобережжя, а в Галичині – українським, польським та єврейським населенням, існували гострі суперечки, навіть соціальна боротьба, то у XVIII ст., принаймні в Галичині, цього вже майже не простежувалося. Саме у середині XVII ст. було дано потужний поштовх тим негативним змінам у міських поселеннях краю, які до середини XVIII ст. кардинально змінили їхнє етнічне обличчя, призвели до того, що замість усе-таки переважно українських за етнічним складом мешканців міст Галичини із загалом нечисленним польським та дещо значнішим єврейським населенням постали єврейсько-польські, єврейські та польсько-єврейські міста із домішкою українців, переважно незаможних, малоосвічених, а отже, й соціально пасивних.

Скріпивши своєю присутністю на території Галичини будівлю панщинно-фільваркового господарства, євреї змогли здобути галицькі міста. Однак, “перемога”, яку вони в XVIII ст. отримали у містах краю, ставши найчисленнішою етнічною групою у складі їхнього населення, була ілюзорною. Надалі розвиток суспільних відносин довів, що вони насправді швидше стали заручниками цих міст, цього краю. Відсутність економічного прогресу в державі та регіоні не сприяла збільшенню потреби в традиційних заняттях євреїв, які, як відомо, займалися здебільшого торгівлею, а також були ремісниками, крамарями, корчмарями, орендарями тощо. Однак євреї далі мігрували до Галичини. А потрапивши туди, вони часто й не могли покинути регіон, оскільки до кінця XIX ст. їм особливо й нікуди було переселятися. Тому вже у XVIII ст. в Галичині серед євреїв суттєво зросла соціальна нерівність. Поряд із процесами швидкого збагачення меншості єврейського населення у містах та містечках почалося масове зубожіння решти євреїв. У 1773 р., вже коли регіон увійшов до складу Австрії, й було проведено першу ревізію його мешканців, виявилось, що з 57,2 тис. дорослого чоловічого єврейського населення краю 17,0 тис. (29,7 %) були жебраками або особами без певних занять ¹.

У XVIII ст., окрім єврейської міграції, посилювалося також переселення в Галичину поляків. Найбільше польських переселенців поселялося в Тере-

¹ Герасименко М. П. *Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства*. – К., 1959. – С. 111.

бовлянському повіті Галицької землі. Річ у тім, що в другій половині XVII ст. частина Галицької землі, як і сусіднє Поділля, на деякий період відійшла до складу Туреччини. У роки турецької окупації населення цих територій суттєво зменшилося. Тому після повернення цих земель Польщі саме Тереховлянський повіт Галицької землі та Подільське воєводство стали об'єктами польської колонізації. Поляки переселялися як у міста, так і в сільську місцевість. Здебільшого це були вихідці з Мазовії, серед яких багато представників так званої ходачкової шляхти, яка намагалася на нових землях поліпшити своє фінансове становище. За обчисленнями Б. Паньківа, в 1745–1765 рр. поляки вже становили 9,8 % у складі міського населення Тереховлянського повіту Галицької землі, тоді як у Галицькому повіті цей показник становив 4,2 %, Коломийському – тільки 1,3 %. Найбільше поляків було в Баворові, Бучневі, Козлові, Скалаті, Тереховлі, Товстому, Чорткові, де вони становили 20–40 % від усього населення. Однак загалом їх у містах Галицької землі налічувалося тільки близько 5,5 тис. осіб., що становило 5,3 % міського населення. Натомість українців було 69,2 %, євреїв – 23,4, вірменів – 2,1 %¹.

На час входження Галичини до складу Австрії серед міського населення регіону висока частка українців залишилася здебільшого на Прикарпатті. Там ще існувала велика група міських поселень, де майже всі мешканці були українцями. Скажімо, у 1745–1765 рр. понад 90 % населення українці становили у таких міських поселеннях Передкарпаття: Косів, Ланчин, Михальче, Печеніжин, Чернелиця, Яблунів та деяких інших². Причин переваги українців у містах цього регіону було декілька. Перша – це висока щільність українського сільського населення у придністерських районах, завдяки якій забезпечувався демографічний тиск українців на місто. Друга – це значно менше, ніж в інших районах Галичини, поширення у передгірських місцевостях поміщицьких фільварків. Крім того, на Прикарпатті було чимало сіл на волоському праві, селяни яких мали високий ступінь особистої свободи, а отже, могли оселятися у міських поселеннях. Ще збереженню міцних зв'язків із сільською місцевістю, а також економічній стабільності багатьох міських поселень Передкарпаття сприяли солеварні промисли та торгівля міст сіллю, яка навіть у найскладніші роки не занепадала³. Утім, ці переваги Передкарпаття в XVIII ст. поступово втрачало.

Найменше українців було в містах та містечках західної частини Галичини. Однак і там у XVIII ст. ще було чимало міських поселень, у складі населення яких переважали українці. Наприклад, у Перемиській землі в другій половині сторіччя українці становили понад 50 % від загалу населення у таких міських

¹ Паньків Б. М. *Экономическое развитие городов и местечек Галицкой земли во второй половине XVII – первой половине XVIII вв.*: Дисс. канд. ист. наук. – Львов, 1983. – С. 205–208.

² Там же. – С. 205–208.

³ Исаевич Я. Д. *К вопросу об экономических взаимоотношениях между городом и деревней и их влиянии на развитие городов Прикарпатья в XVI–XVIII вв.* // Ежегодник по аграр. истории Восточной Европы. – 1960. – К., 1962. – С. 189–197.

поселеннях: Вишні, Кривчі, Ляшках, Нижанковичах, Новому Місті, Станіславові, Старій Солі, Турці; в Сяноцькій землі – у Бабичах та Тираві Волоській ¹.

Отже, в другій половині XVII–XVIII ст., після деякої активізації українського суспільного життя у Львові, яка простежувалася у XVI–на початку XVII ст., українська громада міста знову суттєво послабилася. Така ж ситуація склалася й у інших міських поселеннях краю. Деукраїнізації зазнала більшість міських поселень Галичини. В останнє сторіччя перебування краю у складі Польщі частка українців значно зменшилася не тільки у Львові, а мабуть, що й у складі населення міських сіл. Українці втратили майже будь-які можливості доступу до столиці краю. Залишилися тільки два незначні джерела поповнення українського населення Львова. Перше – це з греко-католицького духовенства, друге – у складі прислуги на шляхетських чи церковних юридиках міста.

Швидше за все, на час входження Галичини до складу Австрійської монархії частка поляків у місті становила до 55 % від загалу населення, євреїв – 30–35, українців – 10–15, вірменів – 2–3 %. Тільки мізерна частина українців жила в середмісті, абсолютна більшість їх мешкала на передмістях та юридиках. Українці були, мабуть, найбіднішою, найбільш злиденною етнічною групою в населенні Львова.

¹ Motylewicz J. *Miasta ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku.* – S. 248–250 (Tabela 18).

Розділ 3 **АВСТРІЙСЬКИЙ ПЕРІОД**

3.1. 1772 р. – перша половина XIX ст.

У 1772 р., після першого поділу Речі Посполитої, Львів увійшов до складу Австрійської монархії. Місто Лева стало центром нової адміністративно-територіальної одиниці – Королівства Галичини та Володимирії. У складі провінції, крім українських етнічних земель (Руське воєводство, південна частина Белзького та східна частина Подільського), опинилася частина польської етнічної території (південна частина Краківського, Сandomirського та Люблінського воєводств). Згодом за українською частиною Королівства Галичини та Володимирії закріпилася назва Східна Галичина, а за польською – Західна Галичина, хоча насправді ця польська територія жодного стосунку до історичних галицьких земель не мала. З історико-географічного погляду польські землі, що ввійшли до складу провінції, були частиною так званої Малопольщі.

Три поділи території Речі Посполитої між Росією, Австрією та Пруссією, які відбулися в останній третині XVIII ст., та, нарешті, зникнення цієї держави з політичної карти Європи були цілком закономірними подіями. Характер суспільних відносин у Польщі другої половини XVII–XVIII ст. був відверто застарілим, якщо порівняти з іншими країнами Європи. А ті деякі позитивні політичні та економічні зміни у державі в другій половині XVIII ст. були занадто повільними, щоб захистити Річ Посполиту від агресивної політики сусідніх держав та зберегти її територіальну цілісність. Політичний занепад держави спричинив економічний та культурний занепад титульного етносу, а також інших етнічних спільнот, що жили на території Речі Посполитої. Тому поділ польської держави не спричинив суттєвої активізації міжетнічних відносин у Західній Україні.

Після входження Галичини до складу Австрії перед новою владою постало завдання скласти детальну карту регіону, яка б відповідала тогочасним картографічним вимогам. Для цього потрібно було впорядкувати існуючу на його території мережу міст і містечок. У процесі роботи австрійська адміністрація зіткнулася зі значними труднощами, адже в Галичині напередодні запровадження австрійської влади навіть загальна кількість міських поселень не

була точно відомою. Не існувало чіткого критерію визначення міста, чіткого розмежування понять місто та містечко. Чимало міських поселень насправді не виконували жодних міських функцій, а вже давно стали звичайними селами. Наприклад, на думку одного з польських дослідників Галичини раннього австрійського періоду, із 311 міських поселень, які були на території провінції в 1776 р., тільки 13 за функціями та зовнішнім видом можна було назвати справжніми містами, з них дев'ять – на українській етнічній території: Львів, Перемишль, Ярослав, Самбір, Дрогобич, Броди, Тернопіль, Збараж, Бучач¹.

Польський науковець Я. Карпінєс, опрацювавши сім найавторитетніших австрійських статистичних видань, обчислив, що в останній чверті XVIII–XIX ст. за історичним критерієм (наявністю наданого королем права на заснування міста) у Галичині (разом Східній та Західній) в різних офіційних джерелах містами або містечками вважали 338 населених пунктів. Однак із них тільки 262 (77,5 %) незмінно кваліфікували як міські поселення (61 як місто, 122 як містечко, 79 як місто або містечко), а 76 називали містами, містечками або селами. З певністю міськими можна було назвати 310 населених пунктів².

Уже в перше десятиліття австрійської влади відбулися значні зміни в правовому становищі галицьких міст. Самоврядування міст на засадах маґдебурзького права зазнало суттєвих обмежень. А 1786 р. його взагалі ліквідовано. Низкою рішень австрійської влади органи міського самоуправління, що діяли у польський період, було реформовано, частину з них перетворено в державні установи³. У 1785 р. значно зменшилася кількість міст – із понад 250 до 90. Більшість приватних за формою володіння міських поселень із набутими в попередні сторіччя обмеженими міськими правами було зачислено до розряду містечок. Окремі важливі приватні міста викупувала держава. Проте остаточно приватне володіння містами було ліквідоване тільки 1848 р., після відміни кріпацтва. Вживали також заходи з поліпшення економічного становища міст. Оскільки після першого поділу Речі Посполитої до Галичини впритул наблизилися політичні кордони Російської імперії, то активізувалася торгівля низки прикордонних галицьких міст з цією державою. Однак, натомість дрібне ремісниче виробництво Галичини, зіткнувшись із конкуренцією з боку промислово більше розвинених регіонів імперії, не розвивалося. Загалом, упорядковуючи мережу міських поселень Галичини, австрійська влада провадила політику підтримки колишніх королівських міст, оскільки саме з них починалися всі нововведення в регіоні.

В австрійський період з'явилася змога проаналізувати етнічний склад населення Львова точніше, ніж у попередні періоди. Адже, впорядковуючи різні

¹ Tokarz W. *Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*. – Kraków, 1909. – S. 335.

² Karpińiec J. *Ilość osad miejskich byłej Galicyi i podział ich na miasta i miasteczka*. – Lwów, 1932.

³ Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском социалистическом государстве: Справочник. – Львов, 1955. – С. 59–60.

сфери суспільного життя краю, австрійці запровадили статистичний облік населення. Австрійська монархія почала проводити ревізії населення (так звані конскрипції) ще з 1754 р. З 1772 р. вони поширилися на мешканців Галичини. Ревізії проводили з адміністративними або військовими цілями.

Однією з найсуттєвіших демографічних особливостей раннього австрійського періоду в історії Галичини було швидке збільшення кількості сільського населення регіону. Сприятливі умови для цього почали формуватися ще в середині XVIII ст., після поліпшення економічної та політичної ситуації у Польщі. Далі, у другій половині сторіччя, після поступової втрати Туреччиною всього Північного Причорномор'я, переходу Кримського ханства під протекторат Російської імперії (а 1783 р. – приєднання до її складу) остаточно припинилися напади на галицькі землі татарських орд. Нарешті, прихід австрійської влади у Галичину сприяв поліпшенню соціальної організації території, дещо полегшив становище селянства. З цих причин показники загального приросту в регіоні стрімко зросли. Наприклад, у 1750–1800 рр., за обчисленнями С. Копчака, кількість населення Східної Галичини збільшилася з 1640,3 до 2187,0 тис. осіб, або ж на 33,3 %¹. Ніколи раніше тут приріст населення ще не був таким високим. У попередні сторіччя він здебільшого не перевищував 20 % за 100 років, а в першій половині XVIII ст. становив 17 %².

У першій половині XIX ст. показники приросту населення були ще вищими, якщо порівняти з попереднім півсторіччям. За обчисленнями В. Огоновського, в 1807–1850 рр. кількість населення Східної Галичини збільшилася з 2199,3 до 2981,3 тис. осіб, або ж на 35,6 %. І це тоді, коли Галичина пережила три жакливі епідемії холери, – у 1809–1810, 1831 та 1847–1848 рр. (остання супроводжувалася ще й голодом), – після яких кількість населення регіону дещо зменшувалася. Загалом з середини XVIII ст. за 100 років загальний приріст населення краю становив понад 80 %. Причому цього приросту досягнуто насамперед завдяки сільському населенню.

Отож, демографічні процеси в Галичині з середини XVIII ст. до середини XIX ст. спричинили її так зване аграрне перенаселення, тобто перенасичення території сільським населенням. Надалі аграрне перенаселення стало одним із найсуттєвіших факторів, що формували суспільне життя регіону. З одного боку, аграрне перенаселення, яке, мабуть, потрібно вважати однією з форм структурної деформації етнічного розвитку території під впливом колоніального становища, стало причиною безлічі соціальних, економічних, демографічних та інших проблем. Інша річ, що завдяки йому українці отримали своєрідний “демографічний резерв”, який оберігав Галичину від остаточної деукраїнізації, консервував автохтонну культуру і, зрештою, коли виникли сприятливі умови, вагомо посприяв швидкій українізації галицьких міст, усієї Галичини у другій

¹ Копчак С. І. *Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період.* – Львів, 1974. – С. 44–45.

² Там само. – С. 44.

половині XX ст. Всебічний вплив аграрного перенаселення вельми відчутний і тепер.

У 1772 р., на час приходу австрійських військ до Львова, у місті мешкало, за неповними даними, близько 22,5 тис. осіб¹. У 1774 р., за відомостями австрійської адміністрації, у місті налічувалося 2 399 будинків, 539 з яких належало євреям (табл. 5). Цікаво, що на території, яка належала Львівському староству (старостинській юрисдиції), кількість християнських та єврейських будинків у цей період була майже однаковою – 188 проти 171. Та оскільки середня кількість мешканців у одному єврейському будинку була значно вищою, ніж у християнському, то на території найдавнішої частини Львова насправді переважало єврейське населення.

Т а б л и ц я 5

Кількість будинків у Львові 1774 р.

Дільниця	Усього	У тому числі	
		христи-янських	єврейських
Середмістя	461	419	42
Галицьке передмістя	1 002	802	200
Краківське передмістя	936	639	297
у тім числі територія староства	359	188	171
Разом	2 399	1 860	539

Примітка. Складено за: *Історія Львова в документах і матеріалах*. – С. 98.

У перші десятиліття австрійської влади у Львові, який став столицею коронного краю, кількість населення збільшувалася доволі швидко, бо тут зосередилися адміністративні установи органів державної та місцевої представницької та виконавчої влади. Зокрема, у ньому діяв становий сейм, який обслуговувало близько 600 чиновників². Іншою великою адміністративною установою було Галицьке намісництво, у складі якого було 14 департаментів та низка інших закладів. Оскільки Галичина була прикордонним регіоном, то у Львові австрійське військове командування розмістило військовий гарнізон кількістю в декілька тисяч осіб.

Кількість населення міста наприкінці XVIII ст. збільшилася до 38 тис., а на початку XIX ст. у ньому вже мешкало понад 40 тис. осіб. У першій половині XIX ст. кількість жителів Львова далі доволі швидко збільшувалася. До середини сторіччя їх уже було втричі більше, ніж 1772 р., коли місто ввійшло до складу Австрії (табл. 6). Зменшення кількості населення Львова у цей період простежувалося тільки двічі. Перший раз у 1809–1814 рр. – у період наполеонівських війн. Другий – наприкінці 20–у першій половині 30-х років XIX ст., коли у місті лютувала епідемія холери. Окрім Львова, в останній чверті

¹ Hoszowski S. *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914*. – S. 113.

² *Історія Львова*. – С. 82.

XVIII–першій половині XIX ст. доволі швидко збільшувалася кількість мешканців інших адміністративних центрів краю (Перемишля, Стрия, Станіславова, Тернополя, Коломиї), а також окремих прикордонних з Росією та Угорщиною торгових міст (Бродів, Бучача, Калуша).

Т а б л и ц я 6

Кількість цивільного населення Львова
в останній чверті XVIII – першій половині XIX ст.

Рік	Кількість, осіб	Рік	Кількість, осіб
1773	22 545	1820	46 338
1776	29 500	1826	52 152
1785	25 000	1830	55 629
1795	38 749	1833	49 156
1800	37 957	1835	54 678
1807	43 614	1840	63 084
1810	43 522	1845	65 932
1812	41 841	1850	68 325

Примітка. Складено за: Hoszowski S. *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914.* – S. 113.

Дещо пожвавився економічний розвиток Львова. У місті далі діяли ремісничі цехи, однак прав у них стало менше. Австрійська влада значно обмежила вплив та компетенцію цехів, скасувала численні цехові регламентації. Після реформування цехової організації туди нарешті вільний доступ отримали некаатолики, зокрема євреї. У 1784 р. у місті налічувалося 37 цехів¹. Найчисленнішими були цехові організації шевців, кравців, ткачів та пекарів. Цехова форма організації ремісничого виробництва у Львові проіснувала аж до 1859 р.

Наприкінці XVIII–у першій половині XIX ст. у Львові з'явилася низка підприємств мануфактурного типу. Перші мануфактури виникли в харчовій промисловості. Це були лікєро-горілчані заводи, пивоварні, кондитерські заклади. Доволі великими мануфактурами вважали також декілька друкарень, два підприємства машинобудівної та металообробної промисловості, паровий млин. Усього в середині XIX ст. у Львові діяло 34 мануфактури, на яких працювало близько 1 тис. осіб².

У перші десятиліття австрійської влади докорінно змінився зовнішній вигляд Львова. Поступово розібрано кам'яні стіни навколо середмістя. Вздовж р. Полтви почав формуватися новий міський центр. У різних частинах міста було закладено декілька бульварів та громадських парків.

Доволі помітних змін зазнало суспільне становище найбільших етнічних груп населення Львова. У місті та регіоні дещо поліпшилося освітнє та релігійне

¹ Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 100.

² Кісь Я. П. *Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.).* – С. 172–182.

життя корінного етносу – українців. У 1784 р. у Львові рішенням австрійської влади замість єзуїтської академії, яка перестала діяти після ліквідації 1773 р. ордену єзуїтів, було відкрито університет. Навчання у цьому вищому навчальному закладі вели на чотирьох факультетах – філософському, теологічному (богословському), юридичному та медичному, освіту на яких, окрім німців, поляків та євреїв, здобувало також чимало українців, здебільшого дітей греко-католицького духовенства.

Наприклад, у 1790 р., тобто вже через шість років після відкриття університету, у ньому вчилася 276 українців. Це було тільки 17,3 % від загалу слухачів. Найбільше українців навчалася на теологічному факультеті, де вони становили більше половини всіх студентів. Натомість на юридичному та медичному факультетах українців не було зовсім. В університеті також працювало доволі багато викладачів українського походження (табл. 7). У 1784–1805 рр. при університеті діяв Руський інститут.

Таблиця 7

Кількість та структура професорів і слухачів
Львівського університету 1790 р.

Факультети	Професори		Слухачі	
	всього	українці	всього	українці
Теологічний	11	5	375	192
Юридичний	4	–	78	–
Медичний	6	–	135	–
Філософський	11	2	1 004	84
Разом	32	7	1 592	276

Примітка. Складено за: Lewicki J. *Ruch rossinów w Galicji w pierwszej połowie wieku panowania Austrii (1772–1820)*. – Lwów, 1879. – S. 2.

Упродовж наступних десятиліть кількість українців в університеті поступово збільшувалася. У 1841 р. із 295 студентів теологічного факультету вже 237 були “русинами”, а з 21 доктора богослов’я українське походження мали 12. На юридичному факультеті з 95 докторів права українців налічувалося 14, на філософському з 33 докторів філософії було 5 українців, на медично-хірургічному з 57 докторів медицини було 6 українців¹. Діяльність університету та інших навчальних закладів Львова (торговельної академії, технічної академії, низки гімназій та шкіл) приваблювала до міста українців не тільки із різних місцевостей Галичини, а й із сусідніх українських земель.

Австрійська влада, щоб підпорядкувати релігійну сферу державі, вжила також деякі заходи з поліпшення становища греко-католицької церкви, зокрема підвищення її соціального статусу, а також рівня освіти духовенства. У Відні

¹ Головацький Я. Ф. *Велика Хорватія або Галицько-Карпатська Русь* // Москвитянин. – 1841. – № 11. – С. 213–232. – № 12. – С. 457–467. Наведено за: *Історія Львова в документах і матеріалах*. – С. 117.

1774 р. відкрито греко-католицьку семінарію, яку 1783 р. перевели до Львова. Замість закритого у 1788 р. Ставропігійського братства, 1793 р. почав діяти Ставропігійський інститут. Свідоме намагання влади зрівняти в Галичині соціальний статус греко-католиків із соціальним статусом римо-католиків, без сумніву, заслуговує на позитивну оцінку. Однак ця подія мала й негативні аспекти. Оскільки на місцевому рівні носіями влади в Галичині були представники польської шляхти, а поліпшення соціального становища греко-католиків не супроводжувалося підвищенням їхньої національної самосвідомості, зближення соціального статусу поляків та українців створювало передумови для переходу греко-католиків у римо-католицьку віру. Адже у польський період шляхта загалом не була зацікавлена у тому, щоб примушувати своїх кріпаків греко-католиків змінювати віру, оскільки це б підвищувало їхній соціальний статус і зменшувало над ними владу. А після того, як завдяки заходам австрійської влади статус римо-католиків та греко-католиків зблизився, шляхта уже не перешкоджала зміні віровизнання, а навпаки – могла підтримувати цей процес. Можливо саме тому в першій половині XIX ст. були факти масового переходу греко-католиків на римо-католицьку віру.

Заходи австрійської влади з поживлення суспільної активності українців Галичини, зокрема політика просвітництва та підтримка греко-католицької церкви, були спрямовані насамперед на те, щоб зробити корінне населення краю лояльним до нової влади, включити його у систему “освіченого абсолютизму” Австрійської монархії. Певна річ, що у зростанні національної самосвідомості українського населення Галичини австрійська влада, як і її попередник – польська, не була зацікавлена. Будь-яку суспільно-політичну діяльність нечисленної української інтелігенції, навіть спроби друкування культурно-просвітницьких видань, зокрема “Зорі”, “Русалки Дністрової”, забороняли. Втім, якщо об’єктивно оцінити політичну й економічну ситуацію на підвладних Австрії українських землях, то потрібно визнати, що майже до середини XIX ст. передумов для значного підвищення суспільної активності українського населення коронного краю ще не було.

Щодо поляків Галичини австрійський уряд дотримувався подвійних стандартів. Діяльність польських організацій національно-визвольного чи навіть ліберально-демократичного спрямування була суворо заборонена. Однак система суспільних відносин, які існували за шляхетської Польщі, докорінних змін не зазнала. Австрійська влада обмежила тільки окремі найбільш негативні її прояви. Всеволоддя польської шляхти було обмежено, проте земля, більшість сільських та міських поселень далі перебували в її власності. Хоча поляки втратили статус державного етносу, однак назагал їх соціальний статус все ще був суттєво вищим, ніж українців, тому деукраїнізація краю не припинилася.

Частка українців у складі населення регіону далі знижувалася. У 1774 р., за відомостями А. Перковського, в українській частині коронного краю за критерієм віровизнання українці становили 75,5 % християнського населення

краю¹. В 1785 р., за матеріалами Віденського архіву міністерства внутрішніх справ і юстиції, українці становили близько 72 % мешканців Східної Галичини (поляки – 19 %, євреї – 9 %) ². А 1857 р. їх у складі населення краю налічувалося тільки 66,4 %. У 1800 р. в деяких прикарпатських округах частка українців наближалася до 90 % від загалу населення. Наприклад, у Коломийському окрузі їх було 89,4 %, Стрийському – 88,1, Станіславівському – 84,5 %. Натомість у Львівському окрузі українці вже тоді становили тільки 49,0 % населення, Тернопільському – 64,7 % ³. За 1800–1857 р. частка українців майже у всіх округах знизилася на 5–10 процентних пунктів, а іноді й більше. В останній чверті XVIII–першій половині XIX ст. зменшення питомої ваги українського населення відбувалося здебільшого внаслідок переходу греко-католиків у римо-католицьку віру. За деякими відомостями, у 1801–1851 рр. у римо-католицьку віру перейшло близько 210,5 тис. українців-греко-католиків ⁴.

Зміна влади з польської на австрійську суттєво вплинула на суспільне становище єврейського населення краю. У єврейському питанні австрійці загалом дотримувалися політики, спрямованої на подолання суспільної відособленості іудеїв. Вони намагалися поступово залучити євреїв до активної участі в суспільному житті краю та зрівняти у правах з іншими групами населення. Однак ціною таких соціальних змін для євреїв мала стати втрата етнічної ідентичності, відмова від давніх традицій. Обрана щодо євреїв політика Австрії не завжди виявлялася послідовною. Тому соціальне становище євреїв у монархії загалом було вельми не певним.

Абсолютну більшість населення Львова, як і раніше, становили поляки. Колишній католицький патриціат міста, купецька верхівка та цехові старшини, в руках яких перебувала влада в період чинності у місті магдебурзького права, ввійшли у нову систему державних та місцевих органів влади. Однак частка поляків у місті дещо зменшилася. Послабилася також їхня суспільна роль у Львові. Адже головні посади в місцевих органах державної влади: губернському управлінні, галицькій канцелярії та утворених при них комісіях і комітетах – посідали представники з метрополії, тобто німці. Крім того, у перші десятиліття після приєднання Галичини до складу монархії австрійська влада провадила доволі виразну політику зниження важливості Львова як центра консолідації польського етносу в державі. Австрійці, зокрема, реформуючи релігійну сферу, провели секуляризацію більшої частини майна католицької церкви, закрили

¹ Перковський А. А. *Українське населення в 60–70-х роках XVIII ст.* // Укр. іст. журн. – 1968. – № 1. – С. 111.

² Огоновський В. П. *Еволюція населення Галичини* // Наук. зап. ін-ту економіки АН УРСР. – Т. 1. – К., 1946. – С. 101.

³ Кабузан Н. В. *Украинское население Галиции, Буковины и Закарпатья в конце XVIII – 30-х годах XX в.* // Сов. этнография. – 1985. – № 3. – С. 85.

⁴ Wojnarowski T. *Das Schicksal des ukrainischen Volkes unter polnischen Herrschaft.* – Wien, 1821. – S. 70–85. Наведено за: Кабузан Н. В. *Украинское население Галиции, Буковины и Закарпатья в конце XVIII – 30-х годах XX в.* – С. 82.

багато костьолів та монастирів. Змістивши на незручний період року, австрійська влада послабила роль щорічних зборів польської шляхти у місті – так званих львівських контрактів.

Питома частка українців у складі населення Львова залишалася дуже низькою. Адже умов для поповнення українського населення міста майже не було. А ті, дещо вищі, якщо порівняти з попереднім періодом, можливості для етнічного розвитку, які отримали українці з запровадженням у Галичині австрійської влади, суттєвого впливу на суспільне життя українців у місті ще не мали. Попри контроль з боку держави за діяльністю шляхти, зокрема обмеження влади поміщиків над селянами та зниження економічної залежності, повної особистої свободи галицький селянин так і не мав, оскільки не було скасовано повністю панщину. Український селянин доступу до міста далі не мав. Однак, інша річ, що без суттєвих економічних змін у містах значної потреби у додатковій робочій силі там не виникало.

Українське міщанство більшості малих та середніх міст підтримати Львів також не мало змоги. Адже занепад міського життя Галичини, який почався ще у другій половині XVII ст. і тривав до 30-х років XVIII ст., зумовив деукраїнізацію міського населення. У першій половині XIX ст. найчисленнішою етнічною групою міського населення краю були євреї. У великих містах вони становили 40–50 % населення. У багатьох менших містах їхня питома вага могла зростати до 70–80 %. Доволі великих міських поселень, у складі населення яких переважали б українці, було лише декілька. Кількісну перевагу українці мали здебільшого у деяких малих приватних містах та містечках Галичини, звідки переселитися до Львова було майже неможливо.

У перші десятиліття австрійської влади у складі населення Львова найшвидше збільшувалася кількість єврейського населення. Наприклад, 1810 р., за даними “*Gazety Lwowskiej*”, у місті мешкало 14 574 євреїв (удвічі більше, ніж у 1765 р.), що становило близько третини населення галицької столиці¹. У 1831 р., за відомостями австрійського географа і статистика Б. Блюменбаха, у складі 50 536 мешканців Львова налічувалося 20 073 євреїв, тобто майже 40 % від загалу. Католиків (грецького і римського обряду) було 30 045, некатоліків – 410². Загалом у першій половині XIX ст. частка євреїв у складі населення Львова за матеріалами австрійських ревізій коливалася в межах 30–45 % (табл. 8). У інших великих містах Галичини вона була ще вищою. Зокрема, 1849 р., за відомостями Г. Ступницького, євреї становили половину населення Тернополя і Станіславова, а в Бродах, другому на той час за кількістю жителів місті Галичини, їх було понад 19 тис. із 28 тис. населення, тобто майже 70 %³.

¹ Chołodecki J. *Lwów w czasie wojen Napoleona wielkiego w latach 1809–1814*. – Lwów, 1927. – S. 18–19.

² Blumenbach W. C. W. *Neusten Gemälde der österreichischen Monarchie*. – Wien, 1833. – Teil 3. – S. 144–145. Наведено за: *Історія Львова в документах і матеріалах*. – С. 103–104.

³ Stupnicki H. *Galicja pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym*. – Lwów, 1849. – S. 60, 75, 80, 86.

Кількість та частка євреїв у Львові в першій третині XIX ст.

Т а б л и ц я 8

Рік	Кількість населення, осіб	Кількість євреїв, осіб	Частка євреїв, %
1810	43 522	14 574	33,4
1820	46 338	17 502	37,8
1822	48 276	20 276	42,2
1827	55 460	18 680	33,7
1831	50 536	20 073	39,7

Примітка. Складено за: Blumenbach W. C. W. *Neusten Gemälde der öesterreichischen Monarchie*. – S. 144–145; Chodyncki I. *Historia stołecznego Królestw Galicyi i Lodomeryi Miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów teraźniejszych*. – Lwów, 1829. – S. 461; Chołodecki J. *Lwów w czasie wojen Napoleona wielkiego w latach 1809–1814*. – S. 18–19.

Доволі суттєве коливання кількості євреїв у Львові в першій половині XIX ст., яке простежено за матеріалами австрійських ревізій, було зумовлене такими факторами. По-перше, у цей період кількість євреїв у Львові могла доволі швидко зменшитися чи збільшитися на декілька тисяч осіб у відповідь на погіршення або поліпшення політичної й економічної ситуації в Галичині та сусідніх з нею регіонах. Із погіршенням ситуації вони мігрували в інші краї Австрії або ж за межі монархії, із поліпшенням – процес відбувався у зворотному напрямі. Наприклад, у роки правління австрійської імператриці Марії-Терезії зросло оподаткування євреїв та було введено деякі економічні обмеження в разі вступу євреїв у шлюб. Тому частина галицьких євреїв переселилася в Угорщину та на північ – на передані Росії після чергового поділу Речі Посполитої литовські землі між Бугом і Наревом¹. На початку XIX ст., в роки наполеонівських війн, чимало євреїв емігрувало на захід, маючи надію за допомогою традиційних занять – торгівлі, лихварства та посередництва – поліпшити своє фінансове становище. Та водночас у першій половині XIX ст. в Галичину постійно прибували єврейські переселенці із підвладних Росії земель, у тому числі й українських, оскільки в Російській імперії ставлення влади до євреїв було гіршим, ніж в Австрії. Адже наприкінці XVIII ст. у Росії почала формуватися так звана смуга єврейської осілості. У губерніях, розміщених поза цією смугою, євреям було заборонено поселятися. Навіть для тимчасового виїзду за межі смуги євреї повинні були отримати дозвіл поліції. Час від часу євреїв у Росії із різних причин виселяли із окремих місцевостей та населених пунктів. Зокрема, на початку XIX ст. за клопотанням магістрату виселено євреїв із Києва². Головно завдяки мігрантам з Російської імперії загальна кількість єврейського населення Галичини доволі швидко збільшувалася.

¹ Шиппер И. *Разселение евреевъ въ Польшѣ и Литвѣ*. – С. 131.

² Хонигсман Я. С., Найман А. Я. *Евреи Украины*. – Ч. 1. – С. 103–105.

По-друге, частина єврейського населення, з огляду на непевність соціального становища ухилялася від обліку. Тому кількість євреїв у цей період значно залежала від того, як добре була організована ревзія.

По-третє, у різних джерелах наводили статистичні матеріали для різних категорій населення міста. Загалом у XIX ст. в австрійській статистиці, для обчислення кількості жителів використовували всі три статистичні категорії населення: юридичне, постійне, наявне. Крім того, у різних джерелах могли наводити відомості або лише про цивільне населення Львова, або про цивільне разом з військом. Нарешті, інколи трапляються статистичні матеріали тільки про австрійських підданих, а інколи – разом з іноземцями, що мешкали у місті. Тому кількість жителів Львова, залежно від того, яке населення облікували, могла коливатися у межах 20 %, відповідно й в етнічному складі населення питома вага різних етнічних груп змінювалася на декілька відсотків.

Австрійські ревзії останньої чверті XVIII – першої половині XIX ст. мають декілька суттєвих вад, що ускладнюють використання їх для вивчення міжетнічних відносин у Львові та регіоні. По-перше, ревзії тривалий період проводили без чіткої періодичності. По-друге, не всі матеріали ревзій оприлюднювали. Частина з них не збереглася до нашого часу. Нарешті, вище вже зазначено, що певну плутанину в аналіз етнічного складу населення вносило використання під час статистичного обліку різних категорій населення.

Визначити етнічне походження мешканців Львова в австрійський період можна насамперед за критерієм віровизнання. Однак у першій половині XIX ст. найчастіше за цим критерієм виділяли тільки християнське (без розподілу на греко-католиків, римо-католиків, православних) та іудейське населення. Детальніші відомості про віровизнання мешканців Львова за результатами ревзій населення опубліковані у працях І. Ходиніцького, М. Веселовського, а також у “Короткому збірнику статистичних відомостей про Львів”, який вийшов німецькою мовою у 1851 р.

Таблиця 9
Віровизнання населення Львова у другій чверті XIX ст.

Роки	Усе населення, осіб	У тому числі					
		римо-католики		греко-католики		іудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1820	46 338	27 273	58,9	1 680	3,6	17 502	37,8
1840	62 901	30 686	48,8	4 511	7,2	25 530	40,6
1850/1	59 297	33 224	56,0	4 090	6,9	21 357	36,0

Примітка. Складено за: Chodyncki I. *Historia stołeczno Królestw Galicyi i Lodomeryi Miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów teraźniejszych*. – S. 461; Wiesiolowski W. *Rys statystyczno-geograficzny Galicji Austriackiej, 1841*. – Poznań, 1842. – S. 75–76; *Kurzgefasste Zusammenstellung Statistischer Daten über die Konigl. Hauptstadt Lemberg, in Kronalande Galizien*. – Lemberg, 1851. – P. 11.

Для 1820 р. категорія населення, віровизнання якої навів І. Ходиніцький, не відома. У 1848 р. М. Веселовський, швидше за все, навів відомості про наявне цивільне населення Львова. А під час ревізії 1850–1851 рр. визначали віровизнання юридичного населення міста, тобто тієї частини жителів, яка, відповідно до чинних правових положень, належала до міської гміни, а саме: народжених у місті, одружених з тими, хто належав до міської гміни, тих хто отримав право належності до гміни за певну плату тощо, і, крім того, мала австрійське підданство. За результатами ревізії 1850–1851 рр. юридичного населення у Львові (59 297 осіб) було на 13,3 % менше, ніж цивільного (68 325 осіб). Оскільки вихідці з інших гмін у 50-х роках XIX ст. становили четверту частину греко-католиків Львова¹, то кількість українців у складі наявного цивільного населення міста у 1850–1851 рр. орієнтовно становила 6,0–6,5 тис. осіб, а частка – близько 9 % від загалу.

У наведених вище статистичних матеріалах про етнічний склад населення міста у першій половині XIX ст. за критерієм віровизнання привертає увагу дуже мала кількість та питома вага українців. У середині XIX ст. у Львові їх виявилось менш ніж 5 тис. (близько 7 % від загалу), а у першій чверті – взагалі близько 2 тис. (3,6 %). Це менше, ніж було корінного населення у місті ще на початку XVII ст., тобто на 200 років раніше. Якщо ще врахувати, що в першій половині XIX ст. абсолютна більшість українців Львова розмовляла по-польськи (адже навіть 1880 р., коли вже декілька десятиліть тривав доволі інтенсивний притік до міста українців з сільської місцевості, розмовною мовою українську визнала тільки третина львів'ян-греко-католиків), то стає зрозумілим, що місто Лева тоді було майже зовсім чужим для Галичини, для українського населення цього краю.

Окрім австрійських ревізій, ще одним джерелом вивчення етнічного складу населення Галичини в XIX ст. є церковні шематизми – списки прихожан різних релігійних конфесій². Перший римо-католицький шематизм з відомостями про кількість прихожан з'явився 1817 р., а перший греко-католицький – 1832 р.

За матеріалами греко-католицьких шематизмів кількість українців у Львові в першій половині XIX ст. була суттєво вищою, ніж за результатами конскрипцій. Наприклад, у 1832 р. греко-католицькі церкви Львова мали близько 7,5 тис. прихожан. Найбільше вірних греко-католиків налічувалося при Ставропігійській Успенській церкві – 3 526 осіб. На Жовківській дільниці мешкало 1 657 греко-католиків, при Катедральному соборі св. Юра – 1 404 осіб, на Броденській (при церкві св. Петра і Павла, згодом дільницю було

¹ За матеріалами перепису 1857 р. у складі вихідців з інших гмін, які мешкали у Львові, але юридично не вважалися львів'янами, українці становили 25,2 % (див. розділ 4).

² *Schematismus Archidioecesis Leopoliensis ritus latini.* – Leopoli, 1814–1939. – 1814–1839 (*Schematismus universi cleri saecularis Archidioecesis Leopolitanae ritus latini.* – 1814–1830; *Catalogis cleri Archidioecesis Leopolitanae ritus latini.* – 1891–1913; *Elenchus cleri saecularis ac regularis Archidioecesis.* – 1916–1925; *Schematismus Archidioecesis Leopoliensis.* – 1916–1939); *Schematismus universi cleri Graeco-catholicae Dioeceseos Leopoliensis pro anno Domini...* – Leopoli, 1832–1939.

перейменовано на Личаківську) – 670 осіб (табл. 10). До вірних львівських греко-католицьких церков зачисляли і греко-католицьке населення приміських гмін, у яких не було окремих парафій. Наприклад, до церкви св. Миколи на Жовківському передмісті належали греко-католики Клепарова та Замарстинова, населених пунктів, які ввійшли в адміністративні межі Львова тільки в 20-х роках XX ст. Загалом до середини XIX ст. греко-католицькі шематизми засвідчували помітно більшу кількість греко-католиків у місті, ніж матеріали австрійської статистики. Однак згодом кількість греко-католиків за відомостями шематизмів могла бути навіть меншою, ніж за матеріалами переписів, оскільки шематизми не враховували частини українського населення Львова, яке у другій половині сторіччя доволі активно мігрувало до столиці Галичини з різних місцевостей.

Таблиця 10

Кількість греко-католиків у Львові в XIX ст.
(за матеріалами шематизмів)

Дільниця	Роки					
	1832	1841	1850	1860	1872	1880
Катедр. собор св. Юра	1 404	1 714	2 503	3 320	4 058	4 245
Успенська церква	3 526	3 670	4 050	4 472	4 806	4 967
Жовківське передмістя	1 657	1 550	1 756	1 025	1 470	1 953
Личаківське передмістя	670	1 185	1 615	1 400	1 056	2 176
Інші місця	283	...	...	...	598	598
Разом	7 540	8 119	9 924	10 217	11 988	13 939

Примітка. Складено за: *Schematismus universi cleri Graeco-catholicae Dioeceseos Leopoliensis pro anno Domini...* – Leopoli, 1832. – Р. 20–21; 1841. – Р. 16–17; 1850. – Р. 18–19; 1860. – Р. 17; 1872. – Р. 55; 1880. – Р. 56.

За матеріалами австрійської конскрипції 1850–1851 рр. у складі населення Львова, окрім представників трьох головних віровизнань, налічувалося також близько 540 протестантів, тобто 1 % від загалу мешканців міста¹. Протестантами у Львові були здебільшого німці, головню вищі службовці державних установ, офіцери австрійської армії та члени їхніх сімей. Загальна кількість німецького населення у місті, попри те, що Львів уже понад півсторіччя перебував у складі Австрії, була незначною, утримуючись у межах, мінімально потрібних для того, щоб підтримати австрійську владу в регіоні. Львів для Австрії залишався своєрідною екзотикою, куди цікаво було поїхати подивитися, але у якому зовсім не виникало бажання жити постійно.

На початку австрійського панування доволі важливою подією в суспільному житті регіону стала німецька сільська колонізація, яку запровадила нова влада для того, щоб пожвавити у Галичині розвиток сільського госпо-

¹ *Kurzgefasste Zusammenstellung Statistischer Daten über die Konigl. Hauptstadt Lemberg, in Kronlande Galizien.* – Lemberg, 1851. – Р. 11.

дарства. Німецькі сільські колоністи утворювали здебільшого невеликі села та присілки. У Східній Галичині 1808 р. було 104 німецькі сільські колонії (в тому числі 10 у Буковині, що в цей час адміністративно належала до Галичини), у яких мешкало до 14 тис. німців-протестантів та католиків. У Львівському окрузі було 18 колоній – найбільше з усіх округів. Майже всі німецькі поселення в околицях Львова виникли у 80-х роках XVIII ст.: Брунendorф, Бургталь, Вайнберген, Дорнфельд, Ебенау, Кальтвассер, Лінденфельд, Отенгаузен, Райхенбах, Розенбург, Ротенген, Ліенталь, деякі інші. Німецькі сільські колонії у Галичині проіснували до 40-х років XX ст.¹

Німецька сільська колонізація сприяла зростанню ступеня деукраїнізації околиць Львова. А деукраїнізація сільської місцевості навколо Львова певною мірою сприяла деукраїнізації самого міста. Адже, починаючи з другої половини XIX ст., Львівський сільський повіт став одним із головних джерел поповнення населення столиці галицького краю.

Цікаво, що австрійська влада деякий період підтримувала переселення у Львів та інші міста Галичини німців-ремісників. Наприклад, у 1782 р. губернаторським універсалом їм було надано низку пільг. У першій половині XIX ст. німці у списках деяких львівських цехів налічували до половини усіх ремісників, а іноді й більше². Крім німців траплялися також чехи. Однак загалом роль ремісників іноземного, негалицького, походження в економіці Львова у цей період не була особливо значною.

У населенні Львова останньої чверті XVIII–першої половини XIX ст., як і в попередні сторіччя, доволі чітко простежувалося певне накладання етнічної та соціальної структури. В дечому в цей період воно було навіть виразнішим, ніж у XVII–XVIII ст. Наприклад, німці, які знову з'явилися у складі населення Львова, були головно “урядниками”, тобто чиновниками. Серед поляків найбільше було ремісників, а ще робітників на мануфактурах. Польського етнічного походження була також шляхта (774 особи у 1810 р.³), римо-католицьке духовенство та монахи (близько 200–300 осіб у 14 костельох та 7 монастирях), працівники освітніх закладів, частина чиновництва. Українці – прислуга, деяка частина робітничого населення, греко-католицьке духовенство та монахи, невелика кількість осіб у галузі освіти. Євреї домінували у галузі дрібної та середньої торгівлі. Зокрема, у 1827 р. серед львівських купців був 151 єврей і тільки 41 християнин⁴. У 1823 р. із 299 роздрібних торгових закладів Львова євреям належало 234, із 294 малих торгових точок – 274. Однак із 85 трактирів

¹ Див.: Драк М. *Німецьке населення Східної Галичини: розселення та зміни кількісного складу (1772–1857)* // Німецькі поселення в Галичині. Історія – Архітектура – Культура. Матеріали. Доповіді та повідомлення. – Львів, 1994. – С. 57–62; Штойко П. *Географія німецьких колоній у Галичині кінця XVIII – початку XX ст.* // Там само. – С. 68–74.

² Кісь Я. П. *Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.)*. – С. 61–62.

³ Chodyncki I. *Historia stołecznego Królestw Galicyi i Lodomeryi Miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów teraźniejszych*. – S. 461.

⁴ Ibidem. – S. 462.

єврейськими були тільки 47, а із 391 корчми – лише 103 ¹. У цій галузі євреї не мали переваги, оскільки коло відвідувачів трактирів формувалося здебільшого за етнічною ознакою. Євреї становили також до третини ремісничого населення Львова, а в окремих професіях (кушнірі, золотарі) їх була більшість.

Період від переходу Галичини до складу Австрії 1772 р. і до середини XIX ст. – це був дуже своєрідний етап в етнічній історії міста. Попри те, що частка українців у складі населення міста була чи не найнижчою з часу його заснування, саме тоді з'явилися важливі передумови для докорінної зміни суспільної ролі українців у Львові та ролі міста в житті українського етносу. Львів з центру одного із великої кількості воєводств Польщі перетворився на столицю коронного краю багатонаціональної монархії. Якщо порівняти з польськими воєводствами, то провінції Австрії, незважаючи на невідповідність їхніх меж етнічним кордонам, мали суттєво вищий політико-адміністративний статус. Адже система адміністративного устрою Австрійської монархії ґрунтувалася на принципово інших, більш передових суспільних засадах. Підвищення суспільної ролі Львова, перетворення його із торгово-ремісничого центру, яким було місто у XIV–XVIII ст., у насамперед великий адміністративний центр багатонаціональної держави, а також культурно-освітній і науковий центр українців, поляків та євреїв, суттєво вплинуло на етнічні процеси. Зокрема, в середовищі ще нечисленного українського населення Львова почали виникати умови для формування в процесі залучення українців до участі в різноманітних суспільних установах, закладах і організаціях, повноцінної структурованої української національної еліти: політичної, економічної, культурно-освітньої, наукової. Зміна функціонального типу пришвидшила суспільний розвиток етнічних груп населення міста, сприяла виникненню на національному ґрунті громадських організацій, а згодом і політичних партій, формуванню національних політичних традицій, зростанню загального рівня національної самосвідомості населення Львова та всієї Галичини. Однак усі ці суспільні здобутки українці Львова отримали вже у другій половині XIX – на початку XX ст.

¹ Blumenbach W. C. W. *Neusten Gemälde der österreichischen Monarchie*. – Teil 3. – S. 144–145.

3.2. Друга половина XIX ст.–1918 р.

Наприкінці першої половини XIX ст. у багатьох країнах Європи значно загострилася внутрішньополітична ситуація. Так звані недержавні народи, тобто етнічні спільноти, що не мали національних держав, активно виборювали свої соціальні та національні права. Кульмінацією їхньої боротьби стала весна 1848 р., відома в історичній літературі як Весна народів. Австрійська імперія стала одним із головних осередків політичних подій весни 1848 р., адже в її складі були частково або повністю етнічні території понад десяти європейських етнічних спільнот: чехів, словаків, українців, поляків, італійців, угорців, румунів, сербів, хорватів, словенців та ін. Під впливом загальноєвропейських подій в Австрії національні повстання підняли угорці й італійці, посилювався рух за політичну незалежність чехів, хорватів, поляків, розпочалося національне відродження деяких інших слов'янських етнічних спільнот.

У Галичині центром політичних подій 1848 р. був Львів. Насамперед він став осередком боротьби поляків за свої національні права. Зважаючи на те, що більшість населення міста понад 300 років становили поляки, нічого дивного у цьому не було. Крім того, у Львові вагоме підґрунтя для політичної активізації поляків було закладене ще у 30-х роках XIX ст., коли тут діяло декілька таємних польських політичних організацій. Підвищенню рівня національної самосвідомості польського населення міста у період Весни народів суттєво посприяли також учасники польського збройного повстання 1830–1831 рр. у Королівстві Польському, чимало з яких після поразки оселилося у галицькій столиці. Отже, після деякої лібералізації політичного життя поляки першими у Львові створили свою національну організацію – Центральну Раду Народову – та почали формувати загони Національної гвардії. Політичне протистояння у Львові польських організацій та австрійської влади врешті-решт на початку листопада 1848 р. спричинило збройні сутички, в результаті яких польський національний рух у місті було подавлено.

Події 1848 р. у Європі сприяли національному пробудженню українців імперії. Приклад поляків та інших слов'янських етнічних спільнот, що мешкали в Австрії, підштовхнув українців до національного самоусвідомлення та об'єднання у боротьбі за політичні права, зумовив появу низки українських політичних, громадсько-політичних та культурно-освітніх організацій. Найвідомішою з них стала Головна Руска Рада, утворена 2 травня 1848 р. у Львові. Ще одним важливим наслідком подій 1848 р. стала культурно-освітня активізація українців Галичини. Їм вдалося домогтися від австрійського уряду запровадження викладання українською мовою у народних школах, а також викладання української мови як навчальної дисципліни в гімназіях. Крім того, на початку 1849 р. у Львівському університеті, відповідно до указу імператора, було утворено кафедру української мови.

У Галичині 16 квітня 1848 р. в процесі загострення внутрішньополітичного становища дещо раніше, аніж у інших регіонах держави, було скасовано панщину. Та хоча селяни остаточно позбулися прямої залежності від поміщиків, землі вони так і не отримали. За умов аграрного перенаселення краю для сотень тисяч українських селян Галичини єдиним виходом зі скрутного господарського становища став пошук роботи в інших місцях. Вони почали переселятися у міські поселення, в інші регіони держави та емігрувати за кордон.

У 70–80-х роках XIX ст. у Галичині внаслідок переходу місцевого господарства до капіталістичних відносин почався економічний підйом¹. Завдяки швидкому розвитку лісової, будівельної, нафтової галузей промисловості, будівництву залізниць почали відроджуватися деякі галицькі міста. Підвищився рівень урбанізації краю. Передусім розвивалися великі міста, оскільки саме у них розміщували більшість нових промислових підприємств. Наприклад, населення Стрия за 1880–1910 рр. збільшилося на 145,1 %, Дрогобича – на 90,2, Львова – на 87,8, Коломиї – на 84,7, Станіславова – на 78,9 %. Загалом кількість населення 102 адміністративних міст Східної Галичини збільшилася з 694,4 тис. осіб у 1880 р. до 1051,9 тис. у 1910 р., або на 51,5 %. Частка міського населення у краю підвищилася з 18 до 20 %.

Розвиток нафтової та лісової галузей промисловості найвагомніше сприяв демографічному зростанню міст Передкарпаття. Завдяки нафтовій галузі за короткий період із сільських поселень перетворилися у доволі великі міста Борислав і Тустановичі. Суттєво збільшилася кількість мешканців Дрогобича. Лісова галузь зумовила швидкий демографічний розвиток Турки, Скольного, Стрия, Самбора. Видобуток нафти та вирубування лісу привели до появи в містах Передкарпаття низки підприємств, які виробляли устаткування для цих галузей.

Ще одним фактором, що суттєво вплинув на зростання багатьох міст, став швидкий розвиток транспортної галузі, зокрема будівництво залізниць. Вплив цього фактора, підсилений фактором прикордонного положення, зумовив швидке збільшення кількості мешканців Рави-Руської, Сокаля, Підволочиська, деяких інших міст. Суттєво він вплинув також на економічне зростання розміщених у центральній частині краю Станіславова, Стрия, Ходорова.

Однак загалом розвиток економіки та, відповідно, урбанізація населення Галичини відбувалися вельми нерівномірно. Поряд з регіонами, у яких міста розвивалися швидко, були місцевості, у яких кількість міського населення майже не збільшувалася, а в багатьох містах навіть зменшувалася. Найповільніше розвивалися міста східних повітів краю (територія сучасної Тернопільської області). Суттєво затримувався розвиток більшості міст,

¹ Див.: Ковальчак Г. І. *Розвиток капіталістичної промисловості в Східній Галичині у 70–80-х роках XIX ст.* // 3 історії західноукраїнських земель. – Вип. 3. – Львів, 1958. – С. 3–22; Ковальчак Г. І. *Розвиток фабрично-заводської промисловості в Східній Галичині в кінці XIX – на початку XX ст.* // 3 історії західноукраїнських земель. – Вип. 5. – Львів, 1960. – С. 57–74.

розміщених в 50–60-кілометровій зоні довкола Львова. Третій депресивний район був у Передкарпатті, між Стриєм і Станіславовом. Сюди належали міста Богородчани, Болехів, Долина, Калуш, Рожнятів. Усього в 1880–1910 рр. кількість населення зменшилася в 14 містах Галичини. Серед них були такі порівняно великі міські поселення, як Заліщики, Підгайці, Броди. Місто Броди у середині XIX ст. за кількістю населення поступалося тільки Львову, а 1910 р. вже перемістилося на десяте місце.

Про суперечливість економічного розвитку краю та процесу урбанізації населення Галичини у цей період свідчить також і те, що більшість міських поселень тільки на початку XX ст. випередили сільську місцевість за темпами збільшення кількості населення, а доти за цим показником йому поступалися (табл. 11).

Таблиця 11

Приріст населення Галичини за 1881–1910 рр., %

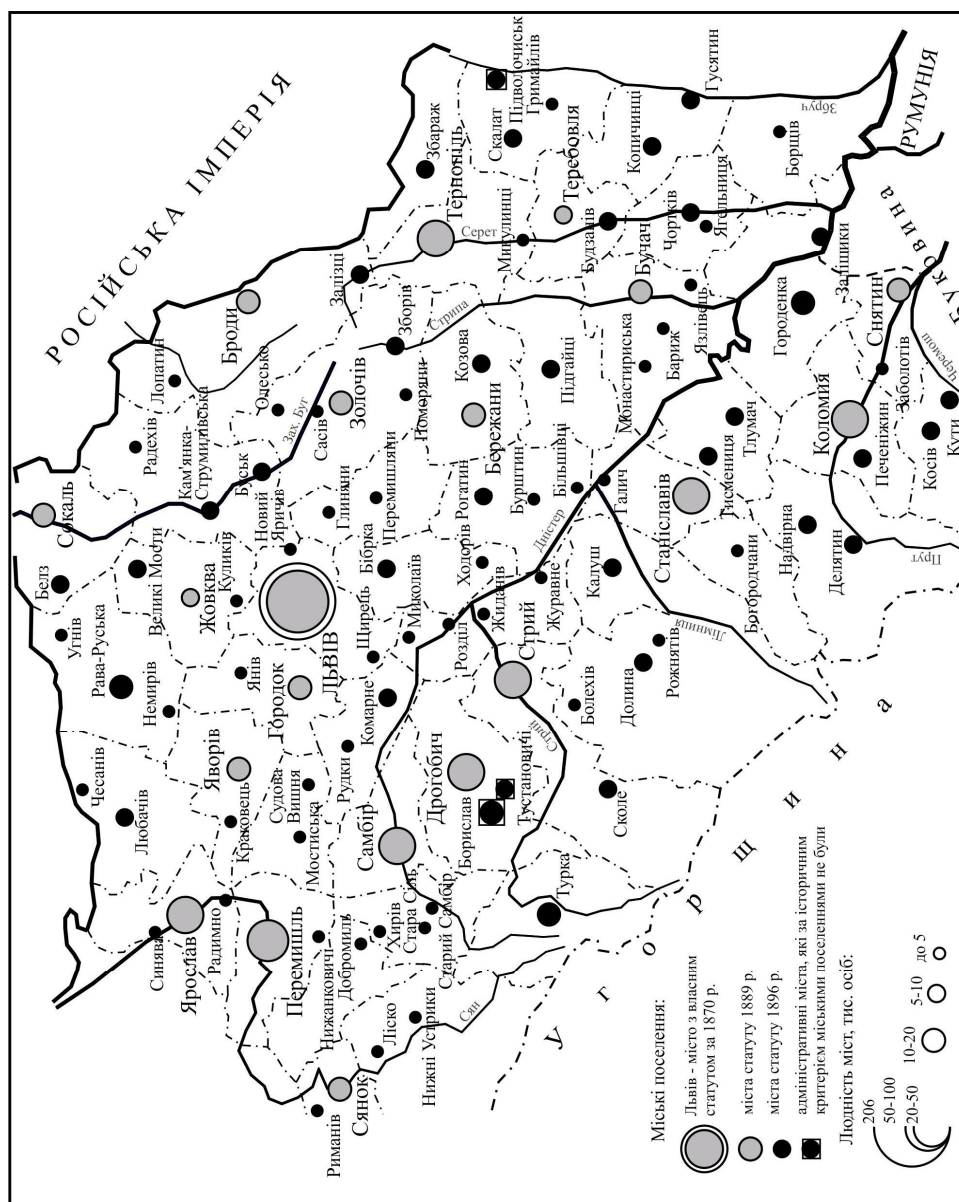
Роки	Усе населення	У тому числі			
		міське			сільське
		Львів	19 міст статуту 1889 р.	82 міста статуту 1896 р.	
1881–1890	12,0	16,6	16,0	10,7	11,7
1891–1900	11,7	25,0	17,8	7,3	11,2
1901–1910	10,7	28,9	19,2	10,3	8,5
1881–1910	38,6	87,8	62,8	30,9	35,9

Примітка. Наведено за: Weinfeld I. *Ludność miejska Galicyi i jej skład wyznaniowy (1881–1910)* // *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych*. – Т. 24. – З. 2. – 1912. – С. 5.

В останній чверті XIX ст. у Галичині відбулися докорінні зміни в системі міських поселень. Належність того чи іншого населеного пункту до категорії міського поселення була вирішена на законодавчому рівні шляхом введення в дію двох законів про міське управління: від 13 березня 1889 р. та від 8 липня 1896 р.¹ За ними приблизно половина із давніх історичних міських населених пунктів для організації самоуправління отримали спеціальні статuti. Відтоді і до 30-х років XX ст. у Галичині було дві системи міських поселень: історична, основа якої – давні, проте вже давно не чинні міські привілеї, які надавав колись король тому чи іншому поселенню (рис. 1), та фактична, основа якої – реальне самоврядування населених пунктів (рис. 2).

У Східній Галичині 1889 р. статuti міст офіційно отримали 19 найважливіших населених пунктів краю: Бережани, Броди, Бучач, Городок, Дрогобич, Жовква, Золочів, Коломия, Перемишль, Самбір, Снятин, Сокаль, Станіславів, Стрий, Сянок, Тереховля, Тернопіль, Яворів, Ярослав. У 1896 р. міські статuti

¹ Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином украинском советском социалистическом государстве. – С. 109.

(дещо відмінні від статутів 1889 р.) було надано ще 82 населеним пунктам краю. Отже, якщо додати Львів, який ще з 1870 р. користувався власним статутом, то наприкінці XIX ст. загальна кількість міських поселень у Східній Галичині (без етнічно польського Березівського повіту¹) становила 102. За винятком Борислава, Підволочиська й Тустановичів, усі ці населені пункти вважали містами чи містечками і за історичним критерієм, тобто свого часу вони отримали магдебурзьке право. Із 102 міських поселень чотири – Радимно, Риманів, Синява, Ярослав – були на польській етнічній території.

У другій половині XIX ст. в Австрії остаточно впорядковано систему статистичного обліку населення. На зміну недосконалим зі статистичного погляду ревізіям прийшли науково організовані переписи населення. Перший перепис населення відбувся 1857 р. А всього на території Галичини австрійська влада провела шість переписів: у 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 та 1910 роках. Від перепису населення 1880 р. переписи відбувалися періодично один раз за десять років, причому в методиці їх проведення не було особливих змін, а отже, зіставлення їхніх матеріалів з наукового погляду є цілком коректним.

Головним критерієм, на підставі якого можна було б визначити етнічний склад населення, як і під час ревізій, залишилося його віровизнання. За результатами перепису 1857 р. (як і під час ревізії 1850–1851 рр.) визначали також національність населення, однак не за первинними матеріалами, а після їхнього статистичного опрацювання у Віденській імператорській дирекції адміністративної статистики (на чолі з К. Чернігом)².

З 1880 р., крім віровизнання, реєстрували ще й рідну мову мешканців краю. Однак цей критерій у переписних листах не був чітко окресленим і насправді реєстрував розмовну мову населення. Крім того, за критерієм мови неможливо визначити кількість євреїв, оскільки мови, яка б ідентифікувала цю етнічну групу (іврит чи їдиш), у переписних листах не було. Тому євреї зазначали мову інших етнічних груп, що жили в Галичині, найчастіше польську, рідше німецьку та українську. Отже, брати мовний критерій за основу наукового вивчення етнічного складу населення не доцільно. Однак порівняння критерію віровизнання та критерію мови дає змогу дослідити мовну ситуацію в Галичині, зокрема етнолінгвістичні процеси.

Австрійські переписи населення, як і пізніші польські, суттєво применшували кількість українців у Галичині. Свого часу про проблему достовірності австрійських (та міжвоєнних польських) переписів населення щодо визначення етнічного складу жителів краю неодноразово зазначали відомі

¹ У Березівському повіті, за матеріалами В. Кубійовича, напередодні Другої світової війни на українській етнічній території було тільки вісім сільських поселень. Див.: Кубійович В. *Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини*. – Весбаден, 1983. – С. 3.

² Кабузан Н. В. *О важнейших статистических и картографических источниках для изучения этнического состава населения западно-украинского региона в XIX – 30-х годах XX в. // Проблемы исторической географии России*. – 1983. – Вып. 4. – С. 169.

українські науковці В. Барвінський, М. Кордуба, В. Кубійович, С. Рудницький, В. Садовський¹. Особливо детально її досліджували В. Охримович та С. Дністрянський².

Фальсифікації первинних матеріалів австрійських переписів населення сприяли одразу декілька факторів. По-перше, необ'єктивність, упередженість щодо українців тих людей та урядових служб, які безпосередньо займалися організацією та проведенням переписів. Фальсифікацію матеріалів зумовлювало також те, що тільки у великих містах переписні листки заповнювало безпосередньо населення, а в абсолютній більшості населених пунктів це робили так звані конскрипційні урядові комісари. У Галичині їхнє призначення було важливим політичним питанням. Крім того, під час проведення переписів головною статистичною одиницею була не людина, а житловий будинок, що створювало додаткові можливості для зловживань³. Особливо значними були зловживання в разі визначення розмовної мови населення великих міст: *“всю службу, всяких помічників, а навіть тих, що тільки ночують в чужім помешканні, польські господарі дотичного помешкання записують безоглядно до поляків, хоча вони є русини і говорять по-руськи”*, – писав щодо цього С. Дністрянський⁴.

З усіх австрійських переписів населення найменш достовірними є переписи 1880 р. і, особливо, 1910 р. Тому не дивно, що, скажімо, за 1900–1910 рр. частка поляків у складі населення Галичини значно збільшилася, а частка українців зменшилася.

Фальсифікації первинних матеріалів австрійських переписів населення є ще однією з підстав, щоб використовувати для визначення етнічного складу населення віровизнання, а не мову. Перший критерій був зрозумілішим населенню та політично менш важливим, тому, відповідно, менше сфальсифікованим. Однак варто зазначити, що й у разі визначення віровизнання жителів Галичини, фальсифікація матеріалів переписів також траплялася дуже часто.

¹ Див.: Барвінський В. *Досліди з поля статистики*. – Львів, 1882; Кордуба М. *Територія і населення України*. – Відень, 1917; Кубійович В. *Наукові праці* / За ред. О. Шаблія. – Т. 1. – Париж–Львів, 1996; Рудницький С. *Чому ми хочемо самостійної України* / Упор., передмова О. І. Шаблія. – Львів, 1994; Садовський В. *Людність західно-українських земель по польському перепису 30 вересня 1921 року* // *Студії з поля суспільних наук і статистики* / За ред. М. Кордуби. – Т. 4. – З. 1. – Львів, 1927, інші праці.

² Охримович В. *З поля національної статистики Галичини* // *Студії з поля суспільних наук і статистики* / За ред. М. Грушевського. – Т. 1. – Львів, 1909. – С. 65–160; Охримович В. *Русини-латинники*. – Львів, 1912; Охримович В. *Фактичні і фальшиві страти Русинів в демографічній білянці Галичини за 10-літє 1900–1910. Статистична розвідка*. – Львів, 1912; Дністрянський С. *Національна статистика* // *Студії з поля суспільних наук і статистики* / За ред. М. Грушевського. – Т. 1. – Львів, 1909 – С. 17–64, Т. 2. – Львів, 1910. – С. 27–67; Дністрянський С. *Спис населення по великих містах*. – Львів, 1910.

³ Дністрянський С. *Національна статистика*. – С. 25.

⁴ Дністрянський С. *Спис населення по великих містах*. – С. 9.

Матеріали переписів найповніше оприлюднювали в офіційних австрійських статистичних виданнях німецькою мовою. Найважливіші статистичні відомості передруковували у Львові польською мовою в місцевих статистичних виданнях Крайового статистичного бюро, яке діяло з 1873 р. Наприклад, розпочинаючи з перепису 1880 р., матеріали австрійських переписів доволі повно публікували в таких виданнях, як “*Rocznik (згодом – Podręcznik) Statystyki Galicyi*”, “*Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego*” (обидва за редакцією Т. Рутовського) та “*Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych*” (за редакцією Т. Пілата)¹. Українською мовою статистичні матеріали оприлюднювали тільки іноді, здебільшого в етнодемографічних дослідженнях українських науковців австрійського періоду.

Дуже багато статистичної інформації для вивчення етнічних відносин у Львові в другій половині XIX–першій третині XX ст. містить довідник “*Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*”, який також видавало Крайове статистичне бюро. “*Wiadomości...*” виходили раз на декілька років у період з 1874 по 1939 р.² Усього вийшло 17 томів. Перші томи здебільшого вміщували загальні відомості про кількість населення Львова, його статеву та вікову структуру, віровизнання за матеріалами австрійських переписів населення. У довіднику наводили також короткий аналіз статистичних матеріалів. З кожним наступним томом інформативність довідника зростала. До перелічених вище матеріалів поступово додавали нові відомості про мешканців міста. Причому укладачі публікували не тільки результати переписів, а й матеріали поточної статистики населення міста, а також відомості про різні сфери господарського життя Львова: економіку, освіту, культуру, житлово-комунальне господарство та ін. Етнічна статистика довідника охоплювала такі матеріали: релігійний склад та розмовна мова населення Львова загалом та в розрізі окремих дільниць, шлюбний стан мешканців міста різного віровизнання, народжуваність та смертність (у тому числі дитяча). До цих матеріалів згодом було додано відомості про зміну віровизнання, статево-вікову структуру та рівень освіти мешканців міста різного віровизнання.

У другій половині XIX–на початку XX ст. у складі населення Східної Галичини питома вага українського населення далі знижувалася. Однак темпи деукраїнізації краю, якщо порівняти з першою половиною XIX ст., дещо сповільнилися: за 1857–1910 рр. частка українців зменшилася з 66,4 до 62,5 %, тобто на 3,9 процентних пункти (табл. 12), тоді як за 1785–1857 рр. цей показник становив приблизно 5–6 процентних пунктів.

¹ *Rocznik Statystyki Galicyi*. – Rok I–IV. – Lwów, 1886–1898; *Podręcznik Statystyki Galicyi*. – Rok V–IX. – Lwów, 1898–1913; *Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego*. – Z. 1–14. – Lwów, 1878–1912; *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych wydane przez Krajowe biuro statystyczne pod redakcją T. Pilata*. – R. 1–8; T. 9–25. – Lwów, 1874–1918.

² *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*. – R. 1–17. – Lwów, 1892–1939.

Таблиця 12

Віровизнання населення Східної Галичини *
у другій половині XIX – на початку XX ст.

Роки	Усе на- селення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1857 **	3 028 707	2 014 931	66,53	649 231	21,44	340 819	11,25
1869 ***	3 387 575	2 230 121	65,83	702 158	20,73	424 684	12,54
1880	3 773 381	2 420 908	64,16	802 918	21,27	512 356	13,58
1890	4 235 041	2 697 156	63,69	914 786	21,60	584 761	13,81
1900	4 735 477	3 005 916	63,48	1 074 353	22,69	613 764	12,96
1910	5 253 412	3 280 699	62,45	1 285 926	24,48	653 391	12,44

Примітки: Складено за: Zamorski K. *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857–1910.* – Kraków–Warszawa, 1989. – S. 72–73 (результати перепису 1857 р.); Rapacki W. *Ludność Galicji.* – Lwów, 1874. – S. 47–49 (1869); *Rocznik Statystyki Galicji.* – R. 1. – Lwów, 1886. – S. 17–18 (1880); Pilat T. *Najważniejsze wyniki spisu ludności z 31 grudnia 1890* // *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych.* – Z. 1. – Lwów, 1892 – S. 14–15 (1890); Макаруч С. А. *Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма.* – Львов, 1983. – С. 36 (1900, 1910).

* Тут і далі відомості про населення Східної Галичини наведено без урахування Березівського повіту, який майже повністю був на польській етнічній території.

** Греко-католики разом з вірмено-католиками, яких налічувалося понад 2 тис. осіб.

*** За 1857–1869 рр. частка римо-католиків зменшилася тому, що 1867 р., після адміністративної реформи, до Західної Галичини відійшла частина польської етнічної території, яка 1857 р. перебувала в складі округів, що статистично належали до Східної Галичини.

Сповільненню темпів деукраїнізації сприяли принаймні два головні фактори. По-перше, поступово підвищувався рівень національної самосвідомості українського населення Галичини. Завдяки цьому стало значно менше, якщо порівняти з першою половиною XIX ст., випадків зміни віровизнання з греко-католицької на римо-католицьку віру. По-друге, припинилося переселення у міста регіону єврейського населення, й почався протилежний процес – міграція євреїв за межі Галичини.

Як відомо, в результаті історичних особливостей розвитку міських поселень Галичини у XIX ст. саме представники єврейської етнічної спільноти переважали у складі їхнього населення. Зокрема, за матеріалами перепису 1869 р. євреї становили більшість населення в 35 (!) із 47 повітових міст Східної Галичини, причому в 22 містах вони становили понад 50 % населення. У містах східних повітів, до яких у першій половині XIX ст. масово переселялися євреї з Росії, їхня питома вага сягала 60–80 %: у Бродах – 81 %, Заліщиках – 76, Бучачі – 72, Чорткові – 69, Борщіві – 66 %¹. В 1880 р. євреї становили 44,3 % населення 98 українських міст Східної Галичини, вони були найчисленнішою етнічною групою в 2/3 усіх міст. Менше 30 % населення вони становили тільки в 13 містах, а менше 20 % – тільки в Барижі, Миколаєві та Лопатині.

¹ Rapacki W. *Ludność Galicji.* – Lwów, 1874. – S. 54–56.

Ще в 70-х роках XIX ст. питома вага євреїв у складі населення Галичини підвищувалася. Однак уже тоді з'явилася тенденція до зниження їхньої частки серед населення окремих міських поселень краю. Спочатку цей процес почався у деяких містах здебільшого на сході краю, тобто саме там, де євреїв було найбільше. Далі він швидко охопив майже всі повіти Галичини. Всього за 1880–1910 рр. питома вага євреїв зменшилася в 78 містах краю (76,5 % усіх міських поселень), а в 29 – зменшилася кількість євреїв. У 14 містах Східної Галичини, у яких за цей період зменшилася загальна кількість жителів, саме євреї становили більшість населення. Найбільших втрат зазнало єврейське населення у східних повітах краю. Наприклад, у Бородах кількість євреїв зменшилася на 20,4 %, Заліщиках – на 23, Ягельниці – на 32,1, Поморянах – на 33,7 %. У Тернополі, Ярославі, Жовкві, багатьох менших містах частка євреїв знизилася більш ніж на 10 процентних пунктів.

Чому ж євреї почали покидати Галичину? Річ у тім, що в другій половині XIX ст. у господарстві краю в процесі розвитку капіталістичних відносин суттєво послабилася економічна важливість низки традиційних єврейських занять (дрібна торгівля, шинкарство, деякі види ремесел тощо) й поступово почала зростати роль промисловості. З цієї причини значну частину євреїв було позбавлено звичного заробітку. Однак розвиток промисловості був не достатнім для того, щоб зайняти наявну єврейську робочу силу. Крім того, у промисловості вони зіткнулися із конкуренцією з боку українців, які після відміни кріпацтва почали мігрувати у міста з сільської місцевості. Нарешті, попри те, що в другій половині XIX ст. у Галичині було остаточно ліквідовано соціальні обмеження щодо євреїв, унаслідок історико-політичних та економічних особливостей розвитку регіону чимало професій для них, як і для українців, надалі були малодоступними. Це також сприяло еміграції.

Завдяки цим факторам у другій половині XIX ст. посилювався процес зубожіння єврейського населення. Намагаючись хоч якось поліпшити своє фінансове становище, з малих та середніх міст Галичини євреї переселялися у великі міста, потім – у сусідні регіони, а з 80-х років почалася масова еміграція євреїв у США, Канаду, деякі країни Європи та Латинської Америки. Місце євреїв у містах краю поступово почали займати українці та поляки.

Хоча загальна кількість євреїв-емігрантів була меншою, ніж кількість українських селян, які тоді ж покидали Галичину, сподіваючись за океаном отримати землю і роботу, за питомою вагою мігрантів від усього населення відповідної етнічної групи вони суттєво випереджали українців. За приблизними відомостями у 1881–1910 рр. Східну Галичину покинуло 173 тис. євреїв: понад 13 тис. у 1881–1890 рр., 88 тис. у 1891–1900 рр., майже 72 тис. у 1901–1910 рр.¹ За обчисленнями В. Охримовича, у 1890–1900 рр. еміграція поглинула 72,9 %

¹ Weinfeld I. *Ludność miejska Galicyi i jej skład wyznaniowy (1881–1910)* // *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych*. – T. 24. – Z. 2. – 1912. – S. 14.

природного приросту євреїв Галичини, у 1900–1910 рр. – 58,1 %¹. Питома вага євреїв у складі всього населення зменшилася з 13,8 до 12,4 %, у складі міського населення – з 44,2 до 37,9 % (табл. 13).

Таблиця 13

Віровизнання міського населення Східної Галичини
в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Роки	Усе на-селення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Все міське населення *							
1880	694 376	178 094	25,6	199 188	28,7	307 142	44,2
1890	788 323	203 912	25,9	235 049	29,8	340 887	43,2
1900	898 970	240 477	26,8	287 683	32,0	359 754	40,0
1910	1 051 950	278 958	26,5	363 101	34,5	398 677	37,9
Населення міст, розміщених на українській етнічній території **							
1880	673 531	175 156	26,0	190 501	28,3	298 101	44,3
1890	761 117	198 994	26,1	222 781	29,3	331 097	43,5
1900	866 491	235 570	27,2	271 151	31,3	348 984	40,3
1910	1 016 884	272 994	26,8	345 901	34,0	386 965	38,1

Примітки. Обчислено за: Weinfeld I. *Ludnosc miejska Galicyi i jej sklad wyznaniowy (1881–1910)*. – S. 34–35, 45–52.

* Тобто мешканці населених пунктів, які вважали містами за адміністративним критерієм: Львова, 19 міст статуту 1889 р. та 82 міста статуту 1896 р.

** Тобто без Радимна, Риманова, Синяви та Ярослав.

Оскільки єврейське населення галицької столиці постійно поповнювалося переселенцями з малих міст, то у Львові, як і в деяких інших найбільших містах краю, наслідки еміграції євреїв у динаміці етнічного складу населення не були дуже суттєвими. Адже, скажімо, у Львові в 1880–1910 рр. кількість євреїв зросла на 85 %, а в Перемишлі та Стрию – більш ніж удвічі. Однак кількість українців та поляків у цих містах збільшувалася ще швидше. Тому питома вага євреїв у складі населення найбільш міст хоча не набагато, але також знизилася.

У другій половині XIX–на початку XX ст. у Східній Галичині, незважаючи на деяке сповільнення темпів деукраїнізації краю, надалі доволі швидко зростала питома вага поляків. Насамперед це відбувалося у міських поселеннях. Наприклад, якщо 1880 р. вони становили 28,3 % населення 98 українських міст, то в 1910 р. – уже 34,0 %. Загальна кількість поляків у складі міського населення за 1880–1910 рр. збільшилася на 82 %, тоді як українців – на 56 %, євреїв – на 30 %. Кількість міст Східної Галичини, у яких поляки становили абсолютну більшість населення, зросла з п'яти у 1880 р. до семи у 1910 р. (Бариж, Львів, Самбір, Стара Сіль, Риманів, Тустановичі, Ярослав), а відносно – з 7 до 11

¹ Охримович В. *Фактичні і фальшиві страти Русинів в демографічному білянсі Галичини за 10-літє 1900–1910*. – С. 37–40.

(Бережани, Буськ, Городок, Долина, Збараж, Козова, Перемишль, Радимно, Сянок, Тереховля, Хирів). Найінтенсивніше кількість поляків збільшувалася у тих містах, які розвивалися як промислові центри чи важливі транспортні вузли. Зокрема, за 1880–1910 рр. кількість римо-католиків у Тустановичах збільшилася в дев'ять разів, у Бориславі – у сім разів, Підволочиську, Скольому, Судовій Вишні, Турці – у чотири рази, Делятині, Нижніх Устриках, Стрию, Хирові, Чорткові – у три рази, ще в 16 містах – більш ніж удвічі. Зазначимо, що швидке збільшення кількості поляків у містах Бориславсько-Дрогобицького нафтового басейну передусім було спричинене забороною там приймати греко-католиків на роботу на нафтові промисли (це спонукало їх записуватися римо-католиками). Обмеження у прийомі на роботу греко-католиків діяли також на окремих стратегічно важливих підприємствах інших міст Галичини.

За 1880–1910 рр. частка поляків зросла в 88 зі 102 міст Східної Галичини, і найбільше – у Бориславі (з 7,2 до 39,8 %), Тустановичах (з 20,3 до 63,8 %), Дрогобичі (з 23,5 до 34,3 %), Стрию (з 23,0 до 33,8 %). Всього частка поляків зросла на 10 процентних пунктів і вище в 13 містах. У деяких невеликих містах на заході Галичини (Радимно, Риманів, Чесанів) питома вага поляків знизилася на користь євреїв. Ці міста зростали тільки завдяки природному приросту, а він у поляків був нижчим, ніж у єврейського населення.

Кількість польського населення у складі мешканців української частини провінції збільшувалася насамперед унаслідок переселення поляків із західних повітів провінції, тобто із Малопольщі. Здебільшого до Львова та в інші міста краю переселялися сім'ї чиновників, військових, інтелігенції (вчителі, лікарі). Польський науковець Ф. Моравський підрахував, що вже 1890 р. у Східній Галичині налічувалося 64,1 тис. осіб, місцем народження яких були західні повіти провінції. Вони становили 6,6 % усіх римо-католиків Східної Галичини. Найбільше мігрантів із польських повітів Австро-Угорщини прийняв Львів, західні повіти (Перемиський, Ярославський, Сяноцький) та великі міста в інших повітах. У Львові поляків, які переселилися сюди із Західної Галичини, у 1890 р. мешкало 10,4 тис. (8,2 % від загалу населення міста), у Ярославському повіті – 6,9 тис. (5,9 % від загалу населення району), Перемиському – 7,2 (5,9 %), Сяноцькому – 2,2 (2,4 %), Рогатинському – 2,1 тис. (3,1 %). Ще у 14 повітах Східної Галичини осіло від однієї до двох тисяч римо-католиків із польських етнічних земель у складі Австро-Угорщини. Найбільше переселенців походило із Ланцутського, Ряшівського, Тарнівського, Короснівського, Колбуховського, Ясельського повітів Західної Галичини та з міста Кракова¹. Втім, потрібно зазначити, що в цей період відбувалася також міграція у протилежному напрямі. В 1890 р. у Західній Галичині мешкало майже 27 тис. осіб, які народилися у Східній Галичині.

¹ Morawski F. *Przesiedlanie się ludności w Galicyi Zachodniej do wschodniej na podstawie rękopiśmiennych materiałów, udzielonych przez C.k. centralną komisję statystyczną* // *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych*. – T. 15. – Z. 3. – 1896. – S. 33–67.

Зростанню питомої ваги польського населення у складі міського населення краю сприяла також політика місцевої влади, спрямована здебільшого на залучення кваліфікованої робочої сили із Західної Галичини та інших регіонів Австрії. Водночас мережа місцевих професійно-технічних навчальних закладів розвивалася дуже повільно. Це суттєво вплинуло на структуру зайнятості населення різних етнічних груп. На початку XX ст. в Галичині, за даними В. Охримовича, на кожних 1000 осіб, зайнятих у промисловості, було тільки 180 українців, тоді як поляків – 400, євреїв – 390. Натомість, у сільському господарстві ці показники становили, відповідно, 800, 170 і 20 осіб¹.

Однак, мабуть, найважливішим фактором, який наприкінці XIX–на початку XX ст. сприяв зростанню у Галичині питомої ваги поляків і, відповідно, зниженню питомої ваги українців, була еміграція українського сільського населення у різні країни світу: *“найбільшу шкоду в посліднім десятиліттю (1900–1910 рр. – Р. Л.) заподіяла нам фактично еміграція – розуміє ся, еміграція переселенча, і то не лише шкоду демографічну, що до числа людности, але ще більше шкоду національну що до якости нашої людности, боже відома річ, що найбільше емігрують одиниці дорослі і здорові, одиниці найспосібніші, найрухливіші, найенергійніші”*². Передусім з причини еміграції суттєво сповільнилися темпи збільшення кількості українського населення в регіоні. А у складі сільського населення Галичини зменшилася частка українців (табл. 14).

Таблиця 14

Віровизнання сільського населення Східної Галичини
у другій половині XIX – на початку XX ст.

Роки	Усе насе- лення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1880	3 079 005	2 242 814	72,8	603 730	19,6	205 214	6,7
1890	3 446 718	2 493 244	72,3	679 737	19,7	243 874	7,1
1900	3 836 507	2 765 439	72,1	787 070	20,5	254 010	6,6
1910	4 201 462	3 001 741	71,4	922 825	22,0	254 714	6,1

Примітка. Обчислено за: *Rocznik Statystyki Galicyi*. – R. 1. – Lwów, 1886. – S. 17–18; Pilat T. *Najważniejsze wyniki spisu ludności z 31 grudnia 1890*. – S. 14–15; Макаруч С. А. *Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма*. – С. 36; Weinfeld I. *Ludność miejska Galicyi i jej skład wyznaniowy (1881–1910)*. – S. 34–35, 45–52.

Наприкінці XIX–на початку XX ст. на території Галичини були навіть повіти, у яких в окремі міжпереписні періоди міграція селян за кордон та у великі міста інших повітів поглинала весь природний приріст українського населення. Наприклад, за 1900–1910 рр. у Заліщицькому повіті кількість греко-

¹ Охримович В. *Галиция // Украинский народ в его прошлом и настоящем*. – Петроград, 1914. – С. 417.

² Охримович В. *Фактичні і фальшиві втрати Русинів в демографічному білансі Галичини за 10-літє 1900–1910*. – С. 54.

католиків зменшилася на 4,1 %, у Добромільському – на 1,1 %, Городенківському – на 0,5 %. За цей же період кількість греко-католиків у Борщівському повіті збільшилася тільки на 0,04 %, у Сяноцькому – на 1,4, Скалатському – на 1,8, Косівському – на 2,6, Чортківському – на 3,1, Гусятинському – на 3,9 %. Як бачимо, найвагоміше від еміграції постраждали економічно слаборозвинені перенаселені повіти у східній частині регіону та на Передкарпатті.

Всього, за обчисленнями В. Охримовича, зі Східної Галичини у 1890–1900 рр. емігрувало 76 тис. греко-католиків, а у 1900–1910 рр. – 212,2 тис.¹

Попри важливі зміни в сфері суспільних відносин у Галичині, до 70-х років ХХ ст. промисловий розвиток Львова, як і загалом регіону, був дуже повільним². Зокрема, 1856 р. у ньому діяло лише два великі (на яких працювало понад 100 осіб) промислові підприємства, а 1870 р. – тільки п'ять³. За кількістю промислових робітників Львів у цей період значно поступався Бориславу (що тоді навіть не мав ще статусу міста), де інтенсивно розвивалася озокеритова та нафтова галузі промисловості. Однак саме в 60–70-х роках ХІХ ст. суспільне становище Львова у Австрійській монархії зазнало суттєвих змін, які в наступні десятиліття зумовили швидкий розвиток низки галузей промисловості.

Насамперед підвищився політико-адміністративний статус Львова. У 60-х роках ХІХ ст. в Австрії завершився період буржуазних реформ, який розпочався 1848 р. Ще 1860 р. провінції держави, в тому числі й Галичина, отримали обмежену автономію. З 1861 р. у Львові розпочав діяти виборний сейм та його виконавчий орган – Крайове управління. У 1867 р. в державі було прийнято конституцію, і Австрія стала Австро-Угорщиною. Через деякий час у Галичині з'явилися політичні партії, численні громадські організації та товариства українців, поляків і євреїв, діяльність яких зосереджувалася здебільшого у столиці краю. Зростання суспільної ролі Львова сприяло прийняттю 14 жовтня 1870 р. нового статуту міста, за яким рівень його самоуправління підвищився⁴. Відповідно, збільшилася кількість адміністративних структур при магістраті та кількість чиновників у населенні Львова.

У другій половині ХІХ ст. в Галичині розпочалося будівництво залізниць. Львів за короткий період став одним із найбільших в Австро-Угорщині залізничних вузлів. Уже 1861 р. введено в дію залізничну колію Львів–Перемишль. Так через Краків Львів було з'єднано з Віднем, а отже, з Центральною та Західною Європою. У 1866 р. почала діяти залізниця, яка вела через

¹ Охримович В. *Фактичні і фальшиві страти Русинів в демографічному білянсі Галичини за 10-літє 1900–1910*. – С. 39–40.

² Ковальчак Г. І. *Розвиток капіталістичної промисловості в Східній Галичині в перші десятиліття після скасування кріпосного права (1848–1870 рр.)* // *З історії західноукр. земель*. – 1957. – Вип. 2. – С. 108–124.

³ *Історія Львова*. – С. 107–108.

⁴ *Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином украинском советском социалистическом государстве*. – С. 43–44, 57–59, 62–67.

Станіславів та Чернівці до Румунії. Далі збудовано залізницю до Росії (через Броди), в Угорщину (через Стрий) та низку інших. До початку Першої світової війни від Львова залізничні шляхи прямували вже у дев'яти напрямках. У місті діяло п'ять залізничних пасажирських і товарних станцій. Для обслуговування залізничного господарства збудовано декілька доволі великих підприємств, серед яких і залізничні ремонтні майстерні – найбільше промислове підприємство Львова на початку XX ст.

Унаслідок підвищення політико-адміністративної та транспортної ролі Львова в ньому почала збільшуватися кількість населення, розширилася територія міста. Бурхливо розвинулося будівництво (споруджено декілька великих адміністративних будинків), поліграфічна, машинобудівна та харчова галузі промисловості. Все це зумовило розвиток комунального господарства, зокрема, громадського транспорту, телеграфного, а потім телефонного зв'язку, освітлення, водопроводу, каналізації тощо.

На початку XX ст. у Львові, за матеріалами промислового перепису, вже діяло понад 6 тис. ремісничих та промислових підприємств, на яких працювало 22 тис. осіб, що становило до 15 % від загалу населення міста. Однак у 90 % із цих підприємств налічувалося лише декілька працівників. Великих промислових підприємств, на яких працювало понад 100 осіб, було тільки 34. Найбільші підприємства діяли у будівельній, машинобудівній, харчовій, поліграфічній галузях промисловості. Здебільшого ремісничими були швейна, металообробна, деревообробна, шкіряна, текстильна галузі¹.

Населення Львова з 70 тис. осіб у 50-х роках XIX ст. збільшилося до 1914 р. втричі й налічувало понад 212 тис. жителів (табл. 15).

Таблиця 15

Кількість наявного цивільного населення Львова
у другій половині XIX – на початку XX ст.

Рік	Населення, осіб	Рік	Населення, осіб
1850	68 325	1885	111 789
1857	70 384	1890	119 325
1860	73 968	1895	127 317
1865	80 196	1900	149 544
1870	87 128	1905	163 141
1875	96 721	1910	195 796
1880	103 422	1914	212 030

Примітка. Складено за: Hozzowski S. *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914*. – S. 113.

Утім реальні масштаби демографічного розвитку Львова та деяких інших великих міст Галичини були ще вищими. Адже розвиток найбільших міст привів

¹ Мазурок О. С. *Города западно-украинских земель эпохи империализма (социально-экономический аспект)*. – Львов, 1990. – С. 33, 140–141, 143–144, 146.

також до різкого збільшення кількості жителів у приміських гмінах. Приміські гміни Львова наприкінці XIX – на початку XX ст. за приростом населення навіть випередили місто.

У другій половині XIX – на початку XX ст. у динаміці етнічного складу населення Львова загалом збереглися тенденції, які простежувалися у 40-х роках XIX ст. У Львові далі підвищувалася частка українського населення. Суттєво знизилася питома вага євреїв – із близько 40 % у першій половині XIX ст. до 29 % у 1910 р. З 80-х років XIX ст. у місті також почала знижуватися частка польського населення.

Зі статистичних матеріалів цього періоду, які наводять відомості про етнічний склад населення Львова, окремо потрібно виділити офіційні результати перепису 1857 р. за критерієм віровизнання. Річ у тім, що 1857 р. ще визначали віровизнання юридичного населення Львова, тобто тієї частини жителів міста, яка юридично належала до міської гміни. Натомість усі наступні австрійські переписи визначали віровизнання наявного населення. За матеріалами перепису 1857 р. українці становили тільки 7,6 % у складі юридичного населення міста, поляки – 50,4, євреї – 40,6 %. Проте в одному з томів “*Wiadomoscei statystycznych o mieście Lwowie*” наведено відомості про етнічний склад наявного цивільного населення Львова за тим же переписом 1857 р., узяті з приватних записів, без точного зазначення джерела походження. У Львові, відповідно до цих записів, питома вага українців у складі наявного цивільного населення становила 11,3 %, поляків – 51,9, євреїв – 35,1 % (табл. 16).

Таблиця 16

Віровизнання населення Львова у 1857 р.

Категорія населення	Усе населення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Юридичне	55 662	4 209	7,6	28 026	50,4	22 586	40,6
Наявне	70 384	7 920	11,3	36 526	51,9	24 700	35,1

Примітка. Складено за: *Wiadomoscei statystyczne o mieście Lwowie*. – Z. 3. – Lwów, 1894. – S. 58.

Як бачимо, в 1857 р. вихідці з інших гмін, яких юридично не вважали львів'янами, становили майже половину українського населення Львова – 3 771 осіб із 7 920 усіх греко-католиків, або 46,9 %. У поляків цей показник становив 33,3 %, у євреїв – тільки 8,6 %. Загалом же 20,9 %, тобто п'ята частина наявного населення Львова, не належала до міської гміни. Етнічний склад тієї частини населення Львова, яка не належала до міської гміни, тобто здебільшого недавніх мігрантів з інших місцевостей, був таким: 57,7 % становили поляки, 25,2 % українці, 14,3 % євреї. Отже, у середині XIX ст. найінтенсивніше до Львова мігрували поляки та українці. Міграція євреїв була суттєво меншою. Адже австрійська влада в цей період усе ще намагалася адміністративно регулювати кількість євреїв у Львові, зокрема шляхом штучного обмеження

їхньої міграції. Як і колись, існували обмеження на поселення євреїв за межами свого району (гетто), на купівлю євреями нерухомості у Львові. Ці заборони скасовано тільки після прийняття конституції 1867 р.¹

В останній третині XIX ст. міграція українців до Львова поступово збільшувалася. Повільно, однак зростала частка українського населення у складі мешканців міста. Всього за 1869–1910 рр. загальна кількість українців, що жили у Львові, збільшилася на 277,7 %, а їхня частка у складі населення міста – з 14,2 до 17,6 % (табл. 17). За цей же період кількість поляків у місті збільшилася на 218,9 %, євреїв – на 212,6 %. Унаслідок збільшення кількості українського населення Львів поступово ставав найважливішим центром суспільного життя українців не тільки Галичини, а й загалом України. У ньому зосереджувалися важливі українські культурно-освітні та наукові заклади, які постійно притягували українців з провінції, виходила українська преса, формувалася національна інтелігенція, зміцнювалася національна буржуазія.

Таблиця 17

Віровизнання цивільного наявного населення Львова
у другій половині XIX – на початку XX ст.

Роки	Усе на- селення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1857	70 384	7 920	11,3	36 526	51,9	24 700	35,1
1869	87 109	12 406	14,2	46 252	53,1	26 694	30,6
1880	103 422	14 882	14,4	56 130	54,3	29 992	28,1
1890	119 352	18 271	15,3	63 777	53,6	35 092	29,3
1900	149 544	24 778	16,5	78 516	52,5	43 412	29,0
1910	195 796	34 454	17,6	101 267	51,7	56 751	29,0

Примітка. Складено за: *Wiadomosci statystyczne o mieście Lwowie*. – Z. 3. – S. 58; Pazyra S. *Ludność Lwowa w pierwszej ćwierci XX w.* // *Studja z historii społecznej i gospodarczej pośw. prof. Fr. Bujakowi*. – Lwów, 1931. – S. 427.

Однак соціальний статус абсолютної більшості українського населення Львова був дуже низьким. Реальне становище українського населення у місті дуже чітко відображала його соціальна структура. Наприклад, у 1900 р. із 15 159 українців Львова, які мали хоча б яке-небудь заняття, 4 065 осіб (26,8 %) служили у війську, 1 318 (8,7 %) – були прислугою в будинках заможних міщан (“домова служба”), 1 069 (7,1 %) – допоміжний персонал у різних галузях та заробітчани (“доходяча служба”), 609 українців (4,0 %) – службовці (“урядники”), 416 осіб (2,7 %) працювало на залізниці та міському транспорті, 212 (1,4 %) було зайнято на виробництві одягу, 151 особа (1,0 %) – у сфері торгівлі². Серед українців було тільки близько 2000 осіб, які справді могли б

¹ Меламед В. М. *Євреї во Львові*. – С.107–108.

² Крип’якевич І. *Львів. Його минулина і теперішність*. – Львів, 1910. – С. 52.

*“себе вважати незалежними людьми: купців, що мають свої торговлі, самостійних ремісників і торговців, учителів, урядників”*¹.

Цікаво порівняти етнічний склад населення Львова наприкінці XIX – на початку XX ст. з етнічним складом населення інших великих міст України, й насамперед Києва – давнього історичного центру українського етносу. За матеріалами перепису 1897 р. за критерієм рідної мови з 247,7 тис. населення Києва українці становили 55,1 тис., або 22,2 %. Найбільшою етнічною групою у Києві були росіяни – 54,2 % населення міста. Частка євреїв становила 12,1 %, поляків – 6,7 %². Як бачимо, українців у Києві 1897 р. було в 2,2 раза більше, ніж 1900 р. у Львові. Частка корінного етносу в місті над Дніпром також була вищою, якщо порівняти з питомою вагою українців у складі населення галицької столиці. Однак наприкінці XIX – на початку XX ст. саме Львів був етнічною столицею українців, центром їхньої суспільної активності. Чому так сталося? Передусім, характер соціальних відносин у Австро-Угорщині все-таки був більш передовим, аніж у Росії. Тому українці Австро-Угорщини, без сумніву, мали значно вищі можливості для національного розвитку, ніж українці великодержавної Росії. Крім того, з боку австрійської влади була певна підтримка суспільної діяльності українців як протиполя польському національному рухові.

У виокремленні Львова серед інших українських міст у зазначений період багато важив ще й інший фактор. Львів для Галичини був справді столицею, найважливішим осередком майже всіх сфер суспільного життя: політичної, економічної, релігійної, культурно-освітньої, наукової, військової. Київ же, на відміну від Львова, не був ні найбільшим містом українських земель у складі Російської імперії, ні найважливішим її економічним центром. Як релігійний центр Київ самостійної ролі не відігравав, оскільки в усьому був підпорядкований Москві – центру Російського патріархату. За іншими функціями Київ поміж інших великих міст України також нічим надзвичайно не виділявся. Отже, українське населення Львова хоча й було менш численним, ніж Києва, проте більш структурованим, соціально повноціннішим, оскільки охоплювало різнопланову етнічну еліту.

В інших великих містах України частка корінного населення була, здебільшого, ще меншою, ніж у Львові та Києві. Наприклад, 1897 р. у третьому за кількістю населення місті Російської імперії та у найбільшому місті України – Одесі – українці становили тільки 9,4 % населення, у Катеринославі – 15,9 %³. На території України, що була в складі Росії, серед великих міст українців було багато тільки у Полтаві (55,8 %), Чернігові (36,5 %) та Харкові (25,6 %), і саме ці

¹ Крип'якевич І. *Львів. Його минулизна і теперішність*. – С. 53.

² Климко А. И., Шевченко А. А. *Динамика этнического состава населения Киева // Этнические группы в городах европейской части СССР (Формирование, расселение, динамика культуры)*. – М., 1987. – С. 74.

³ Там само. – С. 75.

міста в XIX–на початку XX ст. часто ставали етнічними центрами українців у Російській імперії.

Наприкінці XIX ст. докорінно змінилася структура загального приросту населення міста. До 90-х років XIX ст. населення Львова збільшувалося головню завдяки механічному приросту. Природний приріст у XIX ст. був нерівномірним і сягав не більше, ніж три-п'ять осіб на 1000 мешканців щороку. Часто він набував від'ємних значень. Тільки наприкінці XIX ст. внаслідок суттєвого зменшення смертності, природний приріст населення Львова стабілізувався й підвищився до дев'ять-десять осіб на 1000 мешканців Львова¹. Відповідно зростала питома вага природного приросту в загальному прирості населення міста – з 11,1 % у 1869–1880 рр., до 40 % наприкінці XIX–на початку XX ст. (табл. 18).

Таблиця 18

Приріст населення Львова за 1869–1910 рр.

Роки	Загальний приріст, осіб	Природний приріст		Міграційний приріст	
		осіб	%	осіб	%
1869–1880	16 313	1 813	11,1	14 500	88,9
1881–1890	16 930	2 564	16,1	13 366	83,9
1891–1900	30 192	12 273	40,6	17 919	59,4
1901–1910	46 252	17 854	38,6	28 398	61,4
1869–1910	108 687	34 504	31,7	74 183	68,3

Примітка. Наведено за: Hoszowski S. *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914*. – S. 113.

У “Wiadomościach statystycznych o mieście Lwowie” є інформація про віровизнання народжених та померлих у Львові в австрійський період. Цю статистику наводили, починаючи з 1857 р.² Достовірність опублікованих у довіднику матеріалів викликає певні сумніви, оскільки в записах у метричних книгах, з яких укладачі “Wiadomości...” брали первинні матеріали, було чимало неточностей. Крім того, в окремі роки в довіднику наводили тільки відомості про кількість народжених і померлих християн (разом римо- і греко-католиків) та іудеїв. Однак загалом наявні матеріали про природний рух населення різних віровизнань у Львові свідчать, що найвищі показники природного приросту простежувалися у євреїв. Показники природного приросту українців та поляків майже збігалися. В українців дещо вищою була народжуваність, однак її компенсувала вища смертність. Скажімо 1900 р. у Львові на 1000 римо-католиків припадало 33,1 померлих, іудеїв – 21,6, греко-католиків – 36,7. У 1910 р. коефіцієнти смертності становили, відповідно, 21,6, 15,8 та 27,1³. Отже, зміни в структурі приросту населення Львова наприкінці XIX ст., зокрема

¹ Hoszowski S. *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914*. – S. 114–115.

² *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*. – R. I. – Lwów, 1874. – S. 30–46.

³ Pazyra S. *Ludność Lwowa w pierwszej ćwierci XX w.* – S. 445.

посилення ролі природного приросту, сприяли збільшенню частки євреїв у місті, оскільки ця етнічна група мала найвищий природний приріст. Водночас для українців підвищення показників природного приросту населення Львова потрібно оцінювати як несприятливий фактор. Адже внаслідок цього зменшувалася потреба в мігрантах, а саме міграція найбільше сприяла підвищенню частки українців у місті.

З переходом Галичини до складу Австрії поступово відбулися суттєві зміни в етнічній мікрогеографії міста, тобто розселенні головних етнічних груп у межах території міста. Зокрема, остаточно втратила привабливість для міської еліти територія середмістя. Натомість, активно розбудовували нові квартали у південній та західній частині Львова, куди переселялася міська еліта німецької та польської національності. А в кварталах колишнього середмістя зростає частка євреїв та, менше, українців. За матеріалами переписів австрійська статистика публікувала відомості про віровизнання населення міста у розрізі окремих дільниць, тому можна простежити етномікрогеографію міста детальніше.

У другій половині XIX – на початку XX ст. Львів було поділено на п'ять дільниць: Середмістя, Галицьку, Краківську, Жовківську та Личаківську. За результатами перепису 1900 р. більше третини українців мешкало на Краківській дільниці, найбільшій у місті за кількістю населення. Однак найвища питома вага українців була на Личаківській дільниці – 20,3 % від загалу її населення. Найнижча частка українців простежувалася на Жовківській дільниці – 12,3 %, яка охоплювала територію колишньої старостинської юрисдикції разом з прилеглими кварталами. Загалом українське населення у місті зосереджувалося найбільш рівномірно, якщо порівняти з іншими етнічними групами (табл. 19).

Т а б л и ц я 19

Віровизнання цивільного населення дільниць Львова у 1900 р.

Дільниці	Усе на- селення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		іудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Галицька	35 405	6 685	18,8	25 977	73,7	1 914	5,4
Краківська	56 216	8 617	15,3	24 764	44,0	21 733	38,7
Жовківська	23 103	2 849	12,3	6 937	30,0	13 185	57,1
Личаківська	21 393	4 344	20,3	15 559	72,7	1 044	4,9
Середмістя	13 434	2 283	16,9	5 286	39,3	5 536	41,2
Разом	149 551	24 778	16,5	78 523	52,5	43 412	29,0

Примітка. Складено за: *Gemeindelexikon der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1900* / Herausgegeben von der Statistischen Zentral-Kommission. – Bd. 12: Galizien. – Wien, 1907. – S. 2.

Єврейське населення Львова зосереджувалося у північних та північно-західних кварталах міста, тобто на території Краківської та Жовківської дільниць (ці дільниці – колишнє Краківське середмістя), а також у Середмісті. На цих трьох дільницях мешкало 93,2 % усіх євреїв Львова (табл. 20).

Т а б л и ц я 20

Розселення мешканців Львова різних віровизнань по дільницях, %

Дільниці	Усе населення	У тому числі		
		греко-католики	римо-католики	іудеї
Галицька	23,7	27,0	33,1	4,4
Краківська	37,6	34,8	31,6	50,1
Жовківська	15,4	11,5	8,8	30,4
Личаківська	14,3	17,5	19,8	2,4
Середмістя	9,0	9,2	6,7	12,7
Разом	100	100	100	100

Примітка. Обчислено за: *Gemeindelexikon der im Reichsrathe vertretenen Kynigreiche und Lnder: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszhlung vom 31 Dezember 1900.* – Bd. 12. – S. 2.

Однак насправді компактність проживання євреїв була ще вищою. Адже Краківська дільниця, де мешкало 50 % євреїв Львова, була розділена на декілька відмінних за етнічним складом частин. Наприклад, у кварталах, обмежених сучасними вулицями Городоцькою, Бандери, Коперника та проспектом Свободи жили здебільшого поляки. Натомість у кварталах, що між вулицями Шевченка, Городоцькою та р. Полтвою мешкали майже винятково євреї.

Унаслідок стрімкого економічного розвитку Львова різко збільшилося населення львівських приміських гмін, й насамперед, найближчих до міста – Замарстинова, Знесіння та Клепарова. Населення львівських приміських гмін зростала значно швидше, якщо порівняти зі Львовом. Наприклад, за 1869–1910 рр. кількість жителів у Замарстинові збільшилася у 10,6 раза, Клепарові – у 8,3, Знесінні – у 4,3, тоді як у Львові – тільки у 2,2 раза. Ці поселення, хоча їх і вважали окремими сільськими гмінами, за кількістю жителів наближалися до міських поселень середнього у Галичині розміру. Адже 1910 р. у Замарстинові мешкало 11,7 тис. осіб, Клепарові – 6,8, Знесінні – 5,9 тис. Вже до 1890 р. Львів переріс власні адміністративні межі, а Замарстинів, Клепарів та Знесіння фактично стали частинами міста, оскільки становили з ним не тільки господарчу, а й забудовчу єдність ¹.

До 80–90-х років XIX ст. у складі населення приміських гмін простежувалася дуже висока питома вага поляків і дуже низька – українців *. Зокрема, у 1880 р. поляки становили 85 % від загалу населення Замарстинова (українці – лише 3 %, євреї – 11 %), 84 % – Клепарова (українці – 11 %, євреї – 5 %), 91 % –

¹ Hozowski S. *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914.* – S. 64.

* У відомостях про віровизнання населення приміських гмін можуть бути суттєві неточності, зумовлені необ'єктивністю австрійської статистики. Наприклад, ще на початку XX ст. визначний український географ С. Рудницький звернув увагу на “статистичні катастрофи”, які сталися з іншим розміщенням поблизу Львова селом – Кривчицями. У цьому поселенні, яке в першій половині XIX ст. за етнічним складом населення було українським, за результатами переписів 1880 та 1890 рр. римо-католики становили понад 70 % населення, а у 1900 р. уже греко-католики налічували 96 % (Див.: Рудницький С. *Чому ми хочемо самостійної України.* – С. 226).

Білогорщі (українці – 3 %, євреї – 4 %). Тільки у складі населення Знесіння – давнього українського поселення, яке існувало ще за княжих часів – українців було дещо більше (19 %), втім і там вони поступалися євреям (56 %) та полякам (24 %) ¹. Однак в останні десятиліття XIX ст. кількість українців у приміських гмінах почала доволі швидко збільшуватися, оскільки там поселялося чимало мігрантів із сільської місцевості, які працювали у Львові, але не мали фінансових можливостей винаймати там житло. Крім того, у приміських гмінах було збудовано декілька промислових підприємств, на яких працювало багато українців. У 1910 р. греко-католики вже становили 23,1 % населення трьох найближчих до Львова сільських гмін (табл. 21). Загалом українське населення Львова разом із найближчими приміськими гмінами у 1910 р. налічувало 40 тис. осіб (табл. 22).

Таблиця 21

Віровизнання населення Замарстинова, Знесіння та Клепарова
в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Роки	Усе на- селення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1880	5 338	580	10,9	3 316	62,1	1 425	26,7
1890	7 641	1 741	22,8	4 775	62,5	1 048	13,7
1900	13 398	2 805	20,9	7 367	55,0	3 112	23,2
1910	24 410	5 637	23,1	12 594	55,1	6 025	24,7

Примітка. Обчислено за: Weinfeld I. *Ludność miejska Galicyi i jej skład wyznaniowy*. – S. 38.

Таблиця 22

Віровизнання цивільного населення Львова разом з найближчими
приміськими гмінами в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Роки	Усе на- селення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1880	108 760	15 462	14,2	59 446	54,7	31 417	28,9
1890	126 993	20 012	15,8	68 552	54,0	36 140	28,5
1900	162 949	27 583	16,9	85 883	52,7	46 533	28,6
1910	220 206	40 091	18,2	113 861	51,7	62 776	28,5

Примітка. Обчислено за: Weinfeld I. *Ludność miejska Galicyi i jej skład wyznaniowy*. – S. 38; *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*. – Z. 3. – S. 58; Pazyra S. *Ludność Lwowa w pierwszej ćwierci XX w.* – S. 427.

Суттєві особливості, якщо порівняти зі Львовом та найближчими до нього селами, мала динаміка етнічного складу населення Львівського сільського повіту. У 1869 р. українці становили тільки 51 % від загалу його населення

¹ Prószyński M. *Powiat lwowski: Ludność i instytucje*. – Lwów, 1912. – S. 42.

(табл. 23). Львівський сільський повіт з усіх повітів Галичини за питомою вагою польського населення поступався тільки Ярославському. Однак у складі населення Ярославського повіту було багато поляків, тому що він частково займав польську етнічну територію. Натомість Львівський повіт був у центрі Галичини. Тут бачимо ще один яскравий приклад деструктивного впливу великого деукраїнізованого міста на етнічний склад навколишньої місцевості. Адже, без сумніву, як би не було Львова, не було б ні численної іноземної колонізації його сільських околиць, яка почалася ще наприкінці XIV ст., ні полонізації місцевого українського населення.

Таблиця 23

Віровизнання населення Львівського сільського повіту
в останній третині XIX – на початку XX ст.

Роки	Усе насе-лення	У тому числі							
		греко-католики		римо-католики		іудеї		інші *	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1869	90 257	45 921	50,9	34 383	38,1	6 018	6,7	3 935	4,4
1880	98 461	48 076	48,8	38 425	39,0	7 969	8,1	3 991	4,1
1890	108 872	53 498	49,1	43 548	40,0	7 779	7,2	4 047	3,7
1900	125 931	62 060	49,3	49 580	39,4	10 308	8,2	3 983	3,2
1910	161 572	74 080	45,8	70 068	43,4	14 038	8,7	3 240	2,0

Примітки. Складено за: Rapacki W. *Ludność Galicyi*. – S. 47–49 (результати перепису 1869 р.); *Rocznik Statystyki Galicyi*. – R. 1. – Lwów, 1886. – S. 17–18 (1880). Pilat T. *Najważniejsze wyniki spisu ludności z 31 grudnia 1890*. – S. 14–15 (1890); *Gemeindelexikon der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1900*. – Bd. 12. – S. 350 (1900); Kasznica S., Nadobnik M. *Najważniejsze wyniki spisu ludności i spisu zwierząt domowych według stanu z dn. 31 grudnia 1910 r.* // *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych*. – T. 24. – Z. 1. – Lwów, 1911. – S. 12 (1910).

* Здебільшого євангелісти, тобто німці.

Висока питома вага поляків у Львівському повіті була зумовлена передусім наявністю полонізованих сільських гмін довкола Львова та низки давніх, закладених ще наприкінці XIV – на початку XV ст. польських сіл.

В останній третині XIX ст. суттєвих змін у складі населення повіту не простежувалося. Оскільки поряд розташовувався Львів, де завжди можна було віднайти хоча б якусь роботу, українське населення повіту за кордон мігрувало менше, ніж у інших повітах. А у розміщених в околицях міста селах навіть поселялися українці з інших повітів Галичини. Тому частка українців у Львівському повіті, на відміну від більшості інших повітів регіону, не зменшувалася. Однак за 1900–1910 рр. частка греко-католиків у населенні повіту знизилася одразу ж на 3,5 процентних пункта, тоді як питома вага поляків підвищилася на чотири процентні пункти. На нашу думку, відбулося це все-таки передусім унаслідок фальсифікації матеріалів перепису.

Скажімо, на околицях Львова, у деяких поселеннях, що на початку XX ст. інтенсивно економічно розвивалися, під час перепису 1910 р. майже всіх трудових мігрантів було записано римо-католиками. Зокрема, населення Винник

за 1900–1910 рр. зросло на 21 %; кількість римо-католиків за цей період збільшилася на 47,8 %, українців – на 3,8 %. Річ у тім, що на місцевій тютюновій фабриці існували обмеження у прийомі на роботу греко-католиків. Тому українці, які працювали на підприємстві, записувалися римо-католиками.

Крім того, у 1900–1910 рр., за результатами перепису 1910 р., простежувалося зменшення кількості греко-католиків у селах, де більшість населення становили римо-католики. Зокрема, загальна кількість греко-католиків зменшилася у Винничках, Зимній Воді, Зимноводці, Зубрі, Малечковичах, Наварії, Прусах, Сокільниках, деяких інших селах. Звернемо увагу також на те, що у німецьких селах повіту кількість українців не зменшувалася, попри те, що українські громади там також були нечисленними.

Потрібно зазначити, що, за матеріалами перепису 1910 р., у Львівському сільському повіті греко-католики становили абсолютну більшість населення у 75 поселеннях, відносно – в 1, тоді як поляки – відповідно, в 44 і 4, євангелісти – в 5 і 2¹. Тобто українських сіл було на третину більше, ніж польських. Проте однорідність населення польських сіл була суттєво вищою, якщо порівняти з українськими селами. У 1910 р. у повіті налічувалося десять сіл, у яких поляки становили понад 90 % населення, дев'ять, де поляків було понад 80 %. Крім того, польські села зазвичай мали більшу людність, ніж українські.

В останній чверті XIX – на початку XX ст. частка українців підвищувалася не тільки у Львові, а й в інших великих містах краю. Зокрема, найвагомніше за цей період питома вага українців зросла в Тернополі (з 23,3 % у 1880 р. до 30,0 % у 1910 р.), Станіславові (з 15,0 до 21,4 %), Коломиї (з 15,3 до 20,5 %). Важливо, що хоча й не набагато, але підвищилася частка українців у населенні великих міст на заході краю: Перемишлі, Самборі. Зростання питомої ваги українців у складі населення великих міст виявилось особливо важливим з огляду на те, що саме ця категорія міст була найбільш деукраїнізованою в Галичині, й майже до середини XIX ст. питома вага українців у них упродовж сторіч неухильно зменшувалася.

Головною причиною зростання питомої ваги українців у складі населення найбільших міст, як і Львова, стала міграція українців із сільської місцевості внаслідок доволі швидкого промислового розвитку міст. Частка українців знизилася тільки у двох великих містах – Стрию та Дрогобичі, – однак, одночасно зі зменшенням питомої ваги українців; в обох містах вони за цим показником перемістилися на третє місце після євреїв і поляків. І 1910 р. у Галичині залишилося тільки одне місто з населенням понад 20 тис. осіб – Тернопіль, – у якому українці були другою за кількістю етнічною групою. Певною мірою у Дрогобичі та Стрию питома вага українців зменшилася тому, що в цих містах діяли підприємства, на яких були обмеження щодо працевлаштування греко-католиків.

¹ За обчисленнями М. Прушинського: Prószyński M. *Powiat lwowski*. – S. 25–29.

Загалом наприкінці XIX – на початку XX ст. у динаміці етнічного складу населення найбільших міст краю простежувалася така закономірність. У тих містах, де українців було найменше, – у Львові, Самборі, Ярославі, Станіславові, – їхня частка дещо зросла. Натомість у тих містах, де українців було більше, й зокрема там, де вони були другою за кількістю етнічною групою, – у Стрию, Дрогобичі, – їхня частка знизилася. Цю закономірність ще на початку XX ст. помітив В. Охримович. Він назвав таке явище “законом нівеляції” або “рівноваги” етнічного складу¹. Причина явища, на нашу думку, полягала в такому. У цей період велике галицьке місто людністю понад 20 тис. осіб було багатофункціональним міжповітовим центром: адміністративним, транспортним, промисловим, освітнім, культурним, релігійним. Отже, соціальна структура його населення виявилась доволі складною. Натомість соціальна структура українців у Галичині була спрощеною внаслідок тривалого колоніального становища регіону. У ній абсолютно переважало сільське населення. Тому українці, мігруючи до міста зі складною соціальною структурою населення, могли займати там тільки деякі соціальні ніші. Причому престижніші заняття й посади зазвичай були їм не доступними. Зокрема, як це видно на прикладі Львова, найчастіше українці переважали у складі домової служби, заробітчан, некваліфікованих робітників. Інші, вищі за соціальним статусом, професійні групи формувалися здебільшого з поляків. Тому в найбільших містах зі складною соціальною структурою була тенденція до усталення питомої ваги українців на рівні 15–25 % від загалу населення. Саме таким був сумарний розмір соціальних ніш, які могли заповнювати українці.

Там, де українців було менше (Самбір, Львів), їхня частка зростала, оскільки з’являлися вільні місця у тих сферах, де могли працювати українці. Однак на рівні 25–30 % від загалу населення був своєрідний бар’єр, перейти який українці не могли, оскільки вичерпувалася потреба в представниках тих соціальних груп, у які вони могли входити. Натомість у менших містах для українців цього соціального бар’єра не було, оскільки там соціальна структура населення виявилась простішою, зокрема зростала кількість населення, яка більше чи менше була зайнята в сільському господарстві.

Загалом в 1880 р. українці становили 26 % жителів 98 поселень Східної Галичини, які до кінця XIX ст. отримали статuti міст і розміщувалися на українській етнічній території. Українці були найчисленнішою етнічною групою в 23 містах (23,5 % усіх міст); у 13 із них вони мали абсолютну більшість (Великі Мости, Галич, Делятин, Куликів, Лопатин, Миколаїв, Олесько, Печеніжин, Радехів, Снятин, Судова Вишня, Тисмениця, Яворів), а в 10 – відносно (Городенка, Жидачів, Залізці, Копичинці, Любачів, Поморяни, Старий Самбір, Теревовля, Тустановичі, Угнів). З 23 перелічених вище поселень 16 були малими містами з кількістю населення до 5 тис. осіб (табл. 24).

¹ Охримович В. *З поля національної статистики Галичини*. – С. 140–143.

Т а б л и ц я 24

Розподіл міст Східної Галичини за людністю
та найчисленнішою етнічною групою в 1880 та 1910 рр.

Люд- ність, тис. осіб	Найчисленніша етнічна група, кількість міст *						Усього, міст	
	українці		поляки		євреї			
	1880	1910	1880	1910	1880	1910	1880	1910
До 5	16(10)	12(5)	6(3)	5(3)	40(28)	29(16)	62	46
5–10	5(2)	9(2)	1	6(1)	20(11)	19(17)	26	34
10–20	2(1)	3(2)	3(1)	3	4(2)	7(2)	9	13
Понад 20	–	–	2(1)	4(3)	3(3)	5	5	9
Разом	23(13)	24(9)	12(5)	18(7)	67(44)	60(25)	102	102

Примітки. Обчислено за: Weinfeld I. *Ludnosc miejska Galicyi i jej skład wyznaniowy (1881–1910)*. – S. 34–35, 45–52.

* У дужках наведено кількість міст, у складі населення яких мешканці відповідної етнічної групи становили понад 50 %.

Міста з переважанням українського населення були в усіх частинах краю, у тому числі й на заході: у Любачеві, Старому Самборі, Яворові. В 41 місті українці були другою за кількістю етнічною спільнотою.

За 1880–1910 рр. частка українців у складі міського населення Галичини підвищилася з 25,6 до 26,5 %. В окремих містах кількість українців збільшилася в декілька разів: у Львові, Перемишлі, Коломиї, Стрию, Станіславові, Турці, Рогатині, Жовкві, Заліщиках – більш ніж удвічі, в Підволочиську – в три рази, Скольому і Косові – в чотири рази. Однак у більшості малих та середніх міських поселень Галичини збільшення кількості українського населення було меншим; воно здебільшого не перевищувало 20 %.

У динаміці питомої ваги українців у малих та середніх містах були певні територіальні відмінності. В містах західних повітів, зокрема у Великих Мостах, Немирові, Угневі, Хирові, частка українців знизилася, оскільки сюди найбільше переселялися поляки із Західної Галичини. У містах центральних та східних повітів Галичини питома вага українського населення зросла, оскільки звідти мігрували євреї. Наприклад, за 1880–1910 рр. у Сасові частка українців підвищилася на 13,8 процентного пункта, а євреїв – знизилася на 16,9, аналогічні показники у Журавно становили, відповідно, 13,4 і 21,2 процентного пункта, Тисмениці – 10,2 і 12,9, Гусятині – 7,8 і 15,8 процентного пункта і так далі. У деяких містах (Косів, Сколе) частка українців різко зросла, тому що в адміністративні межі цих міст було включено навколишні українські села. Загалом упродовж 1880–1910 рр. частка українців зросла в 59 містах, у 42 зменшилася і в двох майже не змінилася.

У другій половині XIX–на початку XX ст. динаміка етнічного складу населення Львова зазнала суттєвого впливу також з огляду на його функцію військового центру. Місто було важливим військовим форпостом на північному сході Австро-Угорщини, тому тут постійно дислокувалася велика кількість

підрозділів австрійської армії. Зокрема, напередодні Першої світової війни Львівський військовий гарнізон налічував 15 батальйонів піхоти, 3 дивізії кавалерії, 8 дивізіонів артилерії, дивізіон фортечної артилерії, батальйон саперів, велику кількість допоміжних підрозділів. Частка військових у населенні міста коливалася в межах 5–7 %. До категорії військового населення, крім власне військовослужбовців, належала також велика кількість обслуги: священики, аудиторі, лікарі, ветеринари, служба годівлі коней та інші ¹.

Етнічний склад війська суттєво відрізнявся від етнічного складу цивільного населення. Українці у складі військового населення становили понад 40 %, тоді як частка поляків та євреїв була нижчою, ніж в етнічному складі цивільних (табл. 25).

Таблиця 25

Віровизнання військового населення Львова
в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Роки	Усе насе- лення	У тому числі							
		греко-католики		римо-католики		їудеї		інші	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1880	6 324	2 587	40,9	2 472	39,1	969	15,3	296	4,7
1890	8 591	3 605	42,0	3 509	40,8	1 038	12,1	439	5,1
1900	10 326	4 549	44,1	4 074	39,5	846	8,2	857	8,3
1910	10 317	4 860	47,1	4 202	40,7	636	6,2	619	6,0

Примітка. Обчислено за: Weinfeld I. *Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy (1881–1910)*. – S. 4; *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*. – Z. 3. – S. 58; Pazyra S. *Ludność Lwowa w pierwszej ćwierci XX w.* – S. 427.

У статистичних довідниках австрійського періоду наведено відомості про етнічний склад як усього населення Львова, тобто цивільного та військового, так і тільки цивільного. Інколи це спричинювало певну плутанину в наукових дослідженнях, зокрема, щодо періоду 1880–1910 рр. Українські науковці, вивчаючи етнічний склад населення Львова, найчастіше використовували матеріали про етнічний склад усього населення міста ². На нашу думку, доцільно все-таки використовувати матеріали про цивільне населення, оскільки австрійський перепис 1869 р. та польські переписи 1921 р. та 1931 р. також обчислювали етнічний склад цивільного населення. Використання відомостей про все населення дає дещо вищу питому вагу українців у місті, та нижчу – поляків і, особливо, євреїв, яких у війську було найменше (табл. 26).

¹ Zamorski K. *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857–1910*. – Kraków–Warszawa, 1989. – S. 16.

² Кубійович В. *Львів. Населення* // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – Львів, 1994. – Т. 4. – С. 1411–1412; Степанів О. *Сучасний Львів*. – С. 80; Макарчук С. *Населення “столиці” у другій половині XIX – першій третині XX ст.* // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 212–213 та ін.

Т а б л и ц я 26

Віровизнання всього наявного населення Львова
в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Роки	Усе на- селення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		іудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1880	109 746	17 469	15,9	58 602	53,4	20 962	28,2
1890	127 943	21 876	17,2	67 286	52,6	36 130	28,1
1900	159 877	29 327	18,3	82 590	51,7	44 258	27,7
1910	206 133	39 314	19,1	105 469	51,2	57 387	27,8

Примітка. Складено за: Weinfeld I. *Ludność miejska Galicyi i jej skład wyznaniowy (1881–1910)*. – S. 4.

Греко-католицьке населення Львова було сильно полонізованим. Однак міграція українців із сільської місцевості та інших міст краю сприяла поступовому підвищенню серед греко-католиків питомої ваги тих, хто розмовною мовою називав українську. У складі цивільного населення Львова, матеріали про розмовну мову якого маємо з 1890 р., частка тих, хто розмовляв українською, за 1890–1910 рр. збільшилася майже вдвічі: з 4,4 до 8,7 % (табл. 27).

Т а б л и ц я 27

Розмовна мова цивільного населення Львова *
в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Роки	Усе на- селення	У тому числі					
		українська		польська		німецька	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1890 **	117 680	5 180	4,4	100 730	85,6	9 770	8,3
1900	147 706	10 803	7,5	117 899	80,0	18 489	12,5
1910	190 910	16 624	8,7	169 509	88,8	4 326	2,3

Примітки. Складено за: *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*. – Z. 8. – Część 1. – Lwów, 1901. – S. 21; Pazyra S. *Ludność Lwowa w pierwszej ćwierci XX w.* – S. 427.

* Австрійські переписи визначали розмовну мову тільки для осіб, які мали австрійське підданство. Тому загальна кількість жителів Львова у таблиці їхнього розподілу за критерієм мови (колонка “Усе населення”) дещо менша, ніж у таблиці розподілу за критерієм віровизнання.

** У статистичних виданнях австрійського періоду, що є у Львові, відомостей про розмовну мову цивільного населення за матеріалами перепису 1880 р. ми не виявили. За матеріалами перепису 1890 р. є тільки відомості про процентне співвідношення цивільного населення з різною розмовною мовою (*Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*. – Z. 8. – Część 1. – S. 21). Тому для 1890 р. відомості про розподіл цивільного населення за критерієм розмовної мови заокруглені, оскільки обчислені за наявними матеріалами.

У складі всього населення міста за 1880–1910 рр. загальна кількість тих, хто розмовною мовою назвав українську, збільшилася в 3,5 раза (табл. 28). У 1880 р. українська розмовною була тільки для кожного третього греко-католика Львова, а 1910 р. – вже для половини всіх греко-католиків міста. Почасти це сталося з причини збільшення у Львові кількості військового населення. Адже у складі війська частка осіб з рідною українською мовою була навіть вищою, ніж частка греко-католиків.

Т а б л и ц я 28

Розмовна мова всього населення Львова в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Роки	Усе на- селення	У тому числі					
		українська		польська		німецька	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1880	107 734	6 277	5,8	91 870	85,3	8 911	8,3
1890	126 267	9 667	7,2	104 544	82,8	12 162	9,6
1900	156 952	15 159	9,7	120 622	76,9	20 409	13,0
1910	201 165	21 780	10,8	172 560	85,8	5 922	2,9

Примітка. Складено за: *Wiadomosci statystyczne o mieście Lwowie*. – Z. 8. – Część 2. – Lwów, 1904. – S. 22; Kasznica S., Nadobnik M. *Najważniejsze wyniki spisu ludności i spisu zwierząt domowych według stanu z dn. 31 grudnia 1910 r.* – S. 24.

Наприклад, у 1890 р. греко-католики становили 42,0 % від загалу військового населення, тоді як розмовляло по-українськи 43,8 % військових ¹. У 1900 р. греко-католиків у війську було 44,1 %, а осіб з розмовною українською мовою – 47,1 % ². Цього ж року із 15 159 осіб, які розмовною мовою визнали українську, 4 356 осіб, або 28,7 % служило у війську.

Точно визначити кількість німців у Львові в австрійський період доволі важко, оскільки ні критерій розмовної мови, ні критерій віровизнання не реєстрували чітко цієї етнічної групи. Перший критерій – тому що німецьку мову рідною визнавала частина євреїв міста; другий – тому що німці за віровизнанням були протестантами і католиками. Крім того, протестантами були також представники інших етнічних груп. Загалом наприкінці XIX – на початку XX ст. кількість німців у Львові сягала 3–4 тис. осіб. Наприклад, за критерієм віровизнання 1910 р. у Львові мешкало 2 742 євангелісти, що становило 1,4 % цивільного населення міста. За критерієм мови цього ж року німецьку рідною мовою визнало 4 326 осіб, або 2,3 % мешканців Львова.

Упродовж усього XIX і на початку XX ст. у Львові зберігалася нечисленна община вірмен. Вона налічувала до 200 полонізованих осіб. Зокрема, 1869 р. у місті мешкало 138 вірмено-католиків та одна особа вірмено-григоріанського віровизнання, 1880 р. вірмено-католиків та вірмен-григоріан було, відповідно, 183 та 7, у 1890 р. 172 та 34 ³. Часто ці люди називали себе вірменами тільки завдяки родинній традиції, адже ні зовнішністю, ні стилем життя вони майже не відрізнялися від поляків. Повноцінного вірменського етнічного середовища у Львові уже давно не існувало.

Найвагоміше сприяло збереженню етнічної ідентичності вірменів те, що вірменська католицька церква разом з римо-католицькою та греко-католицькою церквами зберегла роль самостійної конфесійної одиниці (вірмено-католицьке

¹ *Wiadomosci statystyczne o mieście Lwowie*. – Z. 3. – Lwów, 1894. – S. 58.

² Ibid. – Z. 8. – Część 1. – Lwów, 1901. – S. 16.

³ Ibid. – Z. 3. – S. 58.

архієпископство у Львові існувало до 40-х років ХХ ст.). Вищі духовні особи вірмено-католицької церкви, як і представники інших конфесій, мали зарезервовані місця у Галицькому становому сеймі, який діяв у 1775–1845 рр., та Крайовому сеймі, який замінив Галицький становий сейм у 1861 р. Крім того, давня історія вірменів у Львові сприяла постійній заінтересованості у вірменській тематиці в наукових колах.

Загалом кількість вірменів у Галичині поступово зменшувалася. Наприклад, якщо 1857 р. у провінції мешкало 2 309 вірмено-католиків та 98 вірмен григоріан, то 1900 р. їх було тільки, відповідно, 1 532 і 119, у 1910 р. – 1 392 і 75¹. У 1857 р. з усіх вірменів 1 054 особи жило у Кутах, ще близько 1 200 – в інших містах Передкарпаття (Станіславові, Коломиї, Снятині, Городенці)². У складі наявного населення Львова усіх вірменів тоді налічувалося 97 осіб³. У 1900 р. найбільше вірменів жило в таких місцевостях: 231 особа – у Львові, 570 – у Косівському повіті (в Кутах), 116 – у Коломийському, 105 – у Снятинському, 100 – у Городенківському повіті⁴.

У 1910 р. в місті Лева жило 165 вірмено-католиків. Ще у Львові тоді мешкало 525 православних (почасти українців з підвладних Росії земель, почасті – росіян), а також у незначній кількості чехи, угорці.

Отже, у другій половині ХІХ ст. в Галичині після подій періоду Весни народів 1848 р. розпочалися докорінні суспільні зміни, завдяки яким пришвидшився процес розвитку капіталістичних відносин. Це зумовило економічний та демографічний розвиток міст. В Галичині вперше за останні триста років почали формуватися сприятливі умови для переселення в міста українців із сільської місцевості. Це одразу ж відобразилося в етнічному складі найбільших міст краю, і передусім Львова. За 53 роки (1857–1910), для яких є порівнювані статистичні відомості про етнічний склад населення Львова, кількість українців у ньому збільшилася з 8 до 34,5 тис., тобто більш ніж учетверо, а частка підвищилася з 11,3 до 17,6 %. Львів поступово ставав найважливішим центром суспільного життя не тільки українців Галичини, а й загалом України. Однак українізація Львова та інших міст була дуже повільною. Адже у ХІХ ст., скажімо в Чехії, аналогічні за соціальною суттю процеси спричинили стрибкоподібне збільшення кількості корінного населення у великих містах і підготували сприятливі етносоціальні передумови для відродження державності чехів. Чому цього не відбулося у Галичині?

По-перше, економічний розвиток краю все-таки був дуже повільним та нерівномірним, недостатнім для того, щоб українізувати галицькі міста, й

¹ Наводиться за: Zamorski K. *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857–1910*. – S. 69.

² Rapacki W. *Ludność Galicji*. – S. 44.

³ *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*. – Z. 3. – Lwów, 1894. – S. 58.

⁴ Макаруч С. А. *Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма*. – С. 42.

зокрема, Львів. Соціальні зміни у Галичині найвагомніше відобразилися у політичній сфері, а також в освіті, науці, медицині тощо, тоді як промисловість, особливо велика, розвивалася дуже повільно. Багато нових місць виникало у тих сферах та галузях, які потребували високої кваліфікації. Ці місця українці не могли зайняти, оскільки були здебільшого селянами й не мали достатнього рівня освіти, а часто взагалі були неграмотними. Тому створилася парадоксальна ситуація: в Галичину далі мігрувало населення неукраїнського походження, насамперед поляки, оскільки була потреба в чиновниках, учителях, лікарях, юристах, кваліфікованих робітниках тощо, а українські селяни мігрували швидше за кордон, туди, де була вільна земля (у США, Канаду, Бразилію), ніж у галицькі міста. Така ж доля спіткала євреїв із малих містечок. Майже двісті років, з другої половини XVII ст. до середини XIX ст., економічний застій та консервація застарілих суспільних відносин призвели до того, що Галичина та сусідні регіони стали батьківщиною для сотень тисяч євреїв. Зі зміною суспільних умов за лічені роки вони раптом виявилися зайвими у місцевому суспільстві й також змушені були мігрувати за кордон.

По-друге, до середини XIX ст. ступінь деукраїнізації краю, досягнутий у попередні сторіччя, був уже дуже високим. Процес деукраїнізації охопив не тільки майже всі міські поселення (від Львова і до найменших), а й сільську місцевість, у якій теж мешкали сотні тисяч поляків та євреїв. Тому економічний розвиток окремих міст передусім стимулював переселення з інших міст Галичини, а також із сільської місцевості поляків та євреїв, а не українців. Польсько-єврейське середовище у містах не хотіло приймати українців. Багато українців також не хотіли жити у чужому для них місті.

По-третє, оскільки не було української державності, то розвиток капіталістичних відносин не припинив дії політичних факторів, які призводили до деукраїнізації краю. Українці далі стикалися із соціальними обмеженнями, зокрема у прийомі на роботу. Завдяки економічним змінам вплив політичного фактора дещо послабився. Проте, певною мірою, суспільно-політичні зміни в Австро-Угорщині у 60-х роках XIX ст. створили нові можливості для соціального обмеження українців. Адже чинна у Галичині виборча система сприяла політичному посиленню поляків, а самоуправління провінцій обмежило втручання центру в політичні процеси у регіоні.

Однак суспільні умови в Австро-Угорщині в останній чверті XIX–на початку XX ст. усе-таки привели до важливих соціальних змін в українському середовищі краю. Ускладнилася соціальна структура українців, сформувалися нові соціальні верстви (інтелігенція, буржуазія, робітники), які мали високий рівень національної свідомості. Завдяки активній діяльності цих суспільних верств почався процес національного самоусвідомлення українського галицького селянства. Напередодні Першої світової війни у Галичині, насамперед у Львові та інших великих містах, уже були тисячі свідомих українців, які могли реально оцінювати ситуацію, у якій опинився їхній народ на своїй землі.

Розділ 4 МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У другій половині XIX–на початку XX ст. суспільний розвиток українського етносу підвів його до етнічного самоусвідомлення, до необхідності збройної боротьби за національні права, за політичне самовизначення нації. Потреба у побудові незалежної Української держави особливо яскраво постала у роки Першої світової війни, коли українці змушені були воювати один проти одного у складі армій двох ворожих імперій – Австро-Угорської та Російської. Неминучість поразки у світовій війні Австро-Угорщини породила питання повоєнного політичного устрою на її території. Українці Галичини дали відповідь на це питання проголошенням 1 листопада 1918 р. у Львові Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). До складу ЗУНР мали ввійти всі українські етнічні землі, що перебували до війни у складі Австро-Угорщини. Деяко раніше національні змагання українців на землях, підвладних Росії, спричинили проголошення Української Народної Республіки (УНР).

Однак етнічний потенціал українців у першій чверті XX ст. виявився недостатнім, щоб у політичній боротьбі здобути національну державу. Створені ними на руїнах двох імперій українські державні утворення проіснували короткий період, а згодом були ліквідовані зовнішніми силами. Однією з найважливіших причин поразки українців стала деукраїнізація міських поселень України, наслідком якої була неповноцінність соціальної структури етносу, відсутність у достатній кількості міського елементу, який би зміг належно організувати українців у боротьбі за свою державність.

Після поразки ЗУНР в українсько-польській війні 1918–1919 рр. територію Галичини окупувала Польща. Остаточна доля українського краю опинилася у руках держав-переможниць у Першій світовій війні. Рада представників держав-переможниць 21 листопада 1919 р. прийняла “Договір між союзними державами і Польщею про Східну Галичину”, за яким поляки отримали право на окупацію краю терміном на 25 років¹. Крім Галичини, до складу Польської держави ввійшли також Західна Волинь, Холмщина та Підляшшя.

¹ Дністрянський М. С. *Кордони України. Територіально-адміністративний устрій*. – Львів, 1992. – С. 102.

Галицькі землі окупаційна влада розділила на три воєводства: Львівське (до його складу, крім українських повітів, було прилучено деякі землі на заході, заселені здебільшого поляками, – повіти Колбухова, Коросно, Ланцут, Ніско, Переворськ, Ряшів, Тарнобжег), Станіславівське та Тернопільське. Польська влада прийняла також закон про автономію галицьких воєводств, який так і не набув чинності. Було збережено (із незначними змінами) запроваджений у Галичині в австрійський період повітовий поділ і систему міського самоврядування. В 1921 р., під час перепису населення, містами вважали всі 102 населені пункти колишньої Східної Галичини, що наприкінці XIX ст. отримали австрійські міські статuti, до яких було додано ще тільки Скалу в Борщівському повіті та Княгинин Село поблизу Станіславава.

У міжвоєнний період польська влада в Галичині організувала два переписи населення – у 1921 та 1931 рр. Поміж інших критеріїв перепис 1921 р. визначав віровизнання та національність (*narodowość*) жителів, а перепис 1931 р. – віровизнання та рідну мову (*język ojczysty*), причому, щоб зменшити кількість українців, окремо виділяли українську та руську мови. За цими критеріями матеріали перепису 1921 р. публікували щодо кожного населеного пункту Галичини, перепису 1931 р. – у розрізі повітів із виокремленням сільського та міського населення та найбільших (з населенням понад 20 тис. осіб) міст¹. Попри включення до програми перепису 1921 р. критерію національності, точніше етнічний склад населення й далі відображало віровизнання, оскільки повоєнна політична ситуація в Галичині не сприяла об'єктивному використанню нового критерію.

Крім зазначених загальнодержавних переписів, 1926 р. у Львові проведено локальний перепис мешканців. Розгорнуті матеріали цього перепису не оприлюднювали. Деякі з них у статті про населення Львова в першій чверті XX ст. навів польський науковець С. Пазира². Програма локального перепису 1926 р. охоплювала ті ж критерії етнічної належності, що й програма перепису 1921 р.: віровизнання та національність.

Ще одним джерелом до вивчення національного складу міст Галичини у міжвоєнний період, хоча і не статистичним, але близьким за обсягом інформації та методикою її отримання, є дослідження визначного українського географа В. Кубійовича. Оскільки результати польських переписів тенденційно занижували питому вагу українців у Галичині, В. Кубійович, використавши дані церковних шематизмів та свідчення місцевих жителів, зібрав відомості про національний склад усіх населених пунктів Східної Галичини станом на

¹ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników Pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych: T. 13. W-wo Lwowskie. – W., 1924; T. 14. W-wo Stanisławowskie. – W., 1923; T. 15. W-wo Tarnopolskie. – W., 1923; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: Miasto Lwów. – W., 1937; W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa. – W., 1937; W-wo Stanisławowskie. – W., 1938; W-wo Tarnopolskie. – W., 1938.*

² Пазира С. *Людność Lwowa w pierwszej ćwierci XX w.* – S. 415–446.

1.01.1939 р., а потім на їхній підставі склав детальну карту ¹. Окрім відомостей про найбільші в Галичині етнічні групи (українці, поляки, євреї), автор у праці навів матеріали про кількість перехідних між українцями та поляками груп (латинників та греко-католиків з рідною польською мовою), а також польських сільських колоністів міжвоєнного періоду.

У роки Першої світової війни майже на всій території Галичини відбувалися активні військові дії, від яких більше чи менше зазнали шкоди майже всі міські поселення. За 1910–1921 рр. загальна кількість міського населення краю зменшилася на 10 %. Найбільше постраждали міста деяких центральних галицьких повітів – Бережанського, Калуського, Надвірнянського, Рогатинського, територію яких лінія фронту перетинала два-три, а то й більше разів. Менше постраждали міста на заході та південному заході краю, які перебували в зоні військових дій тільки в перший рік війни, а також міста, розміщені у південно-східній частині Галичини, яку в перший місяць війни захопили російські війська і яка перебувала під їхнім контролем безперервно в наступні воєнні роки.

Перша світова війна дещо затримала демографічний розвиток Львова, однак ненадовго. Найменше населення у місті було 1917 р. – 191 тис. осіб. Далі кількість мешканців Львова знову почала збільшуватися. За результатами перепису 1921 р. у місті мешкало понад 219 тис. осіб цивільного населення, тобто на 12 % більше, ніж за результатами австрійського перепису 1910 р.

Інші великі міста також не зазнали суттєвих втрат населення, оскільки в роки війни, рятуючись від військових дій, до них переселялися жителі навколишніх сіл та невеликих міст. Значно більше постраждали малі та середні міські поселення. За 1910–1921 рр. в 40 % усіх міських поселень краю кількість населення зменшилася більш ніж на 20 %, у 16 містах – на 30–50 % (Белз, Броди, Бучач, Галич, Зборів та ін.), а у трьох – Синяві, Більшівцях та Гусятині – більш ніж наполовину.

Військові дії на території Галичини у 1914–1920 рр. суттєво вплинули на етнічний склад міського населення регіону. Насамперед, чимало жителів краю, представників різних етнічних груп, загинуло безпосередньо внаслідок бойових дій Першої світової, українсько-польської 1918–1919 рр. та польсько-більшовицької воєн. Крім того, у роки Першої світової війни відбувалися масові переміщення населення краю. Тисячі людей, здебільшого українців за національністю, було інтерновано у внутрішні області двох ворожих імперій. Австрійське військове командування переселяло (а іноді й знищувало) українців, оскільки побоювалося москвофільських настроїв частини галичан. Російська армія у період окупації в перші роки війни майже всієї Галичини виселяла деякі групи національно свідомих українців-галичан, підозрюючи їх уже в проавстрійських поглядах. Ворожі сторони також евакуювали деякі групи

¹ Кубійович В. *Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини*. – Весбаден, 1983.

населення з прифронтових зон. Зазначимо також, що в багатьох галицьких містах у воєнний період з'явилися сотні й тисячі біженців, серед яких особливо багато було євреїв.

За результатами перепису населення 1921 р. у Галичині мешкало 4 798 тис. осіб, майже на 9 %, менше ніж 1910 р. Однак якщо кількість українців та євреїв у складі населення регіону суттєво зменшилася, то кількість поляків навіть дещо збільшилася. Питома вага українців і євреїв знизилася, відповідно, до 61,0 і 11,1 %, поляків – підвищилася до 27,2 % (табл. 29).

Т а б л и ц я 29
Віровизнання населення Галичини у міжвоєнний період (1919–1939)

Роки	Усе на- селення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики **		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1921*	4 797 633	2 926 168	61,0	1 307 323	27,2	534 857	11,1
1931*	5 465 240	3 220 501	58,9	1 630 463	29,9	563 238	10,3
1939***	5 745 560	3 679 275	64,0	1 450 950	25,3	566 385	9,9

Примітки: Обчислено за: *Skorowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej*: Т. 13. – S. VIII–IX; Т. 14. – S. VIII; Т. 15. – S. VIII; *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931: Miasto Lwów*. – S. 11; *W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa*. – S. 36–40; *W-wo Stanisławowskie*. – S. 22; *W-wo Tarnopolskie*. – S. 26; Кубійович В. *Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939*. – С. 113.

* Віровизнання населення адміністративних повітів, які до 1918 р. належали до Східної Галичини (без Березівського повіту).

** В офіційних статистичних матеріалах польських переписів населення кількість римо-католиків наведена разом з вірмено-католиками.

*** Віровизнання населення трьох українських галицьких воєводств без урахування мешканців населених пунктів Львівського воєводства, розміщених на польській етнічній території (повністю Колбухівський, Нісківський, Переворський, Рясівський і Тарнобжегський повіти; майже всі населені пункти Березівського, Короснівського й Ланцутського повітів; частина Ярославського, Перемиського та Сяноцького повітів).

Кількість українців серед міських жителів Галичини зменшилася більш ніж на 50 тис. осіб, серед сільського населення – майже на 300 тис. осіб. У сільській місцевості майже на 85 тис., або на третину проти 1910 р., зменшилася кількість євреїв (табл. 30).

Т а б л и ц я 30
Віровизнання сільського населення Галичини у міжвоєнний період (1919–1939)

Роки	Усе насе- лення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1921	3 844 577	2 701 742	70,3	952 827	24,8	170 552	4,4
1931	4 230 627	2 910 020	68,8	1 138 471	26,9	143 171	3,4
1939	4 472 410	3 350 375	74,9	953 220	21,3	133 355	3,0

Примітки: Обчислено за: *Skorowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej*: Т. 13. – S. VIII–IX; Т. 14. – S. VIII; Т. 15. – S. VIII; *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931: W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa*. – S. 36–40; *W-wo Stanisławowskie*. – S. 25; *W-wo Tarnopolskie*. – S. 29; Кубійович В. *Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939*. – С. 3–113.

Суттєве зменшення кількості українців у Галичині за результатами перепису 1921 р. було спричинене не тільки військовими діями. Цьому сприяла також суспільно-політична ситуація, в якій опинилися українці в перші мирні роки. Поразка ЗУНР в українсько-польській війні 1918–1919 рр. підштовхнула багатьох українців, передусім інтелігенцію, до політичної еміграції за межі Галичини (здебільшого в Чехословаччину). Частина українського населення, побоюючись репресій з боку польської влади, під час перепису 1921 р. вирішила за ліпше не називати свої справжні національність і віровизнання, й записувалася поляками та римо-католиками. Ще інші бойкотували перепис, заявляючи цим про незгоду із рішенням Паризької конференції держав-переможців у Першій світовій війні про передачу Галичини Польщі. Це явище найбільшого розмаху набуло в сільській місцевості. В окремих повітах перепис бойкотувало до 40 % греко-католиків¹. Нарешті, чимало українців на час проведення перепису ще не встигли повернутися до своїх осель з тих територій, на яких у 1914–1920 рр. опинилося через різні обставини. Тому матеріали польського перепису 1921 р. як українські, так і польські дослідники етнічних відносин у регіоні вважають найменш достовірними з-поміж результатів усіх переписів населення Галичини.

Міське населення краю від військових дій постраждало більше, ніж сільське. Попри те, що кількість міських поселень дещо збільшилася, кількість міських жителів зменшилася на 9,5 %. Найменших втрат у воєнні роки зазнало міське населення польської національності. Кількість поляків зменшилася тільки на декілька тисяч, а їхня частка у складі міського населення підвищилася з 34,5 до 37,2 % (табл. 31).

Найсуттєвіше частка поляків зросла в невеликих містах, таких як Гусятин, Монастириська, Ягельниця, Янів та багатьох інших. Доволі часто в малих містах частка поляків за міжпереписний період підвищилася на 10 процентних пунктів і вище. Натомість у великих містах питома вага поляків майже не змінилася, а у Львові, Дрогобичі, Станіславові, Стрию вона навіть знизилася. Завдяки малим містам значно зросла кількість міських поселень, у яких поляки становили більшість населення: з 18 у 1910 р. до 27 у 1921 р. (табл. 32).

Кількість українців зменшилася майже у всіх міських поселеннях – у 97 із 102. Особливо відчутно поменшало українців у складі населення найбільших міст: Перемишля, Ярослава, Станіславова, Тернополя. Відповідно, у всіх великих містах вагомо знизилася частка українців: у Львові – на 5,2 процентного пункту проти 1910 р., Ярославі – на 5,1, Станіславові – на 4,6 (загальна кількість українців у цьому місті, яке певний період було столицею ЗУНР, зменшилася на 30 %), Перемишлі та Самборі – на 4,2, Тернополі – на 4,0 процентних пункта.

¹ Див.: Садовський В. *Людність західно-українських земель по польському перепису 30 вересня 1921 року* // Студії з поля суспільних наук і статистики / За ред. М. Кордуби. – Т. 4. – 3. 1. – Львів, 1927.

Таблиця 31

Віровизнання міського населення Галичини
у міжвоєнний період (1919–1939)

Роки	Усе на-селення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Все міське населення							
1921	953 056	224 426	23,5	354 496	37,2	364 305	38,2
1931	1 234 583	310 431	25,1	488 992	39,6	420 067	34,0
1939 *	1 303 390	333 380	25,6	513 890	39,4	442 080	33,9
Населення міст, розміщених на українській етнічній території							
1921	925 806	221 326	23,9	340 387	36,8	354 362	38,3
1931	1 208 201	306 962	25,4	474 572	39,3	411 711	34,1
1939 *	1 273 150	328 900	25,8	497 730	39,1	433 030	34,0

Примітки: Обчислено за: *Skorowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej*: Т. 13. – С. VIII–IX; Т. 14. – С. VIII; Т. 15. – С. VIII; *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931: Miasto Lwów*. – С. 11; *W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa*. – С. 36–40; *W-wo Stanisławowskie*. – С. 23; *W-wo Tarnopolskie*. – С. 27; Кубійович В. *Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939*. – С. 3–113.

* В. Кубійович, обчислюючи етнічний склад населення міст Галичини станом на 01.01.1939 р., за основу взяв результати польського перепису 1931 р., оскільки інші матеріали, зокрема відомості місцевих мешканців та шематизми, які він широко використовував для визначення національних відносин у сільській місцевості, застосувати щодо міського населення було доволі важко. Однак В. Кубійович не врахував етнічні та міграційні процеси, що відбувалися у Галичині в 30-х роках ХХ ст. Тому суттєвих відмінностей між етнічним складом міського населення за результатами перепису 1931 р. та за матеріалами В. Кубійовича немає. На нашу думку, в другій половині 30-х років ХХ ст. частка поляків у складі міського населення краю вже становила понад 40 %, євреїв – близько 30, українців – до 30 %.

Таблиця 32

Розподіл міст Галичини за людністю
та найбільшою етнічною групою в 1921 та 1939 рр.

Кількість жителів, тис. осіб	Найбільша етнічна група, кількість міст *						Усього, міст	
	українці		поляки		євреї			
	1921	1939	1921	1939	1921	1939	1921	1939
До 5	21(8)	15(5)	13(5)	5(1)	25(17)	16(6)	59	36
5–10	9(4)	15(4)	6(1)	10(4)	11(3)	14(3)	26	39
10–20	1	6(2)	6(3)	4(1)	5(2)	7(2)	12	17
Понад 20	–	–	2(1)	6(2)	5(1)	4	7	10
Разом	31(12)	36(11)	27(10)	25(8)	46(23)	41(11)	104	102

Примітки: Складено за: *Skorowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej*: Т. 13. – С. 1–64; Т. 14. – С. 1–31; Т. 15. – С. 1–36; Кубійович В. *Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939*. – С. 3–112.

* У дужках наведено кількість міст, у складі населення яких мешканці відповідної етнічної групи становили понад 50 %.

Однак у Дрогобичі частка українців зросла одразу ж на 3,3 процентного пункту. Річ у тім, що 1910 р. значну частину греко-католиків на промислових підприємствах Дрогобича було записано римо-католиками, а перепис 1921 р. це виявив.

У малих містах кількість українців хоча й зменшилася, проте питома вага їх дещо зросла, оскільки там ще вищими були темпи зменшення кількості євреїв. Завдяки малим міським поселенням кількість міст, у яких українці становили більшість населення, зросла до 31.

Іншим важливим наслідком соціальних потрясінь 1914–1919 рр. у Галичині стали значні зміни у розселенні євреїв. У роки війни євреї, побоюючись погромів з боку російської армії, масово переселялися (навіть швидше втікали) із малих міст та сільської місцевості у великі міста. Особливо інтенсивно єврейське населення переселялося з поселень, які тривалий період перебували в зоні активних військових дій. Наприклад, у таких містах, як Бучач, Галич, Куликів, Синява, Тисмениця, Янів, кількість єврейського населення за 1910–1921 рр. зменшилася на 50–60 %, у Більшівцях, Богородчанах, Язлівці – на 60–70 %. У Залізцях 1921 р. залишилося тільки 26,5 % від кількості євреїв, що мешкали там 1910 р., а в Гусятині – 11,2 %. Відповідно, у багатьох міських поселеннях частка єврейського населення знизилася на 10–20 процентних пунктів, а кількість міст, у яких євреї становили більшість населення, одразу зменшилася майже на третину – з 60 до 41. Та натомість частка євреїв помітно зросла у великих містах. Наприклад, за значного зменшення загальної кількості населення у Станіславові кількість євреїв там збільшилася на 4,3 %, а питома вага – з 45,6 у 1910 р. до 56,2 % у 1921 р. Частка євреїв у складі населення Стрия підвищилася з 34,6 до 40,2 %, Самбора з 26,7 до 31,3 %, Перемишля – з 29,7 до 38,3 %. Оскільки в роки війни припинилася масова еміграція євреїв за кордон, то кількість євреїв у міському населенні Галичини зменшилася тільки на 30 тис., або на 11 %, а їхня питома вага вперше з 1880 р. дещо зросла – з 37,9 до 38,2 %.

Загалом Перша світова війна пришвидшила важливу тенденцію в динаміці етнічного складу міського населення краю, яка почала простежуватися ще у 80–90-х роках XIX ст., – поступове перетворення малих (а потім і середніх) міських поселень краю із переважно єврейських та єврейсько-українських в українсько-єврейські та українсько-єврейсько-польські, а далі – українсько-польські.

Цей процес у ретроспективі є вельми цікавим. Колись, ще у XIV–XVI ст., євреї спочатку утворили колонії у Львові та інших великих містах, а потім поступово сторіччями проникали у менші міські поселення Галичини та в сільську місцевість. З останньої чверті XIX ст. простежувався зворотній процес, однак ущільнений у часі. Наприклад, за 1880–1910 рр. частка десяти найбільших єврейських общин Галичини зросла з 22,9 до 26,6 % від загалу єврейського населення краю, а в 1921 р. цей показник становив уже 35,5 %. У Львові 1880 р. мешкало тільки 6,0 % єврейського населення Східної Галичини. В 1910 р. цей показник становив 8,8 %, у 1921 р. – 14,4 %. У 1931 р. він зріс до 17,7 %, а

напередодні Другої світової війни вже майже кожен п'ятий єврей Галичини жив у Львові.

За результатами перепису 1921 р. частка греко-католиків у складі населення Львова становила тільки 12,4 %, тоді як римо-католиків – 51 %, євреїв – 35 % (табл. 33). Воєнні роки виявилися надзвичайно несприятливими для українського населення міста, частка якого, якщо порівняти з 1910 р., зменшилася на 5,2 процентного пункту, а загальна кількість – на 20,8 %.

Таблиця 33
Віровизнання населення Львова у міжвоєнний період (1919–1939)

Роки	Усе населення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1921	219 388	27 269	12,4	111 860	51,0	76 854	35,0
1926	228 801	31 136	13,6	113 507	49,6	80 410	35,1
1931	312 231	49 747	15,9	157 490	50,4	99 595	31,9
1939	320 300	51 100	16,0	163 200	51,0	102 200	31,9

Примітка. Складено за: *Skorowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej*. – Т. 13. – С. 24; Pazyra S. *Ludność Lwowa w pierwszej ćwierci XX w.* – С. 427; *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931: Miasto Lwów*. – С. 11; Кубійович В. *Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939*. – С. 47.

Окрім причин зниження питомої ваги українців, зазначених вище для всього населення краю, щодо галицької столиці потрібно виділити ще одну – перехід частини греко-католицького населення Львова в римо-католицьку віру. Дослідити процеси зміни віровизнання у Львові можливо з кінця XIX ст. завдяки матеріалам, опублікованим у “*Wiadomościach statystycznych o mieście Lwowie*”¹.

Наприкінці XIX–на початку XX ст. кількість греко-католиків, які змінювали віровизнання, була незначною – не перевищувала декількох десятків осіб щороку. Частіше у цей період простежувалося інше явище – перехід у римо-католицьку віру населення іудейського віровизнання. Однак напередодні Першої світової війни кількість українців, які змінювали обряд, почала збільшуватися і становила 200–300 осіб щороку. Особливо багато греко-католиків змінили віровизнання у перші роки після поразки українців в українсько-польській війні 1918–1919 рр. Вже в 1919 р. це зробило одразу 2 095 осіб. Високим показник зміни віровизнання греко-католиками залишався і в наступні роки: 731 особа у 1920 р., 665 осіб у 1921, 578 осіб у 1922 р. Як бачимо, тільки за чотири роки віровизнання змінило понад 4 тис. українців. Це становило 10 % від кількості греко-католиків, які мешкали у Львові за результатами австрійського перепису 1910 р. А всього за 1912–1922 рр. у Львові віровизнання змінило 7 435 осіб, з них – 5 849 греко-католиків.

¹ *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*. – З. 14. – Львів, 1914. – С. 100; З. 15. – Львів, 1926. – С. 84.

Поляків у Львові за 1910–1921 рр. стало на 10,5 % більше, однак їхня частка у складі населення міста навіть дещо зменшилася – з 51,7 до 51,0 %.

Кількість євреїв у Львові збільшилася на 34,9 %, а їхня частка зросла до 35 %. Потрібно зазначити, що за цей період єврейського населення суттєво збільшало не тільки на Краківській та Жовківській дільницях, у кварталах, де вони традиційно поселялися, а й на Личаківській та Галицькій, тобто там, куди раніше вони майже не мали доступу (табл. 34). Наприклад, порівняно з 1900 р. кількість євреїв на Галицькій дільниці збільшилася у 3,7 раза, на Личаківській – у 4,7 раза.

Таблиця 34
Віровизнання населення дільниць Львова у 1921 р.

Дільниці	Усе населення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Галицька	58 849	7 942	13,5	42 666	72,5	7 071	12,0
Краківська	84 517	10 016	11,8	34 605	40,9	38 543	45,6
Жовківська	32 079	3 197	10,0	9 198	28,7	19 570	61,0
Личаківська	31 720	4 578	14,4	21 591	68,1	4 926	15,5
Середмістя	12 223	1 536	12,6	3 800	31,1	6 744	55,1
Разом	219 388	27 269	12,4	111 860	51,0	76 854	35,0

Примітка. Складено за: *Skorowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej*. – Т. 13. – С. 24.

Польський перепис 1921 р. за критерієм віровизнання зареєстрував у місті 56 вірмено-католиків та три вірмени-григоріани. За критерієм національності вірменів у Львові налічувалося тільки сім. Однак потрібно зазначити, що під час польських переписів населення, на відміну від австрійських, простежувалася тенденція записувати вірмено-католиків як римо-католиків. Вірмено-католиків зачисляли до римо-католиків навіть в офіційних матеріалах переписів.

Після Першої світової війни у складі населення Львова збільшилася кількість православних. Це були вихідці із Росії, росіяни та українці, які втекли від більшовицької влади. Усього православних в 1921 р. налічувалося 580 осіб. Росіян за критерієм національності було 354 особи.

За критерієм національності (народності) в 1921 р. найбільшою етнічною групою у Львові, як і за релігійним критерієм, були поляки – 62,2 % від загалу населення міста, 27,6 % становили євреї, 9,1 % – українці (табл. 35).

Німцями себе визнали 1 626 осіб, або 0,74 % населення міста. А ще у Львові тоді мешкало 216 чехів, 80 французів, 79 румунів, 45 угорців, 31 англієць, 24 австрійці, 22 волохи, 7 інтернаціоналістів і так далі.

Критерій національності відобразив етнічний склад міського населення Галичини дещо точніше від критерію рідної мови, який реєстрували австрійські переписи, однак менш точно, ніж критерій віровизнання.

Таблиця 35

Розподіл населення Львова у 20-х роках XX ст.
за критерієм національності

Роки	Усе населення	У тому числі					
		українці		поляки		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1921	219 388	19 866	9,1	136 519	62,2	60 431	27,6
1926	228 801	23 450	10,3	148 151	64,8	54 851	24,0

Примітка. Складено за: *Skorowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej*. – Т. 13. – С. 24; *Pazyra S. Ludność Lwowa w pierwszej ćwierci XX w.* – С. 430.

У 1921 р. у Львові визнали себе українцями за національністю 9,1 % населення міста (19 866 осіб), що становило 72,9 % від кількості греко-католиків. Натомість у 1910 р. рідною мовою визнало українську 8,7 % (16 624 осіб) населення Львова, що становило тільки 48,2 % від кількості греко-католиків, які мешкали тоді в місті. Порівняння критеріїв віровизнання та національності засвідчує також, що 1921 р. не тільки частина греко-католиків не визнала себе українцями, а й чимало мешканців іудейського віровизнання записали себе поляками.

Як свідчать результати перепису населення Львова 1926 р., кількість українців за критерієм національності становила 10,3 % населення міста, або 75,3 % греко-католиків. Якщо порівняти з переписом 1921 р., то кількість українців у Львові за критерієм національності зросла на 18 %, а кількість греко-католиків – тільки на 14,2 %. Інакше кажучи, в місті підвищувалася національна самосвідомість українців.

У 20–30-х роках XX ст. промисловість Галичини майже не розвивалася, тому кількість жителів у містах збільшувалася дуже повільно. Тільки 1928 р. обсяги промислового виробництва у регіоні перевершили довоєнний австрійський рівень. Однак після деякого поліпшення економічного становища краю в другій половині 20-х років, ситуація в господарстві Галичини знову швидко погіршилася з початком світової економічної кризи 1929–1933 рр. До 1939 р. економіка Галичини так і не перевершила рівня 1928 р.¹ Економічний розвиток Львова у 20–30-х роках XX ст. також був дуже повільним. Однак, попри негативні явища в економіці краю, кількість населення Львова далі збільшувалася.

У травні 1930 р. до Львова приєднано Голоско Мале, Замарстинів, Знесіння, Клепарів, Кульпарків, Сигнівку та частини деяких інших приміських громад. Завдяки цьому населення міста збільшилося майже на 35 тис. осіб. Загалом кількість населення Львова, з урахуванням жителів приєднаних підміських гмін, за 1921–1931 рр. збільшилося на 44,1 % і на час проведення

¹ Ковальчак Г. І. *Становище фабрично-заводської промисловості Східної Галичини в 20–30-х роках XX ст.* // *З історії Української РСР*. – К., 1962. – Вип. 8. – С. 28–41.

нового перепису становила 312,2 тис. осіб. Кількість мешканців Львова у старих межах (що існували до травня 1930 р.) налічувала 277,8 тис. осіб, на 26,6 % більше, ніж 1921 р.

Почасти завдяки розширенню адміністративних меж Львова у ньому дещо зросла частка поляків, яка впродовж 20-х років поволі зменшувалася і за результатами локального перепису 1926 р. вперше, починаючи з середини 50-х років XIX ст., виявилася менше 50 % (див. табл. 32). У складі населення шести сіл, що повністю ввійшли до складу Львова, за переписом 1921 р. найбільше було поляків – 55,3 %. Українці становили 18,4 % (найвищою їхня частка була на Знесінні та Кульпаркові – до 25 %), євреї – 25,4 %. Для українців приєднання приміських гмін також було позитивним фактором.

Загальна кількість міського населення Галичини за 1921–1931 рр. збільшилася на 29,4 % (якщо порівнювати з 1910 р., – на 17,4 %), однак відбулося це головню внаслідок адміністративних змін. Адже у цей період польська влада переглянула адміністративні межі не тільки Львова, а й низки інших великих міст краю, приєднавши до них навколишні села та присілки. Шляхом адміністративних змін кількість населення деяких міст краю (Болехів, Борислав, Калуш, Чортків) збільшилася одразу ж у два-три рази. З приєднанням одного тільки Княгинина кількість жителів Станіславова одразу ж збільшилася майже на 20 тис. осіб, тобто на третину, й це місто за кількістю населення посіло друге місце після Львова, відтіснивши на третє Перемишль.

Зміни адміністративних меж найбільших міст загалом були цілком виправданими, оскільки чимало з них ще на початку XX ст. переросли визначені австрійською владою адміністративні межі та фактично займали значно більшу площу і мали більше жителів, однак вони не свідчили про економічний розвиток Галичини у польський період.

Адміністративні зміни зазвичай сприяли деякому зростанню у містах питомої ваги українців і поляків та зниженню частки євреїв, яких у приєднаних до міст селах жило значно менше. Наприклад, за 1921–1931 рр. здебільшого внаслідок адміністративних змін частка єврейського населення у Бродях зменшилася з 66,3 до 46,3 %, у Калуші – з 47,2 до 32,9, у Станіславові – з 56,2 до 41,4, у Чорткові – з 63,8 до 30,1 %. Частка українців і поляків у складі населення цих міст помітно зросла.

У більшості міських поселень, адміністративні межі яких не зазнали змін, кількість жителів у міжвоєнний період не досягла довоєнного рівня, а в деяких – рівня кінця попереднього сторіччя. Всього за результатами перепису 1931 р. більш ніж у половині міських поселень Галичини кількість мешканців не перевищувала рівня 1910 р. Навіть у Перемишлі, одному з найбільших міст регіону, в 1931 р. мешкало 95 % населення від рівня 1910 р. Не сягнула довоєнного рівня й кількість жителів Ярослава (93,2 %, якщо порівняти з 1910 р.), Стрия (92 %), Коломиї (78,2 %), Дрогобича (94 %). На початку 30-х років усе ще на 20–30 % меншою, ніж у 1910 р., була кількість населення таких міст, як Богородчани, Белз, Більшівці, Бучач, Заліщики, Збараж, Підволочиськ,

Сасів, Стара Сіль, Тисмениця, Язлівець, Чесанів. Особливо відчутним був занепад міст Тернопільського воєводства. На економічне становище багатьох з них негативно вплинула втрата торгових зв'язків з українськими містами на схід від Збруча. Адже радянсько-польський державний кордон став непроникним бар'єром для господарських зв'язків між Галичиною та УСРР. Із тих небагатьох міст, які все-таки економічно розвивалися, насамперед потрібно виділити розміщені на Передкарпатті центри видобутку нафти, газу та калійних солей – Борислав і Калуш, деякі важливі залізничні центри – Ходорів, Рава-Руська.

У Польщі 1933 р. було введено в дію новий закон про міське самоврядування. Відповідно до нього відбулися деякі зміни у мережі міських поселень. Ягельниця, Язлівець, Нижанковичі та Стара Сіль стали селами, Княгинин увійшов до складу міста Станіслава, а Тустановичі злилися з Бориславом. Натомість статус міста отримали Винники поблизу Львова, Мельниця, Хоростків і Товсте Місто в Тернопільському воєводстві, Отинія – в Станіславівському. Отже загальна кількість міських поселень у Галичині зменшилася зі 104 у 1921 р. до 102 (рис. 3). Усі ці зміни було враховано під час публікації в другій половині 30-х років результатів перепису населення 1931 р. за віровизнанням і рідною мовою.

У 20–30-х роках ХХ ст. знову відновилися перервані військовими діями міграційні процеси. Зокрема, активізувалася еміграція єврейського та українського населення, яку активно підтримувала польська влада. Всього в 1921–1938 рр. з Галичини та Волині емігрувало 85,6 тис. євреїв. Головний потік мігрантів прямував до Палестини, чимало їх також переселялося в Аргентину. Українців емігрувало близько 220 тис., з них 45 тис. згодом реемігрувало на батьківщину, а 175 тис. залишилося на чужині¹.

Відновилася також міграція українців до Львова. У 1921–1931 рр. загальна кількість греко-католиків у Львові збільшилася на 84,4 %, тоді як римокатоликів – тільки на 40,8 %, іудеїв – на 29,6 %. Частка українців у складі населення Львова підвищилася, поляків – майже не змінилася, а частка євреїв помітно знизилася (див. табл. 30). Частка українців зросла також у складі населення інших великих міст Галичини: Самбора (на 3,7 процентного пункту), Стрия (на 3,4), Станіславова (на 4,6).

За результатами перепису 1931 р. частка українців у складі міського населення Галичини також дещо зросла. Відбулося це здебільшого завдяки новим робітникам-українцям на підприємствах. Адже у міжвоєнний період найшвидше збільшувалася кількість українців, зайнятих у промисловості: якщо за 1921–1931 рр. загальна кількість працівників у цій галузі господарства зросла на 61,2 %, то кількість греко-католиків – на 87,4 %².

¹ Макарчук С. А. *Етносоціальне розвиток і національні відносини на західноукраїнських землях в період імперіалізму*. – С. 141–142.

² Aland Aleksander. *Układ stosunków wyznaniowo-zawodowych wśród trzech województw południowo-wschodnich // Sprawy narodowościowe*. – 1939. – № 1. – S. 32.

Однак, як і раніше, частка українців, зайнятих у промисловості була суттєво нижчою, ніж інших етнічних груп. Певною мірою цього досягали завдяки штучному обмеженню кількості українців-робітників у найважливіших галузях промисловості (нафтовій, газовій, машинобудівній, поліграфічній) і на транспорті.

Українців у Галичині найбільше було в складі міського населення Станіславівського воєводства, де 1931 р. вони становили 33,7 % від загалу, не набагато поступаючись євреям. У малих містах воєводства вони були найбільшою етнічною групою (табл. 36). У Львівському (українські повіти) і Тернопільському воєводствах переважали поляки, становлячи до 40 % міського населення. Частка євреїв у всіх трьох воєводствах була приблизно однаковою.

Таблиця 36

Віровизнання міського населення галицьких воєводств
за результатами польських переписів 1921 і 1931 рр., %

Віровизнання	Львівське *		Станіславівське		Тернопільське	
	1921	1931	1921	1931	1921	1931
Греко-католики	23,4	24,6	31,7	33,7	27,5	27,2
Римо-католики	37,3	40,0	27,4	29,4	32,2	37,7
Юдеї	38,9	34,7	39,6	34,8	40,2	34,7

Примітка. Обчислено за: *Skorowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej*: Т. 13. – S. VIII–IX; Т. 14. – S. VIII; Т. 15. – S. VIII; *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931: Miasto Lwów*. – S. 11; *W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa*. – S. 36–40; *W-wo Stanisławowskie*. – S. 23; *W-wo Tarnopolskie*. – S. 27.

* Населення 35 українських міст (без Львова).

У 1921–1931 рр. відбулася вельми важлива подія в етнічному складі міського населення Галичини – частка поляків нарешті перевищила частку євреїв (див. табл. 28). Окрім еміграції євреїв, на посилення позицій поляків вплинула політика колонізації західноукраїнських земель, яку цілеспрямовано провадила польська влада. Колонізація передбачала такі найважливіші заходи:

- переселення у міста для того, щоб зміцнити окупаційну владу, військових, чиновників, студентів;
- польську сільську колонізацію на розparcelьованих після часткової аграрної реформи землях (зазначимо, що тих колоністів, які не виявили бажання жити в сільській місцевості, поселяли у містах і влаштовували працювати жандармами, вчителями чи на інші державні посади та престижні професії);
- пропагандистську роботу з латинниками, спрямовану на те, щоб вони вважали себе поляками;
- сприяння єврейській та українській еміграції та стримування еміграції поляків;
- реформу шкільної освіти, за якою українські школи ліквідовували або перетворювали у двомовні (утраквістичні).

Довготривалим наслідком цієї політики була б не тільки неповноцінність соціальної структури українського етносу, тобто збереження соціального становища українців як аграрного етносу, труднощі в розвитку української інтелігенції, робітничого класу тощо, аналіз цих заходів засвідчує, що їхньою кінцевою метою була остаточна полонізація українців краю.

Найінтенсивніше у 1921–1931 рр. частка поляків підвищувалася у малих та середніх містах, з яких і далі емігрувати євреї. Щодо найбільших міст, то частка поляків значно підвищилася тільки у Станіславові – з 28,7 до 38,9 % (завдяки приєднаному Княгинину, у якому 1921 р. поляки становили 40,6 % населення) та Тернополі – з 29,9 до 41,0 %.

Далі зменшувалася кількість міст, у яких більшість населення були євреї. Напередодні Другої світової війни, за матеріалами В. Кубійовича, євреї становили більшість населення у 41 міському поселенні Галичини, українці – в 36, поляки – у 25 (див. табл. 31). Тенденція до українізації населення малих міських поселень Галичини, яка з'явилася ще в останній чверті XIX ст., у 20–30-х роках XX ст. розвивалася, оскільки з цих міст не припинялася міграція євреїв. У малих містах українці з сільської місцевості адаптувалися доволі легко. Адже малі міста були здебільшого організаційно-господарськими центрами навколишньої місцевості. У них розміщувалося декілька магазинів, ремісничих майстерень, у вихідні дні працював ринок сільськогосподарської та промислово-ремісничої продукції. Значна частина населення займалася сільським господарством.

Натомість середні за людністю поселення, зокрема повітові міста, промислові та транспортні центри швидше полонізувалися, а не українізувалися. З одного боку, в таких містах суттєво зменшувалася роль занять, пов'язаних із сільським господарством, які у малих містах найбільше сприяли міграції українців, а з іншого, – рівень промислового розвитку середніх міських поселеннях був дуже низький, і значної потреби в дешевій робочій силі, яка також формувалася здебільшого з українців, не було. Однак кількість населення цих міст зростала завдяки чиновникам, поліції, працівникам сфери освіти, охорони здоров'я, транспорту, які зазвичай були поляками за національністю. Відповідно, й міста полонізувалися.

Під час перепису населення 1931 р. польська влада замінила критерій національності, який реєстрували 1921 р., на критерій рідної мови. За результатами перепису 1931 р. 35 137 осіб, або 11,3 %, населення Львова рідною мовою визнали українську або русинську мови, 198 212 (63,5 %) – польську, 75 316 (24,1 %) – їдиш або їврит, 2 448 (0,8 %) – німецьку мову (табл. 37). Крім того, 462 особи рідною мовою назвали російську, а 221 – чеську. З тих, хто назвав рідною українську та русинську мови, 97 % (34 077 осіб) становили греко-католики, 1,6 % (546 осіб) – римо-католики, і 1,2 % (382 особи) – православні. Рідною мовою українську або русинську назвало 68,5 % усіх греко-католиків, польську – 31,3 %.

Таблиця 37

Віровизнання та рідна мова населення Львова
за результатами польського перепису 1931 р.

Віровизнання	Усього	Рідна мова					
		польська	українська	русинська	їдиш	іврит	німецька
Римо-католики	157 490	155 986	423	123	—	—	593
Греко-католики	49 747	15 592	23 473	10 604	—	—	9
Православні	1 077	303	271	111	—	—	—
Протестанти	3 630	1 896	22	7	—	—	1 663
Іудеї	99 595	24 007	14	12	67 495	7 793	136
Інші	692	428	42	35	25	3	47
Разом	312 231	198 212	24 245	10 892	67 520	7 796	2 448

Примітка. Складено за: *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931: Miasto Lwów.* – S. 11.

За результатами перепису 1931 р., а також за матеріалами поточної статистики населення, яку вело Львівське статистичне бюро, в останньому 17-му томі довідника “Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie” опубліковано матеріали про походження мешканців Львова¹.

Цей том довідника, який вийшов 1939 р., за структурою суттєво відрізняється від попередніх. У ньому, крім матеріалів про походження мешканців галицької столиці, наведено також значно ширші, якщо порівняти з офіційними виданнями результатів перепису 1931 р., відомості про віровизнання, статеву та вікову структуру, а також про професійну діяльність львів'ян. Усі ці матеріали дають змогу простежити територіальні особливості процесу міграції населення до Львова наприкінці XIX – у першій третині XX ст.

Інформація про походження мешканців галицької столиці засвідчує, що у першій третині XX ст. у складі населення міста кількість народжених поза Львовом постійно перевищувала кількість тих, хто народився в місті, тобто місто зростало передусім завдяки мігрантам (табл. 38).

Таблиця 38

Походження мешканців Львова наприкінці XIX – у першій третині XX ст., %

Місце походження	Роки				
	1890	1900	1910	1921	1931
Народжені у Львові	50,4	47,8	42,1	43,9	43,7
Народжені поза Львовом	49,6	52,2	57,9	56,1	56,3

Примітка. Наведено за: Tomaszewski E. *Pochodzenie ludności m. Lwowa.* – S. 9.

¹ Tomaszewski E. *Pochodzenie ludności m. Lwowa (według danych miejskiego biura statystycznego i ewidencji ludności z 1931 roku bez wojska skoszarowanego i służby bezpieczeństwa)* // Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie. – T. 17. – Lwów, 1939.

Найбільший вплив мігрантів простежувався у 1900–1910 рр., коли у складі всього населення міста частка народжених поза його межами підвищилася одразу ж на 5,7 процентного пункту.

У 1931 р. серед тих мешканців Львова, які в ньому народилися, греко-католики становили тільки 9,9 %, іудеї – 36,3, римо-католики – 52,6 %. А в складі мігрантів українці становили 20,5 %, євреї – 28,5, поляки – 48,8 %.

Серед тих мешканців міста, що народилися поза його межами, абсолютну більшість становили колишні жителі трьох галицьких воєводств Польщі. У 1931 р. вихідці із Львівського (не враховуючи восьми західних польських повітів), Тернопільського та Станіславівського воєводств становили 42,6 % усіх мешканців міста, або 75,6 % усіх народжених поза Львовом. З українських повітів Львівського воєводства прибуло 42,2 % усіх народжених поза Львовом, з Тернопільського – 23,1, Станіславівського – 12,6 % (табл. 39). У розрізі повітів найбільше мігрантів було із Львівського (16 645 осіб, або 5,32 % усіх львів'ян, що народилися не у місті), Городоцького (7 117), Жовківського (6 570), Золочівського (5 581), Кам'янсько-Струмилівського (4 997), Мостиського (4 990), Рава-Руського (4 847), Бібрського (4 686), Бродівського (4 210), Тернопільського (4 185), Перемишлянського (4 001 осіб) повітів.

Таблиця 39

Походження мешканців Львова станом на 1931 р.

Місце походження	Кількість, осіб	Частка у складі населення Львова, %	Частка у складі мігрантів, %
Львів	136 605	43,67	–
Львівське в-во	82 977	26,53	47,10
західні польські повіти	8 708	2,78	4,94
Станіславівське в-во	18 135	5,80	10,29
Тернопільське в-во	40 733	13,02	23,12
Інші регіони Польщі	22 147	7,08	12,57
Краківське в-во	9 405	3,00	5,34
Краків	2 263	0,72	1,28
Люблінське в-во	1 726	0,55	0,98
Варшава	1 076	0,34	0,61
Інші регіони	7 667	2,45	4,35
Інші регіони світу	12 196	3,90	6,92
Австрія	1 542	0,49	0,88
Росія	1 723	0,55	0,98
Румунія	1 787	0,57	1,01
Угорщина	653	0,21	0,37
Україна	1 930	0,62	1,10
Чехословаччина	1 372	0,44	0,78
Інші регіони	3 189	1,02	1,81
Разом	312 793	100	100

Примітка. Наведено за: Tomaszewski E. *Pochodzenie ludności m. Lwowa.* – S. 10–11.

Серед львів'ян було доволі багато переселенців із польської етнічної території: з прилучених до Львівського воєводства польських повітів, Краківського воєводства, а також Варшави та деяких інших великих міст Польщі. Переселенців з польської етнічної території налічувалося майже 31 тис., це становило близько 10 % від загалу населення міста Львова, а серед мігрантів – 17,5 %.

Майже 4 % львів'ян за походженням були з регіонів, що не входили до складу міжвоєнної Польщі. Здебільшого це були вихідці з території Радянської України, Австрії, Румунії (головно з окупованої нею Північної Буковини), Росії, Чехословаччини (із Закарпаття). У складі мігрантів з усіх перелічених регіонів переважали римо-католики, на другому місці були євреї.

Етнічний склад мігрантів до Львова із галицьких воєводств не відповідав етнічному складу населення краю (табл. 40). Серед мігрантів переважали поляки, натомість абсолютну більшість мешканців Галичини становили українці.

Римо-католиків налічувалося 43,9 % від загалу львів'ян, народжених поза Львовом (але в Галичині), іудеїв було 30,2 %, греко-католиків – 24,3 %. Однак у складі мігрантів із міських поселень поляки дещо поступалися євреям, українці тут були тільки третіми. Серед переселенців із сільської місцевості найбільше було поляків та українців. Узагалі, саме сільська місцевість забезпечувала більшу частину польської міграції до Львова. Наприклад, серед поляків, що прибули до Львова із Львівського воєводства, із сільської місцевості походило 65 %, з Тернопільського – 56,4 %. У складі вихідців із сільської місцевості доволі багато було євреїв, приблизно кожен п'ятий, тоді як загалом у складі сільського населення воєводств вони становили тільки 3–4 %.

У 37 із 47 українських повітів трьох галицьких воєводств у структурі мігрантів до Львова переважали римо-католики, у тому числі в дванадцяти повітах їх було понад 50 % мігрантів. Натомість іудеї становили більшість мігрантів тільки у восьми повітах: абсолютну – у Бродівському, Сокальському, Рава-Руському, Радехівському, відносну – у Жовківському, Зборівському, Кам'янсько-Струмилівському, Любачівському). Греко-католики становили відносну більшість мігрантів у двох повітах – Жидачівському (45,1 %) та Яворівському (42,7 %).

Можна виділити своєрідний “український ареал” міграції, до якого належали повіти, що найбільше посприяли збільшенню кількості українців у Львові. Цей ареал охоплював розміщені поблизу Львова, на захід і на південь від нього, Яворівський, Городоцький, Мостиський, Рудківський, Бібрський та Жидачівський повіти. У всіх цих повітах українці становили понад 30 % мігрантів. Названі вище шість галицьких повітів разом із Львівським сільським повітом дали Львову до половини всіх мігрантів греко-католиків.

Доволі висока питома вага українців у складі мігрантів з цих повітів була зумовлена такими факторами:

Т а б л и ц я 40

Віровизнання мігрантів до Львова з галицьких воєводств
(за результатами перепису 1931 р.)

Віровизнання	Усього		У тому числі			
			з міських поселень		з сільської місцевості	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Львівське воєводство *						
Римо-католики	37 695	45,4	13 190	41,8	24 505	47,6
Греко-католики	21 338	25,7	4 365	13,8	16 971	33,0
Євангелісти	1 290	1,6	209	0,7	1 081	2,1
Іудеї	22 485	27,1	13 717	43,5	8 768	17,1
Інші	169	0,2	58	0,2	111	0,2
Разом	82 977	100	31 541	100	51 436	100
Станіславівське воєводство						
Римо-католики	7 960	43,9	5 073	47,2	2 883	39,2
Греко-католики	4 467	24,6	1 561	14,5	2 906	39,3
Євангелісти	309	1,7	143	1,3	166	2,2
Іудеї	5 339	29,4	3 938	36,6	1 401	19,0
Інші	54	0,3	33	0,3	21	0,3
Разом	18 135	100	10 748	100	7 387	100
Тернопільське воєводство						
Римо-католики	16 644	40,9	7 258	37,6	9 386	43,8
Греко-католики	8 722	21,4	2 340	12,1	6 382	29,8
Євангелісти	310	0,8	73	0,4	237	1,1
Іудеї	14 980	36,8	9 566	49,6	5 414	25,2
Інші	77	0,2	45	0,2	32	0,1
Разом	40 733	100	19 282	100	21 451	100
Галичина						
Римо-католики	62 305	43,9	25 521	41,4	36 784	45,8
Греко-католики	34 527	24,3	8 268	13,4	26 251	32,7
Євангелісти	1 909	1,3	425	0,7	1 484	1,8
Іудеї	42 804	30,1	27 221	44,2	15 583	19,4
Інші	300	0,2	136	0,2	164	0,2
Разом	141 845	100	61 577	100	80 274	100

Примітки. Складено за: Tomaszewski E. *Pochodzenie ludności m. Lwowa*. – S. 12.

* Без західних етнічно польських повітів.

– розміщення поблизу Львова та зручний транспортний зв'язок з ним – це сприяло формуванню потужних потоків міграції;

– низький рівень урбанізації повітів, зокрема відсутність великих деукраїнізованих міст;

– висока щільність українського сільського населення.

Натомість на північний захід, північ і на схід від Львова був головний “єврейський ареал” міграції: Бродівський, Жовківський, Любачівський, Кам’янсько-Струмилівський, Рава-Руський, Радехівський, Сокальський повіти. У цих повітах у складі мігрантів більшість становили євреї. У деяких з них євреї

переважали навіть серед переселенців із сільської місцевості. Переважанню євреїв у складі мігрантів із названих вище повітів сприяли такі фактори:

- розміщення поблизу Львова та зручний транспортний зв'язок з ним;
- чимала кількість заселених здебільшого євреями та українцями колишніх маленьких історичних містечок, які наприкінці XIX ст. не ввійшли до групи адміністративних міст, і перебували у стані економічного занепаду;
- втрата більшістю із повітів “єврейського ареалу” статусу прикордонних унаслідок зміни державних кордонів після Першої світової війни, що негативно вплинуло на економічний розвиток міських поселень цієї частини території Галичини;
- нижча, ніж в інших галицьких повітах, щільність українського сільського населення.

Найвища частка римо-католиків простежувалася у складі мігрантів із західних повітів Галичини, особливо тих, що частково були на польській етнічній території. Наприклад, римо-католики становили 70,4 % мігрантів із Сяноцького повіту Львівського воєводства, 64,9 % – із Ярославського, 56,9 – Перемиського, 51,8 – Добромильського, 50,3 % – з Мостиського. Дуже багато поляків мігрувало також із розміщених неподалік від Львова Золочівського, Городоцького, Жовківського повітів, та, звичайно, з безпосередньо прилеглого до міста Львівського сільського повіту. Понад 50 % римо-католики становили серед мігрантів із Чортківського, Тереховлянського, Бучацького, Заліщицького, Бережанського повітів Тернопільського воєводства, Надвір'янського та Станіславівського повітів Станіславівського воєводства.

У всіх, крім Чортківського, повітах у складі мігрантів переважали жінки. У деяких з них вони становили понад 60 % від загалу мігрантів: у Мостиському – 64,7 %, Березівському – 64,6, Добромильському – 64,0, Турківському – 61,9, Самбірському – 61,8, Яворівському – 61,5, Жидачівському – 60,9, Підгаєцькому – 60,1 %. У складі мігрантів із сільської місцевості перевага жінок була відчутнішою, ніж у складі мігрантів із міських поселень. Особливо значним було домінування жінок над чоловіками серед греко-католиків. У деяких повітах у складі мігрантів із сільської місцевості жінки становили понад 70 % греко-католиків, зокрема у Добромильському – 74,1 %, Турківському – 72,1, Любачівському – 70,2 %. Жінки у Львові швидше могли знайти роботу, ніж чоловіки, тому їх у складі мігрантів було більше. Насамперед, жінки у Львові були потрібні як прислуга у домогосподарствах заможних львів'ян.

Отже, у першій половині XX ст. у складі мігрантів до Львова переважало місцеве галицьке населення. Однак, попри відновлення демографічних зв'язків галицької столиці з територією, що її оточувала, швидкої деукраїнізації Львова не відбулося, оскільки до нього мігрували насамперед галицькі поляки та євреї. Чому польське та єврейське населення Галичини мігрувало до Львова активніше, ніж українці? Виділимо декілька причин цього явища.

По-перше, у складі мігрантів до Львова понад 40 % становили міські жителі. Причому переселялися здебільшого мешканці польського та єврейського походження із великих деукраїнізованих міст, таких як Тернопіль, Чортків, Броди, Золочів у Тернопільському воєводстві, Станіславів, Коломия – у Станіславівському, Перемишль, Ярослав, Дрогобич – у Львівському. Натомість з менших міст Галичини до Львова міграція була значно слабшою, однак саме у них зосереджувалася більшість українського міського населення. Тому частка українців, що мігрували із міст Галичини до Львова, була дуже низькою: 13,8 % українці становили у складі мігрантів із міських поселень Львівського воєводства, 12,1 % – Тернопільського, 14,5 % – Станіславівського. Загалом ця частка була нижчою від питомої ваги українців у складі міського населення Галичини, яка за результатами перепису 1931 р. становила 25,1 % (див. табл. 29). У жодному з повітів трьох галицьких воєводств українці не становили навіть третини мігрантів із міських поселень, а здебільшого – тільки 10–15 %. У багатьох повітах цей показник був ще меншим: у Станіславівському – 9,9 %, Надвірнянському – 9,7, Бучацькому – 9,4, Ярославському – 8,8, Бродівському – 8,7, Копичинському – 8,4, Скалатському – 8,1, Сяноцькому – 7,9 %.

По-друге, до Львова мігрували тисячі євреїв із малих міст краю, а також із колишніх невеликих історичних міст та містечок, які в останній чверті XIX ст. (після ухвалення австрійським урядом низки постанов щодо міського самоврядування) втратили статус міських поселень. У 30-х роках XX ст. на території Галичини сільських поселень, які колись мали міське право, налічувалося понад 120. І в більшості з них все ще були доволі великі єврейські громади. Крім того, значну частину мігрантів із сільської місцевості становили колишні мешканці так званих сільських обшарів, тобто панських фільварків, за етнічним походженням це були здебільшого євреї та поляки.

По-третє, у складі мігрантів із сільської місцевості простежувалася дуже висока питома вага поляків, головню, завдяки польським мігрантам із деукраїнізованих повітів на заході краю та сході. Дуже великою у міграції польського населення була роль поляків навколишніх сіл, які належали до Львівського сільського повіту. Загальна кількість мігрантів римо-католицького віровизнання з цього повіту становила 7 896 осіб. Це було майже стільки ж, скільки польських мігрантів дали Львову всі повіти Станіславівського воєводства, і втричі більше, ніж переселилося до Львова з другого за кількістю польських мігрантів повіту Галичини – Мостиського. Інтенсивній еміграції поляків з навколишніх сіл сприяла подальша полонізація Львівського сільського повіту. За матеріалами польських переписів населення у міжвоєнний період у Львівському сільському повіті римо-католики вже становили відносну більшість населення, хоча, за відомостями В. Кубійовича, напередодні Другої світової війни українців тут усе-таки була майже половина населення (табл. 41).

Т а б л и ц я 4 1

Віровизнання населення Львівського сільського повіту
в міжвоєнний період (1919–1939)

Роки	Усе на- селення	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1921	149 551	65 084	43,5	70 029	46,8	11 567	7,7
1931	142 800	67 430	47,2	67 507	47,3	5087	3,4
1939	156 730	78 281*	49,9	71 055**	45,3	5150	3,3

Примітки: Складено за: *Skorowidz miejscowosci Rzeczypospolitej Polskiej. – T. 13. – S. 24; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931: W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa. – S. 38; Кубійович В. Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939. – С. 50.*

* У тому числі 745 українців із рідною польською мовою.

** У тому числі 1 295 польських колоністів міжвоєнного періоду та 12 965 латинників.

Нарешті, переселенню неукраїнського населення Галичини до Львова, і насамперед міграції поляків, сприяло те, що Львів був одним з найбільших адміністративних, економічних, культурно-освітніх і наукових осередків Польщі та польського етносу. Польське культурне середовище у Львові було значно міцнішим, ніж українське, тому поляк-мігрант набагато швидше від українця міг адаптуватися в цьому місті. Львів також був центром полонізації українських земель у складі Польщі. У Львові існувала низка сфер діяльності, в які українцям узагалі було важко потрапити: державна служба, військова служба, робота у поліції, робота на стратегічно важливих підприємствах тощо. Водночас поляк, мігрувавши до Львова, у перелічених вище сферах діяльності міг здобувати професійну кар'єру. Тому це місто в Галичині більше приваблювало все-таки поляків, а не українців.

Українське населення Львова мало суттєво нижчий соціальний статус, ніж інші етнічні групи. Це підтверджує низка етносоціальних показників. Наприклад, за матеріалами Львівського статистичного бюро кожен п'ятий львів'янин греко-католицького визнання віком понад шість років не вмів писати і читати, натомість у представників інших етнічних спільнот цей показник був значно меншим. Тільки 3 % греко-католиків Львова мали вищу освіту, тоді як у римо-католиків цей показник становив 8,2, їудеїв – 13,8 % (табл. 42).

Т а б л и ц я 4 2

Рівень освіти мешканців Львова різного віровизнання в 1931 р., %

Віровизнання	Неграмотні	Нижча	Середня	Вища
Римо-католики	6,7	73,5	11,6	8,2
Греко-католики	20,0	67,0	10,0	3,0
Їудеї	2,6	71,1	12,5	13,8
Євангелісти	6,3	79,2	7,3	7,2
Інші	7,9	52,2	22,0	17,9

Примітка: Наведено за: Tomaszewski E. *Pochodzenie ludności m. Lwowa. – S. 21.*

За матеріалами перепису населення 1931 р. у Львові не вміли читати та писати 18,6 % греко-католиків віком 10 років і старші. Неграмотних римо-католиків було 5,5 %, євреїв – 6,3 %¹.

Дуже суттєвими були також відмінності в соціально-професійній структурі львів'ян різного етнічного походження. Попри те, що прямих заборон щодо опанування українцями тих чи інших професій уже давно не існувало, як і 300–400 років тому, престижні професії та посади для українців були здебільшого недоступними. Майже 80 % греко-католицького населення Львова становили особи чотирьох соціально-професійних груп: непрацюючі (здебільшого утриманці) – 33,8 % від загалу греко-католиків, домашня служба (прислуга, кухарки, прачки та ін.) – 24,5 %, учні та студенти – 14 %, робітники – 6,7 % (табл. 43).

Таблиця 43
Соціально-професійна структура греко-католиків Львова в 1931 р.

Соціально-професійна сфера	Усього		У тому числі			
			народжені у Львові		народжені поза Львовом	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Домашня служба та персональні послуги	12 195	24,5	596	4,4	11 599	32,1
Робітники	3 312	6,7	627	4,6	2 685	7,4
Виробництво одягу	1 248	2,5	318	2,3	930	2,6
Державні службовці	921	1,9	149	1,1	772	2,1
Обробка металу	897	1,8	413	3,0	484	1,3
Приватні службовці	879	1,7	248	1,8	631	1,7
Торгівля	757	1,5	194	1,4	563	1,6
Будівництво	705	1,4	321	2,4	384	1,1
Обробка дерева	538	1,1	108	0,8	430	1,2
Комунікації	551	1,1	109	0,8	442	1,2
Молодь, що вчиться	6 942	14,0	3 640	26,8	3 302	9,1
Непрацюючі	16 822	33,8	5 920	43,6	10 902	30,2
Інше	3 971	8,0	944	7,0	3 027	8,4
Разом	49 738	100	13 587	100	36 151	100

Примітка: Складено за: Tomaszewski E. *Pochodzenie ludności m. Lwowa*. – S. 121, 127.

Із греко-католиків, що жили у Львові, однак народилися поза його межами, домашньою службою займалася майже третина, а серед жінок – 46,7 %. Власне тому жінки помітно переважали у складі мігрантів греко-католицького віровизнання, бо у Львові вони могли влаштуватися домашніми робітницями у заможних львів'ян: няньками, кухарками, прачками тощо. Натомість у чоловіків можливості для працевлаштування були значно нижчими. Однак серед греко-

¹ *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931: Miasto Lwów*. – S. 18–20.

католиків, що народилися у Львові, як і загалом серед корінних львів'ян, незалежно від віровизнання, частка домашньої служби була не великою, натомість підвищувалася питома вага учнівської та студентської молоді.

Головна специфіка соціально-професійної структури римо-католицького населення Львова – висока частка службовців (табл. 44). Державні службовці, службовці органів місцевого самоврядування та приватні службовці становили 10,5 % від загалу римо-католиків Львова, натомість серед греко-католиків цей показник становив 4,3 %, серед іудеїв – 5,0 %. Причому римо-католики – це були передусім державні службовці та службовці органів міського самоврядування, тоді як греко-католики та іудеї – приватні. Загалом у Львові на державній службі працювало понад 11,5 тис. осіб. З них римо-католики становили 86,7 %, греко-католики – 8,0, іудеї – 2,9, протестанти – 2,0 %. Із 3,2 тис. службовців, що працювали в органах міського самоврядування, римо-католиків було 84,4 %, греко-католиків – 11,2, іудеїв – 3,1, протестантів – 1,0 %. Отож, як бачимо, чиновницька робота найменш доступною виявилася навіть не для греко-католиків, а для іудеїв. Більшість службовців римо-католицького віровизнання були мігрантами, а не львів'янами за походженням. Ще у складі польського населення Львова була найвища, якщо порівняти з іншими етнічними групами, частка учнівської та студентської молоді.

Т а б л и ц я 44

Соціально-професійна структура римо-католиків Львова в 1931 р.

Соціально-професійна сфера	Усього		У тому числі			
			народжені у Львові		народжені поза Львовом	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Домашня служба та персональні послуги	14 465	9,2	1 676	2,3	12 789	14,9
Державні службовці	9 979	6,3	3 166	4,4	6 813	7,9
Робітники	4 545	2,9	1 761	2,4	2 784	3,2
Приватні службовці	3 880	2,5	1 687	2,3	2 193	2,5
Виробництво одягу	3 350	2,1	1 492	2,1	1 858	2,2
Обробка металу	3 275	2,1	1 712	2,4	1 563	1,8
Службовці міського самоврядування	2 729	1,7	1 037	1,4	1 692	2,0
Торгівля	2 524	1,6	1 175	1,6	1 349	1,5
Будівництво	2 276	1,4	1 428	2,0	848	1,0
Виховання	2 193	1,4	762	1,1	1 431	1,7
Комунікації	1 837	1,1	479	0,7	1 358	1,6
Молодь, що вчиться	29 767	18,9	18 519	25,8	11 248	13,1
Непрацюючі	64 260	40,7	32 177	44,8	32 083	37,3
Інше	12 827	8,1	4 809	6,7	8 018	9,3
Разом	157 907	100	71 880	100	86 027	100

Примітка: Складено за: Tomaszewski E. *Pochodzenie ludności m. Lwowa*. – S. 121, 127.

Структура єврейського населення була, мабуть, найбільш своєрідною, якщо порівняти з іншими численними етнічними групами у Львові (табл. 45). Найбільше серед євреїв було зайнятих у сфері торгівлі, далі – приватні службовці та зайняті у виробництві одягу. Частка домашньої служби, на відміну від греко-католиків та римо-католиків, в іудеїв була доволі низькою. Ще дві особливості соціально-професійної структури єврейського населення Львова – це суттєво нижча, ніж в інших груп, частка робітничого населення, а також найвища частка осіб, яких за офіційною статистикою вважали непрацюючими. Нарешті, євреїв дуже багато було у таких важливих, однак не надто численних сферах професійної діяльності, як право та медицина. В правовій сфері євреї становили 62,9 % усіх зайнятих, у медичній – 39,2 %.

Таблиця 45
Соціально-професійна структура єврейського населення Львова в 1931 р.

Соціально-професійна сфера	Усього		У тому числі			
			народжені у Львові		народжені поза Львовом	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Торгівля	11 072	11,1	4 226	8,5	6 846	13,6
Приватні службовці	4 534	4,5	1 864	3,8	2 670	5,3
Виробництво одягу	4 491	4,5	1 483	3,0	3 008	6,0
Домашня служба та персональні послуги	2 217	2,2	587	1,2	1 630	3,2
Робітники	1 535	1,5	528	1,1	1 007	2,0
Обробка металу	1 312	1,3	638	1,3	674	1,3
Молодь, що вчиться	17 740	17,8	12 906	26,0	4 834	9,6
Непрацюючі	44 981	45,1	22 576	45,5	22 405	44,6
Інше	11 917	12,0	4 779	9,6	7 138	14,4
Разом	99 799	100	49 587	100	50 212	100

Примітка: Складено за: Tomaszewski E. *Pochodzenie ludności m. Lwowa*. – S. 121, 127.

Назагал соціально-професійна структура населення Львова сповна відображала історико-географічні особливості розвитку міста як центру деукраїнізації та його псевдостолічний статус у минулому. Про це свідчили, зокрема, такі, вже почасти зазначені вище, особливості:

- суттєва перевага населення іноземного етнічного походження у престижних соціальних сферах;
- висока частка службовців та низька – представників робітничих професій у структурі зайнятих;
- значна частка осіб, переважно жінок, які працювали домашньою прислугою (найвища серед усіх великих міст міжвоєнної Польщі);
- висока частка незайнятого населення.

Отже, події Першої світової війни та поразка українців в українсько-польській війні 1918–1919 рр. спричинили суттєві зміни в етнічному складі населення Львова. Внаслідок військових втрат, політичної еміграції, зміни віровизнання та деяких інших причин у місті більш ніж на 20 % зменшилася кількість українського населення. А частка українців у складі львів'ян стала такою, як у 60-х роках XIX ст. Натомість, завдяки міграції із менших міських поселень та з сільської місцевості, у Львові суттєво збільшилася кількість євреїв та підвищилася їхня питома вага.

У 20–30-х роках XX ст. у Галичині поступово відновилися міграційні процеси, що були характерними для довоєнного періоду. У Львові та інших великих містах знову почала зростати частка українців. Однак рівень економічного розвитку Львова залишався доволі низьким, тому обсяги трудової міграції українців до нього були не надто великими.

У міжвоєнний період окупаційна влада вживала заходів, спрямованих на підвищення питомої ваги поляків у складі населення регіону. Завдяки цим заходам у 20-х роках XX ст. у міському населенні поляки стали найбільшою етнічною групою. Далі знижувалася частка українців у складі сільського населення. Загалом, напередодні Другої світової війни ступінь деукраїнізації Галичини вже впритул наблизився до критичної межі, за якою б процеси деукраїнізації стали незворотними.

Безнадійність ситуації, в якій опинилися українці, особливо відчутною була у Львові. Частка українського населення у головному місті Галичини не становила навіть 20 %. Соціальний статус українців у місті був значно нижчим, ніж інших етнічних груп. Обсяги міграції українців до Львова залишалися незначними. У структурі мігрантів суттєво переважали поляки та євреї, причому головню з Галичини, а не з інших регіонів. За умов суспільно-політичної та економічної ситуації, яка створилася у міжвоєнний період, можливості для зростання частки українського населення у складі мешканців Львова були дуже обмеженими, інакше кажучи, за таких обставин жодних перспектив українізуватися галицька столиця не мала.

Розділ 5 РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

5.1. 1939 – початок 50-х років XX ст.

У вересні 1939 р. за таємним договором Ріббентропа–Молотова територію Польщі окупували німецькі та радянські війська. Більша частина Галичини опинилася у складі СРСР, тоталітарної держави, у якій офіційно проголошували гасла рівності всіх націй та вільного їх розвитку, а насправді доля етнічних спільнот залежала від волі однієї людини; держави, у якій за декілька днів можна було позбавити етнічну спільноту історичної батьківщини, повністю змінивши етнічний склад населення території. Ту частину території Галичини, що ввійшла до складу Української РСР було розділено на чотири області: Львівську, Дрогобицьку, Станіславську та Тернопільську. За польською адміністративною схемою на цій території до категорії міських поселень належало 95 населених пунктів: 50 – у межах сучасної Львівської області, 22 – Івано-Франківської, 23 – Тернопільської¹. Статус цих населених пунктів було переглянуто й узгоджено з чинними в СРСР нормативами, однак з урахуванням історичних особливостей розвитку міст на території краю. Тому більшість міських поселень зберегли статус міст або стали селищами міського типу, хоча чимало з них за кількістю населення чи за іншими критеріями не відповідало вимогам щодо надання статусу міського поселення.

Напередодні приходу радянських військ і, особливо, у перші місяці після запровадження більшовицької влади кількість населення Львова та багатьох інших міст Галичини суттєво збільшилася. Це було спричинено напливом біженців із захопленої гітлерівцями Польщі. Біженцями були здебільшого євреї, налякані політикою геноциду щодо їхньої етнічної спільноти, яку провадили гітлерівці в окупованих європейських країнах.

Прихід більшовицької влади одразу ж докорінно змінив напрям міграційних процесів у Львові та регіоні. З вересня 1939 р. у населенні Галичини почала швидко збільшуватися кількість мігрантів зі сходу, передусім росіян. За обчисленнями І. Терлюка у січні 1940 р. росіяни становили 0,8 % міського

¹ Денисюк Л. М. *Формування та розвиток міст території Південно-Західного економічного району за роки радянської влади* // Екон. географія. – К., 1970. – Вип. 4.– С. 50.

населення Галичини, або щонайменше 20 тис. осіб¹. Цю міграцію було перервано тільки з початком радянсько-німецької війни. Тоді ж майже всі з тих, хто прибув у 1939–1941 рр. зі східних регіонів, покинули Галичину разом з радянськими військами, які відступали. В етнічному складі населення Львова доволі швидко почала підвищуватися частка українців. Завдяки біженцям дещо зросла питома вага євреїв. На початку 1940 р. українці становили 22,0 % від загалу населення міста, поляки – 43,4 %, євреї – 32,8, росіяни – 1,6 %².

Приєднання Галичини до складу СРСР дещо активізувало політичне та освітньо-культурне життя українців, натомість реакція польської та єврейської етнічних груп на прихід нової влади була стриманішою. Для аналізу суспільних подій у місті цього періоду вельми цікавим є етнічний склад депутатів Львівської міської ради, вибори до якої відбулися через рік і три місяці після приходу радянських військ – у грудні 1940 р. Серед 519 депутатів міської ради українців було 274 (52,8 %), поляків – 144 (27,7 %), росіян – 73 (14,1 %), євреїв – 21 (4,0 %) та сім представників інших етнічних спільнот³. Відверто непропорційна до етнічного складу мешканців міста структура депутатів міської ради, з одного боку, засвідчувала рівень політичної активності етнічних груп, а з іншого, – відобразила сутність виборів як таких у більшовицькій державі, їхню бутафорність, особливо зважаючи на доволі високу питому вагу серед депутатів росіян, яких до вересня 1939 р. у місті мешкало всього декілька сотень.

Населення Галичини “принади” сталінської національної політики відчувало одразу ж після запровадження радянської влади. Наприклад, уже в день вступу до Львова Червоної Армії у місті було затримано, а згодом репресовано 1 160 польських офіцерів⁴. А всього за 1939–1941 рр. від репресій постраждало декілька сотень тисяч мешканців Галичини різного етнічного походження. Однак найупередженішим усе-таки було ставлення сталінського режиму до поляків. У свідомості людей, що прийшли тоді до Львова, вже міцно вкоренилися стандартні більшовицькі ідеологічні штампи. Поляки для них були ворогами, які увесь час тільки те й робили, що гнобили трудове українське населення. Тому з ними особливо не церемонилися. Часто щодо національних прав польського населення нова влада чинила пряме свавілля. Зокрема, у Львові були факти заборони читання лекцій польською мовою для польськомовних слухачів, самовільного вселення представників нової влади у будинки заможних поляків, яких перед тим виганяли з дому, обмеження у прийманні на роботу осіб польської національності. Ці факти визнавали навіть місцеві партійні та

¹ Терлюк І. Я. *Етнодемографічна ситуація у західних областях України у 1944 р.* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – 1993. – Вип. 29. – С. 84.

² Там само. – С. 84.

³ *Історія Львова в документах і матеріалах.* – С. 220.

⁴ Grzelak C. *Kresy w czerwieni. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku.* – Warszawa, 1998. – С. 404–405.

радянські органи¹. Водночас з цими та іншими зловживаннями в сфері національних відносин у Галичині було запущено в дію механізм виселення поляків у східні регіони СРСР, який декількома роками раніше застосовували щодо поляків Східної Волині та Поділля. Зазначені вище зловживання були прямим продовженням політики геноциду сталінського режиму щодо деяких етнічних меншин, які жили в Україні, що почалася у другій половині 30-х років і була зумовлена суттєвою зміною національної політики порівняно з 20-ми роками та зміною зовнішньополітичного курсу СРСР.

Історична доля жорстоко посміялася над поляками. З приходом більшовицької влади польське населення краю відчувало на собі те, що тривалий період польська влада на тій ж території практикувала щодо українців (зокрема, обмеження щодо мови та професії), тільки у грубшій, брутальнішій формі.

Масові депортації населення нова влада розпочала вже з осені 1939 р. З Галичини виселяли в східні регіони СРСР окремі групи осіб, здебільшого польської національності, яких радянська влада вважала потенційними шпигунами, “неблагонадійними”: колишніх військовослужбовців польської армії, колишніх працівників поліції, урядовців, деякі інші категорії колишніх державних службовців Польщі, польських колоністів (осадників), біженців з окупованих гітлерівцями земель. Усього в 1939–1941 рр. із західних областей України та Білорусі, за польськими відомостями, нова влада депортувала близько 330 тис. осіб, з яких 63,6 % становили поляки, 21,2 % – євреї (здебільшого біженці із західних воєводств), 7,6 % – українці². Переселяли їх головно у східні й північні області Росії та в Казахстан. У 1944 р., після звільнення основної частини території УРСР від гітлерівських військ, деяка кількість депортованих повернулася назад в Україну. Однак їм дозволяли поселятися здебільшого у східних та південних областях, подалі від державного кордону СРСР.

Українське населення Львова з приходом більшовиків опинилося у доволі неоднозначному становищі. Адже у 1939–1941 рр. нова влада провадила доволі чітку політику українізації Львова, підтримувала багатьох представників місцевої української інтелігенції, які в польський період зазнавали соціальних обмежень³. Однак загалом ці заходи насамперед мали на меті визначення ступеня лояльності тих чи інших відомих українських галицьких суспільних діячів до нової влади. Далі тих небагатьох, кого можна було “вписати” у сталінську суспільну систему, залишали при “теплих місцях”, інших же репресували. Справжні наміри більшовицької влади було викрито вже в перші дні більшовицько-німецької війни, коли під час відступу Червоної Армії, у

¹ Чирко Б. В. *Національні меншини в Україні (20–30 роки XX століття)*. – К., 1995. – С. 155–157.

² Cherubin D. *Ludnosc polska w więzieniach i obozach radzieckich w latach 1939–1941*. – W., 1989. – S. 77.

³ Луцький О. *Інтелігенція Львова (вересень 1939 – червень 1941 рр.)* // Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 574–591.

в'язницях Галичини було знищено тисячі політв'язнів, здебільшого інтелігенції. Тільки у Львові енкаведисти розстріляли 2 464 особи, серед яких були українці, поляки, євреї, росіяни ¹.

Двадцять другого червня 1941 р. почалася радянсько-німецька війна, а 30 червня, після масованого бомбардування та артилерійського обстрілу, у Львів увійшли гітлерівські війська. Політика нової окупаційної влади щодо етнічних груп населення Львова нічим особливо не відрізнялася від політики нацистів на інших захоплених ними землях. У привілейованому становищі перебували особи німецького походження. Їх поділяли на “райхсдойчен” – німців, що прибули в Галичину з території Рейху, та “фольксдойчен” – місцевих німців, та осіб, що мали родинні зв'язки з ними. Всього за матеріалами організованого гітлерівцями у вересні 1942 р. перепису населення німецьке населення Львова становило близько 12 тис. осіб – 4,5 тис. “райхсдойчен” і 7,4 тис. “фольксдойчен” ². Усі вони з відступом гітлерівських військ виїхали у Німеччину. (Багато німців покинуло Галичину ще раніше, у 1939–1940 рр., за договором між нацистською Німеччиною та СРСР).

Польське та українське населення Львова формально перебувало на одному щаблі видуманої нацистськими ідеологами расово-етнічної класифікації етнічних спільнот. Однак насправді становище польської етнічної групи було значно ліпшим, ніж українців. Адже серед поляків було доволі багато осіб, яких зараховували до “фольксдойчен”, тому що вони мали родинні зв'язки з німцями. Завдяки цьому поляки отримали певний доступ до органів міського самоврядування, що діяли у Львові під окупаційним режимом.

У найгіршому становищі перебувало єврейське населення Львова. Позбавлене майже всіх громадянських прав, воно було переміщене у концтабір-гетто “Юденлаг”, утворений у північній частині міста за залізницею в районі вулиць Замарстинівської, Варшавської, Полтвяної. На відміну від інших окупованих нацистами регіонів Європи, у Галичині суцільного винищення єврейського населення одразу ж після приходу гітлерівських військ не було. Однак євреїв не знищували тоді тільки тому, що вони становили третину міського населення краю, і швидка ліквідація такої великої кількості людей негативно б вплинула на господарство Галичини. Втім, у деяких містах акції масового знищення євреїв чинили одразу ж після приходу гітлерівців. Зокрема, в Тернополі, в перші дні окупації міста, було знищено близько 28 тис. євреїв ³.

Відомості про етнічний склад населення Львова у роки гітлерівської окупації дуже непевні, з огляду на об'єктивні труднощі обліку багатьох груп населення, які через різні обставини переховувалися від окупаційної влади.

¹ Білас І. *Репресивно-каральна система в Україні*. – К., 1994. – Кн. 2. – С. 267.

² Боляновський А. В. *Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського “нового порядку” в Європі у 1941–1944 роках*. Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1999. – С. 233 (Додаток Г).

³ Терлюк І. Я. *Етнодемографічна ситуація у західних областях України у 1944 р.* – С. 83.

Загальну картину динаміки етнічного складу населення міста відображає табл. 46, у якій наведено приблизну кількість головних етнічних груп населення міста в 1941 р. за матеріалами О. Степанів, яка в 1941–1944 рр. керувала львівським статистичним бюро, у 1942 р. за матеріалами німецького перепису, у 1943 р. за відомостями В. Кубійовича:

Таблиця 46

Етнічний склад населення Львова у роки німецької окупації

Роки	Усе населення	У тому числі							
		українці		поляки		євреї		інші	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1941	299 000	65 800	22,0	150 400	50,3	76 000	25,4	6 800	2,3
1942	319 606	83 570	26,1	172 735	54,0	50 000	15,6	13 301	4,2
1943	209 100	62 700	29,9	131 300	62,9	—	—	15 100	7,2

Примітка. Складено за: Степанів О. *Сучасний Львів*. – Львів, 1992. – С. 80; Боляновський А. В. *Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського “нового порядку” в Європі у 1941–1944 роках*. – С. 233; Кубійович В. *Львів* // *Енциклопедія Українознавства*. – Т. 4. – Львів, 1994. – С. 1411.

Як бачимо, у роки німецької окупації в складі населення міста внаслідок поступового винищення євреїв зростала частка українців та поляків. У 1943 р., після майже повного винищення єврейського населення, Львів став двонаціональним містом. Близько 30 % його мешканців становили українці, понад 60 % – поляки. Загальна кількість населення Львова суттєво зменшилася. У 1942 р. окупаційна влада ввела в адміністративні межі Львова м. Винники та близько 20 навколишніх сіл. Це статистично дещо збільшило кількість жителів Львова, однак до суттєвих змін в етнічному складі населення не привело.

Усього за період існування табору “Юденлаг” (вересень 1941 – червень 1943 рр.) було знищено близько 136,8 тис. євреїв зі Львова та його околиць. На час відновлення радянської влади у Львові залишилося близько 800 євреїв, тоді як до німецької окупації у місті їх було близько 160 тис., у тому числі близько 40 тис. біженців з інших міст¹.

Концентраційні табори, у яких знищували осіб єврейської національності, були також у багатьох інших місцевостях Галичини. Усього, за деякими єврейськими джерелами, за два роки німецької окупації на території дистрикту “Галичина” знищено 550 тис. євреїв, ще 40 тис. померло від голоду, хвороб та знущань у в’язницях, 20 тис. закінчило життя самогубством². За іншими відомостями, після звільнення Галичини від гітлерівців на її території залишилося близько 2 % від довоєнної кількості єврейського населення, тобто не більше 10–15 тис. осіб³. На Львівщині станом на 21 вересня 1944 р. бюро

¹ Хонигсман Я. С. *Катастрофа Львовского еврейства*. – Львів, 1993. – С. 36.

² Хонигсман Я. С. *Создание и гибель Львовского гетто* // Шофар. – 1996. – № 15. – С. 3.

³ Коваль М. В. *Нацистський геноцид щодо євреїв та українського населення (1941–1944 рр.)* // *Укр. іст. журн.* – 1992. – № 11. – С. 31.

реєстрації євреїв, утворене одразу ж після приходу радянських військ, зареєструвало близько 3,4 тис. євреїв.

У період німецької окупації та в перші повоєнні роки кількість мешканців Галичини значно зменшилася. Станом на січень 1945 р. кількість населення Львівської області в сучасних адміністративних межах становила 1567 тис. осіб, тобто тільки 63,0 % від кількості населення області в січні 1940 р., Івано-Франківської – 1048 тис. (80,5 %), Тернопільської – 949 тис. (67,1 %) ¹. Найбільших втрат зазнало міське населення. Якщо порівняти із довоєнним часом, то кількість населення в багатьох містах зменшилася в декілька разів. Кількість жителів Львова, за даними статистичного управління Львівської області, наприкінці 1944 р. становила 149,2 тис. осіб, тоді як у 1940 р. – 396,7 тис ².

Особливо постраждали міста, серед населення яких до війни переважали євреї. Значно змінився етнічний склад міського населення Галичини. Зокрема, серед міського населення Львівської області у січні 1944 р. частка поляків підвищилася, якщо порівняти із січнем 1940 р., з 43,4 до 56,0 %, українців – з 22,0 до 37,8 %, росіян – з 1,6 до 4,7 %. Частка євреїв знизилася з 32,8 до 1,2 % ³.

Після відновлення в липні 1944 р. більшовицької влади докорінні зміни в етнічному складі населення Галичини та Львова тривали далі. Відновилося переселення росіян, українців із різних регіонів, євреїв, білорусів, татар, представників інших етнічних спільнот тодішнього СРСР. У перші повоєнні роки населення міста збільшувалося дуже швидко. Зокрема, якщо 1945 р. у Львові мешкало тільки 185,9 тис. осіб, то 1948 р. – вже 355,7 тис. Більшість у складі мігрантів становили працівники державного та партійного керівного апарату, військовослужбовці, працівники різних силових відомств, медичні працівники, а також робітники різних спеціальностей, яких скеровували на відбудову господарства Галичини. Наприклад, тільки з липня 1944 р., коли місто було звільнене від гітлерівців, і до кінця року до Львова прибуло близько 12 тис. осіб, у тому числі 3,8 тис. з території РРФСР ⁴. Вибіркова розробка талонів прибуття–вибуття, яку проводило в перші повоєнні роки Львівське статистичне бюро, засвідчила, що 1945 р. у міста Львівської області (в адміністративних межах 1939 р.) з території РРФСР переїхало 26 455 осіб, 1946 – 38 780 осіб, 1947 – 22 470 осіб, 1948 – 12 595 осіб ⁵. Найбільше росіян прибувало з Москви, Московської, Воронежської, Курської та деяких поволзьких областей, Краснодарського краю та Ленінграда. Зі східних областей РРФСР поверталися здебільшого виселені туди перед війною українці та поляки.

¹ Терлюк І. Я. *Етнодемографічна ситуація у західних областях України у 1944 р.* – С. 82.

² *Радянський Львів. 1939–1955. Документи і матеріали.* – Львів, 1956. – С. 248.

³ Терлюк І. Я. *Етнодемографічна ситуація у західних областях України у 1944 р.* – С. 84.

⁴ *Державний архів Львівської області (ДАЛО).* – Ф. Р-283. – Оп. 13. – Спр. 5. – Арк. 16–17.

⁵ Там само. – Арк. 40–41.

Чимало також було переселенців з Білорусії, Узбекистану, Казахстану, Молдавії та Грузії. Основну частину переселенців становили жителі міських поселень, тільки серед мігрантів з деяких центральних російських областей було багато жителів сіл. Часто росіян та осіб інших національностей спрямовували до Львова, а вже звідти – у менші міста регіону та в сільську місцевість. Однак близько 80 % росіян, які у перші повоєнні роки переселилися до Львова, залишилися тут мешкати назавжди ¹.

Крім росіян, які в перші повоєнні роки були найбільшою етнічною групою в складі мігрантів, до Львова мігрувало дуже багато українців. Вони прибували до міста з найрізноманітніших регіонів. Окрім вихідців із західних областей, найбільше було українців, які приїхали з Києва, Харкова, урбанізованих східних та придніпровських областей. Окрему групу населення становили переселенці з українських етнічних земель, що залишилися у складі Польщі.

Завдяки українському та російському населенню східних регіонів України здебільшого комплектувалася номенклатура західних областей, оскільки від партійних та радянських керівників, що приїжджали працювати у Західну Україну, вимагали знання української мови. Адже російської мови місцеве населення не знало. Тільки за 1945 р. зі східних регіонів України в західноукраїнські області було скеровано понад 35 тис. осіб, а всього станом на 1 січня 1946 р. прибуло близько 80 тис. партійних, радянських, господарських та інших керівників ².

Крім партійного та державного апарату, дуже багато переселенців зі сходу було в промисловості, транспорті, освіті, науці та культурі. Наприклад, у 1947 р. у вищих навчальних закладах західних областей України лише 17,1 % професорів та викладачів були уродженцями західних областей України, у 1953–1954 навчальному році – тільки 18,7 %. У Львівському університеті 1949–1950 навчального року з 297 викладачів було 147 українців (здебільшого зі східних регіонів), 88 росіян, 11 білорусів, 10 поляків, 31 єврей ³. Оскільки серед місцевого українського населення більшість осіб мало тільки початкову освіту, а також, певною мірою, з ідеологічних міркувань, радянська влада у 40–на початку 50-х років організовувала навчання у західноукраїнських вузах молоді зі східних областей України. В 1947 р. на денних відділеннях вищих навчальних закладів західних областей України тільки 30 % студентів за походженням були місцевими. В 1949 р. у десяти львівських вузах місцеве населення становило 44 % усіх студентів. Однак, якщо в сільськогосподарському інституті цей

¹ Терлюк І. Я. *Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.) (Етносоціологічне дослідження)*. – Львів, 1997. – С. 54–55.

² Першина Т. С. *До питання про забезпечення керівними кадрами народного господарства України (1943–1945 рр.)* // Укр. іст. журн. – 1995. – № 3. – С. 31.

³ Стеблій Ф. І. *Розвиток вищої освіти в західних областях УРСР в 1944–1960 рр.* // З історії Української РСР. – К., 1962. – Вип. 8. – С. 90.

показник становив 84,5 %, то у торгово-економічному та поліграфічному інститутах – тільки 22 %, в університеті – 32 % ¹.

Міграція немісцевого населення була значно зумовлена політикою радянської влади, яка у перше повоєнне десятиліття свідомо обмежувала галичанам доступ у керівні органи. Внаслідок цього в перші повоєнні роки, у період “радянзації”, майже вся владна верхівка Львова була не місцевою. Станом на 1 січня 1945 р. серед 547 осіб, що працювало в радянських установах Львова, немісцеві кадри становили 83 %. Станом на 1 липня 1946 р. в апараті підприємств, організацій та установ працювало 6 427 осіб, у тому числі місцевих тільки 1 232 особи (19,2 %). Серед працівників апарату 47,1 % становили українці, 37,3 % – росіяни, 8,3 % – євреї, 3,4 % – поляки, 1,6 % – білоруси ². Місцеве населення, яке все-таки залучали у владні органи, жодних ключових посад там не обіймало.

Важливою причиною міграції немісцевого населення була нестача місцевих кваліфікованих кадрів, яких серед українського населення Галичини в умовах його постійного національного обмеження було недостатньо. Головний потік мігрантів спрямовували у Львівську та Дрогобицьку області, які мали вищий економічний потенціал, вищий рівень урбанізації території, а також прикордонне географічне положення, яке зумовило розміщення на їх території багатьох військових частин.

Найчастіше переселенці осідали у великих містах: обласних центрах, промислових містах, важливих залізничних вузлах. Наприкінці 40-х років обсяги міграції сповільнилися. Багато з тих, кого скерували на тимчасову роботу, почали повертатися у місця постійного проживання. Однак більшість з тих мігрантів, які у другій половині 40-х років переселялися до Львова та інших міст Галичини, залишилися тут на постійно. Їхню кількість надалі щороку поповнювали тисячі нових мігрантів найрізноманітнішого етнічного походження.

В етнічному складі населення Львова швидко підвищувалася частка росіян та українців. Наприклад, у жовтні 1944 р. росіяни становили 5,5 % населення Львова, а в січні 1951 р. – уже 30,8 %. Частка українців у складі населення міста за цей же період зросла з 26,4 до 42,8 % ³. Водночас у Львові різко зменшилася кількість поляків. Більшість з них переселилася до Польщі відповідно до угоди про обмін населенням, підписаної 9 вересня 1944 р. урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення. Всього зі Львова станом на 20 травня

¹ Стеблій Ф. І. *Розвиток вищої освіти в західних областях УРСР в 1944–1960 рр.* – С. 92, 96.

² Кондратюк К., Василь Г. *Поновлення “радянзації” органів влади та управління м. Львова у перші повоєнні роки* // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura* / Pod red. K. Karolczaka. – Kraków, 2002. – Т. 4. – С. 413–423.

³ Терлюк І. *Місто Львів: етносоціальний склад населення у перші повоєнні роки* // *Львів: історія, населення, культура. Тези доп. та повідом. укр.-пол. наук. конф. 18–20 травня 1994 р.* – Львів, 1994. – С. 53.

1946 р. у Польщу виїхало 62,6 тис. осіб, хоча зареєструвалося на виїзд близько 100 тис. осіб ¹. Потрібно зазначити також, що після німецької окупації у Львові станом на осінь 1944 р. усього залишилося, за різними даними, від 102 до 112 тис. поляків ², тоді як за результатами перепису 1931 р. їх у місті було понад 157 тис.

Усього, за офіційними відомостями польської статистики, з українських земель, що до 1939 р. перебували у складі Польщі, переселилося близько 788 тис. осіб, а якщо додати ще тих, хто прибув у Польщу не безпосередньо з території західноукраїнських областей, а через інші регіони, то понад 810 тис. ³. Пік переселення припав на 1945 р., коли переїхало понад 0,5 млн. осіб, а до 1947 р. масові переселення вже завершилися.

Найбільше населення було переселено з територій Тернопільської (233,6 тис.) та Львівської (218,7 тис.) областей, далі йшли Дрогобицька (115,3 тис.) та Станіславська (77,9 тис.) ⁴. У Польщу переселялися не тільки поляки. Серед 788 тис. переселених з восьми західних українських областей налічувалося 30,4 тис. євреїв, 12,6 тис. представників інших етнічних груп (головно українці зі змішаних сімей) ⁵. В Україні найчастіше залишалися поляки зі змішаних українсько-польських сімей, здебільшого жінки.

Після обміну населенням 1944–1947 рр. у значно менших розмірах переселення поляків із території України до Польщі відбувалося також у наступні роки. Зокрема, нова хвиля репатріації поляків була у другій половині 50-х років, після чого у Львові було зменшено кількість польських шкіл із п'яти до трьох, кількість римо-католицьких костьолів – із чотирьох до двох ⁶.

Унаслідок обміну населенням між Польщею та Україною поляки у Львові за декілька років позбулися майже всього, що здобували і зберігали сторіччями. Їхня реакція на акцію переселення була, зрозуміло, неоднозначною. Чимало поляків, уже маючи негативний досвід життя під більшовиками, самі втікали до Польщі, не чекаючи вказівки нової влади. Однак більшість поляків усе-таки не були в захопленні від переселення. Вони не розуміли, чому треба покидати рідне місто тільки тому, що знову перекроєно державні кордони, тільки тому, що до цього закликає Москва та нова влада у Варшаві, легітимність якої тоді ще викликала великі сумніви. Натомість більшовицька влада була зацікавлена в тому, щоб Галичину якнайшвидше покинуло якомога більше польського

¹ Макарчук С. *Евакуація поляків зі Львова у 1944–1946 рр.* // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura.* – Т. 4. – С. 401–411.

² Ibid. – С. 401.

³ *Rocznik statystyczny.* – 1949. – W., 1950. – С. 26.

⁴ Ткачов С. *Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля.* – Тернопіль, 1997. – С. 91.

⁵ Там само.

⁶ Єременко Т. *Полонія в Україні після другої світової війни* // *Polska i Ukraina po II wojnie światowej.* – Rzeszów, 1998. – С. 17–18.

населення. Тому для пришвидшення акції переселення щодо поляків застосовували методи терору¹.

Переселення поляків стало ще одним із важливих факторів, що підштовхнули масову міграцію до Львова та інших міст Галичини росіян і представників інших етнічних груп тодішнього СРСР. Адже до війни у більшості сфер господарства краю основу керівників та кваліфікованих спеціалістів становили особи польської національності. З приходом більшовиків роль поляків у регіоні зменшилася, проте вони й далі становили основу зайнятих у багатьох важливих галузях господарства. Наприклад, на 1 січня 1945 р., тоді коли акція переселення поляків офіційно вже почалася, у Львівській області вони становили 64,9 % зайнятих у промисловості та зв'язку, 56,4 % працівників “Водоканалтресту”, 84,5 % – Трамвайного тресту, 78,9 % – тресту “Укргаз”, 54,6 % зайнятих в сфері охорони здоров'я, 72,9 % – в сфері мистецтва².

Після переселення поляків до Польщі в господарстві Галичини з'явилася потреба у спеціалістах найрізноманітніших професій. Підготовка місцевих кадрів потребувала часу, і тому в Галичину скеровували працівників необхідних спеціальностей з інших регіонів СРСР. Крім того, у Львові після винищення євреїв та переселення поляків деякий період було багато вільного житла. Можливість задарма отримати престижну посаду разом із просторою квартирою в тихому кварталі у красивому місті з європейською архітектурою та переляканими сусідами – місцевими жителями, яких за бажанням завжди можна було позбутися, звинувативши в буржуазному націоналізмі, приваблювала у перші повоєнні роки тисячі авантюристів, яких і без того у системі більшовицької влади було достатньо багато. У цей період Львів став своєрідним Ельдорадо для обивателя більшовицького взірця.

У перші повоєнні роки Львів разом з поляками покинула більшість з тих довоєнних галицьких євреїв, які пережили гітлерівську окупацію. Оскільки євреї, як і інше населення Галичини до 1939 р., були польськими громадянами, вони отримали право вибору – залишитися в СРСР чи звернутися до польських органів репатріації та переїхати на постійне проживання до Польщі. Значна частина євреїв Львова обрала другий варіант. Однією з причин такого вибору стала антиєврейська провокація, яка відбулася у Львові в червні 1945 р. Знову було вчинено спробу звинуватити євреїв у тому, що вони під час богослужінь використовують кров християнських немовлят. І хоча провокація не вдалася, а тих, хто її підготував, було засуджено, цей факт підштовхнув євреїв до виїзду в Польщу³. Суттєве значення у цьому рішенні мали також деякі помилки, допущені радянською владою в політиці щодо єврейського населення після

¹ Ткачук П., Ткачук В. *Депортація населення: її завдання і мета* // Polska i Ukraina po II wojnie światowej. – Rzeszów, 1998. – S. 254–259.

² Терлюк І. Я. *Етнодемографічна ситуація у західних областях України у 1944 р.* – С. 82.

³ Хонигсман Я. С. *Катастрофа Львовского еврейства.* – С. 108–109.

приходу до Львова. На заміну галицьким євреям у галицьку столицю почало переселятися у великій кількості єврейське населення з різних регіонів Радянського Союзу, здебільшого з великих міст.

У 40-х роках ХХ ст. остаточно припинила існування давня вірменська громада Львова¹. У 1939 р. Вірмено-католицька церква Галичини мала всього вісім парафій: у Львові, Станіславові, Бережанах, Тисмениці, Городенці, Снятині, Лисці, Кутах. У Львові на час приходу радянської влади за доповідною запискою, підготовленою першому секретареві обкому КП(б) України, датованою 29 січня 1946 р., мешкало близько 240 вірмено-католиків. Попри високий загальний ступінь полонізації вірменської громади, окремі з вірмено-католиків зберігали високу національну самосвідомість. Однак з початком акції переселення поляків значна частина вірменів також виїхала до Польщі. У Львові залишилися не більше 40–50 осіб. Остаточного руйнування вірмено-католицька громада Львова зазнала після ліквідації Вірмено-католицької церкви. Вірменських церковних діячів Львова радянська влада звинуватила у співпраці з гітлерівцями, зокрема, участі в організації Вірменського легіону, який у складі німецької армії мав би боротися за незалежну Вірменію. У другій половині 1945 р. заарештовано декількох чільних релігійних діячів вірмено-католиків, а в листопаді 1945 р. – генерального вікарія архієпархії Д. Каєтановича, що зумовило остаточно ліквідацію Вірмено-католицької церкви. Вірменський собор було закрито й передано православному єпископу. З ліквідацією церкви змирився Ватикан. Він не висловлював жодних протестів і навіть видав спеціальну вказівку не перешкоджати переходу вірмено-католиків у римо-католицьку церкву. Так було створено усі передумови для швидкої асиміляції вірмено-католиків. На заміну галицьким вірменам також прийшли вірмени з різних регіонів Радянського Союзу, здебільшого русифіковані.

Величезних втрат у воєнні та перші повоєнні роки зазнало й українське населення Львова. Національно свідомі українці були репресовані як у період німецької окупації, так і після відновлення сталінського режиму в місті. Частину українського населення працездатного віку примусово вивезено в Німеччину в роки окупації. Більшість з них у Галичину вже не повернулася. Багато українців-львів'ян, які співпрацювали із німцями (здебільшого з метою поліпшити долю українського населення на окупованих нацистами землях), із відступом гітлерівських військ емігрувало на захід. Ті українці, що залишилися, змушені були жити в атмосфері постійної недовіри та обмежень з боку радянської влади. Тому чимало з них мігрувало в інші регіони України, часто навіть тільки для того, щоб віднайти роботу за фахом, оскільки у рідному місті вони такої змоги не мали.

¹ Див.: Дашкевич Я. *Ліквідація вірмено-католицької церкви в Галичині 1945 р.* // Історія релігій в Україні. Матеріали VIII міжнар. круглого столу (Львів, 11–13 травня 1998 року). – Львів, 1998. – С. 84–86.

Отже, за дуже короткий історичний період в етнічному складі населення Львова та інших міст Галичини відбулися кардинальні зміни. Поляки та євреї, найбільші етнічні групи у Львові першої половини XX ст., в другій його половині втратили суспільну важливість. Поляки – після акції обміну населенням, євреї – з причини фізичного знищення гітлерівцями. Внаслідок масових міграційних рухів перших повоєнних років найбільшою етнічною групою у Львові стали українці, а друге місце посіли росіяни. Однак сутність етносоціальних процесів, що відбувалися у цей період, певна річ, не зводилася лише до зміни етнічного обличчя міста Лева. У 40-х роках XX ст. перестало існувати львівське міське середовище, яке мало історичні корені щонайпізніше із середини XIV ст., з часу остаточної деукраїнізації княжого Львова.

Загибель суспільства довоєнного Львова у довгому переліку катастроф та трагедій періоду Другої світової війни зовсім не на останньому місці. Однак у чомусь ця подія виявилася закономірною. Адже Львів у Європі впродовж 600 років був своєрідним етнічним парадоксом. Сторіччями він абсолютно не вписувався у жодні схеми етнічного розвитку території, вперто ігнорував регіональні закономірності та тенденції суспільно-політичного й економічного розвитку, жив своїм власним життям, зневажаючи інтереси навколишньої території та її українського населення, намагаючись ізолюватися від них або підпорядкувати собі. За що, зрештою, і поплатився.

5.2. Друга половина XX ст. (до кінця 80-х років)

У 50-х роках XX ст. в Радянському Союзі настав період важливих суспільно-політичних змін. Після смерті Й. Сталіна у державі завершилася епоха тоталітаризму, почалася так звана хрущовська відлига. Припинилися масові політичні репресії. Суттєво змінилася національна політика. Остаточно відійшли у минуле депортації людей за етнічною ознакою, які проводили за принципом колективної відповідальності. Сотні тисяч осіб, які постраждали від репресій у сталінський період, у тому числі й українці із західних областей, отримали змогу повернутися на Батьківщину.

Прихід до влади у Москві Микити Хрущова, життєва доля якого тривалий період була пов'язана з Україною, зумовив поліпшення становища українців у СРСР¹. В Українській РСР розпочалася “українізація” партійного та радянського керівництва, суттєво збільшилася кількість українців на керівних посадах у столиці Радянського Союзу – Москві. Цьому сприяла також реформа управління промисловістю, за якою 1957 р. були створені так звані раднаргоспи, що

¹ Див.: Грицак Я. *Нариси історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століть*. – Київ, 1996. – С. 277–278.

об'єднували декілька областей. Це привело до підпорядкування більшої частини промисловості республіки уряду УРСР. У Західній Україні до керівної роботи також почали залучати місцеві українські кадри. Внаслідок суспільно-політичної лібералізації активізувалося культурне життя українців.

У 1959 р., тобто через 14 років після завершення війни, проведено перший у повоєнний період загальний перепис населення й перший радянський перепис на території Галичини. Такий пізній перепис створив значні труднощі для об'єктивного аналізу змін в етнічному складі населення України у перше повоєнне десятиліття, тоді, коли у ньому відбувалися докорінні зміни. Особливо складно аналізувати національні відносини в Галичині, де попередній повноцінний перепис населення був ще 1931 р., тобто міжпереписний період становив 28 років. Щоб якось заповнити цю інформаційну прогалину, можна використовувати окремі матеріали поточного обліку населення, зокрема відомості про міграцію. Однак ступінь достовірності матеріалів поточної статистики національних відносин є нижчим, ніж ступінь достовірності матеріалів перепису населення. Цікаво, що після закінчення Другої світової війни, для прикладу, Польща спромоглася провести переписи населення у 1946 і 1950 рр., Румунія – 1948 р., Угорщина – 1949 р., Чехословаччина – 1950 р.¹, натомість у Радянському Союзі довелося чекати до 1959 р.

Після 1959 р. наступні радянські переписи населення були у 1970, 1979 та 1989 рр. Програми проведення всіх цих переписів доволі об'ємні, вони охоплювали розробку чималої кількості статистичних таблиць на основі первинних матеріалів. Однак великою вадою переписів населення радянського періоду є низький ступінь офіційного оприлюднення отриманої статистичної інформації. Більшість статистичних матеріалів зберігали у державних статистичних органах і призначали тільки для службового використання. Загальнодоступними вони стали тільки у 90-х роках ХХ ст.

Усі чотири переписи реєстрували національність та рідну мову опитуваного на підставі соціально-психологічного підходу. Тобто записували національність, яку називав опитуваний, і мову, яку опитуваний уважав рідною. Коли людині було важко визначитися щодо другого критерію, то часто записували мову, якою вона ліпше володіла чи якою користувалася в сім'ї, тобто насправді розмовну мову. Від перепису 1970 р. реєстрували іншу мову з мов народів Радянського Союзу, якою опитуваний вільно володів.

Кількість національностей, що їх реєстрували працівники статистичних установ під час перепису 1959 р., становила 126, 1970 – 122, 1979 – 123, 1989 р. – 126. Однак у складених за первинними результатами переписів таблицях етнічного складу населення здебільшого наводили відомості про значно меншу кількість національностей. Розгорнутий перелік національностей використовували тільки для складання таблиць національного складу населення

¹ Демографический энциклопедический словарь / Ред.: Валентей Д. И. (гл. ред.) и др. – М., 1985. – С. 556.

областей та обласних центрів. Натомість таблиці національного складу населення районів, міст, селищ міського типу відображали відомості тільки про декілька найчисленніших національностей. У таблицях перепису 1959 р., які складали для галицьких областей, наводили відомості про кількість від п'яти до п'ятнадцяти національностей (залежно від мозаїчності етнічного складу населеного пункту), перепису 1970 р. – до дванадцяти, перепису 1979 та 1989 рр. – тільки п'яти (українці, росіяни білоруси, євреї, поляки) плюс графа “інші національності” для населених пунктів Івано-Франківської та Львівської областей і трьох (українці, росіяни, поляки) – для Тернопільської. Нижньою межею територіального масштабу розробки матеріалів за критеріями національності та мови були міста і селища міського типу. Іноді, коли, крім районного центру, в районі не було інших міських поселень, розробляли статистичні таблиці етнічного складу деяких найбільших сіл.

За первинними матеріалами повоєнних переписів населення складали також низку статистичних таблиць, які відображали етнодемографічну, етносоціальну та етнокультурну ситуацію в областях. Наприклад, за результатами перепису 1959 р. розробляли таблиці розподілу національностей за заняттями, суспільними групами, сімейним станом, віковою структурою, рівнем освіти. За результатами наступних переписів розробляли також таблиці розміру сім'ї та кількості дітей у сім'ях різних національностей, тривалості проживання представників різних національностей у населеному пункті тощо. Однак перелічені вище таблиці складали здебільшого в розрізі областей, деякі – для обласних центрів та міст обласного підпорядкування. Майже всі згадані вище статистичні таблиці розробляли окремо за статтю та типом поселення (міське та сільське населення).

Під час проведення переписів 1959 та 1970 рр. визначали національний склад наявного населення, а переписів 1979 та 1989 рр. – національний склад постійного населення. Тому порівняння матеріалів цих переписів за критерієм національності є науково не зовсім коректним. Національний склад наявного населення зазвичай менш однорідний, ніж національний склад постійного населення. У ньому також дещо нижча частка корінного етносу. Адже наявне населення охоплює осіб, які тимчасово перебувають у місті (етнічний склад цієї групи населення доволі строкатий), і не враховує населення, яке постійно мешкає у місті, але на час проведення перепису перебувало за його межами. Є типи міст, у яких відмінності в національному складі наявного та постійного населення можуть сягати десяти процентних пунктів і навіть вище. У Галичині – це міста-курорти.

За результатами перепису населення 1959 р. виявилось, що саме Галичина зазнала найбільших людських втрат у роки Другої світової війни (рис. 4–6). Упродовж 1939–1959 рр., за матеріалами радянської статистики, кількість населення Української РСР збільшилася на 3 %. Однак приросту було досягнуто здебільшого завдяки східним і південним областям України.

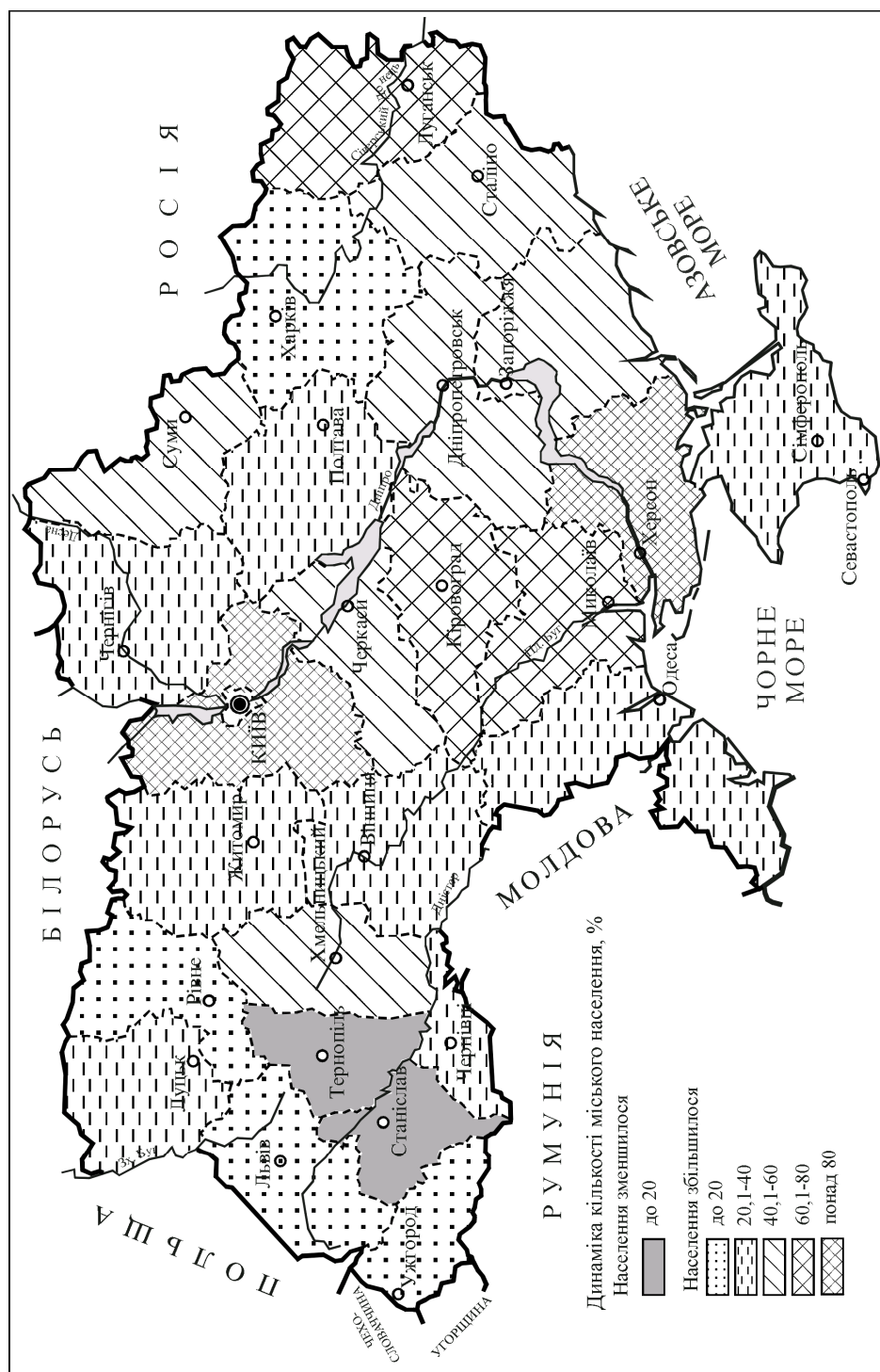

Рис. 5. Динаміка кількості міського населення України в 1939–1959 рр.

Натомість кількість жителів у західних регіонах, насамперед у Галичині, все ще була суттєво нижчою, ніж у довоєнний період. Наприклад, у Тернопільській області 1959 р. мешкало тільки 77 % населення порівняно з 1939 р. (найнижчий показник в Україні), у Станіславській – 85, у Львівській – 86 %¹. Однак потрібно зазначити, що навіть попри демографічні втрати у Другій світовій війні Галичина залишилася одним з найбільш густозаселених регіонів України. Зокрема, Львівська область за показником загальної щільності населення (97,1 осіб на 1 км²) поступалася тільки надміру урбанізованим Сталінській (тепер Донецька) області. А за щільністю сільського населення Галичина випереджала більшість регіонів України (рис. 7).

У 1959 р. у складі населення регіону частка українців становила 90,6 % (табл. 47). Галичина, яка до 1939 р. була одним із найбільше деукраїнізованих регіонів України, через 20 років за етнічним складом населення (і не тільки) стала найбільш українським краєм у республіці.

Таблиця 47

Національний склад населення Галичини * у другій половині XX ст.
(за матеріалами радянських переписів населення)

Роки	Усе на- селення	У тому числі					
		українці		росіяни		поляки	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1959	4 288 083	3 886 231	90,6	245 930	5,7	93 074	2,2
1970	4 830 807	4 428 193	91,7	272 688	5,6	62 671	1,3
1979	5 058 171	4 685 387	92,6	269 738	5,3	52 421	1,0
1989	5 304 595	4 934 022	93,0	278 731	5,3	36 985	0,7

Примітка. * Тут і далі статистичні матеріали про етнічний склад населення Галичини в радянський період наведено включно із північними районами Тернопільської області, які з історико-географічного погляду є частиною Волині.

Однак етнічно однорідною вона була тільки на перший погляд. У сільській місцевості справді було суцільне українське середовище. Українці разом зі здебільшого українізованими поляками становили до 99 % жителів (табл. 48).

Таблиця 48

Національний склад сільського населення Галичини у другій половині XX ст.
(за матеріалами радянських переписів населення)

Роки	Усе на- селення	У тому числі					
		українці		росіяни		поляки	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1959	3 037 709	2 957 346	97,4	24 331	0,8	50 351	1,7
1970	3 029 203	2 984 403	98,5	13 181	0,4	27 779	0,9
1979	2 883 485	2 848 911	98,8	12 397	0,4	22 107	0,8
1989	2 632 698	2 604 000	98,9	11 875	0,4	12 736	0,5

¹ Основні підсумки Всесоюзного перепису населення 1959 року по Українській РСР: Статистичний збірник. – К., 1961. – С. 31.

Крім того, сільське середовище виявилось доволі однорідним у соціальному плані. Адже після сталінської суцільної колективізації західноукраїнського селянства, яка відбувалася наприкінці 40-х років XX ст. і супроводжувалася репресіями щодо заможної його частини, соціальне розшарування селян значно зменшилося внаслідок загального зниження рівня їхнього життя.

Натомість етнічна ситуація у міських поселеннях була значно складнішою. Серед міського населення найчисленнішою національністю також були українці (табл. 49). Однак якщо у населенні невеликих міст їх було 95 % і вище, то у всіх більших містах чималу частину населення становили представники інших етнічних груп. Ще наприкінці 40-у першій половині 50-х років XX ст. у всіх великих містах Галичини сформувалися численні й структуровані російськомовні середовища, до яких увійшли представники різних етнічних спільнот: росіяни, євреї, українці, білоруси, татари, вірмени та інші. Іноді ці середовища налічували десятки тисяч осіб. Людей з цих середовищ об'єднували високий соціальний статус, російська мова у спілкуванні, членство у комуністичній партії чи принаймні абсолютна лояльність до більшовицької влади, доволі компактне проживання у престижних кварталах міст. Саме люди з цих середовищ керували господарством міст, районів та областей. Ці середовища були доволі закритими, потрапити у них місцевому українцю було дуже важко. Поповнювалися вони здебільшого ззовні, мігрантами з-за меж Галичини. Загалом 1959 р. у міських поселеннях Галичини жило понад 221 тис. росіян, майже 43 тис. поляків, щонайменше 40 тис. російськомовних українців зі сходу та півдня України й інших регіонів СРСР, 35 тис. здебільшого російськомовних євреїв, а також у значній кількості білоруси, татари та представники багатьох інших етнічних спільнот СРСР.

Таблиця 49

Національний склад міського населення Галичини у другій половині XX ст.
(за матеріалами радянських переписів населення)

Роки	Усе населення	У тому числі					
		українці		росіяни		поляки	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1959	1 250 374	928 885	74,3	221 599	17,7	42 723	3,4
1970	1 801 604	1 443 790	80,1	259 507	14,4	34 892	1,9
1979	2 174 686	1 835 476	84,4	257 341	11,8	30 314	1,4
1989	2 671 897	2 330 022	87,2	266 856	10,0	24 249	0,9

Росіяни, – найбільша етнічна меншина в Галичині, – налічували 17,7 % від загалу міського населення, зокрема 20,6 % у складі міських жителів Львівської області, 12,0 % – Станіславської і 11,5 % – Тернопільської. У великих містах їх було ще більше. Вони становили 27 % населення Львова, 25 – Станіславова і Стрия, 23 – Дрогобича, 21 – Бродів, 19 – Коломиї, 17 % – Тернополя, Золочева,

Городка¹. Частка євреїв та поляків у складі міського населення була значно меншою, ніж росіян, але також доволі суттєвою. Поляків найбільше було у Львівській області, де вони майже у всіх міських поселеннях становили 2–3 % від загалу населення. У деяких містах їхня питома вага підвищувалася до 5–10 % (Самбір, Добромиль, Судова Вишня, Бібрка), а у Мостиськах – 25 % жителів. Частка євреїв тільки у деяких найбільших містах краю (Станіслав, Тернопіль, Коломия, Дрогобич, Стрий, Самбір, Борислав) становила 1–3 % населення. Крім того, за матеріалами перепису 1959 р., до 10 % у складі населення найбільших міст налічувалося російськомовних українців.

Українське населення міських поселень Галичини в соціальному плані було розподілене на декілька груп, які в 50-х роках ще доволі слабо контактували поміж собою. Першу групу становили українці, які жили у містах Галичини в довоєнний період. Їхнє соціальне становище із запровадженням більшовицької влади здебільшого суттєво погіршилося. Насамперед постраждала довоєнна українська галицька інтелігенція, точніше та її частина, яка залишилася в Галичині, а не була репресована сталінським режимом і не мігрувала у воєнні роки на Захід. У рідному краю, у власних містах галичанам принаймні до смерті Сталіна не дозволяли посідати керівні посади, а часто й займатися професійною діяльністю, якщо вона була пов'язана із високим соціальним становищем. Згодом це було визнано навіть радянською владою. Наприклад, однією з підстав для зняття у червні 1953 р. на пленумі ЦК КПУ з посади першого секретаря росіянина Леоніда Мельнікова стало звинувачення в русифікації місцевих кадрів у Західній Україні².

Друга група, яка швидко в українському міському населенні Галичини стала найбільшою – українці із сільської місцевості, які в процесі повоєнної індустріалізації краю скористалися можливістю переселитися в місто. Здебільшого це були малокваліфіковані та некваліфіковані робітники у промисловості, будівництві та на транспорті, тобто люди, які в містах посідали найнижчі щаблі соціальної драбини. Потрібно зазначити, що надзвичайно важливою причиною інтенсивної міграції галичан із сільських поселень у міста стали деструктивні економічні та соціальні зміни в сільській місцевості. Після колективізації життя на селі майже повністю втратило перспективність, передусім для молоді. Колгоспна система ведення сільського господарства для значної частини сільських жителів не забезпечувала прийняттого рівня життя, не давала можливостей для соціального зростання людини. Тому галичани й мігрували у міста, йшли навіть на відверто неprestижну роботу, сподіваючись, що принаймні їхні діти зможуть чогось досягнути в житті.

¹ У цьому розділі й далі статистичні відомості про національний склад населення галицьких областей, наведені без окремих посилань, – це матеріали радянських переписів населення. Вони зберігаються в Івано-Франківському, Львівському й Тернопільському обласних статистичних управліннях та обласних державних архівах.

² Грицак Я. *Нариси історії України*. – С. 277.

Третю групу становили українці, що переселялися в Галичину із регіонів, розміщених на схід від Збруча. Чимало з них, зокрема майже всі російськомовні українці, за соціальним становищем перебували на одному щаблі із росіянами. Однак загалом ця частина українського населення повоєнних галицьких міст була доволі неоднорідною.

За результатами перепису 1959 р. у Львові налічувалося понад 410 тис. жителів, що на 28 % більше, ніж улітку 1939 р., напередодні Другої світової війни. Найбільшою етнічною групою в складі населення міста були українці. Їх мешкало майже 250 тис. осіб, що становило 60,2 % жителів Львова. За 1931–1959 рр. кількість українців у місті Лева збільшилася у п'ять разів. Росіян, яких до вересня 1939 р. у Львові було всього декілька сотень осіб, налічувалося 111 тис. Частка росіян становила 27,1 %, євреїв – 6,3, поляків – 3,9 % (табл. 50). Поляки, найбільша етнічна група у довоєнному Львові, після війни вже не мали суттєвого значення в його суспільному житті. У 1959 р. у Львові поляків мешкало у 9,7 раза менше, ніж було римо-католиків за переписом 1931 р. Євреїв у Львові жило у 3,9 раза менше, ніж до війни, однак це не були довоєнні львів'яни іудейського віровизнання, а вже цілком інші люди. Соціальна роль євреїв у Львові в 50–60-х роках XX ст. дуже неоднозначна, й загалом потребує окремого дослідження. Хоча євреїв у галицькій столиці в цей час налічувалося суттєво менше, ніж у довоєнному місті, за деякими параметрами їхній вплив на суспільне життя міста, можливо, був навіть вищим, ніж до війни.

Таблиця 50

Національний склад населення Львова у другій половині XX ст.
(за матеріалами радянських переписів населення)

Національності	1959		1970		1979		1989	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	247 086	60,2	377 562	68,2	492 194	74,0	622 701	79,1
Росіяни	111 116	27,1	123 237	22,3	128 338	19,3	126 459	16,1
Євреї	25 792	6,3	24 321	4,4	17 952	2,7	12 795	1,6
Поляки	16 196	3,9	13 675	2,4	11 855	1,8	9 730	1,2
Білоруси	5 136	1,3	6 458	1,2	5 982	0,9	5 849	0,7
Молдовани	474	0,1	938	0,2	1 091	0,1	1 605	0,2
Татари	679	0,1	895	0,1	868	0,1	761	0,1
Вірмени	...	...	1 095	0,2	1 140	0,2	980	0,1
Грузини	...	...	437	0,1	458	0,1	524	0,1
Азербайджанці	...	...	418	0,1	642	0,1	542	0,1
Інші	4 199	1,0	4 416	0,8	4 545	0,7	4 957	0,6
Разом	410 678	100	553 452	100	665 065	100	786 903	100

Питома вага росіян у складі населення Львова була найвищою в Галичині. Вона виявилась навіть вищою, ніж у багатьох великих містах (у тому числі обласних центрах) тих областей України, які спочатку тривалий період перебували в складі Російської імперії, а згодом опинилися у складі СРСР. Наприклад, за результатами перепису 1959 р., у Києві росіян було тільки 23 %

(натомість у Львові 27 %), Вінниці та Черкасах – 22, Кіровограді – 19, Чернігові – 18, Сумах – 17, Полтаві – 15 %. За часткою українців (60 %) Львів перебував приблизно на одному рівні з Дніпропетровськом (59 %), Києвом (60), Миколаєвом (60), Запоріжжям (61), Херсоном (63), однак суттєво поступався Полтаві (80 %), Сумам (80), Кіровограду (75 %) та іншим обласним центрам центральної та північної частини України¹.

Крім росіян, чималу частину населення Львова становили російськомовні українці – вихідці здебільшого із південних та східних областей України та з інших республік СРСР. Загалом наприкінці 50-х років ХХ ст. львів'ян, які вважали рідною мовою російську, налічувалося близько 45 % від загалу населення міста, а на початку 50-х років, швидше за все, цей показник становив понад 50 %. Російська мова домінувала майже у всіх престижних сферах суспільного життя Львова.

Якщо аналізувати місце походження жителів Львова наприкінці 50-х років ХХ ст., то немісцеве населення, тобто ті, хто до 1939 р. жив за межами Галичини, та їхні нащадки у складі населення міста орієнтовно становили 55–60 %. Близько третини населення міста були українці, що народилися у Галичині, однак не львів'яни за походженням, а мігранти з інших міст та сільської місцевості. Питома вага корінних львів'ян у складі населення Львова навряд чи перевищувала 10 %.

На перший погляд, у повоєнний період Львів очікувала доля більшості великих міст України: поступова русифікація українського населення; зростання кількості та питомої ваги росіян і жителів інших національностей колишнього СРСР; поява на їхній основі численного російськомовного населення. Проте насправді етнічні процеси у Львові були протилежного спрямування. Вивчення повоєнних переписів населення засвідчує, що в другій половині ХХ ст. національний склад населення міста змінювався тільки у напрямі зростання його етнічної однорідності. У Львові швидко збільшувалася кількість та підвищувалася частка українського населення.

За 1959–1989 рр. питома вага українців у Львові зросла з 60,2 до 79,1 %, загальна ж кількість українців збільшилася в 2,5 раза; у 1989 р. у Львові мешкало 622,7 тис. українців, тобто вдвічі більше (!), ніж 1931 р. було у всіх міських поселеннях Галичини. Частка другої за кількістю представників етнічної групи – росіян – за 30 років знизилася з 27,1 до 16,1 %, а їхня загальна кількість зросла тільки на 13,8 %. Причому за 1979–1989 рр. кількість росіян у місті дещо зменшилася. За спрямуванням етнічних процесів Львів разюче відрізнявся від усіх великих міст України (і особливо, від міст на півдні та сході республіки), оскільки у них частка українського населення здебільшого знижувалася, відбувалася його мовна русифікація.

Кількість українців збільшувалася та підвищувалася їхня питома вага не

¹ Відомості про етнічний склад обласних центрів України у 1959 р. наведено за: Наулко В. І. *Карта сучасного етнічного складу населення Української РСР*. – К., 1966.

тільки у Львові. Ці процеси відбувалися майже в усіх міських поселеннях регіону. Загалом же за 1959–1989 рр. у складі міського населення Львівської області частка українців зросла з 70,0 до 84,4 %, Тернопільської – з 83,4 до 93,5, Івано-Франківської – з 81,7 до 88,9 %. У великих містах частка українців зросла ще більше, якщо порівняти із середніми показниками в областях: у Дрогобичі – на 18 процентних пунктів, Стрию – на 16, Івано-Франківську – на 14 і так далі. У 1989 р. українці становили 90 % і вище у населенні 27 з 41 міста Львівської області, 12 з 14 міст – Івано-Франківської та 15 з 16 міст – Тернопільської, тобто в 76,1 % усіх міст трьох областей. Менше ніж 80 % українці становили тільки у Львові, Мостиськах, Трускавці та Моршині. Частка росіян та інших етнічних груп у містах Галичини за 1959–1989 рр. майже повсюдно знизилася. Доволі часто у міських поселеннях зменшувалася також їхня кількість.

Найвагомішою причиною підвищення питомої ваги українців у складі населення Львова стала інтенсивна міграція українського населення з сільської місцевості внаслідок доволі швидкої індустріалізації міста. Суттєве значення мало також збереження за Львовом функції регіонального (західноукраїнського) суспільного центру українського етносу. Багато важили також деякі інші фактори: вищий природний приріст в українців, ніж в інших етнічних груп; еміграція та асиміляція окремих етнічних груп, зокрема поляків та євреїв; розширення адміністративних меж міста тощо. Крім того, без сумніву, дію всіх цих факторів суттєво підсилював ще один – висока національна самосвідомість галицьких українців, яка сформувалася наприкінці XIX–у першій третині XX ст. Цей фактор перешкоджав русифікації та вагомо сприяв формуванню у Львові повноцінного українського етнічного міського середовища, потреба в адаптації до якого вже у 70–80-х роках XX ст. значно стримувала міграцію неукраїнського населення.

Заходи, спрямовані на суттєве поліпшення економічного становища Галичини, радянська влада почала вживати одразу ж після завершення Другої світової війни. Однак найбільше для господарства краю зроблено у 50–60-х роках XX ст. Щодо економічного розвитку Галичини у радянський період потрібно однозначно визнати, що, попри надзвичайно критичне сприйняття радянської влади в сучасному галицькому пострадянському суспільстві, саме у цей час, на відміну від інших історичних періодів, у регіоні справді вживали реальних заходів для поліпшення його економічного становища, виведення з глибокої економічної кризи. Інша річ, що за умов радянської економічної системи часткова індустріалізація Галичини, здійснена у радянський період, не привела до суттєвого поліпшення життєвого рівня населення краю та супроводжувалася значною кількістю негативних соціальних явищ.

У 50–60-х роках XX ст. індустріалізація регіону насамперед охопила великі міста, у яких створювали десятки нових підприємств¹. Розвивалися нові для

¹ Див.: Ковальчак Г. І. *Відбудова і дальший розвиток промисловості західних областей України в 1944–1950 рр.* // *З історії Української РСР.* – К., 1962. – Вип. 6–7. – С. 142–173.

Галичини галузі промисловості, формувалися нові міста. Головними напрямками розвитку господарства краю стали: розробка родовищ кам'яного вугілля у Львівсько–Волинському басейні, розвиток хімічної промисловості в Передкарпатті, розвиток машинобудування у великих містах, побудова великих електростанцій у Бурштині та Добротворі тощо.

Львів, відповідно до економічних планів радянської влади, мав стати передусім великим центром машинобудування. У другій половині 40–на початку 50-х років ХХ ст. у місті розпочали працювати електроламповий завод, завод радіотелеграфної апаратури, завод автонавантажувачів, автобусний завод, завод сільськогосподарського машинобудування, завод кінескопів, телевізорний завод та багато інших. У 60–70-х роках будівництво нових підприємств тривало далі, а всі перелічені вище суттєво збільшили виробничі потужності. Крім машинобудування, у повоєнний період у Львові розвивалися також традиційні для міста галузі промисловості: легка, харчова, взуттєва, скляна та деякі інші. У цих галузях на базі багатьох малих підприємств, що діяли до Другої світової війни, створено декілька великих об'єднань-фірм: “Прогрес”, “Маяк”, “Райдуга”, “Карпати”, “Промінь”, “Світанок”, “Світоч” та ін. У 1950 р., за матеріалами радянської економічної статистики, валова продукція промисловості у Львові зросла на 552 %, проти 1940 р. У 1960 р. обсяги виробництва промислової продукції у місті були у 16,2 раза більшими, ніж 1940 р. Львів швидко став одним з головних промислових центрів України. Наприкінці 50-х років валова продукція промисловості Львова становила понад 20 % промислової продукції всіх західних областей України¹.

Індустріалізація великих міст потребувала у значній кількості робочої сили. Тому кількість жителів Львова та загалом міського населення Галичини швидко збільшувалася. За 1959–1989 рр. населення у Львові збільшилася майже вдвічі, й він в Україні за цим показником посів сьоме місце після міст-мільйонерів Києва, Харкова, Дніпропетровська, Одеси і Донецька, а також Запоріжжя.

Підвищувався рівень урбанізації населення Галичини: 1989 р. він становив 50,3 % проти 29,2 % у 1959 р. Збільшувалася також кількість міських поселень, оскільки виникали нові промислові міста та селища. Наприклад, якщо 1959 р. на території трьох галицьких областей було 61 місто й 67 селищ міського типу (рис. 8), то 1970 р. – відповідно, 64 і 79, а 1989 р. – 71 і 82 (рис. 9). Тільки наприкінці 70–у 80-х роках ХХ ст. темпи економічного розвитку міських поселень сповільнилися. Найвідчутнішим це було в деяких промислових містах. Зокрема, за 1979–1989 рр. кількість мешканців Калуша збільшилася тільки на 10,9 %, Борислава – на 4,1, Соснівки – на 3,3 %.

За 1959–1989 рр. завдяки індустріалізації кількість українців, що мешкали у міських поселеннях, у Львівській області збільшилася в 2,4 раза, Івано-Франківській – 2,6, Тернопільській – 2,9 раза. Однак вони як раніше залишалися

¹ *Історія Львова.* – С. 270, 273–274.

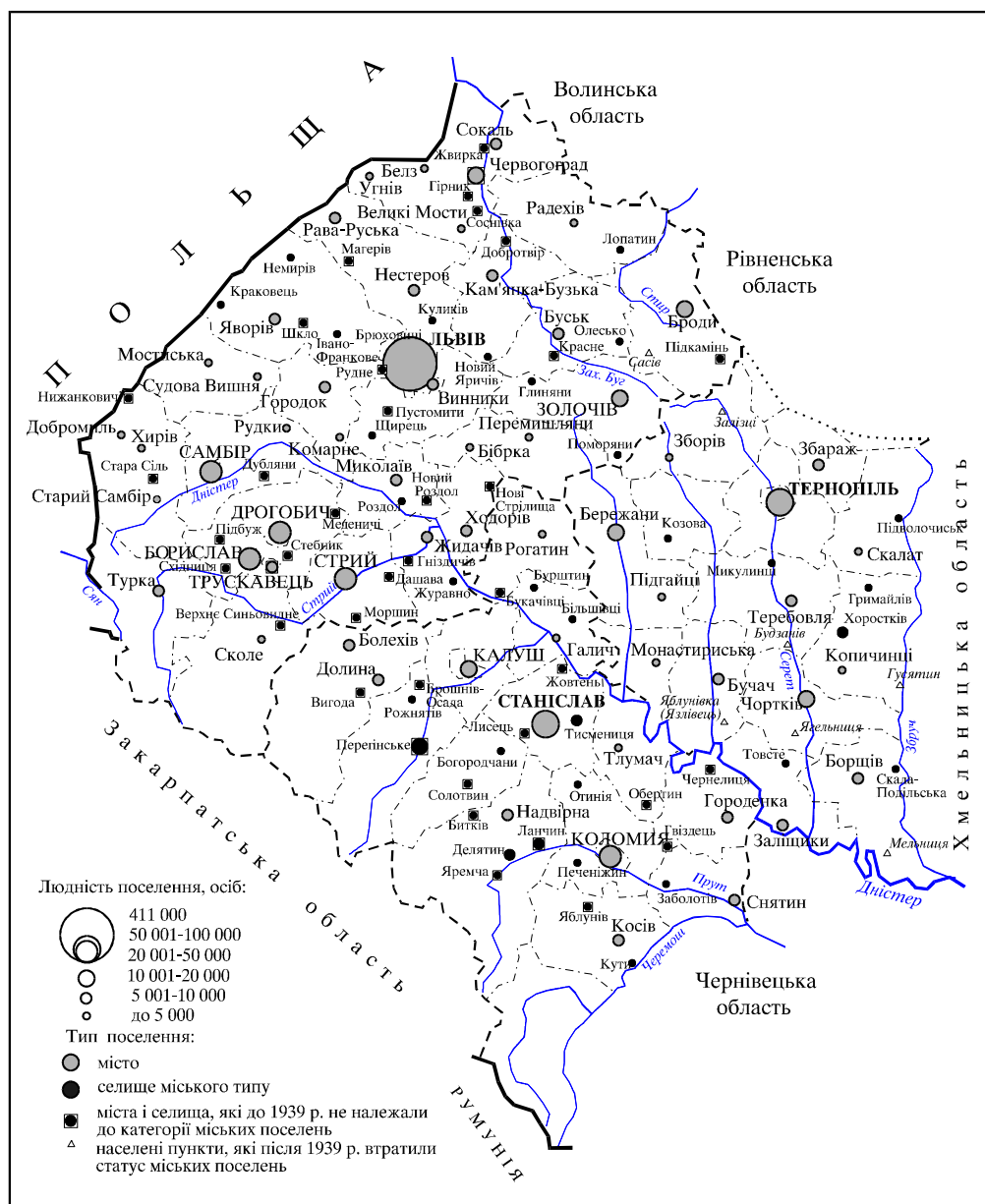

Рис. 8. Міські поселення Галичини в 1959 р.

наймеш урбанізованою національністю Галичини, значно поступаючись за цим показником іншим етнічним спільнотам. У 1989 р. тільки близько половини українського населення Галичини мешкало у міських поселеннях. Причому лише у Львівській області більшість українців проживала в міських поселеннях, в інших областях цей показник становив менше 40 %, тоді як загалом по Україні міськими жителями було 65,8 % українців. Частка міських жителів серед росіян Галичини в 1989 р. становила 95 %, поляків – 65, євреїв – понад 99 %.

Попри швидку індустріалізації краю у 50–60-х роках XX ст., до кінця 80-х років Галичині так і не вдалося досягнути навіть середнього в республіці рівня економічного розвитку, а що вже мовити – наздогнати передові індустріальні регіони України, такі як Придніпров'я та Донбас. Зокрема, у 1970 р. за рівнем економічного розвитку Львівська область посідала 14-те місце із 25 областей України, а узагальнений показник рівня економічного розвитку області становив 0,84 (середній по Україні – 1). Івано-Франківська область була на 19-му місці (узагальнений показник – 0,70), а Тернопільська – на 24-му місці, передостанньому (0,62)¹. Вже на початку 90-х років виробництво промислової товарної продукції на одну особу у Львівській області було на 8,6 % меншим від середнього по республіці, в Івано-Франківській – на 25,0, Тернопільській – на 39,7 %². У Львівській та Івано-Франківській областях нижчим від республіканського був також рівень виробництва на одну особу валової продукції сільського господарства.

Про економічне відставання Галичини свідчив також рівень урбанізації її території. Цей показник, як відомо, є одним з головних для оцінки ступеня суспільного розвитку регіону. Наприкінці 80-х років XX ст. рівень урбанізації Галичини, як і в 1939 чи 1959 рр., все ще був суттєво нижчим, ніж у середньому по Україні (рис. 10–12).

Процес індустріалізації Галичини був вельми нерівномірним. Найінтенсивніше розвивалися обласні центри та інші великі міста регіону (Дрогобич, Калуш, Коломия, Самбір, Стрий) та нові промислові міста (Новий Роздол, Новояворівськ, Соснівка, Стебник, Червоноград). Кількість жителів у цих населених пунктах за 1959–1989 рр. зросла в декілька разів. Кількість населення інших міст збільшувалася значно повільніше. Було чимало важливих у місцевій системі розселення міст, рівень економічного розвитку яких залишався доволі низьким: Броди, Золочів, Чортків, Жовква, Бережани та деякі інші. Існували десятки менших міст та селищ міського типу, в яких у повоєнний період суттєвих позитивних економічних змін майже не було. А в таких містах, як Белз, Копичинці, Угнів, Хоростків та багатьох селищах міського типу в останні десятиліття радянського періоду кількість населення навіть зменшувалася.

¹ Белоозерова В. А. *Уровни экономического развития районов Украинской ССР и тенденции их сближения*: Автореф. дисс. ... канд. геогр. наук. – К., 1972. – С. 19.

² Заставний Ф. Д. *Географія України: В 2 кн.* – Львів, 1994. – С. 355 (Табл. 82).

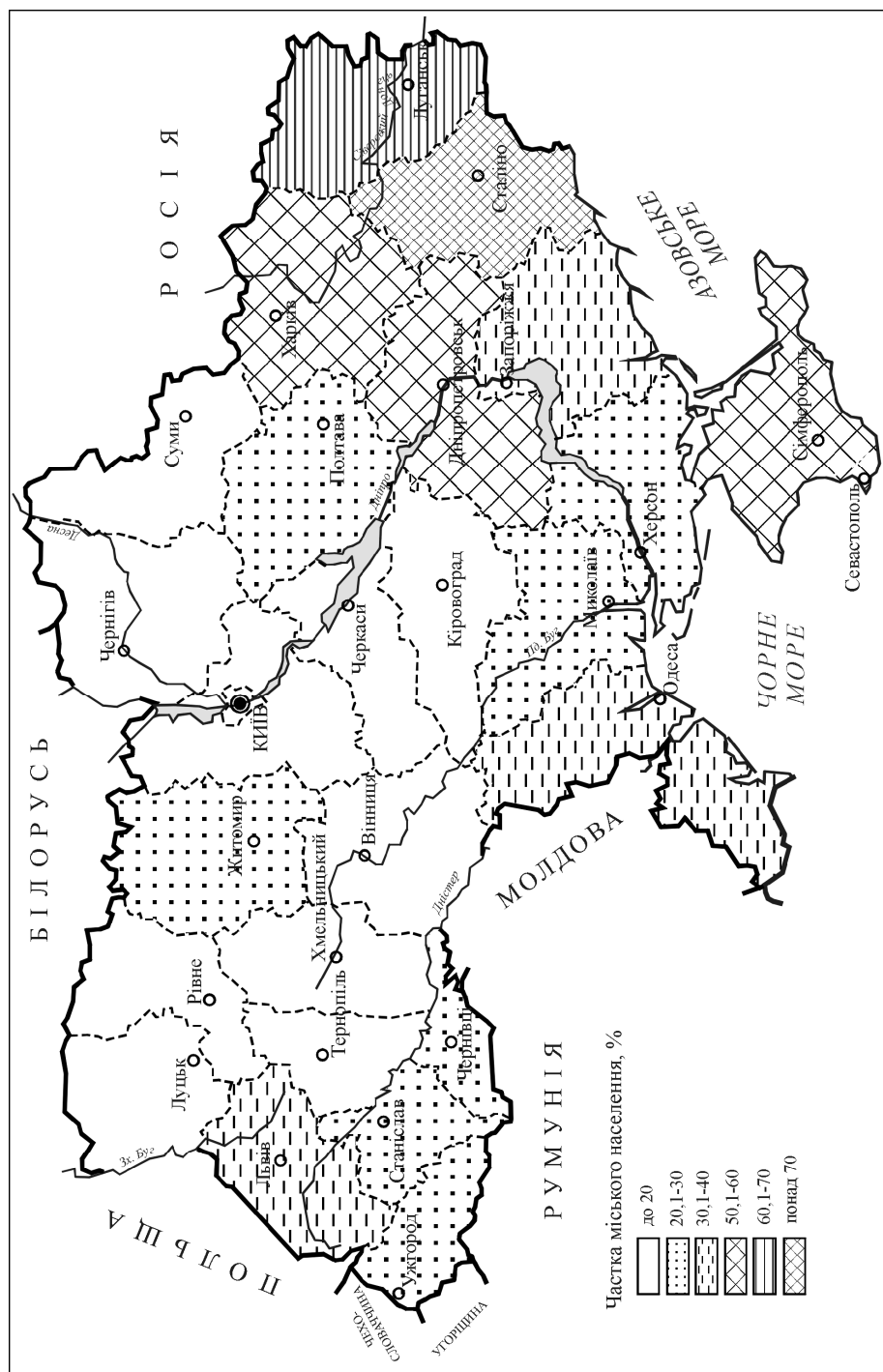

Рис. 10. Урбанізація населення України в 1939 р.

Найнижчий рівень економічного розвитку міст далі простежувався у південній частині Тернопільської області. Ця місцевість, як відомо, була депресійним регіоном ще з XIX ст. Дуже повільно розвивалися також міські поселення поблизу польсько-українського кордону (Рава-Руська, Белз, Угнів, Старий Самбір, Доброміль, Хирів), на господарство яких негативно вплинуло встановлення державного кордону із Польщею. Кордон перервав традиційні економічні зв'язки цих міст із великими містами Надсяння та Холмщини, які опинилися у складі Польщі.

Незавершеність процесу індустріалізації регіону сприяла збереженню в мережі міських поселень Галичини суттєвих відмінностей від інших регіонів України. І нині майже половина всіх міст краю – малі, із кількістю населення до 10 тис. жителів, а справді великих міст із населенням понад 100 тис. осіб є тільки три – це обласні центри. Деякі малі населені пункти до категорії міст зачислили тільки з огляду на їхнє давнє історичне минуле, впродовж якого вони незмінно мали статус міста. Саме тому до категорії міст у Галичині належать такі невеличкі поселення, як Угнів (1,2 тис. жителів 1989 р., найменше місто в Україні), Белз (2,4 тис.), Підгайці (3,4 тис.) та деякі інші.

Спочатку в процесі індустріалізації Галичини поряд з міграцією українців із сільської місцевості відбувався також значний приплив населення інших національностей. Адже у 50–60-х роках у нових для Галичини галузях промисловості далі не вистачало кваліфікованих робітників, і цю нестачу почасти покривали спеціалісти з інших регіонів СРСР. Тому в багатьох нових промислових містах та селищах, пік розвитку яких припав на 50–60-ті роки, простежувалася підвищена частка росіян. Наприклад, за результатами перепису 1959 р., росіяни у складі населення Соснівки становили 20,1 % населення, Червонограда – 19,1, Гірника – 14,1 %. У 1970 р. у Бурштині їх було 15,1 % населення. У цих містах жило також чимало білорусів, татар, російськомовних українців. Доволі висока питома вага неукраїнського населення у складі мешканців цих міських поселень збереглася до середини 80-х років XX ст.

Однак уже в 60-х роках у Галичині остаточно сформувалася система підготовки місцевих спеціалістів для галузей спеціалізації регіону. Тому в нових промислових містах і селищах, пік розвитку яких припав на 70–80-ті роки, простежувалося протилежне явище: дещо вища частка українців у складі населення, якщо порівняти з містами і селищами, створеними в 50–60-х роках, та містами, що виникли у довоєнний період. Зокрема, у Новояворівську 1989 р. українці становили 94,3 % населення, у Новому Роздолі – 93,3 %.

Потужні міграційні потоки українців із сільської місцевості до Львова та інших міських поселень Галичини виникали завдяки тому, що сільська місцевість була етнічно однорідною. Українці становили 99 % від загалу сільського населення. Крім того, Галичина зберегла дуже високу щільність сільського населення (рис. 13). Тому регіон був достатньо забезпечений трудовими ресурсами.

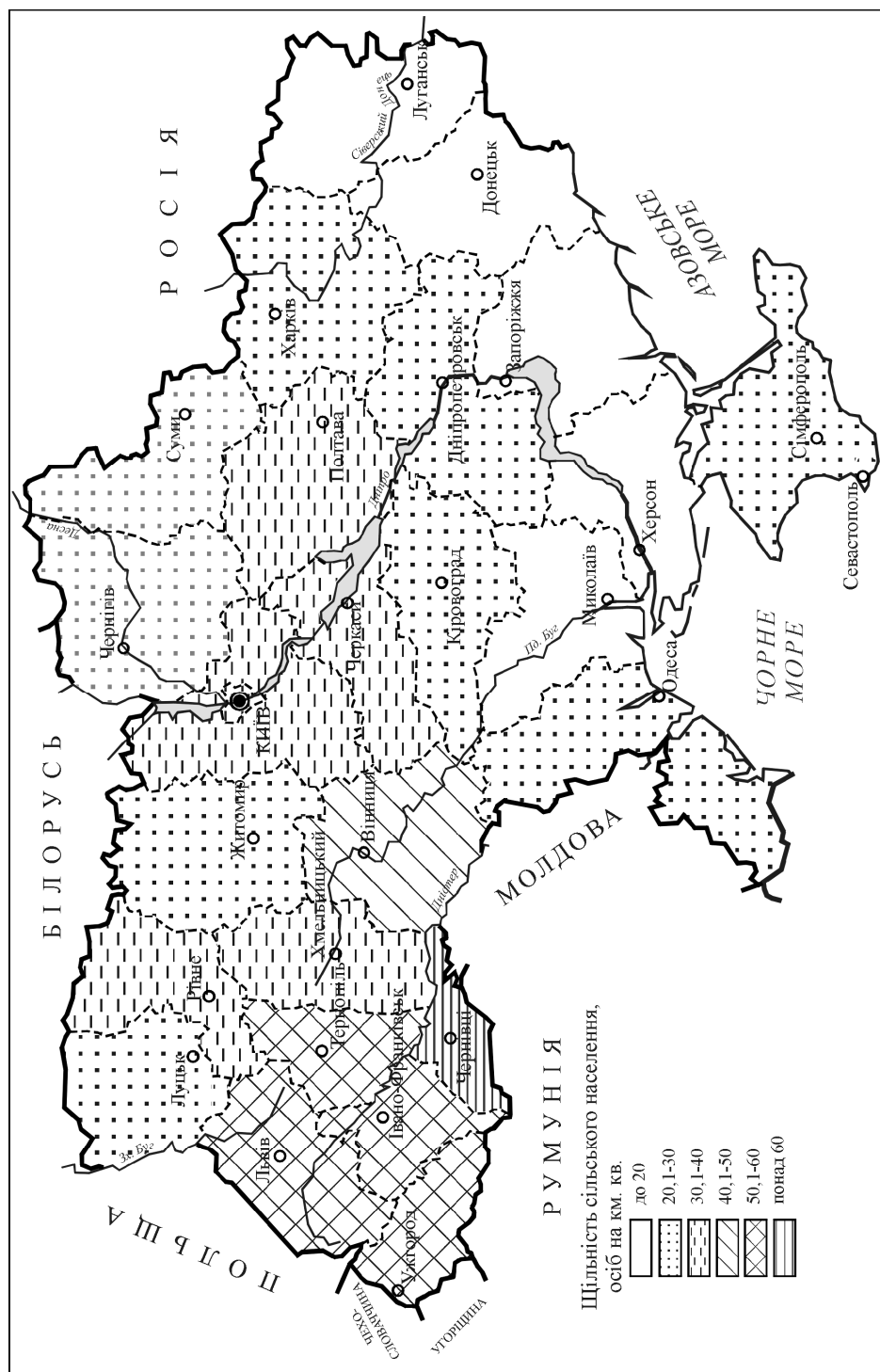

Рис. 13. Щільність сільського населення України в 1989 р.

Адже саме в Галичині щільність проживання сільських жителів одна з найвищих в Україні та становить у середньому близько 50 осіб на 1 км², в окремих районах сягаючи 90–100 осіб на 1 км². Скажімо, у Львівській області й нині є найбільше сільського населення в Україні – майже 1,1 млн осіб, а також найбільша в Україні густота сільських населених пунктів – у середньому 85 на 1 тис. км², найбільша в Україні кількість сільських поселень – понад 1,8 тис. Усі інші етнічні групи Галичини не мали демографічної підтримки сільського середовища, оскільки живуть на чужій етнічній території.

Українці до повоєнного Львова мігрували звичайно ж не тільки з сільської місцевості, а й з інших галицьких міст. Адже у перші повоєнні роки в національному складі міського населення Галичини, попри появу в ньому значної кількості росіян, загалом сформувалася суттєва кількісна перевага українців, а наступна індустріалізація регіону ще більше українізувала міське населення. І якщо 1959 р. українці становили 74,3 % міського населення Галичини, то 1989 р. – 87,2 %. Частка другої за кількістю етнічної групи – росіян – за цей же період зменшилася з 17,7 до 10,0 %. Причому абсолютна більшість росіян жила в обласних центрах, а в складі населення середніх і малих за людністю міст, а також селищ міського типу частка українців зазвичай сягала 95 % і вище. Отже, міграція до Львова з інших галицьких міст, яка у довоєнний період підтримувала в місті високу частку поляків та євреїв, у другій половині XX ст. уже сприяла його українізації.

Найвища частка українців простежувалася у невеликих містах людністю до 10 тис. осіб. Зокрема, 1989 р. серед 34 міст цієї групи тільки у трьох прикордонних – Хирові, Раві-Руській і Мостиськах – українці становили до 90 % населення. В інших містах частка українців здебільшого коливалася у межах 95–98 %, тобто за етнічним складом населення вони майже не відрізнялися від навколишньої сільської місцевості. У селищах міського типу також майже повсюди українці становили понад 95 %, хоча у них частка українців могла становити і 99 % (Золотники, Ланчин, Чернелиця, Яблунів та деякі інші).

У містах із населенням у декілька десятків тисяч осіб питома вага українців була дещо меншою – у середньому близько 90 %. До 90 % населення 1989 р. українці становили у Бродах, Городку, Кам'янці-Бузькій, Соснівці, Яворові Львівської області та Чорткові на Тернопільщині. Окремо тут потрібно виділити Трускавець та Моршин, де українців 1989 р. було менше 80 %. Нижча, ніж в інших містах, питома вага українців у цих поселеннях зумовлена особливістю виконуваних ними функцій – великих курортних центрів. Найвища частка корінної національності (93–95 %) серед міських поселень людністю 10–50 тис. осіб у радянський період простежувалася у промислових містах, зокрема, в тих, які активно розвивалися у 70–80-х роках, а також у багатьох слаборозвинених аграрних містах Івано-Франківської та Тернопільської областей. До першої з названих вище груп увійшли такі міста: Миколаїв, Новий Роздол, Новояворівськ, Стебник та деякі інші; до другої – Бережани, Борщів, Бучач, Заліщики, Збараж та ін.

Найменшою питома вага українців була у містах людністю 50–100 тис. осіб та в обласних центрах, де вони, зазвичай, становили до 90 % населення. Найбільш українізованими з міст цієї групи були Тернопіль і Калуш, у складі населення яких питома вага корінної національності наприкінці 80-х років становила понад 90 %.

У другій половині XX ст. в Галичині була тільки невелика група міст, у яких частка українців зменшувалася. Передусім це були центри курортного та інших видів відпочинку населення, у яких розвиток рекреаційного господарства стимулював переселення неукраїнського населення з регіонів колишнього СРСР. Наприклад, у Моршині за 1979–1989 рр. частка українців знизилася з 87,1 до 77,1 %, у Трускавці – з 84,9 до 79,3, Яремчі – з 96,7 до 95,8 %. Питома вага українців зменшилася навіть серед населення більшості невеликих місцевих центрів відпочинку, таких як Немирів, Славське, Східниця чи Шкло. Ще, крім курортно-туристичних центрів, частка українців зменшувалася в деяких прикордонних містах, наприклад Яворові та Хирові, після розміщення в них додаткових військових формувань. А загалом, потрібно зазначити, що в міських поселеннях Галичини в радянський період особливості етнічного складу населення найчастіше залежали від людності та функціонального типу того чи іншого міста ¹.

Українці переважали не тільки у складі мігрантів із сільської місцевості та міських поселень Галичини чи загалом України, вони завжди становили значну частку навіть серед мігрантів із республік колишнього СРСР. Наприклад, за результатами комплексного дослідження міграційних процесів, проведеного в Україні 1967–1968 рр., серед переселенців у міські поселення Львівщини українці переважали в міграційних потоках з Молдови, Казахстану, Прибалтики. Серед мігрантів з Білорусі вони становили 40 %, натомість росіяни і білоруси – по 26,4 %. Серед прибулих з РРФСР, Закавказзя, Середньої Азії переважали росіяни, однак українців теж було доволі багато. Всього за період дослідження серед прибулих у міста Львівської області (внутрішньообласна та міжобласна міграція) 81,0 % становили українці, 15,6 % – росіяни ².

Статистичні матеріали, на перший погляд, сухі, нецікаві й незрозумілі, яскраво засвідчували, що радянська міграційна політика, за якою переміщувалися сотні тисяч людей та перемішувався етнічний склад населення областей, регіонів та республік, спотикалася ледве чи не на кожному кроці. Місцеві етнічні середовища дуже часто не хотіли приймати осіб іншого етнічного походження, й тому українці, проживши декілька років чи навіть десятиліть на чужині, поверталися на Батьківщину. Так само багато росіян вже у 60–70-х роках XX ст.,

¹ Лозинський Р. М. *Групування міст сучасної Галичини за національною ознакою населення* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 1998. – Вип. 22. – С. 56–60.

² Оникиєнко В. В., Поповкин В. А. *Комплексное исследование миграционных процессов. Анализ миграции населения УССР*. – М., 1973. – С. 41.

з огляду на труднощі адаптації в місцевому українському середовищі, проживши в Галичині декілька років, поверталися назад у Росію.

Місто Лева із входженням більшої частини Галичини до складу СРСР зберегло значення найважливішого регіонального центру, і не тільки економічного та політичного, а й культурно-освітнього та наукового. Львів в Україні за кількістю вищих навчальних закладів поступався тільки Києву та Харкову. У місті діяв Західний науковий центр АН України, який об'єднував десятки науково-дослідних установ та закладів, а сфера впливу Львова, як культурного осередку українського етносу, виходила навіть за межі регіону. Українське культурне середовище манило українців не лише із різних місцевостей Галичини, а й з Волині, Буковини, Закарпаття, інших регіонів України.

Інший фактор, який сприяв українізації міста, – це вищий природний приріст в українців, ніж в інших етнічних груп. Наприклад, у 1958–1959 рр., за обчисленнями І. Терлюка, у міському населенні західних областей України природний приріст найчисленніших національностей був таким: українці – 18,3 особи на 1 000 осіб цієї національності, поляки – 6,3, росіяни – 10,9¹. Вищому природному приросту українців сприяла здебільшого висока народжуваність, яка формувалася завдяки трьом найвагомішим чинникам. По-перше, українці у Львові завжди мали сприятливішу статеву-вікову структуру, ніж інші етнічні групи. Зокрема, оскільки до Львова мігрували головно молоді українці працездатного віку, то у віковій структурі українців міста простежувалася нижча, ніж у інших національностей, питома вага осіб старшого та похилого віку, та, відповідно, вища частка молоді й людей середнього віку. По-друге, це особлива демографічна поведінка українців. Адже більшість українського населення Львова у 60–80-х роках – це колишні жителі сільської місцевості (або їхні діти), і тому в них демографічна поведінка ще багато в чому була близька до демографічної поведінки сільського населення, характерна особливість якої – висока народжуваність. По-третє, це традиційно стійкі шлюбно-родинні зв'язки українців, і, відповідно, нижчий, ніж в інших етнічних груп рівень розлучень. Сприяло цьому знову ж таки сільське походження українців-мігрантів та їхня релігійність.

Ще одним доволі важливим фактором підвищення питомої ваги українців у Львові та інших містах регіону стала еміграція єврейського населення та асиміляція українцями польського міського населення. Наприклад, за результатами перепису 1959 р., у Галичині налічувалося 35 тис. євреїв із них 30 тис. – у Львівській області. Упродовж наступних десятиліть кількість єврейського населення швидко зменшувалася, і 1989 р. у Галичині офіційно налічувалося тільки близько 17 тис. євреїв, із них понад 14 тис. – у Львівській області, а 12,8 тис. (75,5 % усіх євреїв краю) – безпосередньо у Львові. Євреї у повоєнний період були найбільш урбанізованою етнічною групою Галичини. У 1989 р. в містах і селищах жило 99,5 % усіх євреїв, із них 87 % – в обласних

¹ Терлюк І. Я. *Росіяни західних областей України*. – С. 28.

центрах. Крім обласних центрів, декілька сотень євреїв мешкало у Дрогобичі, Стрию, Бориславі, Коломиї, Трускавці, Самборі. Понад 1 % населення євреї становили тільки у Львові.

Нарешті, на національний склад населення Львова суттєво вплинуло приєднання прилеглих сіл унаслідок розширення його адміністративних меж, яке у повоєнний період робили декілька разів. Наприклад, 1955 р. за рішенням Львівського облвиконкому в межі міста було введено хутір Лисеничі та с. Козельники Винниківського району і хутори Боднарівка та Богданівка Пустомитівського району¹. У 1958 р. до міста приєднано населені пункти Гори, Кам'янка, Нові Збоїща, Колонія, Голосівка², у 1962 р. – Скнилів, Підсигнівку, Сихів Пустомитівського району, Старі Збоїща, Великі Кривчиці та Малі Кривчиці Новояричівського району³. В 1978 р. до міста приєднано с. Білогорща Яворівського району⁴. У всіх перелічених вище населених пунктах мешкали майже винятково українці. Зокрема, у населених пунктах, прилучених до Львова в 60-х роках, за матеріалами перепису 1959 р., жило близько 7,8 тис. осіб, з яких 96,3 % були українцями, 2,1 % – поляками, 1,4 % – росіянами⁵.

Економічний розвиток Львова спричинив формування навколо нього урбанізованої зони, яка охоплювала десятки прилеглих сіл та декілька міських поселень. Населення околиць Львова економічно залежало від галицької столиці, бо тут знаходило роботу або місце збуту сільськогосподарської продукції. Специфіка цієї зони також дещо впливала на етнічний склад населення Львова. З іншого боку, міграційні процеси до Львова почасти відобразилися в етнічному складі населення навколишніх міських та сільських поселень.

Наприклад, хвиля міграції російського населення до Львова у другій половині 40-на початку 50-х років ХХ ст. захопила також населені пункти, підпорядковані Львівській міській раді: м. Винники, смт Брюховичі та смт Рудне. Як свідчать результати перепису 1959 р., смт Брюховичі за питомою вагою росіян у складі населення (15,2 %) з усіх селищ міського типу Львівської області посідало друге місце після Моршина, а смт Рудне (12,5 %) – четверте (табл. 51).

Потрібно зазначити, що на етнічний склад населення Брюховичів частково вплинув його функціональний тип. Це селище ще з ХІХ ст. є центром відпочинку львів'ян у вихідні дні, оскільки розміщене в мальовничій місцевості в оточенні лісових масивів. Крім того, у Брюховичах діє декілька санаторно-курортних закладів, у яких 1959 р. працювало доволі багато росіян, євреїв, білорусів, представників інших національностей.

¹ Відомості Верховної Ради УРСР. – 1958. – № 5. – С. 103, 139.

² Там само. – 1959. – № 30. – С. 912–913.

³ Там само. – 1962. – № 45. – С. 825.

⁴ Там само. – 1978. – № 19. – С. 306

⁵ ДАЛО. – Ф. Р-283. – Оп. 4а. – Спр. 1170. – Арк. 43.

Таблиця 51

Національний склад населення міських поселень,
підпорядкованих Львівській міській раді, у 1959 р.

Націо- нальність	Винники		Брюховичі *		Рудне	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	5 922	82,3	3 643	79,1	2 965	83,9
Росіяни	722	10,0	702	15,2	440	12,5
Євреї	30	0,4	44	1,0	17	0,5
Поляки	302	4,2	142	3,1	79	2,2
Білоруси	32	0,4	44	1,0	19	0,5
Інші	186	2,6	32	0,7	14	0,4
Разом	7 194	100	4 607	100	3 534	100

* Оскільки перепис 1959 р. реєстрував наявне населення, то висока частка неукраїнського населення у Брюховичах почасти зумовлена наявністю пацієнтів санаторних закладів селища.

За 1959–1989 рр. частка росіян у складі населення Брюховичів та Рудного суттєво знизилася, зменшилася також їхня загальна кількість (табл. 52).

Таблиця 52

Національний склад населення міських поселень,
підпорядкованих Львівській міській раді, у 1989 р.

Націо- нальність	Винники		Брюховичі		Рудне	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	10 957	91,2	5 235	90,7	6 488	96,3
Росіяни	823	6,8	384	6,7	194	2,9
Євреї	12	0,1	15	0,3	1	0,0002
Поляки	127	1,1	60	1,0	22	0,3
Білоруси	67	0,5	24	0,4	10	0,2
Інші	31	0,3	54	0,9	20	0,3
Разом	12 017	100	5 772	100	6 735	100

Етнічний склад населення Винників у радянський період теж мав низку специфічних рис. Зокрема, у 1959 р. частка українського населення в цьому місті була значно вищою, ніж частка українців у міському населенні області. Крім того, у Винниках жило доволі багато поляків. Специфіка етнічного складу населення Винників формувалася ще у довоєнний період. Річ у тім, що це поселення отримало статус міста (за адміністративним критерієм) тільки у 30-х роках XX ст. Тому в складі його населення до війни, на відміну від інших міських поселень Галичини, налічувалося обмаль євреїв – усього 5 %. Натомість, частка українців там була суттєво вищою, ніж у Львові. Наприклад, 1939 р., за відомостями В. Кубійовича, українці становили 43,3 % населення цього міста¹. Частка українців виявилася високою почасти також завдяки функціональному типу Винників. Це було насамперед промислове місто. У

¹ Кубійович В. *Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939.* – С. 47.

Винниках діяла тютюнова фабрика – одне з найбільших промислових підприємств регіону, на якому працювало багато українців. Отже, після Другої світової війни у Винниках уже існувало міцне українське етнічне середовище, тому росіяни мігрували сюди не надто охоче. Однак за 1959–1989 рр. кількість росіян у складі населення Винників дещо збільшилася, оскільки в місті у 80-х роках побудовано один з найбільших у регіоні медичних закладів – обласний госпіталь для інвалідів війни та праці на 750 місць (тепер Обласний госпіталь для інвалідів та репресованих).

На відміну від довоєнного періоду, коли існував окремий Львівський сільський повіт, що охоплював усі прилеглі до міста села, у другій половині ХХ ст. сільські околиці Львова адміністративно належали до декількох районів. З 60-х років це були Жовківський, Пустомитівський та Яворівський райони. Найбільше у сфері впливу Львова перебуває Пустомитівський район, сільські населені пункти якого оточують місто на сході та півдні. Частка українського населення у складі населення цього району одна з найвищих в області (табл. 53), оскільки тут є тільки два невеликі міські поселення – м. Пустомити та смт Щирець.

Т а б л и ц я 53

Національний склад населення Пустомитівського району в 1959 та 1989 рр.

Національність	1959		1989	
	осіб	%	осіб	%
Українці	80 939	95,6	108 384	97,6
Росіяни	1 455	1,7	1 465	1,4
Євреї	44	0,05	11	0,01
Поляки	2 010	2,4	895	0,8
Білоруси	95	0,1	160	0,1
Інші	135	0,2	187	0,1
Разом	84 677	100	111 102	100

Відсутність в околицях Львова великих та середніх за людністю міських поселень також стала одним із важливих факторів його українізації. По-перше, завдяки цьому навколо міста у повоєнний період сформувалося однорідне українське сільське етнічне середовище, оскільки росіяни у сільську місцевість масово не мігрували. По-друге, якби поблизу Львова було декілька великих міст-супутників, то географія мігрантів до міста могла б бути дещо іншою. Адже у суцільні урбанізовані ареали, утворені злиттям декількох великих міст, мігрує здебільшого також населення з інших великих урбанізованих зон, що можуть бути розміщені навіть на значній відстані від населеного пункту, до якого спрямовані міграційні потоки. Натомість для міграції населення із сільських районів можуть виникати певні труднощі, пов'язані з проблемою адаптації сільських жителів до умов життя в міському середовищі.

Розміщення Пустомитівського району поблизу Львова відобразилося на етнічному складі його сільського населення, у якому росіян дещо більше, ніж в

інших районах області. Наприклад, у 1959 р. росіяни становили 1,3 % сільського населення Пустомитівського району, натомість у сільському населенні області – 1,0 %. У 1989 р. росіян у складі сільського населення району було 1,2 %, а в складі сільського населення області – 0,5 %. Чимало росіян жило також у сільській місцевості іншого приміського району – Яворівського. Однак причина тут не тільки у демографічному впливі Львова, а й у тому, що на території району розміщений великий військовий полігон.

Географічне сусідство із Львовом вплинуло також на динаміку загальної кількості сільського населення Пустомитівського району, яка у другій половині XX ст. зростала. За 1959–1989 рр. кількість сільських жителів у цьому районі збільшилася з 77,1 до 96,5 тис. осіб, тобто на 25,2 %. Натомість у усіх інших районах області, крім Стрийського, кількість сільського населення зменшувалася внаслідок процесів урбанізації та міграції селян у міста інших районів та регіонів. Як бачимо, у другій половині XX ст. українське середовище безпосередньо навколо Львова ставало щораз потужнішим.

Отже, з огляду на об'єктивні обставини у другій половині XX ст. у Львові формувалася етнічна однорідність населення. Серед факторів швидкої українізації Львова найважливішими були такі:

- індустріальний розвиток міста, завдяки якому до нього мігрувала велика кількість галичан-українців із сільської місцевості та міських поселень Галичини, а також українців з інших регіонів;
- кардинальні зміни у повоєнний період в етнічному складі населення Галичини. Завдяки цим змінам головну частину мігрантів до Львова в другій половині XX ст. становили українці, тоді як у попередні сторіччя до Львова емігрували здебільшого поляки та євреї;
- висока щільність сільського населення в Галичині, тобто наявність у достатній кількості місцевих трудових ресурсів для забезпечення економічного розвитку як Львова, так і інших міських поселень Галичини;
- адміністративні перетворення, завдяки яким до міста було приєднано доволі велику територію із численним українським населенням;
- збереження неформального статусу міста, як “столиці” західного регіону України. Завдяки цьому місто притягував до себе українську етнічну еліту, що підвищувало етнічну самосвідомість українців Львова;
- еміграція євреїв та асиміляція польського населення;
- ліпша демографічна структура українського населення та вища народжуваність, якщо порівняти з іншими етнічними групами, що забезпечувало високий природний приріст українців;
- особливості територіальної структури мережі міських поселень на території Галичини, які сприяли міграції українців з навколишньої місцевості.

За національним складом населення Львів нарешті став українським містом. Цей чинник значно підсилив давні українські традиції міста Лева, його роль як одного з найважливіших осередків суспільно-політичного життя України,

української національної культури, української ментальності. У радянський період Львів, Галичина тривалий час оберігали українську націю від духовного виродження, стримували суцільну русифікацію України. Іншими словами, місто Лева стало національною твердинею українців.

5.3. Напередодні проголошення незалежності України

За результатами перепису 1989 р. у Львові мешкали представники майже сотні національностей. Серед них були такі екзотичні та рідкісні в Україні національності, як японці, голландці, французи, іжорці, ліви, вепси, ульчі, евенки. Однак наявність у Львові представників великої кількості етнічних спільнот, певна річ, ще не свідчила про багатонаціональність населення міста. Адже більшість національностей була представлена незначною кількістю осіб, а справді численних етнічних груп виявилось тільки декілька. Крім того, значна кількість мешканців Львова, які зачисляли себе до представників нечисленних етнічних груп, фактично давно вже втратили зв'язки із рідним етнічним середовищем, а часто й позбулися вже найсуттєвіших ознак декларованої ними етнічності, зокрема мови.

Насправді рівень етнічної неоднорідності населення Львова наприкінці радянського періоду був значно нижчим, аніж на його початку, у 40–50-х роках ХХ ст. (а що вже мовити про попередні історичні періоди), оскільки майже 80 % у складі його населення становили представники однієї етнічної спільноти – українці. Він був також нижчим, ніж у всіх інших найбільших містах України. Однак стверджувати про етнічну однорідність населення Львова та простоту національних відносин у місті в цей період також було б помилкою.

Місто поліетнічне, якщо в ньому є декілька етнічних середовищ. А конкретне етнічне середовище формується тоді, коли кількість представників тієї чи іншої етнічної групи в місті достатньо велика, щоб адаптувати без зміни суттєвих ознак етнічності (насамперед мови) нового мігранта своєї національності. Кількість етнічної групи, яка потрібна, щоб сформувати конкретне етнічне середовище, не є сталою. Вона залежить від багатьох взаємопов'язаних чинників, таких, зокрема, як соціальна активність її представників, тривалість та компактність проживання в місті, національна самосвідомість тощо.

У Львові наприкінці 80-х років ХХ ст. було тільки два повноцінні етнічні середовища: українське та російське. У місті налічувалося також декілька етнічних груп, які хоча й не сформували у період радянської влади власних етнічних середовищ, але доволі активно впливали на суспільне життя міста. Зокрема, крім українців та росіян, суспільна роль принаймні ще двох етнічних

груп – поляків та євреїв – була достатньою, щоб говорити, що вони формували етнічне обличчя міста. Крім того, певне суспільне значення у Львові зберігала також білоруська громада, вирізнялися активністю татари, вірмени, німці, чехи, деякі інші етнічні групи.

Зазначимо також, що найчисленніші етнічні групи, зокрема українці, були неоднорідними за деякими соціокультурними параметрами. Вони склалися з соціальних груп, різних за походженням, національно-культурною орієнтацією, ступенем адаптації до міських умов. Деякі з цих соціальних груп сформували навіть субетнічні середовища. Інколи відмінності, що простежувалися між різними групами усередині етнічної спільноти, були дуже суттєві. Наприклад, соціальна поведінка російськомовних українців Львова мала (й зберігає тепер) суттєвіші відмінності від поведінки основної частини українського населення міста, ніж поведінка поляків, які вже є іншою етнічною групою. Російськомовні українці від більшості українців Львова відрізняються не тільки мовою, а й походженням. Майже всі вони є вихідцями із-за меж Галичини, тому мають інше віровизнання, менталітет, культурні орієнтації, сімейні традиції тощо. Натомість поляки Львова за походженням є давніми жителями краю.

Українці. За результатами перепису 1989 р. українці в складі населення Львова становили 79,1 % (табл. 54). Упродовж усього повоєнного періоду частка українців у складі населення міста постійно зростала, найінтенсивніше – у 60-х роках, на які припав пік індустріалізації Львова та регіону.

Таблиця 54

Українці у Львові в другій половині ХХ ст. *

Рік проведення перепису	Кількість, осіб	Частка від загалу, %	Рідна мова			
			українська		російська	
			осіб	%	осіб	%
1959	247 086	60,2	...	...	...	...
1970	377 562	68,2	354 334	93,8	22 986	6,1
1979	492 194	74,0	469 216	95,3	22 918	4,7
1989	622 701	79,1	603 330	96,9	19 317	3,1

Примітка. За програмою перепису 1959 р. також визначали рідну мову населення. Однак виявити в обласному статистичному управлінні та обласному архіві матеріали про рідну мову мешканців Львова нам наразі не вдалося. Тому в цій та деяких наступних таблицях у колонці за 1959 р. відомостей про рідну мову найчисленніших національностей нема. На підставі матеріалів про рідну мову жителів великих міст інших галицьких областей, зокрема Івано-Франківська, найближчого до Львова за етнічним складом населення, можна припустити, що 1959 р. російську рідною мовою у галицькій столиці визнало близько 10 % українців.

Українське населення Львова наприкінці 80-х років мало найоптимальнішу, якщо порівняти з іншими етнічними групами, статеву-вікову структуру. У нього було найбільш збалансоване співвідношення чоловіків та жінок, висока частка осіб молодого віку та порівняно низька – літнього й похилого.

Українське населення Львова, на відміну від українців інших великих міст держави, у радянський період значної русифікації не зазнало. У 1989 р. в місті 96,9 % українського населення рідною мовою вважало мову власної національності. У другій половині ХХ ст. частка українців з рідною російською мовою в складі українського населення міста постійно знижувалася. Однак загальна кількість російськомовних українців зменшувалася доволі повільно. За результатами останнього радянського перепису, у Львові зареєстровано близько 20 тис. українців, для яких рідною мовою була російська, або ж 2,5 % населення міста, чи 3,1 % українців Львова. Проте зазначимо, що радянські переписи дещо знижували ступінь русифікації міського населення Галичини. Річ у тім, що під впливом україномовного середовища чимало російськомовних українців, які мігрували з русифікованих регіонів, у разі опитування під час проведення перепису рідною мовою називали українську, тоді як розмовною для них часто була російська або російсько-український суржик.

Узагалі оцінити мовну ситуацію у Львові в повоєнний період та, зокрема, спрямованість асиміляційних процесів доволі непросто. У місті 1989 р. питома вага осіб, які вважали рідною мову своєї національності, становила 94,1 % населення. Тих, хто рідною мовою назвав російську, а не мову своєї національності, було 4,9 %, або понад 38,2 тис. осіб, українську – у п'ять разів менше, лише 1 %, або 7,6 тис. осіб. Однак тільки за цими показниками стверджувати про те, що у місті відбувалася русифікація населення, було б помилкою, адже абсолютна більшість з тих українців, білорусів, вірменів, татар та осіб інших національностей, які рідною мовою, замість мови своєї національності, називали російську, були русифіковані не у Львові чи Галичині, а далеко за її межами, у тих регіонах, звідки вони переселилися до Львова.

Основу українського російськомовного населення Львова впродовж усього повоєнного періоду становили мігранти з інших регіонів, тобто українці-негаличани за походженням та їхні нащадки. Русифікації галичан, тобто місцевого українського населення Львова та інших міст краю, майже не відбувалося. До цього висновку, для прикладу, підводить аналіз співвідношення мови та віку українців. Наприкінці 80-х років у віковій структурі українського міського населення Галичини найвищу частку російськомовних осіб зареєстровано серед людей літнього і похилого віку, тобто людей, які народилися у довоєнний період. Наприклад, у складі українського міського населення Львівської області 1989 р. у віковій групі 70 років і старших частка осіб з рідною російською мовою становила 2,6 % (а серед чоловіків навіть 3,3 %), у групі 60–69 років – 2,5, тоді як у групі 50–59 років – тільки 1,6 %. Проте українці-галичани похилого віку жодною мірою не могли бути русифікованими, оскільки в довоєнному Львові не було умов для русифікації населення.

Те, що у радянський період мовної русифікації українського населення Львова майже не відбувалося, підтверджують статистичні матеріали про рідну

мову населення інших великих міст Галичини¹. Зіставлення показників динаміки загальної кількості населення, загальної кількості росіян, кількості росіян з рідною українською мовою та українців з рідною російською мовою за 1979–1989 рр. у найбільших містах краю засвідчило таке:

– по-перше, у більшості великих міст Галичини кількість російськомовних українців зменшилася (табл. 55), причому це відбувалося як у найбільших містах – обласних центрах (Львів, Тернопіль), так і в менших (Борислав, Броди, Золочів та ін.);

– по-друге, у тих містах, де кількість російськомовних українців усе-таки збільшилася (промислові міста Червоноград і Новояворівськ, курорт Трускавець та обласний центр Івано-Франківськ), суттєво збільшилася також кількість росіян та загальна кількість населення. На підставі цього можна зробити висновок, що збільшення кількості російськомовних українців відбулося внаслідок переселення їх з інших регіонів України та загалом СРСР, а не шляхом русифікації;

– по-третє, кількість україномовних росіян збільшилася майже у всіх містах незалежно від динаміки інших показників, причому найінтенсивніше цей процес відбувався в нових промислових містах.

Потрібно зазначити, що в менших міських поселеннях (людністю до 20 тис. осіб) у повоєнний період зазвичай простежувалася цілковита перевага української мови в міжетнічних відносинах. Наприклад, за результатами перепису 1989 р., у деяких містах Галичини (Болехів, Бучач, Галич, Дубляни, Заліщики, Косів, Миколаїв, Пустомити, Радехів, Снятин, Турка, Ходорів та ін.) частка росіян з рідною українською мовою вже становила 10–20 % від загальної кількості представників цієї етнічної групи. Іноді частка росіян з рідною українською мовою у містах Галичини сягала до 45 % (Збараж, Зборів, Монастириська, Перемишляни, Скалат, Судова Вишня, Тлумач, Угнів).

Таке спрямування мовних процесів в Галичині, зокрема у Львові, потрібно визнати унікальним для території України. Адже у великих містах усіх інших регіонів держави, у тому числі й у міських поселеннях сусідніх з Галичиною Волині, Закарпаття та Поділля мовна ситуація було зовсім іншою. Звичайно, що в найбільших містах інших регіонів України внаслідок процесів міжетнічної взаємодії також з'являлася деяка кількість росіян з рідною українською мовою. Однак їх було незрівнянно менше від кількості українців, які зазнали русифікації. І саме русифіковані українці становлять тепер основу населення більшості великих міських поселень півдня та сходу України.

¹ Див.: Лозинський Р. М. *Мовна ситуація у містах Галичини у 80-х роках ХХ століття* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2003. – Вип. 29. – Ч. 2. – С. 63–68.

Т а б л и ц я 5 5
Мовна ситуація у найбільших містах Галичини в 1979 і 1989 рр.

Місто	Населення, осіб			Кількість росіян, осіб			Кількість росіян з рідною українською мовою, осіб			Кількість українців з рідною російською мовою, осіб		
	1979	1989	%	1979	1989	%	1979	1989	%	1979	1989	%
Львів	665 065	786 903	118,3	128 338	126 459	98,5	1 713	2 539	148,2	22 918	19 317	84,3
Івано-Франківськ	146 593	211 232	144,0	26 694	35 015	131,2	370	658	177,8	4 786	5 566	116,3
Тернопіль	141 668	202 659	143,1	13 886	14 527	104,6	382	737	192,9	1 944	1 708	87,9
Дрогобич	66 733	77 748	116,5	8 061	7 349	91,2	144	266	184,7	1 215	871	71,7
Червоноград	55 001	72 084	131,0	8 233	8 800	106,9	125	256	204,8	851	991	116,5
Калуш	61 001	67 655	110,9	5 321	4 703	88,4	136	198	145,6	536	437	81,5
Стрий	54 189	66 549	121,4	9 611	9 179	95,5	150	251	167,3	1 510	1 275	84,4
Коломия	51 351	62 967	122,6	7 020	6 904	98,3	138	293	212,3	553	734	132,7
Самбір	34 983	42 071	120,3	3 292	3 766	114,4	76	120	157,9	388	468	120,6
Борислав	38 435	40 967	104,1	2 679	2 332	87,0	144	190	131,9	266	234	88,0
Новий Роздол	22 296	29 519	132,4	1 711	1 632	95,4	38	99	260,5	160	156	97,5
Чортків	24 548	26 830	109,3	2 819	2 664	94,5	367	95	141,8	362	343	94,8
Трускатець	14 321	24 636	172,0	1 750	3 911	223,5	16	69	431,3	229	392	171,2
Новояворівськ	8 556	24 294	283,9	740	1 197	161,8	19	73	384,2	129	156	120,0
Броди	19 527	23 326	119,5	2 826	2 982	105,5	43	63	146,5	397	273	68,8
Золочів	18 140	23 125	127,5	1 225	1 187	96,9	38	56	147,44	200	128	64,0
Стебник	19 467	22 212	114,1	976	952	97,5	28	39	139,3	72	53	73,6
Долна	17 576	22 087	125,7	1 577	1 354	85,9	110	80	72,7	188	157	83,5
Сокаль	18 448	22 008	119,3	1 665	1 418	85,2	52	115	221,2	102	95	93,1
Надвірна	17 497	20 160	115,2	1 574	1 517	96,4	47	66	140,1	146	99	67,8

У чому ж причини того, що в другій половині ХХ ст. у Львові майже не відбувалося русифікації населення? Виділимо найсуттєвіші з них. Перша і найважливіша причина полягала в тому, що у Львові шляхом об'єднання декількох груп українського населення (міського довоєнного населення, галичан-мігрантів із сільської місцевості, негаличан-мігрантів з інших регіонів) сформувалося надзвичайно потужне україномовне середовище. Це середовище зберігало стійкі зв'язки із навколишньою сільською місцевістю. Воно постійно розширювалося, оскільки поповнювалося мігрантами з навколишніх сіл та міських поселень, і розвивалося також структурно, оскільки поступово охоплювало всі сфери життя міста.

Друга причина була в тому, що у цьому середовищі завдяки швидкій індустріалізації міста у 60–70-х роках основу становили трудові мігранти з сільської місцевості працездатного віку, а не корінні мешканці Львова. Мігранти зберігають рідну мову. Асимілюються зазвичай їхні діти та внуки. Процес асиміляції відбувається у процесі зміни поколінь.

Третя причина та, що російськомовне та українське середовища спочатку за соціальним статусом їхніх представників певною мірою виявились розділені. Українці – це були здебільшого робітники на великих промислових підприємствах, працівники транспорту, підприємств сфери комунального господарства, закладів середньої освіти та дошкільного виховання дітей тощо. Натомість сфера активного використання російської мови охоплювала ті соціальні групи, ті професії, які за шкалою соціальної стратифікації розміщувалися вище. Російську мову активно використовували в спілкуванні та в діловодстві у середовищі працівників партійного і державного апарату, у силових структурах, у галузі охорони здоров'я, вищої освіти, деяких галузях послуг тощо. Ці сфери ще наприкінці 40–на початку 50-х років були зайняті російськомовним населенням. Однак, навіть проникаючи у ці сфери, українці не русифікувалися. Адже вони були мігрантами першого покоління й зберігали зв'язок з українським середовищем, зокрема зі своєю родиною в сільській місцевості, а оскільки українці у місті та регіоні мали величезну численну перевагу, то вони поступово витісняли росіян з перелічених вище сфер. Зокрема, дуже швидко це відбулося у галузі вищої освіти та науки. Львівська наукова еліта 50-х років – це здебільшого росіяни, російськомовні українці та євреї, які приїхали до міста в перші повоєнні роки. Тільки незначну частину з них становили українські науковці довоєнного періоду. А львівська наукова еліта кінця 80-х років ХХ ст. – це вже здебільшого українські, навіть західноукраїнські, а часто й типово галицькі прізвища.

Четверта причина – російське та українське середовища у Львові були розділені ще й територіально. Росіяни жили здебільшого у центральних кварталах, у межах довоєнного Львова. Там же була більшість підприємств, організацій та установ, у яких вони працювали. Українське населення ж мешкало здебільшого у нових кварталах багатоповерхової забудови на околицях

міста. Там же розташовували нові заводи та фабрики, завдяки будівництву яких українці отримали змогу мешкати у Львові.

На завершення аналізу мовної ситуації у Львові зазначимо, що загалом у другій половині XX ст. в місті простежувалося доволі швидке зменшення кількості осіб, для яких рідною була не мова їхньої етнічної групи, а російська. Натомість кількість неукраїнців, для яких рідною мовою стала українська, поволі зростала. Збільшувалася також загальна кількість осіб, які рідною мовою називали мову своєї національності (табл. 56).

Таблиця 56

Рідна мова населення Львова в другій половині XX ст.

Рік проведення перепису	Усе населення, осіб	Рідна мова					
		мова своєї національності		українська		російська	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
1959	410 678	...	...	...	...	...	...
1970	553 452	494 531	89,4	6 577	1,2	51 808	9,4
1979	665 065	610 292	91,8	7 038	1,0	47 450	7,1
1989	786 903	740 669	94,1	7 629	1,0	38 259	4,9

Як можна пояснити ці процеси? Частка осіб, для яких рідною була мова їхньої національності, зростала головню тому, що в складі населення Львова зростала частка українців, які переселялися з навколишньої місцевості. У зменшенні кількості російськомовного населення Львова найбільше важили два фактори. Перший – це українізація в середовищі російськомовних українців, які мігрували до міста в перші повоєнні роки. Крім того, процеси українізації почасті охопили росіян, білорусів, євреїв, осіб іншого етнічного походження. Другий – це еміграція євреїв, для яких рідною мовою є здебільшого російська.

Росіяни. До Другої світової війни, як відомо, у місті жило тільки декілька сотень росіян. Масово поселятися у Львові вони почали тільки в повоєнний період. Найпотужніше росіяни мігрували у перше післявоєнне десятиліття, коли у Львів переселилося близько 100 тис. росіян, а в Галичину – понад 200 тис. Ставши у другій половині 40-х років другою за кількістю етнічною групою у Львові, вони тепер є важливою рисою його суспільного життя.

Упродовж усього радянського періоду кількість росіян у Галичині збільшувалася завдяки міграції. Зокрема, російське населення мігрувало з огляду на такі причини: розміщення додаткових військових частин та, відповідно, переселення військовослужбовців-росіян разом із сім'ями; переселення військових пенсіонерів та пенсіонерів інших силових відомств; приїзд кваліфікованих спеціалістів-росіян на нові промислові підприємства; переселення росіян із менших міст регіону та із сільської місцевості. У великих містах Галичини відбувалася також асиміляція росіянами представників деяких інших етнічних груп. Асимілювалися здебільшого білоруси, євреї, а також

татари, чуваші, башкири, мордва, греки, вірмени та ін. Крім того, в радянський період під час проведення переписів росіянами записувалася частина осіб інших національностей. Наприклад, до росіян свідомо зараховувало себе багато євреїв, німців. Доволі часто до росіян записували українців за походженням, зокрема з російськомовних та змішаних українсько-російських сімей.

За результатами перепису 1989 р. у Львові жило понад 126 тис. росіян (табл. 57), тобто у 3,5 раза більше, ніж в Івано-Франківську, у 8,7 раза – ніж у Тернополі, містах, які в Галичині посідають друге та третє місце за кількістю росіян.

Таблиця 57

Росіяни у Львові в другій половині XX ст.

Рік проведення перепису	Кількість, осіб	Частка від загалу, %	Рідна мова			
			російська		українська	
			осіб	%	осіб	%
1959	111 116	27,1	...	...	...	...
1970	123 237	22,3	121 862	98,9	1 343	1,1
1979	128 338	19,3	126 615	98,6	1 713	1,3
1989	126 459	16,1	123 907	98,0	2 539	2,0

У 70-х роках кількість росіян у Львові стабілізувалася на рівні 120–130 тис. осіб, у 80-х роках вона почала зменшуватися. У цей період в Україні зменшення кількості росіян в області чи великому місті було явищем абсолютно нетиповим. Однак на території колишнього Радянського Союзу такі процеси відбувалися в багатьох регіонах. Наприклад, за 1979–1989 рр. кількість російського населення зменшилася у таких республіках СРСР: Вірменії (на 26,3 %), Азербайджані (на 17,5 %), Туркменії (на 4,3 %), Грузії (на 2,5 %), Таджикистані (на 1,8 %), Узбекистані (на 0,8 %) ¹. Здебільшого зменшення кількості росіян було зумовлене активізацією національних рухів, а подекуди – міжетнічними конфліктами, які виникали у різних регіонах тодішнього СРСР у другій половині 80-х років, після деякої лібералізації політичного життя. Ці події змушували росіян покидати названі вище республіки. Однак глибинні причини цього явища виявилися ще складнішими. Адже в деяких регіонах СРСР кількість росіян почала зменшуватися ще раніше, у 60–70-х роках. Загалом у другій половині XX ст. зменшувалася кількість та знижувалася частка росіян у тих регіонах Радянського Союзу, у яких:

- по-перше, у етнічному складі сільського населення не було в значній кількості росіян, тобто існували етнічно однорідні сільські середовища;
- по-друге, простежувалася висока щільність сільського населення;
- по-третє, був доволі низький рівень урбанізації населення;

¹ Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. / Госкомстат СССР. – М., 1991. – С. 5–19.

– по-четверте, відбувалися процеси індустріалізації (а в ширшому контексті – модернізації).

Попри те, що у Львові в другій половині XX ст. мешкало найбільше росіян у регіоні, галицька столиця не була найпривабливішим для представників цієї етнічної групи містом Галичини. Аналіз динаміки кількості російського населення у великих містах краю засвідчує таке: якщо не брати до уваги окремі курортні міста (формування етнічного складу яких завжди мало специфіку), то, мабуть, найбільше росіян у Галичині приваблював Івано-Франківськ. За 1959–1989 р. їхня кількість в Івано-Франківську зросла більш ніж удвічі. За цей же період у Львові кількість росіян збільшилася тільки на 14 %. Особливо суттєво збільшилася кількість російського населення Івано-Франківська за 1979–1989 рр. – з 26,7 до 35 тис., тобто на 31,2 %. За цей же період у всіх середніх і великих містах Галичини (людністю понад 50 тис. осіб) різкого збільшення кількості росіян не було, а у багатьох містах вона навіть зменшувалася. Наприклад, у Львові за 1979–1989 рр. кількість росіян зменшилася на 1,5 %, у Коломиї – на 1,7, Стрию – на 4,5, Дрогобичі – на 8,2, Калуші – на 11,6 %. У Тернополі та Червонограді кількість росіян збільшилася, однак тільки на 4,6 та 6,9 %, попри те, що темпи збільшення загальної кількості населення цих міст збіглися з темпами збільшення кількості жителів у Івано-Франківську.

Зменшенню кількості росіян у багатьох містах сприяли два фактори. Перший фактор – це низький природний приріст російського населення, який не забезпечував навіть простого відтворення. Негативні тенденції природного приросту росіян найповніше виявилися у 80-х роках. Зокрема, у 1988 р. у Львівській області природний приріст росіян уже був нульовим, а з 1989 р. набув від’ємних значень (–1,2 особи на 1000 росіян у 1989 р., –3,4 – у 1990 р.)¹. На природний приріст росіян негативно впливали дисбаланс у статеві-віковій структурі, велика кількість мішаних шлюбів, а також високий освітній рівень, який знижував показники шлюбності та народжуваності².

Другий фактор – це міграція частини росіян з Галичини в інші регіони. Зазначена тенденція на заході України певною мірою виявилася вже у 60-х роках XX ст. Росіян тут часто приваблювала можливість швидко отримати квартиру, оскільки індустріалізація, зокрема будівництво нових підприємств, на початках передбачала значні капіталовкладення в житловий фонд. Однак доволі часто, навіть отримавши житло, з причини труднощів адаптації до місцевого українського середовища вони згодом його продавали та поверталися назад у Росію. Зокрема, у Львові стала тенденція до виїзду росіян у Росію простежувалася вже у 70-х роках XX ст.³

Майже всі росіяни повоєнного Львова рідною мовою вважали російську. Збереженню росіянами мови своєї національності у радянський період сприяли

¹ Див.: Терлюк І. Я. *Росіяни західних областей України*. – С. 35.

² Там само. – С. 29–30.

³ Там само. – С. 62–67.

привілейоване становище російської мови в багатьох сферах суспільного життя, наявність розвинутої мережі російськомовних шкіл, російськомовна преса, телебачення, деякі інші фактори. Наприклад, наприкінці 80-х років XX ст. у Львові діяло 24 школи з російською мовою викладання, тобто четверта частина всіх шкіл міста. У них навчалося близько 23,5 тис. дітей, серед яких до 5 тис. були з українських та змішаних сімей. Ще 12 російських шкіл працювало в інших містах Львівської області¹. Крім того, висока частка росіян із рідною російською мовою певною мірою підтримувалася тому, що до міста далі мігрували росіяни з інших регіонів колишнього Союзу.

Однак стверджувати, що росіяни у Львові зовсім не асимілювалися, було б не зовсім точно. Кількість росіян, для яких рідною ставала українська мова, хоча й повільно, але збільшувалася. Насамперед процеси українізації відбувалися у сім'ях росіян, які переселилися до Львова в 40–на початку 50-х років XX ст. Зазначимо, що Галичина власне й виділялася поміж усіх інших регіонів України тим, що у повоєнний період зберігала певний потенціал до асиміляції мігрантів-росіян. Вище вже йшлося, що наприкінці 80-х років XX ст. в багатьох менших містах краю частка росіян з рідною українською мовою була доволі високою й могла сягати декількох десятків відсотків від їхньої загальної кількості в населеному пункті.

У віковій структурі росіян Львова, на відміну від українців, у 70–80-х роках було багато людей похилого віку. Почасти це тому, що основу російського міста становили мігранти перших повоєнних років, а частково тому, що до міста переселялося чимало військових і цивільних росіян-пенсіонерів літнього та похилого віку.

Унаслідок особливостей формування наприкінці 80-х років XX ст. російська спільнота Львова суттєво відрізнялася від українського чи польського населення міста. Середньостатистичний росіянин у Львові був освіченіший (причому мав здебільшого престижну вищу освіту – юридичну, економічну, медичну), прагматичніший, адаптованіший до змін суспільної ситуації, менш закомплексований. Він мав ліпше житло (причому жив здебільшого у центральній частині міста) й вищий рівень доходів. Навіть спосіб життя вони мали дещо відмінний – росіяни більше займалися спортом, більше дбали про своє здоров'я. У деяких сферах життя Львова частка росіян, як і в 40–50-х роках, далі була непропорційно високою, якщо порівняти з їхньою часткою від загалу населення міста. Найбільше росіян було у таких сферах: право, медицина, вища освіта, наука, силові відомства, транспорт, спорт. Російська община у Львові була в декілька разів менша від української, але надзвичайно міцна. Російське етнокультурне ядро, під яким розуміють корінних мешканців міста впродовж декількох поколінь, хоча й почало формуватися водночас із новим повоєнним українським (оскільки довоєнне українське етнокультурне ядро фактично зруйнували), було більш розвинене й структуроване.

¹ *Совєсть*. – 1993. – № 7–8. – С. 2.

Соціальні переваги росіян у Львові, сформовані в другій половині 40-на початку 50-х років XX ст., були підсилені дією ще двох факторів: по-перше, більшість з них були мігрантами або їхніми нащадками в першому поколінні, а саме мігранти зазвичай є представниками найдієвішої, найактивнішої частини нації; по-друге, майже всі росіяни були мігрантами з міських поселень різних регіонів СРСР, а не вихідцями із сільської місцевості, як українці. Тобто росіяни приїжджали до Львова, уже будучи адаптованими до умов міського життя.

За результатами перепису 1989 р., у Львові мешкала майже половина всіх росіян трьох галицьких областей – 45,6 %. Всього у регіоні було 13 міських поселень, у складі населення яких росіяни становили понад 10 %, причому 10 із них – у Львівській області, три – в Івано-Франківській. Ще у 18 містах і трьох селищах вони становили 5–10 % населення. У 1979 р. міст і селищ, у складі населення яких росіяни становили понад 10 %, нараховувалося 15, міських поселень, де їх частка була 5–10 %, – 23.

Більшість росіян мешкала в адміністративних центрах відповідних областей. У Львові їх було 126,5 тис. (або 64,8 % усіх росіян області), Івано-Франківську – 35 тис. (61,4 %), Тернополі – 14,5 тис. (54,6 %). Крім обласних центрів, найбільші групи російського населення проживали у Стрию (9,2 тис.), Червонограді (8,8 тис.), Дрогобичі (7,3 тис.), Коломиї (6,9 тис.). У таких містах, як Калуш, Трускавець, Самбір, Броди, Чортків, Борислав і Городок, їх було 2–5 тис., ще в 12 містах та смт Моршин – 1–2 тис (рис. 14). Усього групи росіян кількістю 100 осіб і більше були в 60 містах (84,5 % всіх міст) і 25 селищах міського типу (30,5 %).

За часом формування, джерелами поповнення, внутрішніми етнічними процесами російське населення міських поселень Галичини можна поділити на декілька типів. До першого типу належали міста, російське населення яких сформувалося майже суто завдяки переселенням перших повоєнних років і надалі ззовні майже не поповнювалося. Ця група об'єднувала більшість селищ міського типу та невеликі міста людністю до 10 тис. осіб, а також деякі міста з населенням 10–50 тис. жителів (здебільшого в Івано-Франківській та Тернопільській областях). Росіян у цих містах загалом було небагато, й їхня кількість, не говорячи вже про питому вагу в складі населення, у другій половині XX ст. постійно зменшувалася. Причому чим меншою була кількість росіян, тим швидше це відбувалося. Наприклад, у таких містах як Бібрка, Доброміль чи Судова Вишня, у яких 1959 р. росіян було 100–200 осіб, до 1989 р. їхня кількість зменшилася у два рази і більше, а в Миколаєві, Жовкві, Бориславі, де росіян тоді ж було 500–1000 осіб, – у середньому на третину. Особливістю російського населення міст цього типу була чимала частка росіян, які рідною мовою вважали українську, а також домінування у віковій структурі росіян літнього та похилого віку.

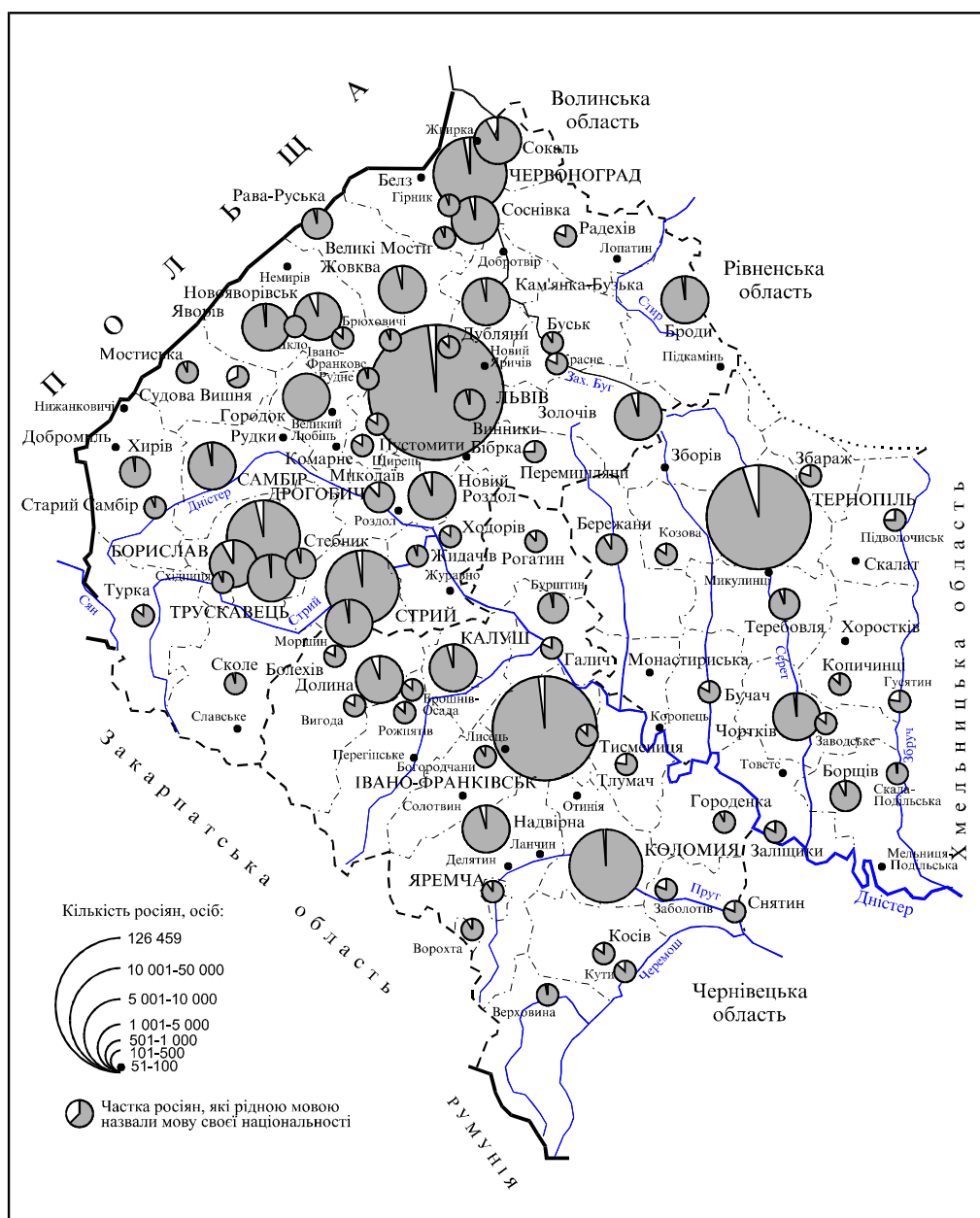

Рис. 14. Російське міське населення Галичини в 1989 р.

Другий тип становили нові промислові міські поселення, російське населення яких формувалося у процесі їхньої розбудови. До цього типу належали такі міста і селища: Червоноград (кількість росіян за 1959–1989 рр. зросла у 3,8 раза), Калуш (3,8 раза), Соснівка (3,6 раза), Стебник (3,1 раза), Новий Роздол, Новояворівськ, Бурштин, Добротвір, Гірник. У більшості з цих міських поселень кількість росіян уже до початку 80-х років стабілізувалася, а потім поступово почала зменшуватися. Зокрема, за 1979–1989 рр. кількість росіян у Соснівці зменшилося на 12,7 %, Калуші – на 11,7, Новому Роздолі – на 4,6, Стебнику – на 2 %. У деяких містах (Червоноград, Новояворівськ) кількість росіян збільшувалася далі, проте їхня частка зменшилася. У 1989 р. російське населення міст цієї групи мало високий показник володіння російською мовою як рідною (95–97 %), оскільки було утворене здебільшого недавніми мігрантами.

Третій тип становили міста, в яких ядро російського населення, як і в містах першого типу, сформувалося здебільшого до середини 50-х років, проте кількість росіян росіян, хоча і не надто сильно, збільшувалася і в наступні десятиліття, у тому числі й у 80-х роках. До цієї групи належали Броди, Городок, Кам'янка-Бузька, Мостиська, Рава-Руська, Чортків, Яворів та деякі інші міські поселення. Річ у тім, що в перелічених вище містах розміщувалися великі військові підрозділи Радянської Армії. Тому російське населення в них постійно збільшувалося завдяки сім'ям офіцерів дійсної служби та обслуги військових частин. Не дивно, що міста цього типу розташовані здебільшого у прикордонній Львівській області. Частка росіян у таких містах була однією з найвищих у Галичині. Наприклад, 1989 р. у Бродях вона становила 12,8 % (кількість росіян у місті за 1959–1989 рр. збільшилася на 55 %), Яворові – 12,7 (на 54,5), Городку – 12,6 % (на 19,4 %). Певною мірою військовий фактор зумовив формування численних груп російського населення в Стрию, Самборі та деяких інших містах, однак там на цей процес впливали й інші суттєві чинники. Інколи розміщення додаткових військових підрозділів могло за короткий період різко збільшити кількість та питому вагу росіян у населеному пункті. Зокрема, за 1979–1989 рр. у Хиріві після розміщення у 80-х роках десантних частин кількість росіян збільшилася у 3,8 раза, а частка – з 4,4 до 12,3 % від загалу населення. У 80-х роках частка росіян дещо зросла також у складі населення таких прикордонних міст: Мостиська, Рава-Руська та Яворів.

В окремий тип доцільно виділити міста та селища – центри відпочинку населення. У багатьох з них у 70–80-х роках різко збільшилася кількість росіян та представників деяких інших національностей. Наприклад, за 1979–1989 рр. кількість росіян у Трускавці збільшилася на 2 000 осіб (на 125 %), а частка підвищилася з 12,2 до 15,9 %, у Моршині – більше ніж на 700 осіб (на 175,0 %), а частка – з 10,2 до 17,3 %. У 1,5–2,5 раза зросла кількість росіян у Гусятині, Славському, Східниці, Яремчі.

Нарешті, окремо потрібно виділити обласні центри та деякі інші найбільші міста Галичини (Дрогобич, Коломия, Самбір, Стрий). На динаміку кількості росіян та внутрішньоетнічні процеси у великих містах впливало дуже багато

чинників. Тому російські громади в кожному з цих міст мали своєрідні риси та суттєві особливості, якщо порівняти з меншими міськими поселеннями Галичини.

Поляки. Представників цієї етнічної групи наприкінці 80-х років ХХ ст. залишилося у Львові дуже мало. У 1989 р. в місті мешкало тільки 9,7 тис. поляків, що становило 1,2 % населення Львова. За 1959–1989 рр. їхня кількість зменшилася на 40 % (табл. 58).

Таблиця 58

Поляки у Львові в другій половині ХХ ст.

Рік	Кількість, осіб	Частка від загалу, %	Рідна мова					
			польська		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
1959	16 196	3,9	...	...	...	...	...	...
1970	13 675	2,3	7 587	55,5	4 315	31,6	1 749	12,8
1979	11 855	1,8	5 868	49,5	4 300	36,3	1 655	14,0
1989	9 730	1,2	4 456	45,8	3 810	39,2	1 437	14,8

Швидке зменшення в другій половині ХХ ст. кількості польського населення є однією з характерних рис національних відносин не тільки Львова, а й загалом Галичини. Зокрема, у 1959–1989 рр. загальна кількість поляків у регіоні зменшилася на 60 %, а серед міського населення – на 43,3 %. Кількість поляків у Галичині зменшувалася швидше, ніж в інших регіонах України (зокрема на Поділлі та Волині), попри те, що поляки там більш українізовані. Цьому сприяло декілька факторів.

Перший фактор – це поступовий виїзд поляків Галичини на постійне проживання у Польщу. Цей процес не припинявся впродовж усього повоєнного періоду, хоча у 60–80-х роках ХХ ст. Радянський Союз спеціальних акцій з переселення поляків уже не здійснював. Дію фактора посилювало також прикордонне положення Галичини. Далі, оскільки Галичина увійшла до складу СРСР тільки 1939 р., чимало сучасних поляків краю зберегло родинні зв'язки з польським населенням, яке у повоєнні роки виїхало в Польщу. Це також сприяло еміграції. Іншим важливим фактором, який зумовив швидке зменшення кількості поляків у Галичині, була їхня несприятлива вікова структура, у якій переважали особи літнього та похилого віку. Ще зменшенню кількості поляків сприяла міграція деяких з них в інші регіони СРСР. Зокрема, представники польської національності мігрували із Львівської області в Прибалтику¹. Там, на півдні Литви, був найбільший в СРСР район компактного проживання поляків (майже 250 тис. у 1989 р.²), єдина місцевість на території Союзу, де існувало

¹ Оникиєнко В. В., Поповкин В. А. *Комплексное исследование миграционных процессов*. – С. 41.

² *Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г.* – С. 120.

повноцінне польське етнічне середовище. Нарешті, як і в інших регіонах України, до зменшення кількості поляків приводила також їхня асиміляція в україномовному середовищі. Асиміляції суттєво сприяло здебільшого дисперсне розселення поляків у Галичині, тоді як у Житомирській та Хмельницькій областях були доволі великі ареали порівняно компактного розселення поляків у сільській місцевості.

Польська етнічна група у Львові в повоєнний період опинилася в дуже складних суспільних умовах. Унаслідок обміну населенням поміж Польщею та СРСР кількість поляків у місті різко зменшилася. У 1959 р. поляків у місті було в десять разів менше, ніж у довоєнний період. Поляки не тільки втратили статус державного етносу, що вже потребувало докорінної світоглядної переорієнтації представників цієї етнічної групи, вони враз із етнічної групи, яка становила абсолютну більшість мешканців міста, перетворилися на нечисленну меншину, яка становила тільки 4 % населення. Нове етнічне оточення (українці із сільської місцевості та міських поселень Галичини й інших регіонів України, росіяни та інші, здебільшого російськомовні, етнічні групи) для пересічного поляка було не просто чужим, а й, за сформованими у попередні сторіччя етнічними стереотипами, ворожим.

Суспільна активність поляків у Львові поступово майже припинилася, попри те, що їхня кількість у 60–70-х роках ХХ ст. все-таки була доволі суттєвою – понад 10 тис. осіб. Почалося швидке розмивання їхньої етнічної самосвідомості та українізація. Зазначеним явищам сприяло й те, що після обміну населенням Львів покинула майже вся міська польська еліта – представники управлінської, культурно-освітньої, наукової та технічної інтелігенції, духовенство, військові, висококваліфіковані робітники тощо. Тому в поляків, за результатами переписів населення повоєнного періоду, був найнижчий серед найчисленніших етнічних груп, що мешкали у місті, рівень освіти. Крім того, у Львові після переселення залишилися головно поляки зі змішаних польсько-українських сімей, здебільшого жінки. І навіть за переписом 1989 р., через 45 років після обміну населенням, у місті представники цієї етнічної групи мали просто жахливу статеву структуру: на 1000 полячок у них припадало тільки дещо більше 600 поляків, тоді як загалом у статевій структурі населення міста цей показник становив понад 900 чоловіків на 1000 жінок.

Дуже важливо також, що поляки Львова після обміну населенням втратили демографічну підтримку інших колись колонізованих великих і середніх міст Галичини та наполовину польського Львівського сільського повіту. Оскільки на захід від Львова постав державний кордон, то зовсім припинилася міграція поляків із польської етнічної території, а особливості радянського суспільного ладу певною мірою навіть ізолювали поляків Галичини від співвітчизників у Польщі.

Крім того, радянська влада і далі відверто не толерувала представників цієї етнічної спільноти. Про поляків у Львові повоєнне радянське покоління львів'ян загалом знало небагато. Для тих львів'ян, що народилися у місті в 60–70-х роках

XX ст., поляки були своєрідним історичним міфом, причому міфом із негативними змістом. Польського населення у Львові мовби не існувало, про нього майже ніколи не згадували. Довоєнну історію польського населення Львова висвітлювали дуже скупі, а ті відомості про поляків, що все-таки траплялися в радянській історичній літературі, здебільшого були надзвичайно заідеологізованими та спрощеними. Радянська пропаганда намагалася викликати у свідомості радянських львів'ян стійкі асоціації поляків із “буржуазно-поміщицькою” Польщею. Їм в офіційній радянській історії була відведена роль колишніх загарбників, які сторіччями поневолювали Галичину та постійно дискримінували українське населення міста. Зазначені вище ідеологічні настанови нейтралізували суспільну активність поляків, утворювали сприятливі умови для остаточної асиміляції польської етнічної групи.

Польське етнічне середовище в радянському Львові швидко руйнувалося. Не надто численне молодше покоління українізувалося. Українізації сприяло те, що суто польських сімей у Львові було обмаль. Здебільшого створювали змішані українсько-польські сім'ї, у яких дітей записували українцями. Ще швидше, ніж мова, втрачалися національні традиції, занепадала культура. Мабуть єдиним фактором, що хоча б якось підтримував національну ідентичність тих поляків, які залишилися жити у Львові, була діяльність римо-католицької церкви.

У 1989 р. у Львові частка поляків, які рідною мовою вважали польську, становила 45,8 % (у Львівській області – 47,7 %). Якщо порівняти з іншими регіонами України, зокрема з Волинню та Поділлям, то це дуже високий показник. Оскільки більша частина України сторіччями перебувала в складі Росії, то там відбувалася русифікація поляків у міських поселеннях і українізація – у сільській місцевості. Тому, скажімо, у Житомирській області, де мешкає найбільше поляків, за останнім радянським переписом, тільки 1,6 % польського населення рідною мовою визнало польську (89,9 % – українську, 8,4 % – російську), у Хмельницькій, яка посідає друге місце за кількістю поляків, – тільки 10,7 % (81,9 % – українську, 7,3 % – російську). Поляки Галичини опинилися в іншомовному етнічному середовищі значно пізніше, тому вони більше зберегли мову своєї національності.

Польську мову у Львові рідною визнавали не тільки поляки старшого віку, які народилися у довоєнні роки, а й почасти молодше покоління. Адже в радянський період у місті постійно діяло дві польські школи: № 10 – восьмирічна, № 24 – середня. Хоча у 80-х роках значну частину предметів у цих школах викладали російською мовою, ці заклади все-таки суттєво сприяли збереженню рідної мови молодшим поколінням поляків.

Однак загалом у Львові в другій половині XX ст. частка поляків з рідною польською мовою постійно знижувалася. Натомість підвищувалася частка поляків з рідною українською мовою, і, що цікаво, дуже швидко зростала частка поляків з рідною російською мовою. Проте російськомовні поляки Галичини, у тому числі й Львова, за походженням здебільшого були переселенцями із

русифікованих південних та східних областей України й інших регіонів СРСР, а не русифікованими галицькими поляками. Тому в Галичині найвища частка поляків з рідною російською мовою простежувалася навіть не у найбільших містах, а серед населення нових промислових міських поселень краю та курортних центрів. Наприклад, у 1989 р. найвища частка російськомовних поляків була в Моршині – 32 % від загалу польського населення міста, Червонограді – 22,6, Новояворівську – 19,6, Соснівці – 19,2, Трускавці – 19,1 %.

Поляки Львова наприкінці 80-х років становили четверту частину польського населення Галичини. Найбільша кількість осіб цієї етнічної групи мешкала у трьох південно-західних прикордонних районах Львівської області: Мостиському, Самбірському і Старосамбірському. Поляки цих районів становили близько 40 % польського населення Галичини. Найбільше їх було у містах Мостиська та Самбір. Цікаво, що серед населення Мостиськ завдяки численній польській громаді частка українців у повоєнний період була найнижчою в Галичині. Поблизу українсько-польського кордону польського населення збереглося чимало не тільки в містах, а й у сільській місцевості. Деякі села тут за національним складом населення є українсько-польськими. У повоєнний період південно-західні райони Львівщини були важливим джерелом поповнення польського населення обласного центру.

У північно-західних прикордонних районах Львівщини (Сокальському, Жовківському, Яворівському), на відміну від південно-західних, поляків майже не було. Річ у тім, що значну частину території Яворівського району займає військовий полігон, з території якого переселено всіх мешканців з десятків населених пунктів. Крім того, прилегла до кордону частина Сокальського району (межиріччя рік Буг та Солокія з містами Белз, Угнів, Червоноград) ввійшла до складу України тільки 1951 р., після обміну прикордонними ділянками з Польщею. Перед входженням до складу СРСР з цієї території польська влада переселила в інші регіони Польщі всіх жителів.

У більшості місцевостей Галичини поляки живуть розсіяно. Серед населення районів та міських поселень їхня частка найчастіше не перевищує 1 %. Тільки в окремих міських поселеннях унаслідок конкретно-історичних обставин, що створювалися у процесі виселення поляків з Галичини в 1944–1947 рр., частка поляків до 90-х років ХХ ст. збереглася на рівні 3–6 %. Це були, зокрема, Скалат та Підволочиськ на Тернопільщині, Меденичі та Щирець у Львівській області, Обертин в Івано-Франківській. Понад 90 % поляків у цих містах рідною мовою вважають українську (рис. 15).

Євреї. Повоєнне єврейське населення Львова з довоєнною іудейською громадою міста прямого зв'язку майже не мало. Адже після Другої світової війни єврейська етнічна група галицької столиці фактично формувалася наново з переселенців із різних регіонів СРСР. Від довоєнного львівського іудейського населення повоєнні євреї міста Лева суттєво відрізнялися світоглядними позиціями та культурними орієнтаціями, оскільки їхній менталітет здебільшого

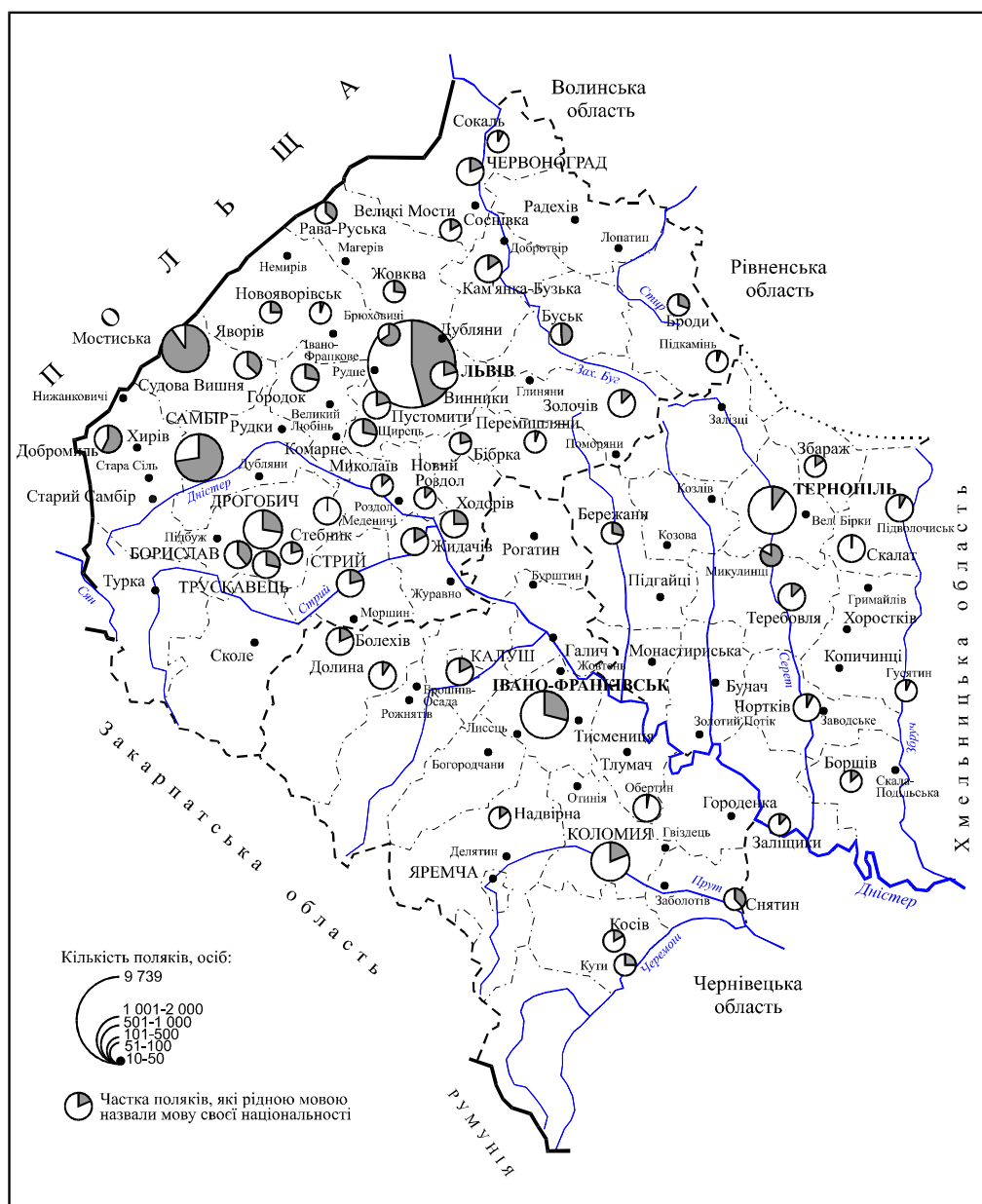

Рис. 15. Польське міське населення Галичини в 1989 р.

формувався під значним впливом російського етнокультурного середовища.

До Львова євреї мігрували головню з великих міст тієї частини території Радянського Союзу, яка в роки війни не перебувала під німецькою окупацією. Крім того, чимало євреїв переселилося до міста з Закарпатської, Чернівецької та Одеської областей, які в роки війни хоча й перебували під окупацією, але не нацистської Німеччини, а держав-сателітів – Угорщини та Румунії. Там у роки війни не відбувалося масового винищення євреїв. Ще одну численну групу в складі повоєнного єврейського населення Львова становили вихідці з Молдови та Білорусії. У повоєнний період місце походження львівських євреїв доволі часто відображав критерій іншої мови з мов народів СРСР, якою вони вільно володіли. Наприклад, за результатами перепису 1970 р. 170 євреїв Львова іншою мовою, якою вільно володіють, назвали молдавську, 60 – білоруську, хоча звичайно кількість євреїв, які переселилися з Молдови та Білорусії, була набагато більшою.

Загалом, як свідчать результати перепису 1989 р., за місцем народження євреї Львівщини (89,7 % яких жило у обласному центрі) були розподілені так: народжені в Україні – 11 792 особи (82,7 %), у Росії – 944 (6,6), Білорусії – 685 (4,8) Молдові – 370 (2,6), Узбекистані – 88 (0,6), інших республіках СРСР – 224 (1,6), за кордоном – 144 особи (1,0 %).

У Львові 1989 р. мешкало тільки 12,8 тис. євреїв, тоді як напередодні війни – близько 100 тис. Однак насправді в радянський період кількість євреїв у Львові завжди була суттєво вищою, ніж за результатами переписів населення. Річ у тім, що євреї дуже часто під час перепису у графі “національність” записувалися росіянами, білорусами, українцями. Адже, хоча офіційно комуністична національна політика декларувала рівні права для всіх етнічних спільнот СРСР, насправді в Радянському Союзі належність людини до єврейської національності могла негативно вплинути на її трудову кар’єру, спричиняла певні незручності в побутовому житті.

За 1959–1989 рр. кількість єврейського населення Львова зменшилася вдвічі. Головною причиною стрімкого зменшення кількості євреїв у складі населення Львова в останні десятиліття існування СРСР був виїзд їх на постійне проживання в Ізраїль, США, Німеччину та деякі інші країни. Особливо важливим цей фактор став у 70-х роках, після того, як у Радянському Союзі спростили умови виїзду євреїв на історичну батьківщину. Зокрема, якщо за 1959–1970 рр. кількість єврейського населення у місті зменшилася тільки на 5,7 %, то за 1970–1979 рр. – уже на 26,2 %. У другій половині 80-х років XX ст. умови виїзду євреїв за кордон остаточно лібералізувався, й міграційний потік євреїв став ще потужнішим.

Рідною мовою для абсолютної більшості повоєнних євреїв міста була російська. Однак у євреїв, на відміну від багатьох інших етнічних груп, мова уже давно не належить до переліку найсуттєвіших критеріїв їхньої етнічної належності. Для євреїв Львова російська рідна мова (як і польська рідна мова представників цієї етнічної групи у довоєнний період) є звичайним явищем і не

свідчить про їхню асиміляцію іншою етнічною групою. Взагалі асиміляція євреїв у радянський період не була надто поширеним явищем. У них простежувався вельми низький показник міжетнічних шлюбів, навіть попри те, що єврею чи єврейці, через порівняно малу кількість цієї етнічної групи, об'єктивно значно важче було віднайти партнера своєї національності, ніж українцеві чи росіянинові.

У другій половині XX ст. частка євреїв, які вважали рідною мову своєї національності (а такою вони під час опитування називали іврит чи, іноді, ідиш), постійно знижувалася (табл. 59). Ймовірно, що навіть ті менш ніж 10 % євреїв, які за результатами перепису населення 1989 р. рідною назвали мову своєї національності, насправді нею майже не спілкувалися.

Таблиця 59

Євреї у Львові в другій половині XX ст.

Рік	Кількість, осіб	Частка від загалу, %	Рідна мова					
			своєї національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
1959	25 792	6,3	...	...	...	...	...	...
1970	24 321	4,4	3 758	15,5	272	1,1	20 216	83,1
1979	17 952	2,7	1 823	10,2	236	1,3	15 874	88,4
1989	12 795	1,6	1 203	9,4	305	2,4	11 268	88,1

Здебільшого рідною мову своєї національності вважали євреї похилого віку. Наприклад, 1989 р. у Львівській області з євреїв віком 60–69 років рідною назвали мову своєї національності 12,3 %, віком 70 років і старші – 18,3 % (серед усього єврейського населення області цей показник становив тільки 9,8 %). Натомість майже всі євреї молодого віку рідною мовою називали російську. У повоєнний період поступово зростала частка євреїв, які рідною мовою вважали українську.

Цікаво, що за критерієм іншої мови з мов народів СРСР, якою вільно володіють представники різних етнічних груп, в Галичині більшість євреїв доволі добре знало українську мову. Зокрема, 1989 р. українською мовою вільно володіло 63,4 % євреїв Львівської області. Досягалося цього, насамперед, завдяки високому адаптаційному досвіду представників цієї етнічної групи, набутому за багато сторіч проживання в поліетнічному середовищі. Натомість росіяни Галичини здебільшого зазначали, що не володіють жодною іншою мовою, крім мови власної національності.

Єврейське населення Львова мало надзвичайно несприятливу вікову структуру. У 1989 р. близько 60 % євреїв Львівщини були особи віком 50 років і старші. Ще у євреїв були несприятливі показники природного приросту – смертність у них у декілька разів перевищувала народжуваність. Однак є підстави вважати ці статистичні відомості не зовсім достовірними, адже в радянський період єврейське населення молодого та середнього віку мало

найбільше підстав замовчувати свою національність, тоді як євреям похилого віку, особливо тим, що народилися ще до війни, робити цього не було особливої потреби.

Повоєнна географія євреїв у Галичині суттєво відрізнялася від довоєнної. У другій половині ХХ ст. вони мешкали майже винятково у найбільших міських поселеннях краю (рис. 16), тоді як до 1939 р. численні єврейські громади були в більшості міських поселень регіону. У Львові 1989 р. проживало понад 70 % усіх євреїв Галичини. Натомість у більшості міських поселень краю мешкало лише декілька єврейських сімей. Навіть у такому доволі великому місті, як Золочів з населенням понад 23 тис. осіб, 1989 р., за даними перепису, налічувалося тільки десять євреїв, у Сокалі (22 тис. мешканців) та Новояворівську (24 тис.) їх було лише дев'ять, Стебнику (22 тис.), Снятині (11 тис.) та Яворові (13 тис.) – всього чотири, Городенці (12,5 тис.) – сім, Кам'янці-Бузькій (11 тис.) – два, Ходорові (11 тис.) – один. У деяких менших містах – Белзі, Буську, Великих Мостах, Комарному, Рудках, Турці, Рогатині, Тисмениці, Тлумачі – офіційно взагалі не було жодного єврея. У містах Тернопільської області осіб цієї національності налічувалося так мало, що їх навіть не ввели в статистичні таблиці етнічного складу населення, які розробляли за матеріалами перепису для кожного міського поселення. І це, нагадаймо, при тому, що за 50 років до того навіть у менших містах, а що вже мовити про великі, мешкало по декілька тисяч євреїв.

Білоруси. У повоєнні десятиліття в складі населення Львова з'явилося чимало білорусів. Наприклад, за результатами перепису 1989 р., їх у місті налічувалося понад 5,8 тис. осіб, що становило 0,7 % населення Львова. (табл. 60). Упродовж останніх десятиліть білорусів у місті було 5–6 тис. осіб. Однак фіксована повоєнними переписами населення кількість білорусів у Львові є дещо завищеною, оскільки представниками цієї національності доволі часто записувалися євреї. Про те, що в Україні білорусами могли записуватися представники інших етнічних груп, опосередковано засвідчує структура їхнього міграційного приросту. У ній доволі багато осіб, що переселялися з території Росії, а не з Білорусії ¹.

Т а б л и ц я 60

Білоруси у Львові в другій половині ХХ ст.

Рік	Кількість, осіб	Частка від загалу, %	Рідна мова					
			білоруська		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
1959	5 136	1,3	...	...	...	...	...	...
1970	6 458	1,2	2 419	37,5	247	3,8	3 789	58,7
1979	5 982	0,9	1 931	32,3	299	5,0	3 749	62,7
1989	5 849	0,7	2 120	36,2	443	7,8	3 281	56,1

¹ Див.: Хомра О. У. *Міграція на Україні. Етнодемографічний аспект* // Вісн. АН України. – 1992. – № 2. – С. 36.

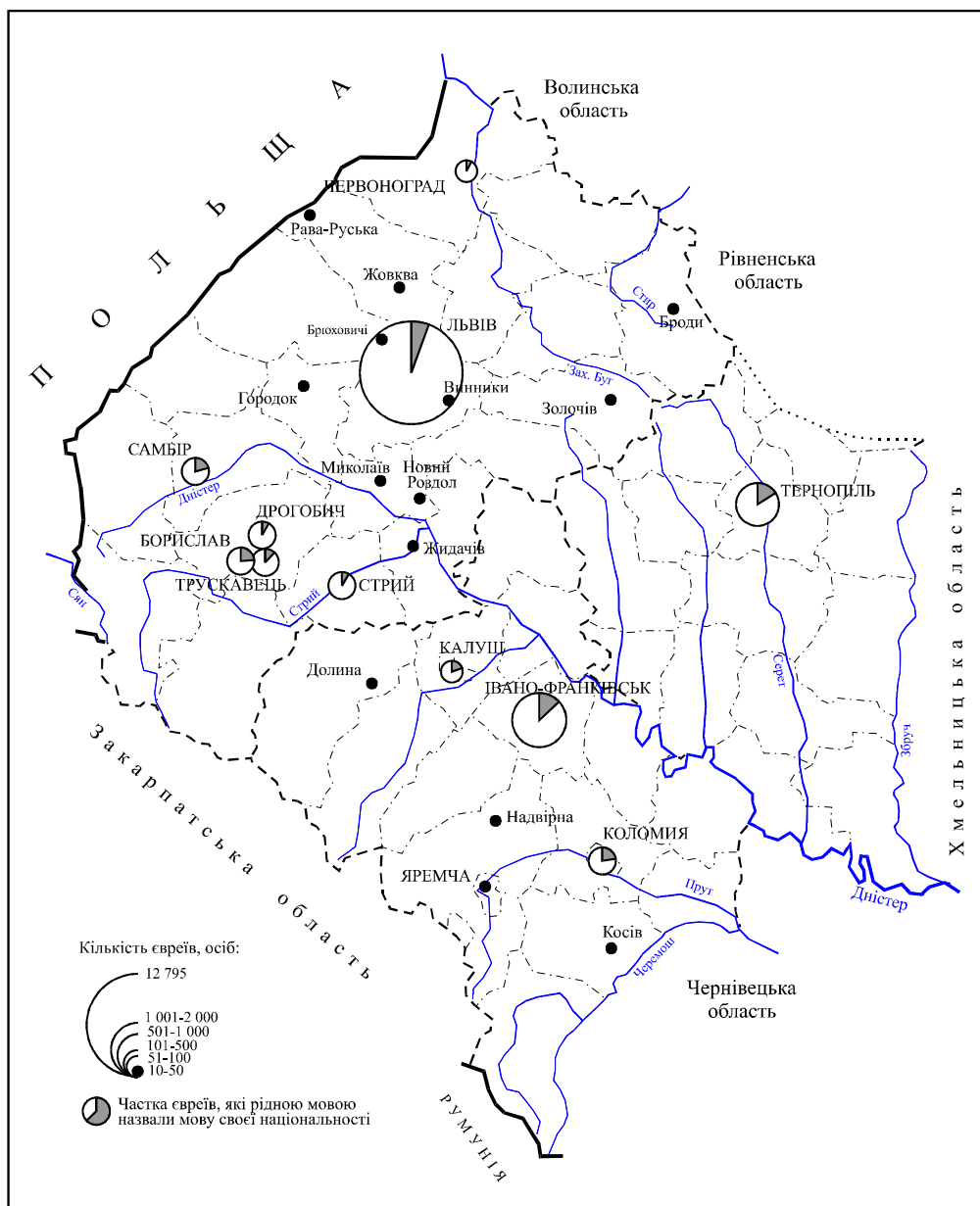

Рис. 16. Єврейське міське населення Галичини в 1989 р.

За демографічними та соціальними критеріями білоруси, що мігрували до Львова у повоєнний період, були близькими до росіян. Однак у Галичині низка факторів зближувала їх з українцями. Оскільки білоруська мова має більше спільних рис з українською, ніж російська, то білоруси легше адаптувалися в україномовному середовищі. Крім того, соціальний статус білорусів у СРСР також сприяв налагодженню ними зв'язків швидше з українцями, а не з росіянами. Тому серед білорусів Львова простежувалася суттєво вища, ніж серед росіян, частка осіб, які рідною мовою вважали українську, хоча більшість білорусів рідною мовою вважали все-таки російську. Розселення білорусів у Галичині також мало певні особливості. Зокрема, на Львівщині, крім обласного центру, чимало білорусів жило на півночі області, у поселеннях Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну.

Інші етнічні групи. Окрім схарактеризованих вище етнічних груп, наприкінці 80-х років XX ст. у Львові мешкало близько 10 тис. осіб ще майже ста національностей. Їх можна розділити на декілька груп за місцем походження, демографічними та соціальними ознаками. Окрему групу становлять представники етнічних спільнот, які живуть компактно на території України, але не в Галичині, а в інших регіонах держави або ж у сусідніх з Україною державах. Сюди потрібно зачислити молдаван, угорців, болгар, греків, румунів, гагаузів. Представники перелічених вище етнічних груп мали доволі високий рівень володіння мовою своєї національності як рідною. Крім того, у складі угорців та румунів було чимало україномовних представників, а болгар, греків і гагаузів – російськомовних. З перелічених вище етнічних груп окремо потрібно виділити молдаван. За 1959–1989 рр. кількість осіб цієї національності у місті зросла в 3,4 рази, й вони посіли шосте місце в таблиці етнічного складу населення.

Інша група – представники титульних етнічних спільнот колишніх республік СРСР, а тепер незалежних держав. Це вірмени, азербайджанці, узбеки, грузини, латиші, литовці, таджики та ін. В осіб цієї групи у статевій структурі суттєво переважали чоловіки, інколи в два-три рази. Ще майже всі вони рідною визнавали мову своєї національності. Найчисленніші в цій групі – вірмени – не є нащадками давніх вірменів Львова. Сучасні вірмени з'явилися у місті в повоєнний період. Причому переселялися вони до Львова здебільшого не з Вірменії, а з міських поселень інших республік Закавказзя, Північного Кавказу та деяких інших регіонів СРСР. Тому для більшості вірменів Львова рідною мовою є російська. Вірменську мову рідною у 1989 р. вважали 39,1 % представників цієї етнічної групи.

Ще одну групу становлять представники етнічних спільнот, яких у науковій літературі інколи називають “супутниками” росіян. За походженням це мігранти титульних національностей автономних формувань на території Росії. Найбільше у цій групі татар, чувашів, мордви. Мешканці Львова цих національностей здебільшого рідною мовою вважають російську.

У розселенні найбільших етнічних груп у Львові, передусім українців та росіян, у повоєнний період сформувалися певні територіальні відмінності.

Наприклад, значна частка російського та єврейського населення простежувалася у центральній частині Львова, а також у районах колишньої елітної забудови першої половини XX ст. Зокрема, це такі квартали: вул. генерала Тарнавського та прилеглі до неї; верхня частина вул. Івана Франка та інші дрібніші вулички поблизу Стрийського парку; вулиці Єфремова, Коновальця, Чупринки, Гвардійська; вул. Левицького та прилеглі до неї; деякі інші ділянки. У перші повоєнні роки, коли до Львова масово мігрували росіяни, їх розселяли саме в цих кварталах, оскільки звідси виселяли поляків. Підвищена, якщо порівняти з іншими кварталами Львова, частка російського населення простежується також у військових “містечках”, що прилягають до розміщених у Львові військових частин, а також у кварталах, які спеціально зводили для поселення військовослужбовців. Насамперед це деякі будинки чи групи будинків на вулицях Стрийській, Княгині Ольги та академіка Сахарова і прилеглих. Однак загалом “військові” будинки розкидані по Львову доволі хаотично. Іноді в багатоповерхових будинках були окремі під’їзди, які резервували для заселення військовослужбовцями.

Натомість у Львові є квартали, у складі населення яких росіян завжди було обмаль. Здебільшого це так звані спальні квартали, тобто квартали багатоповерхової житлової забудови 70–80-х років: вулиці Чорновола–Мазепа, Наукова–Володимира Великого, Широка та прилеглі, мікрорайони Сихів, Рясне, Сріблястий та ін. Головно тільки українці (з невеликою домішкою поляків) живуть також у розміщених здебільшого на околицях міста ділянках приватної забудови: Білогорща, Сигнівка, Скнилівка, Кривчиці, Козельники та ін. Це території колишніх сільських населених пунктів, які у повоєнний період було введено в адміністративні межі Львова.

Почасти відмінності в етнічній мікрогеографії міста можна простежити навіть у розрізі адміністративних районів Львова, хоча статистика етнічного складу населення районів загалом не є надто показовою, оскільки кожен район Львова водночас охоплює як старі історичні квартали, так і нові квартали багатоповерхової забудови та ділянки, де переважають приватні будинки. Найвища частка неукраїнського населення у 70–80-х роках XX ст. простежувалася у Галицькому та Франківському районах, які власне й охоплювали майже всі перелічені вище райони проживання росіян. За результатами перепису 1979 р., найнижча частка українців (67,4 %) була в Галицькому районі, який об’єднував майже увесь історичний центр Львова, а також престижні квартали вздовж вулиць Івана Франка (верхня частина), Тарнавського та деяких інших (табл. 61). Однак у 1979–1989 рр. у Галицькому районі інтенсивно забудовували та заселяли здебільшого українцями житловий масив Сихів–Зубра. Завдяки цьому загальна кількість мешканців району за десять років збільшилася на 43,0 %, тоді як в інших районах міста цей показник не перевищував 25 %. Кількість українців за цей же період у районі зросла на 62,9 %, а їхня частка у складі населення району підвищилася до 76,8 %. Тому в 1989 р. найнижча частка українського населення була вже у Франківському районі.

Т а б л и ц я 6 1

Національний склад населення адміністративних районів Львова
за матеріалами переписів 1979 та 1989 рр., % від загалу населення району

Націо- нальність	Галицький		Залізничний		Личаківський		Франківський		Шевченків- ський	
	1979	1989	1979	1989	1979	1989	1979	1989	1979	1989
Українці	67,4	76,8	76,9	82,9	75,7	79,7	71,9	75,6	78,1	81,2
Росіяни	23,3	17,9	17,6	13,6	17,3	14,7	21,9	19,3	15,5	14,0
Білоруси	0,9	0,8	1,0	0,6	0,7	0,7	1,1	0,9	0,7	0,7
Євреї	4,7	2,3	1,7	1,0	2,1	2,1	2,3	1,6	2,3	1,2
Поляки	2,0	1,3	1,6	1,1	1,3	1,3	1,5	1,1	2,2	1,5
Інші	1,7	0,9	1,2	0,8	2,9	1,5	1,3	1,5	1,2	1,4

Найвища частка українського населення простежувалася у Залізничному та Шевченківському районах. Більшу частину території житлової забудови цих районів займають “спальні” квартали та квартали приватної забудови. Однак у тому, що Залізничний та Шевченківський райони найбільш українські за складом населення, чимало важив також історичний фактор. Адже до складу Шевченківського району належали територія княжого українського Львова (пл. Старий Ринок та прилеглі вулиці), а також колишнє давнє українське село Знесіння. У цих кварталах частка українців завжди була дещо вищою, ніж в інших частинах Львова. Залізничний район відомий тим, що від початку інтенсивної забудови його території (наприкінці XIX ст.) це був здебільшого робітничий район. Зокрема, тут мешкали сім’ї працівників залізниці. Відповідно, й частка українців у районі завжди була доволі високою. Багато промислових підприємств ще в австрійський період було побудовано й на території, яка згодом увійшла до складу Шевченківського району.

Взагалі за багато сторіч існування Львова у ньому сформувалася така особливість: північну частину міста заселяли здебільшого бідніші верстви населення, а південну – заможніші. У північній частині будували робітничі квартали, оскільки саме там у довосенний період було розміщено головний залізничний вокзал та багато промислових підприємств. Натомість у південній частині домінували квартали престижної забудови, мешкала львівська еліта. Чимало тут було також зелених насаджень: парків, скверів, алей. Ця тенденція почала зникати тільки в другій половині XX ст., коли у південній частині Львова збудовано декілька великих промислових підприємств, а також житловий масив Сихів–Зубра, у якому поселялося здебільшого робітниче населення. Оскільки соціальна структура населення Львова певною мірою перетиналася з етнічною структурою, то зазначена вище особливість розселення соціальних груп відобразилася в етнічній мікрогеографії Львова: привілейовані етнічні групи жили насамперед у південній частині міста, дискриміновані – у північній.

З огляду на цю особливість етнічної мікрогеографії Львова вельми цікавим є етнічний склад адміністративних районів міста за матеріалами перепису

населення 1959 р. (табл. 62). Львів тоді був розділений на три райони: Шевченківський, Залізничний та Ленінський. У Ленінському районі, який охоплював південну частину Львова, територію колишніх Галицької та Личаківської дільниць, а також центр міста, частка єврейського населення була суттєво вищою, ніж в інших районах міста, тоді як у довоєнному Львові серед населення цих кварталів частка євреїв була, навпаки, найнижчою. У 1959 р. в Галицькому районі жив кожен другий єврей міста, а їхня частка в населенні району становила 9,1 %.

Т а б л и ц я 62

Національний склад населення адміністративних районів Львова
за результатами перепису населення 1959 р.

Національ- ність	Залізничний		Ленінський		Шевченківський	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	86 210	59,0	80 069	57,0	80 807	65,1
Росіяни	44 120	30,2	38 504	27,4	28 492	23,0
Євреї	6 651	4,5	12 771	9,1	6 370	5,1
Поляки	5 399	3,7	5 177	3,7	5 620	4,5
Білоруси	2 085	1,4	1 730	1,2	1 320	1,1
Молдавани	136	0,1	153	0,1	185	0,1
Татари	266	0,2	238	0,2	175	0,1
Інші	1 352	0,9	1 743	1,3	1 105	0,9
Усього	146 219	100	140 385	100	124 074	100

Відмінності в етнічному складі населення різних кварталів міста поступово стираються. Передусім тому, що українці давно вже інтенсивно проникають у квартали, де у 50–60-х роках переважали росіяни та євреї.

Отож, наприкінці 80-х років XX ст. у Львові виникла дуже цікава етно-соціальна ситуація. Внаслідок міграційних процесів, що відбувалися в 60–80-х роках, у процесі індустріалізації міста у ньому сформувалося, мабуть, найпотужніше в Україні, а отже, й у світі, українське середовище. Це середовище у повоєнний період постійно зростало кількісно та розвивалося структурно, воно мало величезний етнокультурний та етнополітичний потенціал, а також сприятливу демографічну ситуацію. Інші етнічні групи за кількістю, більшістю етносоціальних та етнотемографічних параметрів суттєво поступалися українцям. Тому започатковані в СРСР у другій половині 80-х років процеси демократизації суспільного життя, зокрема у національній сфері, отримали у Львові надзвичайно сприятливе підґрунтя. Стрімко підвищувався рівень національної самосвідомості населення. Десятки тисяч мешканців галицької столиці брали активну участь спочатку в національно-культурних, а потім і національно-політичних рухах. Та водночас це середовище за низкою соціокультурних параметрів було надзвичайно молодим, незрілим, адже його історичний вік налічував менше, ніж півстоліття.

Розділ 6

ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У серпні 1991 р. Верховна Рада України, опинившись перед загрозою відновлення на українській землі авторитарного суспільства, проголосила незалежність України та створення самостійної Української держави. А 1 грудня 1991 р. акт проголошення незалежності України був підтверджений волею українською народом на Всеукраїнському референдумі. Розпочалася нова епоха в історії етнічної спільноти. Українці вибрали шлях демократії і свободи, шлях повноцінного національного розвитку.

Перше десятиліття незалежності було насичене динамічними політичними та соціально-економічними змінами. Дев'яності роки – це шлях державотворення та конституційного становлення і водночас серйозне випробування для молодого держави та її громадян. Адже, отримавши у спадок від радянської суспільної системи величезну кількість невирішених політичних, економічних та соціально-культурних проблем, Україна потребувала широких загальносуспільних і, насамперед, економічних реформ. У перші роки незалежності центральна влада не змогла рішуче реформувати економічну сферу, тому держава опинилася у глибокій економічній кризі, для подолання якої знадобилося майже десять років.

Фінансові проблеми України стали однією із причин затримки на декілька років проведення нового перепису населення. Перша постанова Кабінету Міністрів України про проведення першого за час незалежності перепису населення вийшла ще у липні 1995 р.¹ Тоді Всеукраїнський перепис населення планували провести у січні 1999 р. Однак згодом, головним чином з огляду на фінансову кризу, яка охопила державу наприкінці літа 1998 р., дату його проведення перенесено на грудень 2001 р. До настання цього терміну в Україні з'явилося ще з десяток нормативно-правових актів, які регулювали різні питання Всеукраїнських переписів населення, а в жовтні 2000 р. Верховна Рада ухвалила Закон України “Про Всеукраїнський перепис населення”².

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 1995 р. № 536 “Про проведення в 1999 році Всеукраїнського перепису населення”.

² Закон України “Про Всеукраїнський перепис населення” // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 51–52. – С. 446–477.

У першій половині грудня 2001 р. в Україні нарешті відбувся черговий перепис населення, перший в історії незалежної держави. Він відобразив етнодемографічну ситуацію, в умовах якої Україна ввійшла у нове тисячоліття, зафіксував зміни, що відбулися в населенні країни впродовж останнього десятиліття ХХ ст.

Методика проведення першого Всеукраїнського перепису мала доволі суттєві відмінності від методики проведення попереднього радянського перепису 1989 р. Наприклад, у програму перепису введено поняття домогосподарства. Деталізовано питання житлових умов населення та наявності земельних ділянок. Ці нововведення наблизили програму Всеукраїнського перепису населення до програм переписів західноєвропейських країн, у яких зазвичай звертають особливу увагу на облік наявності нерухомого майна в населення. Докорінних змін зазнали також показники, що характеризують економічний стан людини, зокрема, питання про джерела засобів існування та заняття.

Однак критерії етнічності та мови у програмі Всеукраїнського перепису значних змін не зазнали. Як і 1989 р., у грудні 2001 р. визначали національність та рідну мову населення. Тільки замість політично вже застарілого та ідеологічно недоцільного критерію іншої мови з мов народів СРСР реєстрували іншу мову, якою людина вільно володіла ¹. Зазначені вище критерії, як і 1989 р., визначали для постійного населення.

Стосовно етнічного походження людини записували національність (народність) або етнічну групу, яку називав сам респондент. Національність дітей визначали батьки. Якщо батьки належали до різних національностей, то в разі виникнення ускладнень з визначенням національності дитини перевагу надавали національності матері.

У відповіді на запитання про рідну мову записували мову, яку сам респондент уважав рідною. Якщо опитуваному було важко назвати будь-яку мову рідною, то записували мову, якою він найліпше володів або якою звичайно користувався в побуті та вдома. Рідну мову дітей, які ще не вміли говорити, та інших малолітніх дітей визначали батьки. Якщо батькам було важко визначити рідну мову дитини, то записували мову, якою звичайно розмовляють удома. Якщо рідною мовою людини була не українська, то потрібно було зазначити, чи володіє вона вільно українською. Якщо респондент, крім рідної мови, вільно володів трьома і більше мовами, то записували тільки ту з них, якою він володів найліпше ².

¹ Наказ Державного комітету статистики України № 431 від 30 грудня 1999 р. "Про затвердження Програми Всеукраїнського перепису населення 2001 року".

² Наказ Державного комітету статистики України № 341 від 31 липня 2001 р. "Про затвердження Інструкції щодо проведення Всеукраїнського перепису населення 2001 року і заповнення переписної документації".

Результати першого Всеукраїнського перепису населення за критерієм національності виявилися сприятливими для незалежної України. Адже за 1989–2001 рр. частка українців у складі населення держави підвищилася одразу ж на 5,1 процентного пункта й сягнула 77,8 %¹. Для того, щоб наголосити на важливості цього показника, зазначимо, що, скажімо, у ХХ ст. в Україні (в сучасних державних межах) частка українців ніколи не була такою високою². За 1989–2001 рр. кількість українців у державі дещо збільшилася (на 0,3 %), натомість загальна кількість мешканців держави зменшилася. Тобто у 90-х роках ХХ ст. демографічна криза передусім вразила етнічні меншини, а не титульну етнічну спільноту³. Зокрема, кількість росіян в Україні зменшилася на 26,6 %, білорусів – на 37,3, молдаван – на 20,3, євреїв – на 78,7, поляків – на 34,2 %.

Наприкінці ХХ ст. зазначені вище тенденції у динаміці етнічного складу населення, зокрема суттєве підвищення питомої ваги титульного етносу, були характерними для всіх нових держав, що виникли на пострадянському просторі, крім Російської Федерації. Наприклад, в Азербайджані, за матеріалами перепису 1999 р., частка азербайджанців у складі населення держави становила 90,6 % проти 82,7 % 1989 р. Як свідчать матеріали першого білоруського перепису населення частка титульного етносу в державі збільшилася з 77,9 % у 1989 р. до 81,2 % у 1999 р. У Казахстані кількість казахів уперше перевищила половину населення держави – 8 млн осіб, або 53,4 % від загалу. У Киргизії частка киргизів підвищилася з 52,4 % у 1989 р. до 64,9 % у 1999 р.⁴ У складі населення всіх цих держав зменшилася кількість та частка росіян, українців, євреїв тощо.

У Галичині рівень етнічної однорідності населення підвищився загалом менш суттєво, ніж в інших регіонах України. Однак це цілком закономірно. Адже ще в радянський період етнічна однорідність населення краю була найвищою у державі, тому потенціал для зростання цього показника у 90-х роках ХХ ст. був доволі малим. У Львівській області частка українців підвищилася з 90,4 до 94,8 %, тобто тільки на 4,4 процентного пункта, в Івано-Франківській – з 95,0 до 97,4 %, Тернопільській – з 96,8 до 97,8 %.

Проте зменшення загальної кількості представників етнічних меншин, і насамперед росіян, у Галичині було суттєвішим, ніж у середньому по Україні. Зокрема, у Львівській області за 1989–2001 рр. кількість росіян зменшилася з 195,1 до 92,5 тис., тобто більш ніж удвічі. Також удвічі, з 7,2 до 3,6 %, зменшилася кількість євреїв.

¹ Відомості про національний склад населення України за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. наводимо за: *Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Повідомлення Державного комітету статистики України* // www.ukrstat.net.

² Динаміку етнічного складу населення України в ХХ ст. (у сучасних кордонах) обчислював В. Наулко. Див.: Наулко В. *Динаміка етнічного складу населення України протягом ХХ століття* // Укр. геогр. журн. – 1997. – № 2. – С. 17–22.

³ Лозинський Р. М. *Етнічні аспекти демографічної кризи в Україні* // Актуальні проблеми розвитку економіко-географічної науки та освіти в Україні. Зб. тез доповідей. – К., 2003. – С. 55–59.

⁴ Наведено за: Топилин А. *Демографическая ситуация в странах СНГ* // www.nbuv.ua.

зменшилася їхня частка від загалу населення області. Кількість поляків зменшилася на 29,5 % (з 26,9 до 18,9 тис. осіб). Однак найбільших втрат на Львівщині зазнали євреї. Їх у грудні 2001 р. в області було тільки 2,2 тис., тобто в 6,5 раза менше, ніж 1989 р. У результаті за кількістю представників у регіоні вони посіли тільки п'яте місце, поступившись білорусам.

Економічна криза 90-х років ХХ ст. зумовила значне зменшення кількості населення Львова. За 1989–2001 рр. постійних мешканців Львова зменшилося з 786,9 до 725,2 тис. осіб, тобто майже на 8 % (кількість постійного населення області зменшилася на 4,5 %). Розподіл населення за ознакою національності у Львові 2001 р. був таким: українці – 88,1 % (639 тис. осіб), росіяни – 8,9 (64,6), поляки – 0,9 (6,4), білоруси – 0,4 (3,1), євреї – 0,3 (1,9), вірмени – 0,1 % (0,8 тис.) (табл. 63). Кількість українців у місті збільшилася на 2,5 %, натомість росіян, поляків, євреїв, білорусів, татар, осіб іншого етнічного походження різко зменшилася.

Таблиця 63

Національність та рідна мова жителів Львова у 2001 р.
(за матеріалами першого Всеукраїнського перепису населення)

Національність	Кількість, осіб	Частка від загалу, %	Рідна мова					
			своєї національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	639 035	88,12	629 940	98,58	–	–	8 806	1,40
Росіяни	64 599	8,91	58 368	90,35	6 172	9,56	–	–
Поляки	6 364	0,88	2 990	46,98	2 896	45,51	458	7,20
Білоруси	3 119	0,43	734	23,53	830	26,61	1 545	49,54
Євреї	1 928	0,27	103	5,34	544	28,22	1 267	65,72
Вірмени	788	0,11	290	36,80	173	21,95	324	41,12
Татари	396	0,05	109	27,53	59	14,90	225	56,82
Молдовани	333	0,05	141	42,34	107	32,23	83	24,92
Німці	330	0,05	55	16,67	134	40,61	135	40,91
Інші	2 705	0,37	956	35,34	768	28,39	902	33,35
Не назвали	5 605	0,77	– *	–	65	1,16	12	2,14
Разом	725 202	100	693 686	95,65	11 748	1,62	13 757	1,90

Примітки. Відомості про національний склад населення Львова за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. наведено за матеріалами обласного управління статистики, відділу перепису населення.

* Серед 5 605 львів'ян, які не назвали національності, 5 515 осіб (98,4 %) не назвали також рідної мови.

Під час проведення перепису населення доволі значна кількість львів'ян – 5,6 тис. осіб – не назвали своєї національності або записали неіснуючу національність. Більшість з них не зазначило також рідної мови. Тенденція до відмови респондентами називати національність та рідну мову з'явилася тільки у пострадянський період. За матеріалами радянських переписів населення кількість осіб, які не називали свою етнічну належність та рідну мову, була дуже малою – декілька десятків осіб. Імовірно, що відмовлялися називати

національність та мову здебільшого львів'яни неукраїнського походження. Тому за матеріалами Всеукраїнського перепису кількість росіян, євреїв, білорусів, осіб іншого етнічного походження у Львові дещо занижена.

Суттєвих змін у Львові зазнала мовна ситуація. На 54 % зменшилася кількість українців з рідною російською мовою. Натомість значно підвищилася частка неукраїнського населення, для якого рідною мовою стала українська. Кількість росіян з рідною українською мовою збільшилася у 2,5 раза, а їхня частка від загалу росіян зросла з 2,0 до 9,6 %. Ще більшої українізації зазнали представники деяких інших етнічних спільнот. Частка євреїв з рідною українською мовою підвищилася з 2,4 до 28,2 % від загалу осіб етнічної групи, частка україномовних білорусів – з 7,8 до 26,6 %, поляків – з 39,2 до 45,5 %.

Однак зменшення кількості росіян та представників іншого етнічного походження у Львові загалом було меншим, ніж в інших великих містах Галичини. Росіян у Львові стало менше на 50 %. Натомість в Івано-Франківську росіян 1989 р. було понад 35 тис., а 2001 р. – тільки 13,9 тис. осіб, тобто в 2,5 раза менше¹. У Стрию кількість росіян за 1989–2001 рр. зменшилася з 9 179 до 3 191 осіб, тобто в 2,9 раза, у Самборі – з 3 776 до 1 206, тобто у 3,1 раза, у Трускавці – з 3 911 до 1 134 осіб, тобто у 3,4 раза². Ще суттєвішим було зменшення кількості росіян у менших міських поселеннях та в сільській місцевості. В результаті місцем проживання росіян у Галичині залишилися головно обласні центри та інші міста обласного значення. У 2001 р. в більшості адміністративних районів частка росіян не перевищувала 1 % від загалу населення. У деяких районах росіян залишилося тільки 100–200 осіб, що мешкали переважно в районних центрах.

Процес зменшення кількості етнічних менших не оминув також міські поселення, підпорядковані Львівській міській раді (табл. 64).

Таблиця 64

Національний склад населення міських поселень,
підпорядкованих Львівській міській раді, у 2001 р.

Національ- ність	Винники		Брюховичі		Рудне	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	12 318	95,4	5 071	94,2	6 119	97,7
Росіяни	459	3,5	189	3,5	102	1,6
Поляки	74	0,6	68	1,3	16	0,2
Білоруси	38	0,3	17	0,3	7	0,2
Євреї	–	–	–	–	2	0,03
Інші	28	0,2	40	0,7	18	0,3
Разом	12 917	100	5 385	100	6 264	100

¹ Національний склад населення Івано-Франківської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Статистичний бюлетень. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 3–25.

² Чисельність, загальна характеристика та територіальне розміщення населення Львівської області / Підсумки Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Ч. 1. – Львів, 2003. – С. 78.

Наприклад, за 1999–2001 рр. кількість росіян у Винниках зменшилася на 44,3 %, у Рудному – на 47,4, у Брюховичах – на 55,8 %. У 90-х роках ХХ–на початку ХХІ ст. найсприятливіша демографічна ситуація склалася у Винниках. Кількість жителів цього міста за міжпереписний період збільшилася на 7,5 % (українців – на 12,4 %). Натомість у Брюховичах та Рудному, як і у Львові, кількість населення зменшилася. Цікаво, що у Брюховичах дещо збільшилася кількість поляків, зросла також їхня частка від загалу населення селища.

Спробуємо схарактеризувати чинники, що сприяли різкому зростанню однорідності етнічного складу населення в державі, регіоні та у Львові. Без сумніву, найважливішу роль у цьому процесі відіграло проголошення незалежності України. Ця подія докорінно змінила спрямування міграційних та етнічних процесів. Якщо впродовж усього радянського періоду, до кінця 80-х років ХХ ст. включно, відбувався процес переселення представників різних етнічних спільнот у Львів та інші міста Галичини, то у 90-х роках розпочалося протилежне явище – повернення частини росіян, білорусів, представників інших етнічних спільнот у регіони їхнього попереднього проживання. Цей процес спочатку охопив частину військовослужбовців колишньої Радянської Армії неукраїнських національностей, з яких багато не виявило бажання служити в українських збройних силах, та членів їхніх сімей. Згодом повернулися до Росії та інших держав, що виникли на пострадянському просторі, десятки тисяч недавніх мігрантів 80-х років ХХ ст., які ще не встигли адаптуватися у Львові, та водночас зберегли стійкі родинні зв'язки в регіонах, з яких вони прибували до Галичини. Для них у 90-х роках вагомим стимулом до виїзду за межі України стала ліпша, ніж в Україні, економічна ситуація в багатьох нових пострадянських країнах. Крім того, чимало представників різних етнічних груп виїхало на Захід (у США, Канаду, Німеччину) на загальній хвилі розчарування пострадянською дійсністю.

Аналіз потоків міграцій міського населення галицьких областей за останнє десятиліття засвідчив, що в цей період (до речі, уперше за всі повоєнні роки) сальдо міграцій у міських поселеннях було від'ємним, причому навіть нижчим, ніж у сільській місцевості. Сальдо міжрегіональної міграції (у межах України) також було від'ємним. Найбільша кількість мігрантів прямувала до Російської Федерації, США, Ізраїлю, Німеччини, Польщі, Канади. Тільки 1996 р. із міських поселень Львівщини лише росіян виїхало 4 896 осіб: 2 048 в Росію, 157 в Ізраїль, 89 у США, 85 у Білорусь, 2 524 в інші регіони України. Натомість прибуло лише 2 002 росіяни. Покидали Галичину також білоруси, молдовани, поляки, татари. Додатковим сальдо міграції було тільки з Казахстаном, країнами Закавказзя та Середньої Азії.

Вище зазначено, що наприкінці 80-х років ХХ ст. різко зросла еміграція євреїв в Ізраїль. З 1989 р. і до середини 90-х документи на виїзд до цієї держави у Львові щороку подавало 1–2 тис. осіб. Певна річ, що не всі з тих, хто виїжджав до Ізраїлю, за переписом 1989 р. називалися євреями. Проте навіть з урахуванням цього фактора до середини 90-х років ХХ ст. більше половини всіх євреїв, що

жили у Галичині наприкінці 80-х років, уже виїхали за межі України. А загалом за 1989–2001 рр. у Львові кількість євреїв зменшилася на 85 %. На противагу міграції росіян та євреїв, у 90-х роках ХХ ст. на батьківщину повернулася значна кількість українців, що мешкали за межами України, здебільшого в країнах СНД. Крім того, збільшенню питомої ваги українців у складі населення Львова значно посприяла зміна національності тими громадянами українського походження, насамперед зі змішаних українсько-російських сімей, які 1989 р. через різні обставини записали себе росіянами. Цілком можливо також, що 2001 р. українцями назвалася деяка частина осіб неукраїнського етнічного походження.

Підвищення однорідності національного складу населення Львова, Галичини та України також було зумовлене демографічною кризою, яка охопила державу в 90-х роках, виявившись складовою частиною загальносуспільної кризи. Виявом демографічної кризи стало різке зменшення народжуваності та зростання смертності, внаслідок чого припинився природний приріст і почалося зменшення загальної кількості населення. Хоча демографічна ситуація в Галичині була суттєво ліпшою, ніж в інших регіонах України, проте і тут у середині 90-х років приріст населення припинився. Зокрема, в Тернопільській області природне зменшення кількості жителів почалося з 1992 р., у Львівській – з 1995, на Івано-Франківщині – з 1997 р. Кількість населення Львова збільшувалася до 1993 р. Цього року у ньому постійно мешкало 805,7 тис. осіб. Далі кількість львів'ян почала зменшуватися. Цьому спочатку найвагомніше сприяла міграція. Зокрема, 1993 р. сальдо міграцій становило мінус 1 715 осіб. У 1994 р. кількість мешканців Львова завдяки міграціям зменшилася на 3 543 особи, у 1995 р. – на 3 112 особи, 1996 р. – на 4 039 осіб¹. Далі цей показник почав зменшуватися. Однак ще з 1995 р. у місті почалося природне скорочення населення. На межі тисячоліть саме це вже було головною причиною зменшення кількості мешканців у Львові.

Найнегативніше демографічна криза вплинула на представників етнічних меншин, що проживали у Галичині, особливо, на росіян, поляків та євреїв. Це було пов'язано насамперед з несприятливою статевो-віковою структурою населення зазначених етнічних груп, а отже, суттєво нижчими, ніж в українців показниками народжуваності та вищими показниками смертності. Аналіз демографічної ситуації, яка склалася серед представників різних етнічних спільнот, вже наприкінці 80-х років ХХ ст., засвідчував, що українці були єдиною етнічною групою, яка мала додатні показники природного приросту населення. У всіх же інших етнічних груп відбувалося природне зменшення кількості населення, причому в деяких із них смертність перевищувала народжуваність у декілька разів. Наприклад, 1989 р. у Львівській області кількість померлих росіян перевищувала кількість народжених на 321 особу, а через п'ять років, у 1994 р. – на 1 499 осіб. Усього за 1989–1994 рр. з причини

¹ Статистичний щорічник міста Львова за 1999 рік. – Львів, 2000. – С. 30–43.

від'ємного природного приросту кількість росіян в області зменшилася на 4 961 особу, кількість євреїв – на 1 011, білорусів – на 440 осіб¹.

Зростанню етнічної однорідності населення Львова сприяла (і сприятиме далі) також незавершеність процесу урбанізації Галичини. Адже на початку ХХ ст. тільки половина населення краю проживала в міських поселеннях. У 2001 р. лише у Львівській області рівень урбанізації населення становив 59 %, тобто більшість населення мешкала у міських поселеннях, натомість у Тернопільській – 43 %, Івано-Франківській – 42 %. А за дослідженнями геоурбаністів урбанізація населення у процесі суспільного розвитку території багато в чому є об'єктивним явищем, яке не можливо зупинити навіть адміністративними методами². Зростання кількості населення міських поселень припиняється тільки тоді, коли частка міських жителів у всьому населенні регіону наблизиться до 80 %³. Отже, хоча наразі внаслідок економічної кризи процес урбанізації населення Галичини припинився, а деякі демографічні показники свідчать, що відбувається зворотне явище, тобто аграризація населення, зі стабілізацією економічної ситуації потрібно чекати подальшого зростання міських поселень завдяки міграціям місто-село, а тому й підвищення у них питомої ваги українців. Варто зазначити також, що навіть у 90-х роках ХХ ст., у період демографічної кризи в державі, коли кількість населення Львова зменшувалася, до нього далі мігрували українці із сільської місцевості, насамперед молодь. Адже місто є одним із найбільших у державі центрів вищої освіти.

Водночас поряд з негативними економічними й демографічними процесами та явищами з кінця 80-х років в Україні розгорталися й деякі позитивні процеси, які певною мірою стримували асиміляцію жителів нечисленних етнічних груп. Вони були спричинені передусім демократизацією суспільного життя і стали характерними як для українців, так і для інших етнічних спільнот. В Україні було відкрито сотні національних культурно-освітніх товариств, розпочалося видання преси мовами різних етнічних спільнот, що мешкають в Україні, активізувалися зв'язки жителів нечисленних етнічних груп з державами своєї нації, у суспільстві загалом посилилася увага до проблем у сфері міжетнічних відносин. Зокрема, у Львові в 90-х роках ХХ–на початку ХХІ ст. діяли два російські, польське, єврейське, білоруське, татарське, німецьке, угорське, чеське, грецьке національні товариства. При деяких з них існували недільні школи, де дітей навчали рідної мови, працювали бібліотеки, виходила преса мовами відповідних національностей.

¹ *Населення України 1994. Демографічний щорічник*. – К., 1995. – С. 127, 308; *Населення України 1993. Демографічний щорічник*. – К., 1994. – С. 175, 314.

² Див.: Gibbs J. *The Evolution of Population* // *Economic Geography*. – 1963. – Vol. 39. – N. 2. – P. 119–129.

³ Хорев Б. С. *Проблемы городов. (Урбанизация и единая система расселения в СССР)*. – М., 1975. – С. 164.

У Львові найпозитивнішою демократизація національно-культурного життя виявилася, мабуть, для поляків. Адже їхня кількість за 1989–2001 рр. зменшилася лише на третину, не надто сильно, якщо порівняти з росіянами, білорусами, євреями. Наприкінці 80-х років, коли почалося національне відродження польської етнічної меншини, у багатьох містах та селищах Галичини утворилися польські культурно-освітні товариства, активізувалася діяльність римо-католицької церкви. У деяких місцях відкрилися нові польські школи та класи. У Львові почала виходити газета польською мовою. У поляків з'явилася можливість отримувати допомогу із Польщі. Саме це почасти припинило асиміляцію поляків. Проте кількість польського населення Львова та Галичини далі зменшувалася. За умов складної економічної ситуації в Україні поляки переїжджали на постійне місце проживання в економічно стабільнішу Польщу. Крім того, у 90-х роках далі діяв фактор асиміляції, оскільки за умови дисперсного розселення більшої частини польського населення краю припинити її майже не можливо.

На початку 90-х років деякі науковці припускали, що польська етнічна меншина у Львові може кількісно зрости, оскільки поляками визнають себе ті львів'яни польського або польсько-українського походження, які у повсякденний період записувалися українцями. Однак результати перепису 2001 р. загалом не підтвердили цього припущення ні щодо Львова, ні щодо всієї території Галичини. За 1999–2001 рр. кількість поляків у Львівській області зменшилася на 29,5 %, у Тернопільській – на 42,5, Івано-Франківській – на 45,3 %. Аналіз динаміки кількості поляків у розрізі адміністративних районів узагалі засвідчує, що навіть у Львівській області майже повсюди кількість поляків зменшилася на 40–50 %, а іноді й вище. Тільки у західних та південно-західних прикордонних районах поляки зазнали порівняно незначних демографічних втрат: у Мостиському районі їх стало на 5,4 % менше, м. Самборі – на 14, у Старосамбірському районі – на 22,6 %. Усього ж у Галичині сьогодні мешкає близько 25 тис. поляків, і їхня кількість далі зменшується.

Під час дослідження етнічних процесів у Львові періоду незалежності потрібно окрему увагу звернути на росіян, які тепер залишилися, мабуть, єдиною великою і впливовою етнічною меншиною міста. Коли після проголошення незалежності України на деякий період було заборонено діяльність КПУ, а на виборах у Галичині перемогли політичні партії національно-патріотичного спрямування, росіяни змушені були відійти від активної участі в органах державної влади. Головним напрямом реалізації трудового потенціалу росіян стало приватне підприємництво. Основні напрями їхньої діяльності – сфера послуг: торгівля, посередництво, інформаційні технології, надання жителям Львова юридичних, медичних, туристичних, страхових послуг тощо. Крім високого рівня професійно-кваліфікаційної та освітньої підготовки росіян, їхнім успіхам у цих сферах сприяла також наявність родичів та знайомих у нових країнах, що утворилися на території колишнього СРСР, та у центральних, південних і східних районах України, а також ділові зв'язки в Києві, у

центрально-державних установах, місцевих структурах силових відомств. Водночас традиційно багато росіян залишилося у згаданих вище силових органах, науці та вищій освіті, державній медицині, спорті, на залізничному та авіаційному транспорті.

У 90-х роках у російському середовищі Львова відбувалися вельми цікаві внутрішньоетнічні процеси. Вони зумовлені кардинальною зміною суспільно-політичних умов проживання росіян після розпаду СРСР та утворення незалежної України, а отже, – перетворенням росіян із державної нації (а саме таким, як відомо, *de facto* був статус росіян у Союзі) в етнічну меншину. Зокрема, зросла також кількість однонаціональних шлюбів у росіян (загалом це дуже часто відбувається у середовищі етнічної групи тоді, коли вона відчуває загрозу втрати власної ідентичності). Крім того, посилилася міграція російського населення із менших міст та містечок Галичини до Львова. До переселення росіян з Жидачева, Жовкви, Городка чи Бродів у центр області підштовхнула не тільки, навіть не стільки об'єктивна неможливість сповна задовольнити свої національно-культурні потреби у малих містах, у яких не має повноцінних російських середовищ, скільки суто економічні причини. Адже більшість росіян Галичини є типовими міськими жителями, відірваними від землі, від сільського господарства. У невеликих містах, у яких за умов економічної кризи сім'ї виживають здебільшого завдяки підсобному господарству та зв'язкам із родичами в селі, росіяни забезпечити собі належний життєвий рівень не можуть.

Останнім часом темпи зменшення кількості росіян у місті сповільнилися. Перехідний період у їхній історії завершився, як і завершилася їхня адаптація до нових політичних та економічних умов, переструктуризація російського етнокультурного ядра. У Львові росіяни достатньо міцні й численні, щоб утворити свою львівську міську субкультуру. Росіяни Львова є надзвичайно своєрідною, оригінальною частиною російської етнічної спільноти, відмінної як від росіян етнічної Росії, так і від росіян сходу чи півдня України. Вони ще довго активно впливатимуть на суспільне життя міста.

У липні 2001 р. зазнав змін адміністративно-територіальний поділ Львова. Зі складу Галицького району було виокремлено Сихівський район, до якого увійшли квартали, розміщені на південь від Стрийського парку та парку “Україна” (межа по вулицях Франка–Діброва–Стуса–Липова Алея). До Галицького району прилучено деякі розміщені у центрі міста квартали Залізничного, Франківського та Шевченківського районів. Отже, у межах Галицького району опинилася майже вся найдавніша історична частина міста. Крім того, адміністративного перепідпорядкування зазнали деякі околиці Львова. Зокрема, житловий масив “Рясне” передано із Залізничного у Шевченківський район, житловий масив “Бондарівка” (вулиці Стрийська, Скорини, Гашека, Максимовича) – із Франківського у Сихівський.

За результатами перепису 2001 р. найбільш етнічно неоднорідним було населення Галицького району. Частка українців у ньому становила тільки 81,5 %

від загалу населення (табл. 65). За часткою росіян, поляків, євреїв Галицький район випередив усі інші райони міста.

Таблиця 65
Національний склад населення адміністративних районів Львова в 2001 р.,
% від загалу населення району

Національ- ність	Галиць- кий	Залізнич- ний	Лича- ківський	Сихів- ський	Фран- ківський	Шевчен- ківський
Українці	81,5	89,0	88,6	89,7	84,9	91,5
Росіяни	13,4	8,4	8,4	8,2	11,4	5,9
Поляки	1,5	0,8	0,9	0,6	0,9	0,8
Білоруси	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5	0,3
Євреї	0,7	0,2	0,4	0,1	0,3	0,2
Вірмени	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Інші	0,8	0,5	0,5	0,6	0,6	0,4
Не зазначили	1,4	0,6	0,7	0,2	1,3	0,8
Разом	100	100	100	100	100	100

Однак у Львові Галицький район за територією та кількістю жителів є найменшим. Його населення 2001 р. налічувало тільки 67,9 тис. осіб, натомість у Личаківському районі жило 94,5 тис., у Залізничному – 132,8, у Франківському – 137,6, у Сихівському – 145,9, у Шевченківському – 146,5 тис. осіб. Тому за загальною кількістю росіян Галицький район поступається Залізничному, Сихівському та Франківському. Найбільше росіян, які і раніше, мешкає у Франківському районі – майже кожен четвертий. Натомість у Галицькому районі живе кожен четвертий єврей Львова.

Україна, ставши незалежною державою, зіткнулася з деякими новими для неї проблемами в етнічних відносинах, які можуть вплинути на етнічний склад населення найбільших міст, а отже, і Львова. Ці проблеми пов'язані з більшою відкритістю України для світу, якщо порівняти з радянським періодом, дедалі активнішим залученням її до світового суспільного життя. Найважливішими з них є проблеми біженців та нелегальних мігрантів.

Проблема біженців виникла внаслідок збройних конфліктів, які відбувалися в 90-х роках ХХ ст. в деяких нових незалежних країнах, що виникли після розпаду СРСР. Наразі актуальнішою ця проблема була для південних та східних областей України, яким уже довелося прийняти чимало біженців із Карабаху, Абхазії, Чечні та інших місцевостей. Проте і в Галичині в 90-х роках ХХ ст. великі міста приймали десятки біженців із зазначених вище регіонів. Про актуалізацію цієї проблеми засвідчує, для прикладу, суттєве збільшення в Україні кількості вірменів. У 1989 р. їх у державі налічувалося 54,2 тис., а 2001 р. – уже 99,9 тис., тобто на 84,3 % більше. Вірмени, як відомо, проживають не тільки у Вірменії, а й у великих містах Північного Кавказу, Грузії, Азербайджану. Здебільшого саме звідти у 90-х роках вони мігрували до України. Суттєво у державі збільшилася також кількість грузинів (на 45,3 %) та

азербайджанців (на 22,2 %). Офіційна статистика осіб, які отримали статус біженців в Україні, також підтверджує наявність цих потоків міграції. Станом на 1 січня 2002 р. у шістку країн-лідерів за кількістю втікачів, які в Україні отримали статус біженців, входили Афганістан, Вірменія, Азербайджан, Російська Федерація, Конго та Грузія ¹.

Інша проблема, яка вже реальна для Галичини як для прикордонного регіону, що розміщений на заході України, – проблема нелегальних мігрантів. Ними найчастіше є вихідці з різних країн Азії (В'єтнаму, Афганістану, Пакистану, Індії та ін.), для яких Україна виявилася проміжним пунктом на шляху до Німеччини та інших розвинених країн Західної Європи. Проблема нелегальних мігрантів суттєво ускладнена “напівпрозорістю” східного кордону України з Росією, що робить неможливим ефективний контроль шляхів їхнього прибуття на територію України. У майбутньому можуть суттєво зрости також потоки легальних мігрантів до України, насамперед з країн Азії. Очевидно, що з подальшим розвитком України як демократичної держави й інтеграцією її у європейську та світову політико-економічну систему важливість зазначених вище проблем зросте. Про це, зокрема, свідчить досвід розвинених європейських країн.

¹ Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К., 2002. – С. 358.

ВИСНОВКИ

Дослідження динаміки етнічного складу населення Львова впродовж усього часу існування міста в контексті процесу загального суспільного розвитку Галичини і, передусім, етнічних відносин, а також розвитку місцевої системи розселення та процесу урбанізації дало змогу виявити низку важливих особливостей етнічного розвитку Львова, які суттєво уточнюють сучасну концепцію його етнічної історії.

Насамперед зазначимо, що донедавна традиційна в українській науці схема етнічної історії Львова є загалом занадто спрощеною. Адже в другій половині ХХ ст. розвиток етнічних відносин у місті зводився до такого положення: починаючи із середини ХІV ст. історія Львова – це історія неухильної деукраїнізації міста внаслідок відсутності української державності та політики деукраїнізації, яку провадила неукраїнська влада. Насправді ж етнічний розвиток Львова був надзвичайно складний, суперечливий, він не визначений винятково дією політичного фактора й не лінійний процес. Періоди деукраїнізації Львова змінювалися періодами зростання у його населенні питомої ваги українців та підвищення їхньої суспільної активності. Крім того, в етнічній історії Львова залишається доволі багато неясностей, зокрема щодо найдавнішого, княжого, періоду. Наприклад, остаточно не з'ясовані питання побудови середмістя Львова, питання часу надання Львову маґдебурзького права. Їхнє вирішення може внести суттєві корективи у схему етнічного розвитку міста не тільки на ранніх етапах його історії, а й на пізніших.

Однозначно, що в радянській та, певною мірою, українській і польській історіографії загалом перебільшували роль політичних факторів у процесі деукраїнізації Львова та інших міст Галичини. Водночас не було достатньої уваги до об'єктивних економічних, демографічних, географічних, соціокультурних та навіть психологічних факторів деукраїнізації. Зокрема, у повоєнний період під впливом ідеологічних догм офіційної радянської історіографії утвердилася теза про те, що польська влада в Галичині із початку захоплення регіону намагалася за будь-яку ціну полонізувати міста, витіснити українське населення. Перебільшували роль в процесі деукраїнізації Львова такої події, як перехід Галицького князівства до складу Польщі в другій половині ХVІ ст. Негативний вплив цієї події на етнічний склад населення міст краю хоча й був, однак його опосередковували інші фактори і загалом яскраво він почав виявлятися вже значно пізніше.

У перші сторіччя існування Львова деукраїнізації його населення сприяла, насамперед, низка факторів загальноєвропейського та, навіть, загальносвітового рівня. Німецько-вірменський Львів XIV–XV ст. – наслідок функції міста як центру транзитної торгівлі східними товарами. Це місто за багатьма параметрами було чуже як для України, так і для Польщі. У формуванні в XVI–XVIII ст. польсько-єврейського Львова (а також здебільшого єврейських менших міст Галичини) знову ж таки бачимо важливу роль загальноєвропейських факторів, зокрема диспропорцій в економічному розвитку різних регіонів Європи, становлення панщинно-фільваркового господарства. Ці фактори згубно вплинули на всю Річ Посполиту.

Імовірно, що вже в наш час, на початку XXI ст., дещо перебільшують негативну роль національної політики Радянського Союзу в розвитку етнічних відносин на території Західної України в другій половині XX ст. Після смерті Сталіна, у період перебування якого при владі в СРСР у національній сфері справді творилося свавілля, негативні явища в національній політиці радянської держави були спричинені часто не стільки упередженим ставленням вищих державних чиновників до окремих етнічних спільнот, скільки об'єктивними помилками, що їх зумовлювали вади панівної в державі ідеології, яка відвертала увагу від наукового вивчення етнічних проблем. А, скажімо, величезні за розмірами міжреспубліканські переміщення населення працездатного віку, які справді були здебільшого невинуватими, відбувалися в Радянському Союзі не стільки зі свідомим наміром “нашкодити” чи “посприяти” тій чи іншій етнічній спільноті, а через некомпетентність чиновників, які визначали міграційну політику, брак політичної та економіко-демографічної освіти і культури¹. Часто міграції населення, у тому числі до Галичини та, зокрема й до Львова, були спричинені грубими помилками в інших суспільних сферах, зробленими далеко за межами Галичини, чи навіть України. Крім того, існування величезної за територією держави, яка об'єднала регіони з різним ступенем соціально-економічного розвитку, вже саме по собі було важливим чинником міграцій.

Дослідження етнічної історії Львова у контексті розвитку регіону підводить до висновку, що динаміка етнічного складу населення міста, а якщо ширше, то спрямування етнічних процесів у місті, насамперед, залежали від особливостей взаємозв'язків міста з навколишньою українською етнічною територією (етнічним середовищем). Орієнтація Львова на зовнішні зв'язки сприяла його деукраїнізації, орієнтація на зв'язки із навколишнім етнічним середовищем посилювала становище українського населення. Саме з цього погляду потрібно оцінювати ті процеси та явища, що в різні історичні періоди визначали етнічний розвиток міста.

Орієнтація міста на зовнішні зв'язки, окрім деукраїнізації, породжувала також низку інших негативних суспільних явищ. Зокрема, у сфері етнічних відносин вона сприяла нестабільності етнічного складу міського населення,

¹ Хомра О. У. *Міграція на Україні*. – С. 37.

великій залежності його від зовнішньо- та внутрішньополітичних і економічних чинників; складності та суб'єктивності, внаслідок тенденційної етнічної політики, етнічних процесів у містах; неврегульованості та стихійності міграційних процесів через їхню підпорядкованість зовнішнім цілям, а не внутрішнім економічним потребам; незбалансованості соціально-професійної структури населення різних етнічних груп; постійній напруженості у міжетнічних відносинах.

Взаємозв'язки Львова із етнічним середовищем можна оцінювати через функціональний тип міста, адже він відображав роль, яку Львів відіграв у місцевій системі розселення, а також його місце в господарській системі галицького регіону.

Формування взаємозв'язків між містом та навколишнім етнічним середовищем багато у чому залежало від генезису міста, тобто від того, під дією яких факторів воно виникло. Львів виник унаслідок дії зовнішніх факторів, а саме – військової загрози з боку монголо-татарських орд, що спонукала князя Галицько-Волинської держави Данила Галицького будувати на своїй землі систему міст-замків, одним з яких і був Львів на ранньому етапі своєї історії. Ця функція відповідала інтересам території, оскільки була спрямована на захист соціальної системи від зовнішньої небезпеки. Та, оскільки місто Лева розміщувалося надзвичайно вигідно не тільки із військового, а й з торгово-економічного погляду, то воно вже за декілька десятиліть змінило свій функціональний тип.

Далі впродовж тривалого часу головною функцією Львова була функція транзитного торгового центру. У XIV–XV ст. Львів був одним із найбільших у Європі торгових міст–центрів транзитного продажу східних товарів. У зв'язках він орієнтувався майже винятково на інші регіони. У цьому плані знаковим був етнічний склад населення міста цього періоду: основу його становили німці та вірмени. Саме німецькі міста Заходу були кінцевим пунктом на шляху експорту східних товарів. На сході ж ця торгівля перебувала у руках вірменських купців. У класичний період німецько-вірменський Львів за багатьма ознаками був закритою системою, чужою для навколишнього етнічного середовища. Ця система середовищу майже нічого не давала. Беручи від нього необхідні їй ресурси, сама вона продукту для нього не виробляла. Ремісничє виробництво, що розвивалося в місті, орієнтувалося здебільшого на імпорт та забезпечення внутрішніх потреб міста. Зона контакту Львова із навколишнім середовищем обмежувалася навколишніми селами, які постачали місту сільськогосподарську продукцію. Втім, значну частину сільськогосподарських товарів місто також виробляло само. Адже аграрність була характерною рисою середньовічних міст, навіть таких великих, як Львів. Отже, у цій закритій системі особливої потреби в залученні місцевого українського населення не виникало.

Наприкінці XV ст. функціональний тип міста зазнав певної модифікації. Внаслідок руйнування традиційних торгових шляхів роль Львова як транзитного центру продажу східних товарів значно послабилася. Однак функцію

транзитного центру він загалом зберіг. Місто стало транзитним центром торгівлі сільськогосподарською продукцією, яку виробляли в Галичині та сусідніх регіонах. Якщо простежити всі ланки торгівлі, яку вів Львів у цей період, стане очевидним, що вона також здебільшого не передбачала прямого контакту міста із українським середовищем. Адже сільськогосподарську продукцію, виробником якої був український селянин, привласнювала шляхта (дуже часто за посередництва підприємливого єврея), значною мірою уже колонізована на той час, а потім її закупляли львівські купці, або напряду, або через посередництво купців з інших міст. Далі товар збували на захід. Однак загалом зміна транзитного товару із східних товарів, які виробляли за тисячі кілометрів від регіону, на продукцію, яку виробляли в Галичині та сусідніх регіонах, поліпшила можливості для переселення українців до міста. Адже серед безлічі шляхів, якими потрапляли сільськогосподарські товари до Львова, були й такі, у яких місту доводилося контактувати із українцями (чи то представниками української шляхти, чи то українцями-купцями з інших міст регіону), соціальний статус яких давав змогу мігрувати до столиці Галичини. Тому кількість українців у Львові зростала.

Реміснича функція міста також сталих зв'язків із навколишнім українським середовищем не забезпечувала. Як і раніше, львівські ремісничі цехи орієнтувалися здебільшого на внутрішні потреби міста або обслуговували потреби шляхти. Значна частина ремісничої продукції йшла на експорт. Крім того, було чимало штучних бар'єрів, які перешкоджали українцям займатися у Львові ремісничою діяльністю. Оскільки у цехах від початку їх заснування домінувало населення іноземного походження, то воно обмежило доступ українців та інших некатоліків до цехової організації, а отже, й до заняття ремеслами. Надалі католики змогли своє привілейоване становище у ремісничому виробництві втримувати віками. Тільки політична слабкість міської влади, наявність у Львові непідвладних магістрату дільниць та кварталів сприяла поселенню українців-ремісників.

Однією з найважливіших функцій Львова ще з раннього періоду його історії залишалася функція великого регіонального адміністративного центру (столична функція). Наприклад, за Льва Даниловича Львів був столицею Галицького князівства, згодом – центром “королівства Руського”, далі – Руського воєводства у складі Польщі, коронного краю у складі Австрії й так далі. З одного боку, роль великого адміністративного центру Польської держави (а пізніше Австрійської монархії) зумовлювала у місті зростання кількості представників титульного (державного) етносу – поляків (згодом німців). Однак, з іншого боку, Львів, ставши адміністративним центром краю, поступово перейняв від інших галицьких міст, зокрема Галича, функцію найважливішого релігійного, культурного та освітнього центру українців, і став їхнім регіональним етнічним центром, що вже сприяло переселенню українців до міста. Особливо яскраво цей фактор виявився у XVI ст., коли у Львові було

створено православну єпархію, а потім Ставропігійське братство. Культурний, освітній та релігійний вплив міста поширився на сусідні регіони України. Водночас Львів, як столиця краю, був релігійним, культурним та освітнім центром інших етнічних груп: поляків, вірменів, євреїв. Це також стимулювало їхнє переселення до міста. Отже, загалом столична функція сприяла ускладненню функціонального типу міста. На етнічний склад населення міста вона впливала двояко, посилюючи міграцію як українського, так і неукраїнського населення. Проте найбільш сприятливою столична функція Львова була все-таки для етносу, який у державі вважали титульним.

Найсприятливішою для зв'язків Львова з навколишнім українським середовищем виявилася його роль як промислового центру краю. Цю роль він почав відігравати з другої половини XIX ст. У цей період, з розвитком суспільних відносин у регіоні, Львів став також науковим, політичним центром Галичини. Промислова функція зумовила потребу в робочій силі, яку значно забезпечувало українське населення навколишньої території. Частка українців у населенні міста дещо зросла. І не дивно, адже промисловий розвиток міста відповідав інтересам регіону, інтересам українського середовища. Однак позитивні економічні та соціальні зміни, що відбулися в регіоні та Львові в австрійський період, виявилися все-таки недостатніми для того, щоб місто за етнічним складом населення стало українським.

Особливе місце в етнічній історії Львова посідає період Другої світової війни та перші повоєнні роки. Місто знову потрапило в поле зору глобальних чинників розвитку суспільства. Ті, хто вирішував тоді долю Львова, одразу ж усвідомили абсолютну “недоречність”, “проблемність” цього міста-чужинця на українській землі в нових суспільних реаліях, що виникали в процесі політичних змін у Європі за наслідками Другої світової війни. Тому середовище довоєнного Львова припинило існування.

Після Другої світової війни функція промислового центру для Львова стала головною. Місто швидко увійшло до групи найбільших промислових міст України. До Львова щороку мігрувало десятки тисяч людей із навколишньої місцевості. Місто зберегло також функцію міжрегіонального культурного, освітнього та наукового центру. Все це сприяло швидкій, неупинній та остаточній українізації Львова.

На динаміку етнічного складу населення Львова впливала структура етнічного середовища, у якому перебувало місто, його кількісні параметри, зокрема, загальна кількість жителів регіону, щільність населення, кількість міського населення, кількість міських поселень. Збільшення цих параметрів загалом позитивно впливало на зв'язки міста із регіоном, бо збільшувало демографічні ресурси для поповнення українського населення Львова, забезпечувало демографічний тиск середовища на Львів. Наприклад, розвиток місцевої системи розселення у XV–XVI ст., й зокрема, збільшення кількості міських поселень позитивно вплинуло на зв'язки міста з середовищем, зумовило міграцію українського населення з інших міських поселень краю. Натомість у

другій половині XVII – на початку XVIII ст. занепад міських поселень спричинив підвищення у Львові питомої частки неукраїнського населення.

Загалом, вивчення етнічного складу населення Львова у контексті суспільного розвитку краю дало змогу виявити доволі чітку тенденцію: періоди економічного зростання у регіоні збігалися з періодами збільшення кількості українського населення у Львові та інших містах, натомість у періоди економічного занепаду пришвидшувалися темпи деукраїнізації міського населення Галичини. Найважливіші причини цього такі:

а) економічний розвиток створював потребу в додатковій робочій силі, тому стимулював міграцію корінного українського населення із сільської місцевості; економічний занепад послаблював економічні та демографічні зв'язки міста з навколишнім сільським середовищем;

б) економічний розвиток зумовлював територіальний розвиток міської мережі, тобто появу нових міських поселень або приєднання до міст навколишніх сіл, а це приводило до зростання в міському населенні питомої ваги корінного етносу; економічний занепад вів до занепаду міських поселень, перетворення їх у сільські поселення і, насамперед занепадали невеликі міста, у яких частка корінного етносу була найвищою;

в) економічний занепад значно полегшував денаціоналізацію українського населення, адже він призводив і до національно-культурного занепаду, а отже, до низької етнічної самосвідомості українського населення; економічний розвиток приводив до зворотних процесів.

Певна річ, що залежність етнічного складу міського населення від рівня економічного розвитку регіону не варто абсолютизувати. Зростання питомої ваги українців у період економічного підйому відбувалося не з причини зменшення кількості інших етнічних груп, а внаслідок стрімкого демографічного зростання міст, залучення у великій кількості додаткової робочої сили. Причому кількість інших етнічних груп населення у цей час також збільшувалася, однак значно повільніше, ніж українців. На перших стадіях економічного підйому збільшення кількості неукраїнського населення у містах могло бути таким же чи, навіть, більшим, ніж українців. Адже для того, щоб почався інтенсивний притік корінного населення із сільської місцевості, необхідно, щоб місто вже досягло певного доволі високого рівня господарського розвитку. Побудова ж лише окремих підприємств у тому чи іншому місті або розвиток якоїсь однієї галузі господарства за умов тенденційної етнічної політики могли спричинити навіть зменшення питомої ваги корінної нації в результаті залучення іноземних кваліфікованих спеціалістів. Нарешті, очевидно, що існують такі галузі господарства, розвиток яких і об'єктивно може призводити до деякого зменшення питомої ваги корінної нації. Приклад – розбудова рекреаційно-туристичного господарства, орієнтованого на туристичні потоки із-за меж України, в деяких містах Галичини в 70–80-х роках XX ст.

Однією із важливих передумов швидкого зростання питомої ваги українців у населенні Львова в повоєнний період була велика щільність сільського населення краю. Оскільки міста значно зростають завдяки мігрантам із навколишньої сільської місцевості, то чим більша щільність сільського населення, тим більший “резерв” міст для збільшення кількості жителів з представників корінного етносу. Якщо ж цього резерву немає, то може виникнути потреба в залученні жителів із дальших регіонів, і ця міграція може бути вже етнічно неоднорідною. Наприклад, недостатня щільність сільського населення була одним із важливих факторів того, що в південних та східних областях України після підвищення внаслідок індустріалізації в 30-х роках ХХ ст. у складі міського населення питомої ваги українців, по закінченні Другої світової війни знову почала збільшуватися кількість та частка росіян, білорусів, татар, представників інших етнічних спільнот колишнього СРСР. Натомість у Галичині та деяких інших регіонах із високою щільністю сільського населення частка українців у складі міського населення зростала впродовж усього періоду індустріалізації.

Певний вплив на етнічний склад населення Львова та інших міст Галичини мала територіальна структура міської мережі, тобто особливості просторового взаєморозташування міських поселень одне щодо одного та щодо навколишнього сільського середовища. Міська мережа Галичини, по суті, становить мережу центральних місць, тісно пов’язаних із сільською місцевістю. Адже абсолютна більшість міських поселень Галичини виникала як місцеві центри обслуговування навколишніх сіл, а не як промислові міста. У другій половині ХХ ст. така структура міської мережі значно полегшувала демографічні зв’язки між містом та сільською місцевістю. Натомість, для регіонів, міська мережа яких сформована здебільшого промисловими містами, що виростили з робітничих поселень навколо родовищ корисних копалин (наприклад, на Донбасі), характерні швидше демографічні зв’язки поміж містами, які можуть бути навіть далеко за межами регіону, тоді як відносини із сільською місцевістю послаблені.

Дослідження взаємозв’язків Львова та навколишньої території актуалізує проблему впливу запозичень передових форм соціальних відносин у менш розвинені місцеві суспільства. Наприклад, система соціальних відносин, що існувала у Галичині в період розбудови Львова німецькими колоністами, була менш розвиненою, ніж та система, яку принесли із собою іноземці. Зокрема, не завершився ще розподіл населення на суспільні верстви, не відбулося юридичного оформлення їхнього статусу. Запозичення елементів передових суспільних відносин, яке відбувалося шляхом поширення у регіоні маґдебурзького права, поставило українське населення краю у нерівні, якщо порівняти з колоністами, відносини. Внаслідок цього пізніше, після остаточного юридичного оформлення в Галичині суспільних станів, станова система стратифікації населення виявилася надзвичайно жорсткою, виникли великі труднощі переходу з одного соціального стану в інший. За низкою ознак ця

система стратифікації була перехідною до кастової, оскільки в основі різних станів простежувалися етнічні відмінності, закріплені, до того ж, різним віровизнанням етнічних груп¹. Зокрема селянами були здебільшого українці. Єврейське населення жило головню в міських поселеннях. Поляки становили основу шляхетського стану, а також переважали у складі міського патриціату, у торговому та ремісничому населенні великих міст. Зазначені вище особливості соціальної структури населення, знову ж таки, перешкоджали зв'язкам міст з українською етнічною територією, сприяли деукраїнізації міст.

Згодом, після відміни кріпосництва та з появою можливості підвищення соціального статусу людини через освіту, роль цього фактора послабилася. Однак соціально-професійні відмінності різних етнічних груп у складі населення Львова збереглися як у австрійський, так і в міжвоєнний період. У новій формі вони були відновлені у повоєнні роки, коли вищі щаблі на драбині соціальної стратифікації радянського взірця на певний час зайняло здебільшого німецьке населення. Такі соціально-професійні відмінності населення різних національностей простежуються у Львові й тепер.

Соціально-професійні відмінності населення породжували суттєві відмінності у суспільно-політичному та економічному становищі представників різних етнічних груп населення краю. Існували пригноблені та привілейовані етнічні групи. Привілейованою частиною населення завжди були представники титульного етносу (поляки, німці, росіяни залежно від історичного періоду), а тоді, коли титульний етнос через різні обставини не міг заповнити відведені цим групам щаблі у системі соціальної стратифікації, – мешканці деяких інших етнічних груп (німці на початку польського періоду, поляки в австрійський період). Пригнобленою завжди виявлялася корінна нація, тобто українці, а також, залежно від внутрішньополітичного та економічного становища в Галичині, – представники деяких інших етнічних груп населення. Особливо це було відчутно у Львові, де вже з XV ст. українцям здебільшого була відведена роль прислуги в будинках багатих міщан іноземного походження.

Вище вже зазначено, що під час вивчення етнічного складу населення Львова дуже яскраво виявляється роль зовнішніх факторів у його динаміці. Наприклад, важливим фактором етнічних змін у Львові та регіоні, причому фактором тривалої дії, стали диспропорції в економічному та політичному розвитку регіонів Європи. Передові, економічно розвинені регіони Європи шляхом економічної та політичної експансії деструктивно впливали на місцеві економічні та політичні системи, місцеві суспільства, консервуючи там відсталі суспільні відносини, деформуючи, переводячи їх у якісно нове русло. Диспропорції в розвитку різних соціальних сфер у місцевих територіальних системах, що виникали внаслідок дії зовнішніх факторів, створювали напруженість у суспільстві. Знімалася ця напруженість шляхом руйнування

¹ Використано типологію стратифікаційних систем, яку запропонував О. І. Шкаратан, див.: Радаєв В. В., Шкаратан О. І. *Социальная стратификация*. – М., 1996. – С. 49–58.

структурних зв'язків. Це приводило до корпоратизації суспільства. А корпоратизація, як відомо, стримує розвиток суспільства й іноді повертає його до попередніх стадій.

Зокрема, розвиток транзитної торгівлі східними товарами, яка виникла для забезпечення споживчих потреб панівної верхівки населення Західної та Центральної Європи, спричинив появу транзитних міст – Львова, Кам'янця, Сучави та ін. Орієнтовані майже винятково на зовнішні зв'язки, ці міста стримували етнічний розвиток території, на якій вони виникли. Ще один приклад негативного впливу економічно розвиненіших регіонів Європи простежено у період формування капіталістичної економічної системи в Західній Європі, внаслідок чого у Східній Європі відбулися докорінні якісні зміни у сфері суспільних відносин, почалося так зване вторинне закріпачення селянства та утвердилося фільваркове господарство. Все це негативно вплинуло на економічний розвиток міст у Східній Європі і, знову ж таки, послабило їхні зв'язки із навколишнім середовищем.

У процесі дослідження етнічної історії Львова у контексті загального суспільного розвитку регіону ми зіткнулися з низкою теоретичних проблем. Мабуть, найголовнішою з них стала відсутність достатньо розроблених теоретичних засад розвитку етносу. Зокрема, наразі остаточно не з'ясовано загальної структури етнічної системи, функцій, які виконують окремі її компоненти та підсистеми, стадій розвитку етнічної системи. Недостатньо досліджені також теоретичні питання формування та розвитку етнічної території. Окремі спірні моменти етнічної історії Львова вдалося пояснити, застосувавши структурно-функціональний підхід. Саме цим зумовлене доволі часте використання у книзі відповідної термінології. Однак загалом у схемі етнічного розвитку Львова є ще багато дискусійних питань.

Історичні особливості етнічного розвитку Львова значно впливають на його суспільне життя сьогодні. Цей вплив охоплює всі сфери функціонування міста: політичну, економічну, культурну тощо. Дослідити його детальніше можна, якщо застосувати понятійний апарат та методологію соціологічних наук. Наприклад, у етнічній соціології, науці, що соціологічними методами досліджує буття етносу, є таке поняття, як етнічне (етнокультурне) ядро міста. Це поняття ввійшло у науковий обіг завдяки застосуванню до вивчення етнічних спільнот уже згаданого вище системного (структурно-функціонального) підходу, який у 70–80-х роках радянські науковці доволі часто використовували щодо вивчення етнічних процесів, і який давав значні позитивні наукові результати¹. Вивчення

¹ Див.: Коган Л. Б. *Социально-культурные функции города и пространственная среда*. – М., 1982; *Проблемы этнической географии и картографии*. – М., 1978; Старовойтова Г. В. *Этническая группа в современном советском городе: Социологические очерки*. – Л., 1987; Юхнева Н. В. *Изучение города как этнографическая проблема* // *Этнографическое изучение Северо-Запада СССР*. – Л., 1977. – С. 141–169; *Этносоциальные проблемы города* / Под ред. О. И. Шкаратана. – М., 1986; *Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследований* / Арутюнян Ю. В., Дробужева Л. М., Кондратьев В. С. и др. – М., 1984 та ін.

етнічного складу населення Львова у контексті функціонування його етнокультурних ядер дає змогу зрозуміти сутність значної частини сучасних економічних і соціальних проблем міста.

У суспільному житті міста роль етнокультурного ядра полягає в підтримці та кількісному і якісному самовідтворенні суспільства, яке є носієм цієї культури, і досягається через оптимальну адаптацію до конкретних соціально-історичних і природних умов¹. Тобто під етнокультурним ядром розуміють ту частину населення міста, яка є носієм локальної міської етнічної культури. Етнічне ядро формується з корінних жителів міста впродовж декількох поколінь. У процесі його формування й виникає міська культура. Етнокультурне ядро утворюють ті люди, які оптимально адаптовані до міста, які його знають, люблять, для яких місто є не просто місцем проживання, а набуває особливого ідеалізованого значення, стає малою Батьківщиною. Відповідно, перша і головна функція етнічного ядра – підтримка та якісне і кількісне відтворення міського середовища, міської культури. Етнокультурне ядро міста – це не міська еліта. Етнокультурне ядро – це міщани у декількох поколіннях на всіх стратифікаційних щаблях: починаючи від міської еліти і завершуючи злидарями та злодіями. Усі вони на фоні міського ландшафту формують неповторне обличчя міста.

Чому використовують термін етнокультурне, а не, для прикладу, соціокультурне ядро міста? Річ у тім, що вже за функціональним призначенням це ядро не може бути позбавленим етнічного підґрунтя. Адже його адаптативна функція та низка інших реалізуються на рівні етнічних груп. Тому, якщо місто поліетнічне, тоді, швидше за все, у ньому є декілька етнокультурних ядер, а отже, і декілька міських субкультур. Така ситуація була у Львові в XV ст. Тоді у місті було п'ять етнокультурних ядер: українське, польське, німецьке, вірменське і єврейське, що є явищем унікальним не лише в українській, а й у європейській історії.

Поліетнічне місто не завжди має декілька етнокультурних ядер. Адже для остаточного формування і стабілізації етнокультурного ядра має змінитися принаймні три покоління мешканців міста відповідної етнічної групи. Крім того, потрібна також наявність у достатній кількості представників тієї чи іншої етнічної групи. Є певна критична межа у кількості етнічної групи в місті, нижче від якої етнічне ядро не сформується, оскільки група об'єктивно буде не в змозі зберегти впродовж необхідного для формування ядра часу свою ідентичність, а асимілюється в середовищі інших, численніших етнічних груп. Отже, сила ядра визначена двома факторами: перший – це кількість представників етнічної групи, другий – це тривалість проживання, кількість поколінь, що відтворювали етнічне ядро.

¹ Арутюнов С. А. *Процессы и закономерности вхождения инноваций в культуру этноса* // Сов. этнография. – 1982. – №1. – С. 10.

Окрім якісного відтворення населення, етнічне ядро виконує ще одну надзвичайно важливу функцію – адаптації мігрантів відповідної національності з інших регіонів до умов життя конкретного міста. Іншими словами, якщо у місті є російське етнокультурне ядро, то росіянин, який приїжджає у місто з іншого регіону, швидше адаптується до умов проживання в новому для нього середовищі, а його нащадки не втратять рідної мови, етнічної самосвідомості. Коли ж немає російського етнічного ядра, то зростає ймовірність, що він не затримається надовго у цьому місті, а якщо й поселиться, то, швидше за все, його діти говоритимуть уже по-українськи, а внуки можуть змінити етнічну самосвідомість на українську. Чим міцніше етнокультурне ядро, тим швидше адаптується людина в новому місті, тим більша ймовірність того, що її нащадки також збережуть мову та етнічну самосвідомість.

У 40-х роках XX ст. населення Львова змінилося майже повністю. Поляки, які становили понад 50 % у складі довоєнного населення міста майже всі виїхали до Польщі. Євреї, які раніше становили понад 30 %, були винищені гітлерівцями. Українців, яких у довоєнному місті було всього 16 %, Друга світова війна розкидала по всьому світі. Багато кого знищили більшовики та гітлерівці, багато хто з відступом німецьких військ мігрував у країни Західної Європи та Америки. Чимало українців примусово переселили в інші регіони, або змусили покинути Львів та жити в інших містах Союзу. За приблизними розрахунками, у 50-х роках XX ст. у складі населення Львова довоєнні жителі міста, здебільшого поляки та українці, становили не більше 10 %.

Отже, довоєнні польське та українське етнокультурні ядра були повністю дезінтегровані. Єврейське етнокультурне ядро взагалі перестало існувати. Зникла львівська міська культура, яка формувалася впродовж сотень років, оскільки у Львові зникли майже всі люди, які її підтримували. Залишилися окремі представники цієї культури та її уречевлені елементи. Міграція до Львова українського, здебільшого сільського, населення у період індустріалізації ще більше послабила роль довоєнного населення у складі населення повоєнного Львова. Адже якщо у місті живе велика кількість представників певного етносу, які переселилися туди недавно, тоді етнічне ядро стає аморфним, нестійким.

У повоєнний період почалося формування нових етнокультурних ядер – російського та українського. Руйнування польського етнокультурного ядра тривало далі. Про це свідчить, зокрема, доволі швидке зменшення кількості поляків у складі населення Львова в другій половині XX ст. Стверджувати про формування у повоєнний період нового єврейського етнокультурного ядра наразі не дає змоги недостатня вивченість проблеми.

Цікаво, що найшвидше відбувалося формування та структуризація російського етнокультурного ядра, оскільки росіяни, що оселилися у Львові в повоєнний період, здебільшого були вихідцями із міст, тобто вже адаптовані до умов міського життя; натомість українці-мігранти здебільшого були вихідцями із сільської місцевості. Крім того, стабілізації етнокультурного ядра росіян сприяло їхнє привілейоване становище у місті. Наразі російське етнокультурне

ядро дещо випереджає в розвитку українське. У росіян, що приїжджали до міста в 40–50-х роках ХХ ст. перше покоління швидко пристосовувалося до умов нового міста, оскільки вони мали суттєві соціальні переваги порівняно з українцями. Уже їхні діти були цілком адаптованими до умов життя у Львові.

Перше покоління повоєнних українців Львова, абсолютна більшість з яких приїжджали із сіл працювати на промислові підприємства міста, тільки адаптувалося до умов міського способу життя, причому не завжди ця адаптація була успішною. Львів'яни-українці з цього покоління вчилися жити у місті, зберігаючи водночас тісні зв'язки із сільським середовищем, з якого вони вийшли. Їхні діти – друге покоління українців – уже чогось досягає в цьому місті, підвищує свій соціальний статус. Третє покоління українців, батьки яких уже досягли певного соціального статусу й стали дітям надійною опорою, вирішуватиме долю міста. Тепер основу українського населення Львова становлять представники першого та другого покоління. Тоді, коли активно включиться у суспільне життя міста третє покоління львів'ян, етнокультурне ядро міста стабілізується. Тоді почнуть діяти механізми саморегуляції етнокультурної системи, й багато сучасних суспільних проблем Львова будуть швидко вирішені, місто Лева зможе стати таким, яким усі ми мріємо його бачити.

Зазвичай говорять, що три покоління – це достатній час для формування етнокультурного ядра. Однак загалом кожна родина мігрантів адаптується до міста індивідуально. Такі фактори, як наявність у мігранта вищої освіти, творчий характер праці пришвидшують його адаптацію. Крім того, якісні параметри міста, зокрема щодо Львова, – це його давня історія, неповторна архітектура, його роль як економічного, освітнього, культурного та наукового центру Західної України, пришвидшують формування етнокультурного ядра.

Теорія етнокультурного ядра дає змогу пояснити проблему так званої культурної аграризації Львова в другій половині ХХ ст., яка є актуальною й на початку ХХІ ст.¹ Суть проблеми полягає в формуванні у Львові особливого типу міської субкультури, яка містить значну кількість сільських рис, часто викривлених, деформованих до невпізнання. У 90-х роках ХХ ст. в деяких популярних виданнях навіть з'явилася образна характеристика Львова, львівського міського середовища, як великого села, найбільшого села “в Пустомитівському районі”.

Річ у тім, що внаслідок руйнування довоєнної міської культури та деінтеграції етнокультурних ядер упродовж другої половини ХХ ст. в складі українського населення Львова певний період абсолютно переважали вихідці із сільської місцевості або їхні нащадки у першому поколінні. Сільське населення,

¹ Не треба плутати проблему культурної аграризації Львова з домінуванням у владних структурах Львівської області в другій половині 90-х років ХХ–на початку ХХІ ст. представників Аграрної партії України. В основі такого явища є насамперед політичні фактори, хоча деякий вплив етнокультурних факторів також простежується.

мігруючи до Львова, приносило із собою дещо інші норми соціальної поведінки, які, часто будучи доцільними за умов проживання в сільській місцевості, у середовищі великого міста могли бути негативно сприйняті міським оточенням, а іноді були просто позбавлені раціональності. Ситуацію ускладнювало ще й те, що люди, які в повоєнний період приїжджали із сіл до Львова, не мали перед собою взірців міської поведінки, оскільки не було носіїв міської культури, які б навчили їх поводитися у місті, адже, як уже зазначено, довоєнна міська культура перестала існувати. Перед ними були тільки загалом зовсім ненайліпші зразки більшовицької міської субкультури, що їх принесли із собою наприкінці 40-х років XX ст. російськомовні мігранти. Ця субкультура здебільшого викликала несприйняття й намагання протиставити їй хоча сільську проте, свою, українську культуру.

Певна річ, що далеко не кожен із колишніх селян, які в другій половині XX ст. мігрували до Львова, вмів за столом використовувати одночасно виделку та ніж (як зверхньо зазначала у книзі, що вийшла у Польщі, якась, мабуть, надміру екзальтована росіянка, що певний час мешкала у повоєнному місті¹), застосовуючи замість ножа окраєць хліба. Але ж їх нікому було вчити. Однак ці люди знали ціну людській праці й за морально-етичними рисами часто стояли набагато вище від багатьох представників чи то повоєнної радянської, чи то сучасної української еліти. Ці сільські мігранти були поколінням українців-львів'ян, яке здійснило те, чого не вдавалося сторіччями, поколінням, яке зробило Львів українським. І ще, без сумніву, те, що Львів на певний період став "аграрним містом", "великим селом", пов'язано насамперед з етнічним розвитком міста у минулому. Адже справжня причина тієї подекуди справді непривабливої етнокультурної ситуації, яка склалася у Львові другої половини XX ст., полягала у його багатосотлітній деукраїнізації. Якби не було довоєнного неукраїнського Львова, який паразитував на українській етнічній території, якби не було деукраїнізації інших міст краю, не було б і повоєнного "аграрного" Львова.

Етнокультурні проблеми українців Львова у 90-х роках XX-на початку XX ст. відобразилися також у доволі гострому суперництві в місті двох культурних середовищ, яке охопило не лише культурну сферу, а поширилося й на деякі інші, переходячи інколи навіть у своєрідну "холодну війну". Основу одного середовища становить здебільшого старше покоління, у якому є як останні представники довоєнної львівської інтелігенції, так і ті, хто переселився до Львова у повоєнні роки й зміг себе тут реалізувати. Це середовище орієнтоване на традиційну українську культуру. Інше культурне середовище формують здебільшого так звані молоді львівські інтелектуали. Це люди, які

¹ Matyukhina A. *W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990.* – Krakow, 2001. Див. також відгук на книгу: Яворницька О. *Життя в радянському Львові* // Поступ. – 2002. – № 12(869). – С. 10.

народилися у Львові в повоєнний період й орієнтуються на захід, зокрема на Польщу, підтримуючи з нею тісні контакти.

Однією з причин протиставлення двох середовищ стало несприйняття частиною представників молодшого покоління окремих негативних суспільних явищ у Львові, породжених його повоєнною аграрністю. Однак тут потрібно ще раз нагадати, що якби не було аграрного Львова, то не було б українського Львова, й не було б, зрештою, молодих львівських інтелектуалів. У 50-х роках російське середовище у Львові виявилось міцнішим, ніж у багатьох містах Центральної, а подекуди і Східної України. І якби не українці-мігранти із сільської місцевості, то Львів став би форпостом русифікації у Західній Україні.

Потрібно зазначити, також, що несприйняття молодшими частини старшого покоління сучасних львів'ян зумовлене наявністю серед старшого покоління людей, які, з одного боку, так і не змогли адаптуватися до міста, а з іншого, – поселившись у Львові, втратили традиційні риси української сільської культури. Ці “панськуваті” люди внаслідок зверхньої поведінки, позбулися підтримки з боку сільського середовища, проте так і не стали львів'янами з причини нерозуміння, несприйняття потреб великого міста, споживчого ставлення до міста, тобто ставлення до нього тільки як до місця, де можна зробити кар'єру, заробити гроші, але не як до своєї малої Батьківщини.

Дезінтеграція українського етнокультурного ядра в 40-х роках ХХ ст. породила проблему взаємовідношення довоєнної львівської міської культури із сучасною культурою. Останніми роками в деяких львівських колах простежується тенденція до певної міфологізації довоєнного міського культурного середовища, намагання відшукати культурні витoki сучасного Львова у довоєнному місті. На нашу думку, це тільки дезорієнтує сучасне українське населення міста. Не варто українцям приписувати собі тих здобутків, які мало довоєнне неукраїнське населення міста, як і не треба запліщувати очі на вади цього міста. Довоєнний Львів загалом був чужий, багато в чому навіть ворожий українському населенню. Культура цього міста давно вже перестала існувати, оскільки не стало її носіїв. Проводити паралелі між довоєнним та повоєнним Львовом потрібно дуже обережно. Історія повоєнного Львова – це історія повернення міста в рідне йому етнічне середовище. І цей процес ще не завершився. Львів стане остаточно українським тільки тоді, коли на засадах синтезу окремих, збережених до нашого часу елементів галицької української довоєнної міської культури та традиційної української культури постане нова сучасна українська львівська міська культура.

Наразі ж найнегативнішим наслідком того, що процес формування етнокультурного ядра Львова ще не завершився, і далі є слабкість місцевої української міської культури. Населення міста дуже легко піддається чужим культурним впливам, особливо впливу масової російської міської субкультури. Найвідчутніше це на рівні молоді, оскільки старше покоління для задоволення своїх культурних потреб послуговується традиційною українською сільською

культурою або окремими її адаптованими до міста елементами. Слабкість місцевої української міської культури наприкінці 90-х років XX ст. актуалізувала проблему русифікації Львова й, зокрема, захисту мовного середовища від експансії російської масової субкультури.

Етнокультурне ядро також не достатньо ефективно виконує функцію адаптації українців, що мігрували до міста. Скажімо, так і не відбулася остаточна адаптація у Львові значної частини українців із сільської місцевості, які переселилися сюди у 60–70-х роках XX ст. Доля цієї групи людей взагалі заслуговує окремого дослідження. Адже десятки тисяч тих, хто приїжджав тоді до Львова працювати на великих промислових підприємствах, у 90-х роках, після руйнування промислового потенціалу Львова, стали безробітними. Ці люди так і не реалізували себе у місті. Вони позбулися усього, так нічого особливо й не досягнувши.

Згадана вище проблема аграрності Львова загострилася у 90-х роках XX ст. Причиною цього стала зміна владної еліти у Львові. Адже раніше основу партійного та радянського, а також управлінського апарату підприємств установ та організацій становили росіяни або українці немісцевого походження. А на початку 90-х років, під впливом суспільно-політичних змін на пострадянському просторі, шляхом проведення демократичних виборів та внаслідок позбавлення влади Комуністичної партії та ліквідації її органів від влади в регіоні та у Львові майже всю цю еліту було усунуто почасти, як російську, почасти, як комуністичну. Докорінно оновилися місцеві органи державної влади, місцеві представницькі органи (Львівська міська рада, обласна рада).

Ця подія неоднозначно вплинула на суспільне життя міста. Нова влада зіткнулася з величезними проблемами, й зокрема, кадровими. Стала відчутною структурна незавершеність українського етнокультурного ядра в місті (передусім порівняно невелика кількість у ньому українців, які мали досвід роботи у владних органах), а також притаманні ядру риси аграрності. Крім того, вплинула відсутність на початку 90-х років докорінних соціальних змін у Києві, унаслідок чого Львів певною мірою опинився в самоізоляції, що породило низку негативних соціальних явищ. А оскільки діяльність влади публічна, то ці проблеми вийшли назовні.

Однією із найвиразніших проблем пострадянського Львова стала корупція, й, зокрема, хабарництво. Воно охопило, мабуть, усі сфери життя міста, однак найяскравіше виразилося саме у владних органах. У результаті, навіть на думку багатьох львів'ян, особливо тих, хто мав досвід проживання в інших регіонах, Львів виявився одним із найбільш корумпованих, найбільш складних для ведення власної справи міст України. У чому ж причина цього явища?

Передусім до влади прийшло багато людей, соціальний статус яких часто не відповідав обійманим посадам. Мовою соціології вони були маргіналами, адже обіймали відповідальні посади, маючи право розпоряджатися значними матеріальними ресурсами, однак їхнє власне матеріальне становище та професійна підготовка не відповідали цим посадам. Дуже часто в них були

житлові проблеми, оскільки переселилися до Львова порівняно недавно. Зазвичай вони не мали відповідної освіти. У результаті корупція стала методом підвищення їхнього соціального статусу. В цьому докорінна відмінність ситуацій, які склалися на початку 90-х років у Галичині та, скажімо, на сході України. Адже на сході при владі залишилися стара владна еліта, яка таких проблем не мала.

Посиленню корупції сприяли ще декілька соціальних явищ. По-перше, далися взнаки вади радянської системи, яка, особливо у останнє десятиліття свого існування, загалом також вагомо сприяла розвитку корупції. По-друге, після проголошення незалежності України почався перерозподіл власності. По-третє, у 90-х роках унаслідок економічної кризи швидко знизився рівень життя в державі. Різко зменшилася реальна заробітна плата, й у тім числі у чиновників. Скажімо, навіть на початку 2001 р. посадові оклади чиновника середнього рівня, не говорячи вже про чиновників нижчих рангів, не давали змоги вирішувати повсякденні побутові проблеми. Навіть в обласній держадміністрації певний період середня заробітна плата більшості працівників була нижчою від офіційно визначеного в державі прожиткового мінімуму, а посадові оклади всіх працівників до рівня начальників відділів були нижчими від офіційного рівня мінімальної заробітної плати. Переважна частина чиновництва й далі мала житлові проблеми. Певна річ, що все це впливало на морально-психологічний стан чиновника й породжувало корупцію.

Потрібно зазначити, що статусні проблеми внаслідок зміни влади не є новими ні для регіону, ні для України. У другій половині 40-х років соціальний статус більшості партійних та радянських працівників, що приїжджали до Львова ще разючіше, ніж на початку 90-х років ХХ ст., не відповідав їхнім посадам. Багато з них не тільки не володіло жодним матеріальним статком, а часто навіть не мало середньої освіти. Однак більшовицька влада цю проблему вирішувала дещо іншим способом, аніж нові українські чиновники у 90-х роках. Житло вони здобували, виселяючи місцевих жителів з їхніх квартир, часто шляхом репресій на підставі необґрунтованих звинувачень. Своє матеріальне становище вони поліпшували, грабуючи репресованих власників. А сучасна владна еліта тих регіонів України, які перебували в складі СРСР до 1939 р., формуючись після Жовтневого перевороту 1917 р., свій соціальний статус підвищувала, знищуючи представників старої еліти. Отож, корупція, зокрема хабарництво, є не найбільшим соціальним злом із тих, які виникають унаслідок різких змін соціального статусу великих груп людей.

Ще одна проблема, породжена слабкістю українського етнокультурного ядра, наявності в складі українського населення значної кількості мігрантів із сільської місцевості, є так зване кумівство, тобто приймання керівниками підприємств у великій кількості близьких та далеких родичів, попри те, що дуже часто їхня професійна підготовка абсолютно не відповідала посаді, яку вони отримували. Почасти це відбувалося знову ж таки тому, що значна частина

населення Львова, в тому числі й керівники підприємств, закладів та установ, є вихідцями із сільської місцевості. Більшість із них зберегли стійкі зв'язки із численною родиною, оскільки типова поведінка сільського жителя як обов'язковий елемент передбачає тісні родинні зв'язки. Такі керівники, певна річ, не могли відмовити родині. Натомість у корінного жителя міста зв'язки із родиною значно слабші. Коло його найближчих знайомих здебільшого формується на дещо інших засадах. Крім того, сільська родина численніша, оскільки в сільській місцевості значно вища народжуваність. Інколи непропорційно значна кількість вихідців із якогось одного села чи району на підприємстві, в установі чи закладі Львова була очевидною навіть сторонній людині. За умови масового безробіття як у місті, так і в сільській місцевості така ситуація цілком зрозуміла.

У 90-х роках аграризації Львова сприяв також занепад промислового потенціалу міста. Адже галуззю спеціалізації тут було машинобудування, галузь, продукція якої в Радянському Союзі були чи не найбільш неконкурентною порівняно з західними аналогами. Вона могла мати попит лише на радянському ринку. Для промисловості Львова були характерними також такі вади радянської економіки, як орієнтація виробництва на військово-промисловий комплекс Радянського Союзу та відсутність замкнених технологічних циклів виробництва продукції. Після руйнування промислового потенціалу багато людей повернулося до землі, зайнялося сільським господарством на дачних та присадибних ділянках, посилився зв'язок львів'ян із ріднею в сільській місцевості. Деяка частина жителів Львова переселилася у сільську місцевість.

Тоді ж припинилася дія ще одного фактора, який відіграв надзвичайно важливу позитивну роль у соціокультурному житті радянського Львова. У Радянській Україні Львів був духовним, культурним центром усього українського, оскільки ні Київ, ні русифіковані міста сходу чи півдня такої функції не могли виконувати. Аналіз культурного життя Львова у 60–80-х роках свідчить, що у ньому свого часу вчилося, жило, працювало дуже багато визначних українців – культурних та мистецьких діячів родом із найрізноманітніших регіонів України. У радянський період часто тільки саме тут вони могли себе реалізовувати. Із проголошенням незалежності України Львів утратив статус центру українства, оскільки цю роль перейняв Київ – столиця нової держави. Багато відомих львів'ян переселилося до столиці.

Отож, як бачимо, етнокультурні проблеми Львова поєдналися із негативними явищами, успадкованими від соціалістичної системи, а також із проблемами становлення нової держави, зокрема перерозподілом влади і власності, історичного минулого, неповноцінності соціальної структури українців тощо.

Сучасні етнокультурні проблеми Львова не є чимось надзвичайним ні на пострадянському просторі, ні у світовій практиці. Вони доволі часто виникають тоді, коли з різних причин склад населення міста за короткий період зазнає

докорінних змін. З такими проблемами, для прикладу, зіткнулися свого часу багато африканських країн після розпаду світової системи колоніалізму, оскільки з міських поселень у цих країнах масово мігрувало населення європейського походження. Про цю проблему, хоча й не надто активно, однак час від часу зазначали радянські соціологи. Адже в роки Другої світової війни величезна кількість міських поселень, які потрапили в зону, окуповану нацистами, позбулася значної частини населення. Проте для Львова ця проблема виявилася особливо гострою, адже за надзвичайно короткий історичний проміжок – років десять – населення міста оновилося на 90 %, якщо не більше. Потрібно також зауважити, що аналогічні Львову етнокультурні проблеми має абсолютна більшість міських поселень Галичини, оскільки майже у всіх них до Другої світової війни основу населення становили не українці, а поляки та євреї.

Однак загалом не варто змальовувати стан, який нині є у Львові, у надто чорних барвах. У ситуації, яка склалася в місті в 90-х роках ХХ–на початку ХХІ ст., водночас з'явилися тенденції, які сприяють швидкій стабілізації та подальшій структуризації етнокультурного ядра. По-перше, суттєво сповільнилася міграція до Львова із сільської місцевості, оскільки промисловість міста впродовж тривалого періоду майже не розвивалася. Тобто склад українського населення міста стабілізувався. По-друге, прихід українців до влади суттєво поліпшив соціальну структуру українського населення міста. По-третє, проголошення незалежності України дало поштовх для повноцінного національно-культурного розвитку українців, дало їм змогу наводити культурні контакти у країнах Європи. По-четверте, оскільки Львів покинула значна частина російського, білоруського та єврейського населення, частка українців у складі населення міста зросла. А досвід інших регіонів світу, інших міст засвідчує, що етнічна однорідність населення часто виступає важливою передумовою гармонійного розвитку території. Отже, маємо надію, що теперішні соціальні проблеми будуть швидко вирішені, й Львів в Україні посяде належне йому місце.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Александрович В. *Епілог львівського середовища малярів вірменського походження: майстри середини XVII – першої половини XVIII ст.* // Україна в минулому. – К.; Львів, 1996. – Вип. 8.

Антонович В. *Українські міста* // Міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. Руська іст. бібліотека. – 1904. – Т. 24. – Ч. 2.

Арутюнов С. А. *Процессы и закономерности вхождения инноваций в культуру этноса* // Сов. этнография. – 1982. – № 1.

Атлас України й сумежних країв / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1937.

Багалій Д. *Магдебурзьке право на Лівобічній Україні* // Міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. Руська іст. бібліотека. – 1904. – Т. 24. – Ч. 2.

Багрий Р. С. *Древнерусский город Львов в свете археологических и архитектурных исследований (1975–1985)* // Тр. V Междунар. конгресса славянской археологии. – М., 1987. – Т. 3. – Вып. 1а.

Багрий Р. С. *Археологічні дослідження ранньосередньовічного Львова* // Київська Русь: Культура, традиції: Зб. наук. праць. – К., 1982.

Баранович А. И. *Новый город Западной Украины XVI в. (Основание Старокопачин)* // Уч. зап. ин-та славяноведения. – 1951. – Т. 3.

Баранович А. И. *Помещичий город времен Речи Посполитой* // Изв. АН СССР. Сер. ист. и филос. – М., 1947. – Т. 4.

Барвінський В. *Досліди з поля статистики.* – Львів, 1882.

Белоозерова В. А. *Уровни экономического развития районов Украинской ССР и тенденции их сближения: Автореф. дисс. ... канд. геогр. наук.* – К., 1972.

Билецкий С. Т. *Борьба львовских армян против унии и Ватикана* // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – К., 1965.

Бевзо О. А. *Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження: Вид. 2-е.* – К., 1971.

Білас І. *Репресивно-каральна система в Україні. В 2 т.* – К., 1994–1996.

Боляновський А. В. *Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського “нового порядку” в Європі у 1941–1944 роках: Дис. ... канд. іст. наук.* – Львів, 1999.

Боровой С. Я. *Введение. Классовая борьба на Украине в XVII веке в свете современных еврейских хроник* // Еврейские хроники XVII столетия. (Эпоха "Хмельничины"). – М.; Иерусалим, 1997.

Бродель Ф. *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.* У 3 т. – К., 1996–1998.

Возрастная структура, уровень образования, национальный состав и источники средств существования населения Украинской ССР. – К., 1972.

Володимирський-Буданов М. *Німецьке право в Польщі і Литві* // Міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. Руська іст. бібліотека. – 1904. – Т. 24. – Ч. 1–2.

Галицько-Волинський літопис // Літопис руський. – К., 1989.

Географія України й сумежних країв / За ред. В. Кубійовича. – Краків; Львів, 1943.

Герасименко М. П. *Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства.* – К., 1959.

Гозулов А. И. *Переписи населения земного шара (хронологические таблицы).* – М., 1970.

Головацький Я. Ф. *Велика Хорватія або Галицько-Карпатська Русь* // Москвитянин. – 1841. – № 11–12.

Горпинич В. О. *Словник географічних назв України (топоніми та відтопонімі прикметники).* – К., 2001.

Гошко Т. *Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – початок XVII ст.* – Львів, 2002.

Грабовецький В. В. *Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр.* – К., 1972.

Грабовецький В. В. *Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку XX ст. Частина I.* – Коломия, 1996.

Грабовецький В. В. *Нариси історії Прикарпаття.* – Т. 5. *Вірменські колонії в Галичині в XV–XVIII ст.* – Івано-Франківськ, 1994.

Грицак Я. *Нариси історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століть.* – К., 1996.

Грицкевич А. П. *Частновладельческие города Белоруссии в XVI–XVII вв. (социально-экономическое исследование истории городов).* – Минск, 1975.

Грушевський М. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.* – К., 1991–1997.

Дашкевич Я. В. *Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков (историографический очерк).* – Ереван, 1962.

Дашкевич Я. В. *Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчацьких джерелах* // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 1.

Дашкевич Я. *Ліквідація вірмено-католицької церкви в Галичині 1945 р.* // Історія релігій в Україні. Матеріали VIII міжнар. круглого столу (Львів, 11–13 травня 1998 року). – Львів, 1998.

Дашкевич Я. В. *Розселення вірменів на Україні в XI–XVII століттях* // Укр. іст.-геогр. збірник. – К., 1971. – Вип. 1.

- Дашкевич Я. *Русь і Вірменія. Конфесійні та культурні контакти IX – першої половини XIII століть* // Зап. НТШ. Праці іст.-філос. секції. – 1993. – Т. 225.
- Дашкевич Я. Р. *Русь і Сирія: взаємозв'язки VIII–XIV століть* // Зап. НТШ. Праці іст.-філос. секції. – 1994. – Т. 228.
- Дашкевич Я. Р. *Армянские кварталы средневековых городов Украины (XIV–XVIII вв.)* // Ист.-филол. журн. – Ереван. – 1987. – № 2.
- Дейвіс Н. *Європа. Історія*. – К., 2000.
- Демографический энциклопедический словарь* / Редкол.: Д. И. Валентей (гл. ред.) и др. – М., 1985.
- Денисюк Л. М. *Формування та розвиток міст території Південно-Західного економічного району за роки радянської влади* // Екон. географія. – 1970. – Вип. 4.
- Дністрянський М. С. *Кордони України. Територіально-адміністративний устрій*. – Львів, 1992.
- Дністрянський М. С. *Україна в політико-географічному вимірі*. – Львів, 2000.
- Дністрянський С. *Національна статистика* // Студії з поля суспільних наук і статистики / За ред. М. Грушевського. – Львів, 1909. – Т. 1; Львів, 1910. – Т. 2.
- Дністрянський С. *Спис населення по великих містах*. – Львів, 1910.
- Драк М. *Німецьке населення Східної Галичини: розселення та зміни кількісного складу (1772–1857)* // Німецькі поселення в Галичині. Історія. Архітектура. Культура. Матеріали. Доп. та повідомл. – Львів, 1994.
- Долинська М. *Приватні і громадські кам'яниці у кварталах Львова біля Успенської церкви у XVIII ст.* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – 1997. – Вип. 32.
- Дубов И. В. *Города, величеством сияющие*. – Л., 1985.
- Дубов И. В. *К проблеме “переноса городов” в Древней Руси* // Генезис и развитие феодализма в России // Проблемы отечественной и всеобщей истории. – Л., 1983. – Вып. 7.
- Евреи. По страницам истории*. – Минск, 1997.
- Енциклопедія Українознавства: 2-ге вид. словникове*. – Париж; Нью-Йорк, 1955–1984. – Т. 1–10.
- Єременко Т. *Полонія в Україні після другої світової війни* // Polska i Ukraina po II wojnie światowej. – Rzeszów, 1998.
- Жекулин В. С. *Историческая география: предмет и методы*. – Л., 1982.
- Заставецька О. В. *Комплексний економічний і соціальний розвиток території: теоретичні і методичні основи дослідження*. – Тернопіль, 1997.
- Заставний Ф. Д. *Всеукраїнський перепис населення 2001 р. (результати, аналіз, оцінка)*. – Львів, 2003.
- Заставний Ф. Д. *Географія України: У 2 кн.* – Львів, 1994.
- Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. – Львів, 2002.

- Зевякин Е. С., Пенчко Н. А. *Очерки по истории генуэзских колоний на Западном Кавказе в XIII–XV веках* // Ист. зап. Ин-та истории АН СССР. – 1938. – № 3.
- Зіморович Б. *Потрійний Львів: Leopolis Triplex*. – Львів, 2002.
- Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова*. – Львів, 2002.
- Изард В. *Методы регионального анализа*. – М., 1966.
- Исаевич Я. Д. *К вопросу об экономических взаимоотношениях между городом и деревней и их влиянии на развитие городов Прикарпатья в XVI–XVIII вв.* // Ежегодник по аграр. ист. Восточной Европы. 1960. – К., 1962.
- Інкін В. Ф. *Нарис економічного розвитку Львова у XVIII ст.* – Львів, 1959.
- Ісаєвич Я. *Адміністративно-правовий устрій Дрогобича в добу феодалізму (до кінця XVII ст.)* // З історії Укр. РСР. – 1962. – Вип. 6–7.
- Ісаєвич Я. Д. *Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.* – К., 1966.
- Ісаєвич Я. Д. *З історії Дрогобича XVI–XVIII ст.* // Наук. зап. Ін-ту сусп. наук АН УРСР. – К., 1961.
- Ісаєвич Я. Д. *З історії суспільно-політичної боротьби у місті Дрогобичі* // З історії західноукр. земель. – Вип. 5.
- Ісаєвич Я. Д. *Місто Дрогобич в XVI–XVIII ст.*: Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1960.
- Ісаєвич Я. *Найдавніший історичний опис Львова* // Жовтень. – 1980. – № 10.
- История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. В 3 т.* / Под ред. З. В. Удальцовой, Ю. Л. Бессмертного, Ю. В. Бромлея и др. – М., 1985–1986.
- Історія Львова в документах і матеріалах. Зб. документів і матеріалів.* – Львів, 1986.
- Історія Львова.* – К., 1984.
- Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область.* – К., 1971.
- Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область.* – К., 1968.
- Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область.* – К., 1972.
- История Польши: В 3 т.* / Под ред. В. Д. Королюка. Изд. 2-е, доп. – М., 1956–1959.
- История средних веков. В 2 т.* / Под ред. З. В. Удальцовой, С. П. Карпова. – М., 1990.
- Кабузан Н. В. *Демографическая статистика в Галиции в конце XVIII – 30-х годах XX в.* // Сов. архивы. – 1983. – № 4.
- Кабузан Н. В. *О важнейших статистических и картографических источниках для изучения этнического состава населения западноукраинского региона в XIX – 30-х годах XX в.* // Проблемы ист. географии России. – 1983. – Вып. 4.

Кабузан Н. В. *Украинское население Галиции, Буковины и Закарпаття в конце XVIII – 30-х годах XX в.* // Сов. этнография. – 1985. – № 3.

Капраль М. *Власники нерухомості середмістя Львова 30–40-х років XVI століття у світлі шосових реєстрів (Соціотопографічний аспект)* // Зап. НТШ. Праці іст.-філос. секції. – 1997. – Т. 233.

Капраль М. *Демографія Львова XV – першої половини XVI ст.* // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996.

Капраль М. *Населення Підзамча та деканату Св. Йоана на передмісті Львова наприкінці 30-х – на початку 70-х років XVI ст. (за матеріалами фінансових документів)* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – 2000. – Вип. 35–36.

Капраль М. *Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини).* – Львів, 2003.

Капраль М. *Проблеми соціотопографії Львова (за матеріалами фінансових книг другої чверті XVI ст.)* // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura / Pod red. H. W. Zalińskiego i K. Karolczaka. – Т. 2. – Kraków, 1998.

Карлов В. В. *О факторах экономического и политического развития русского города в эпоху средневековья (к постановке вопроса)* // Русский город: Ист.-метод. сб. – М., 1976.

Качмарчик З. *Средневековая немецкая колонизация в Польше и развитие городов на славянских землях* // “Дранг нах остен” и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М., 1967.

Кись Я. П. *Городские крестьяне Львова в XVI–XVII вв.* // Ежегодник по аграр. истории Восточной Европы. 1960 г. – К., 1962.

Кись Я. *Найстаріший інвентар Замарстинова, Волиці і Поріччя – сіл м. Львова* // Наук.-інформ. бюлетень Архівного управління УРСР. – 1960. – № 1.

Кись Я. П. *Население и социальная структура Львова в период феодализма* // Города феодальной России. – М., 1968.

Кись Я. П. *Виникнення і розташування міст на території Руського і Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст.* // Архіви України. – 1968. – № 1.

Кись Я. П. *Джерела до демографії українського феодального міста (XV–XVIII ст.)* // Архіви України. – 1973. – № 2.

Кись Я. П. *Джерела поповнення львівського міщанства в XVII–XVIII ст.* // Укр. іст. журн. – 1960. – № 1.

Кись Я. П. *До питання про передумови розвитку міст на території Руського і Белзького воєводств у XIV–XVII ст.* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – 1970. – Вип. 6.

Кись Я. П. *Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.).* – Львів, 1968.

Кись Я. П. *Участие армян в развитии ремесла г. Львова в XV–XVII вв.* // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – К., 1965.

Кись Я. П. *Участь міст західноукраїнських земель у Визвольній війні українського народу (1648–1654 рр.)* // Питання історії СРСР. – Львів, 1958.

- Кісь Я. П. *Торгівля Львова в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – 1984. – Вип. 20.
- Климко А. И., Шевченко А. А. *Динамика этнического состава населения Киева* // Этнические группы в городах европейской части СССР (Формирование, расселение, динамика культуры). – М., 1987.
- Коваль М. В. *Нацистський геноцид щодо євреїв та українського населення (1941–1944 рр.)* // Укр. іст. журн. – 1992. – № 11.
- Ковальчак Г. І. *Відбудова і дальший розвиток промисловості західних областей України в 1944–1950 рр.* // З історії Укр. РСР. – 1962. – Вип. 6–7.
- Ковальчак Г. І. *Розвиток капіталістичної промисловості в Східній Галичині в перші десятиліття після скасування кріпосного права (1848–1870 рр.)* // З історії західноукр. земель. – 1957. – Вип. 2.
- Ковальчак Г. І. *Розвиток капіталістичної промисловості в Східній Галичині у 70–80-х роках XIX ст.* // З історії західноукр. земель. – 1958. – Вип. 3.
- Ковальчак Г. І. *Розвиток фабрично-заводської промисловості в Східній Галичині в кінці XIX – на початку XX ст.* // З історії західноукр. земель. – 1960. – Вип. 5.
- Ковальчак Г. І. *Становище фабрично-заводської промисловості Східної Галичини в 20–30-х роках XX ст.* // З історії Укр. РСР. – 1962. – Вип. 8.
- Ковальчук А. С. *Географія релігії в Україні.* – Львів, 2003.
- Коган Л. Б. *Социально-культурные функции города и пространственная среда.* – М., 1982.
- Кондратюк К., Василь Г. *Поновлення “радянзації” органів влади та управління м. Львова у перші повоєнні роки* // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura* / Pod red. K. Karolczaka. – Kraków, 2002. – Т. 4.
- Копчак С. І. *Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період.* – Львів, 1974.
- Копысский З. Ю. *Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV – первая половина XVII в.)* // Сов. славяноведение. – 1972. – № 5.
- Кордуба М. *Територія і населення України.* – Відень, 1917.
- Королук В. Д. *Дранг нах остен” и историческое развитие народов стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в период феодализма* // “Дранг нах остен” и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М., 1967.
- Кос Г. *З історії забудови Вірменської ділянки* // Зап. НТШ. Праці секції мистецтвознавства. – 1994. – Т. 227.
- Кос Г. *Українська ділянка середньовічного Львова (до питання історії будівництва та архітектури XV–XIX ст.)* // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1994. – Вип. 5.
- Котляр М. Ф. *Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст. Історико-нумізматичне дослідження.* – К., 1968.
- Котляр М. Ф. *Галицько-Волинський літопис XIII ст.* – К., 1993.
- Котляр М. Ф. *Данило Галицький.* – К., 1979.

Котляр Н. Ф. *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.* – К., 1985.

Кривонос В. *До питання про діяльність середземноморських греків у Львові в XVI – середині XVII ст.* // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura* / Pod red. H. W. Zalińskiego i K. Karolczaka. – Kraków, 1998. – Т. 2.

Кривонос В. *Торгівля левантійським шовком у Львові в XVI ст. – середині XVII ст.* // *Україна в минулому.* – Київ; Львів, 1996. – Вип. 8.

Кривонос Н. К. *К истории армянских ремесленников во Львове (в первой половине XVII в.)* // *Изв. АН Арм. ССР. Сер. обществ. наук.* – 1962. – № 8.

Кривонос Н. К., Грабовецкий В. В. *Армянская колония во Львове в XIV–XVII веках* // *Изв. АН Арм. ССР. Сер. обществ. наук.* – 1958. – № 12.

Крикун М. Г. *Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях* // *Проблеми слов'янознавства.* – 1990. – Вип. 42.

Крип'якевич І. *Львів. Його минулина і теперішність.* – Львів, 1910.

Крип'якевич І. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали* // *Львівські історичні праці. Джерела.* Вип. 2 / Упор. М. Капраль. – Львів, 1994.

Крип'якевич І. *Русини-власителі у Львові в першій половині XVI в.* // *Наук. збірник, присвячений проф. М. Грушевському.* – Львів, 1910.

Крип'якевич І. П. *Богдан Хмельницький.* – Львів, 1990.

Крип'якевич І. П. *Галицько-Волинське князівство.* – К., 1984.

Крип'якевич И. *К вопросу об начале армянской колонии во Львове* // *Исторические связи и дружба украинского и армянского народов.* – К., 1965.

Кубійович В. *Наукові праці* / За ред. О. Шаблія. – Париж; Львів, 1996. – Т. 1.

Кубійович В. *Етнічні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини.* – Весбаден, 1983.

Ле Гофф Ж. *Цивілізація середньовікового Запада.* – М., 1992.

Лильо І. *Нариси з історії грецької громади Львова XVI–XVII століть.* – Львів, 2002.

Линниченко І. *Суспільні верстви Галицької Руси XIV–XV в.* // *Руська іст. бібліотека.* – 1899. – Т. 7.

Лозинський Р. *Вплив особливостей історико-географічного розвитку Галичини на сучасну етнічну структуру міст регіону* // *Історія української географії і картографії. Матеріали наук. конф., присвяченої 95-річчю від дня народження проф. В. Кубійовича.* – Тернопіль, 1995.

Лозинський Р. М. *Групування міст сучасної Галичини за національною ознакою населення* // *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр.* – 1998. – Вип. 22.

Лозинський Р. М. *Етнічні аспекти демографічної кризи в Україні* // *Актуальні проблеми розвитку економіко-географічної науки та освіти в Україні. Зб. тез.* – К., 2003.

Лозинський Р. М. *Етнокультурні проблеми розвитку продуктивних сил України (на прикладі Галичини)* // *Суспільно-географічні проблеми розвитку*

продуктивних сил України. Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. Київ, 20–21 квітня 2004 р. – К., 2004.

Лозинський Р. М. *Мовна ситуація у містах Галичини у 80-х роках ХХ століття* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2003. – Вип. 29. – Ч. 2.

Лозинський Р. М. *Мовна структура міст України* // Місто. – 2004. – № 5–6. – С. 82–92.

Лозинський Р. *Напрямки та методи етногеографічного дослідження міського населення* // Історія укр. географії. – 2004. – Вип. 10. – С. 76–81.

Лозинський Р. *Національний склад міського населення Галичини в 1939–1989 рр.* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 1998. – Вип. 22.

Лозинський Р. *Статистичні джерела до вивчення етнічного складу міського населення Галичини* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2000. – Вип. 27.

Лозинський Р. *Урбанізація як фактор етнічних змін* // Питання соціоекології. Матеріали Першої всеукр. конф. “Теоретичні та прикладні питання соціології”. В 2 т. – Львів, 1996. – Т. 2.

Луцький О. *Інтелігенція Львова (вересень 1939 – червень 1941 рр.)* // Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць. – Львів, 1999. – Т. 3.

Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996.

Львів: місто – суспільство – культура. Зб. наук. праць. Т. 3 / За ред. М. Мудрого. – Львів, 1999.

Мазурок О. С. *Города западноукраинских земель эпохи империализма (социально-экономический аспект).* – Львов, 1990.

Макарчук С. *Евакуація поляків зі Львова у 1944–1946 рр.* // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura / Pod red. K. Karolczaka. – Т. 4. – Kraków, 2002.

Макарчук С. А. *Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма.* – Львов, 1983.

Меламед В. М. *Евреи во Львове (XIII – первая половина ХХ века): События. Общество. Люди.* – Львов, 1994.

Михайлина П. В. *Міста України в період феодалізму (До питання про становище міст в умовах іноземного поневолення в кінці XVI – першій половині XVII ст.).* – Чернівці, 1971.

Могитич Р. *Казимирівський Львів: факт чи міф?* // Ратуша. – 1991. – 20–21 березня.

Могитич Р. *Планувальна структура Львівського середмістя і проблеми його датування* // Зап. НТШ. Праці секції мистецтвознавства. – 1994. – Т. 227.

Могитич Р. І. *Розвиток урбаністичного середовища Львівського середмістя у 2 половині XIII – на початку ХХ століть.* Дис. ... канд. архітектури. – Львів, 2003.

Моногарова Л. Ф. *Комплексная типология городов СССР в свете проблем этнической мозаичности их населения* // Сов. этнография. – 1972. – № 6.

Монолатій І. *Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток німців у Галичині (1772–1940). Частина I.*

Австрійський період – Західно-Українська Народна Республіка (1772-1923). – Коломия, 2002.

Нариси історії Львова. – Львів, 1956.

Наулко В. Динаміка етнічного складу населення України протягом ХХ століття // Укр. геогр. жур. – 1997. – № 2.

Наулко В. І. Карта сучасного етнічного складу населення Української РСР. – К., 1966.

Національний склад населення Львівської області (за даними Всесоюзного перепису населення на 12 січня 1989 року). – Львів, 1991.

Національний склад населення Львівської області та його мовні ознаки (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). – Львів, 2003.

Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. / Госкомстат СССР. – М., 1991.

Огоновський В. П. Еволюція населення Галичини // Наук. зап. ін-ту економіки АН УРСР. – К., 1946. – Т. 1.

Оникиенко В. В., Поповкин В. А. Комплексное исследование миграционных процессов. Анализ миграции населения УССР. – М., 1973.

Основні підсумки Всесоюзного перепису населення 1959 року по Українській РСР: Статист. зб. – К., 1961.

Отамановський В. Д. Развитие городского строя на Украине в XIV-XVIII вв. и магдебургское право // Вопр. истории. – 1958. – № 6.

Охримович В. З поля національної статистики Галичини // Студії з поля суспільних наук і статистики / За ред. М. Грушевського. – Львів, 1909. – Т. 1.

Охримович В. Русини-латинники. – Львів, 1912.

Охримович В. Фактичні і фальшиві страти Русинів в демографічному білянсі Галичини за 10-літє 1900–1910. Статистична розвідка. – Львів, 1912.

Паньків Б. М. Экономическое развитие городов и местечек Галицкой земли во второй половине XVII – первой половине XVIII вв.: Дисс. ... канд. ист. наук. – Львов, 1983.

Перковський А. А. Українське населення в 60–70-х роках XVIII ст. // Укр. іст. журн. – 1968. – № 1.

Першина Т. С. До питання про забезпечення керівними кадрами народного господарства України (1943–1945 рр.) // Укр. іст. журн. – 1995. – № 3.

Петегрич В., Івановський В. Середньовічна археологія Львова: підсумки і перспективи // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф. 19–21 серпня 1993 р. – Галич–Львів, 1993.

Петегрич В. Середньовічний Львів відкритий археологами // Дзвін. – 1995. – № 3–4.

Петегрич В., Филипчук М. Город під Золотим Левом. Нотатки археологів // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996.

Пітюренко Ю. І. *Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР. (Особливості розвитку і розміщення, типологія, територіальні системи і перспективи).* – К., 1972.

Подгарская Е. М. *Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII веках.* – Кишинев, 1968.

Покшишевский В. В. *Этнические процессы в городах и некоторые проблемы их изучения* // Сов. этнография. – 1967. – № 5.

Полонська-Василенко Н. *Історія України: У 2 т.* – К., 1992.

Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. / Упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. – Львів, 1998.

Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. – Львів, 2000.

Пристер Е. *Краткая история Австрии.* – М., 1952.

Проблемы этнической географии и картографии. – М., 1978.

Радаєв В. В., Шкаратан О. И. *Социальная стратификация.* – М., 1996.

Радянський Львів. 1939–1955. Документи і матеріали. – Львів, 1956.

Разумовская Л. В. *Очерки по истории польских крестьян. От древних времен до XV века.* – М.; Л., 1958.

Разумовская Л. В. *Очерки по истории польских крестьян в XV–XVI вв.* – М., 1968.

Ратич О. О. *Древньоруські матеріали з розкопок 1955–1956 рр. на Замковій горі у Львові* // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 1961. – Вип. 3.

Рудницький С. *Чому ми хочемо самостійної України* / Упор., передмова О. І. Шаблія. – Львів, 1994.

Рутковский Я. *Экономическая история Польши* / Пер. с пол. – М., 1953.

Садовський В. *Людність західно-українських земель по польському перепису 30 вересня 1921 року* // Студії з поля суспільних наук і статистики / За ред. М. Кордуби. – Львів, 1927. – Т. 4. – З. 1.

Сиреджук П. С. *История заселения Галичской земли в XIV–XVIII вв.* Дис. ... канд. ист. наук. – Львов, 1989.

Сметанич В. С. *Национальный состав населения – важный вопрос типологии советских городов* // Уч. зап. Перм. ун-та. – 1970. – Т. 242.

Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: 3б. документів / За ред. Я. П. Кіся. – Львів, 1961.

Срібний Ф. *Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до половини XVII ст.* // Зап. НТШ. – 1911. – Т. 106; 1912. – Т. 108, 111–112; 1913. – Т. 114–115.

Старовойтова Г. В. *Этническая группа в современном советском городе: Социол. очерки.* – Л., 1987.

Стеблій Ф. І. *Розвиток вищої освіти в західних областях УРСР в 1944–1960 рр.* // З історії Укр. РСР. – 1962. – Вип. 8.

Степаненко А. В. *Социально-экономическое развитие городов. (Проблемы комплексности и сбалансированности).* – К., 1988.

Степанів О. *Сучасний Львів.* – Львів, 1992.

Стоклицкая-Терешкович В. В. *Основные проблемы средневекового города X–XV веков.* – М., 1960.

Терлюк І. *Місто Львів: етносоціальний склад населення у перші повоєнні роки* // Львів: історія, населення, культура. Тези доп. та повідом. укр.-пол. наук. конф. 18–20 травня 1994 р. – Львів, 1994.

Терлюк І. Я. *Етнодемографічна ситуація у західних областях України у 1944 р.* // Вісн. Львів ун-ту. Сер. іст. – 1993. – Вип. 29.

Терлюк І. Я. *Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.) (Етносоціологічне дослідження).* – Львів, 1997.

Тихомиров М. Р. *“Список русских городов дальних и ближних”* // Ист. зап. АН СССР. – 1952. – Т. 40. – С. 214–259.

Ткачов С. *Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля.* – Тернопіль, 1997.

Ткачук П., Ткачук В. *Депортація населення: її завдання і мета* // Polska i Ukraina po II wojnie światowej. – Rzeszów, 1998.

Толочко П. П. *Древнерусский феодальный город.* – К., 1989.

Украинский народ в его прошлом и настоящем. – Петроград, 1914.

Урланис Б. Ц. *Рост населения в Европе.* – М., 1941.

Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином украинском советском социалистическом государстве. – Львов, 1955.

Хомра О. У. *Міграція на Україні. Етнодемографічний аспект* // Вісн. АН України. – 1992. – № 2.

Хонигсман Я. С. *Катастрофа Львовского еврейства.* – Львів, 1993.

Хонигсман Я. С., Найман А. Я. *Евреи Украины (Краткий очерк истории).* – Ч. 1. – К., 1992.

Хорев Б. С. *Проблемы городов. (Урбанизация и единая система расселения в СССР).* – М., 1975.

Чирко Б. В. *Національні меншини в Україні (20–30 роки XX століття).* – К., 1995.

Чисельність, загальна характеристика та територіальне розміщення населення Львівської області / Підсумки Всеукр. перепису населення 2001 року. Ч. 1. – Львів, 2003.

Шаблій О. І. *Теоретичні і методичні проблеми розвитку етнічної географії України* // Сучасні проблеми географії населення в Україні. – Луцьк, 1993.

Швидько А. К. *Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI–XVIII вв.* – Днепропетровск, 1979.

Шиппер И. *Разселение евреевъ въ Польшѣ и Литвѣ. От древнѣйшихъ временъ до конца XVIII вѣка* // Исторія еврейскаго народа. В 12 т. – Т. XI: Исторія евреевъ въ Россіи. – М., 1915. – Т. 1.

Шиян Р. В. *Діяльність шотландських купців на міських ринках Руського воєводства в другій половині XVI ст.* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – 1984. – Вип. 20.

Шиян Р. *Італійці в середньовічному Львові (XVI – перша половина XVII ст.)* // Львів: історія, населення, культура. Тези доп. та повідомл. укр.-пол. наук. конф. 18–20 травня 1994 р. – Львів, 1994.

Шиян Р. *Торгівля міст Руського і Белзького воєводств у XVI – першій половині XVII століття* // Зап. НТШ. Праці іст.-філос. секції. – 1994. – Т. 228.

Штойко П. *Географія німецьких колоній у Галичині кінця XVIII – початку XX ст.* // Німецькі поселення в Галичині. Історія. Архітектура. Культура. Матеріали. Доп. та повідомл. – Львів, 1994.

Щигел Р. *Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII–XVI ст.* // Проблеми слов'язнавства. – 1990. – Вип. 42.

Этносоциальные проблемы города / Под ред. О. И. Шкаратана. – М., 1986.

Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследований / Арутюнян Ю. В., Дробіжева Л. М., Кондратьев В. С. и др. – М., 1984.

Юхнева Н. В. *Изучение города как этнографическая проблема* // Этнографическое изучение Северо-Запада СССР. – Л., 1977.

Юхнева Н. В. *Материалы к этническому районированию городского населения Европейской части России (по данным переписи 1897 г.)* // Этнические группы в городах Европейской части СССР. (Формирование, расселение, динамика культуры). – М., 1987.

Юхо Н. А. *Правовое положение населения Белоруссии в XVI в.* – Минск, 1978.

Явор Гжегож. *Волоське осадництво на теренах Розточчя у пізньому середньовіччі* // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. іст. – 2000. – Вип. 35–36.

Ястребицкая А. Л. *Малые города как проблема сравнительно-исторического изучения европейского средневекового города* // Средние века. – 1988. – Вып. 51.

Ястребицкая А. Л. *О специфике средневековой европейской урбанизации: малые города* // Древности славян и Руси. – М., 1988.

Яценко Г. А. *Розклад цехів у Львові* // З історії західноукр. земель. – 1957. – Вип. 1.

Яценко Г. А. *Юридики міста Львова в XVIII столітті* // Питання історії СРСР. – Львів, 1958.

Aland Aleksander. *Układ stosunków wyznaniowo-zawodowych wśród trzech województw południowo-wschodnich* // Sprawy narodowościowe. – 1939. – № 1.

Balzer O. *Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie* // Studya nad historią prawa polskiego. – Lwów, 1909. – Т. 4. – З. 1.

Bałaaban M. *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku.* – Lwów, 1906.

Baliński M., Lipiński T. *Starożytna Polska pod względem historycznym i statystycznym opisana.* – Wilno, 1844–1845. – Т. 2. – Cz. 1–2.

Blumenbach W. C. W. *Neusten Gemälde der öesterreichischen Monarchie*. – Wien, 1833. – Teil 3.

Bostel F. *Żydzi ziemi lwowskiej i powiatu Żydaczowskiego w 1765 r.* // Archiwum Komisji historyi. – Kraków, 1891. – T. 6.

Charewiczowa Ł. *Ograniczenia nacyj schizmatyckich i Żydów we Lwowie XV i XVI w.* – Lwów, 1925.

Cherubin D. *Ludność polska w więzieniach i obozach radzieckich w latach 1939–1941.* – W., 1989.

Chodyncki I. *Historia stołecznego Królestw Galicyi i Lodomeryi Miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów teraźniejszych.* – Lwów, 1829.

Chołodecki J. *Lwów w czasie wojen Napoleona wielkiego w latach 1809–1814.* – Lwów, 1927.

Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: Miasto Lwów. – W., 1937.

Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa. – W., 1937.

Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: W-wo Stanisławowskie. – W., 1938.

Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: W-wo Tarnopolskie. – W., 1938.

Faliński B. *Ludność rzymsko-katolicka parafii Kamionka Strumiłowa w latach 1654–1859.* – Kamionka Strumiłowa, 1927.

Fastnacht A. *Osadnictwo ziemi Sanockiej w latach 1340–1650.* – Wrocław, 1962.

Fenczak A. *Lwów i Przemyśl. Z rozważań nad fazami rozwojowymi procesów wprowadzania prawa niemieckiego w ośrodkach Rusi Halicko-Włodzimierskiej w XIII i XIV wieku* // Rocznik Przemyski. – 1997. – T. 33. – Z. 2.

Fenczak A. *Z badań nad początkami samorządu miejskiego w Przemyślu i jego kancelarii (1389 roku)* // Rocznik Historyczno-Archiwalny. – 1988. – T. 5.

Gemeindelexikon der im Reichsrathe vertretenen Kynigreiche und Lõnder: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszõhlung vom 31 Dezember 1900 / Herausgegeben von der Statistischen Zentral-Kommission. – 1907. – Bd. 12: Galizien.

Gibbs J. *The Evolution of Population* // *Economic Geography*. – 1963. – Vol. 39. – N 2.

Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604* // Studja z historii społecznej i gospodarczej pośw. prof. F. Bujakowi. – Lwów, 1931.

Grzelak C. *Kresy w czerwieni. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku.* – Warszawa, 1998.

Hładyłowicz K. J. *Zmiany krajobrazu w ziemi Lwowskiej od połowy XV wieku do początku XX wieku* // Studja z historii społecznej i gospodarczej pośw. prof. F. Bujakowi. – Lwów, 1931.

- Horn M. *Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej (do końca XV wieku)* // Rocznik dziejów społecznych i gospodarczych. – 1974. – T. 35.
- Horn M. *Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej w latach 1501–1648* // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. – Historia. – 1975. – T. 13.
- Horn M. *Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej w latach 1550–1650 na tle przesłanek urbanizacyjnych.* – Opole, 1968.
- Horn M. *Rzemiosło miejskie województwa Belskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1966.
- Horn M. *Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600–1647 na tle stosunków gospodarczych.* – Wrocław, 1972.
- Horn M. *Zaludnienie miast ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku* // RDSG. – T. 30. – 1970.
- Horn M. *Zaludnienie województwa Belskiego w 1630 roku* // Rocznik dziejów społecznych i gospodarczych (RDSG). – 1959. – T. 21.
- Horn M. *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Dzielność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego.* – W., 1975.
- Horn M. *Żydzi ziemi Sanockiej do 1650 roku* // Biul. ZIH (Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego). – 1970. – N 74.
- Hornowa E. *Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590–1648.* – Opole, 1963.
- Hoszowski S. *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914.* – Lwów, 1935.
- Janeczek A. *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo Belskie od schyłku XIV do początku XVII w.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991.
- Janeczek A. *Polska ekspansja osadnicza w ziemie lwowskiej w XIV–XVI w.* // Przegląd historyczny. – 1978. – T. 69. – Z. 4.
- Karpiniec J. *Ilość osad miejskich bylej Galicyi i podział ich na miasta i miasteczka.* – Lwów, 1932.
- Kramarz W. *Ludność przemyska w latach 1521–1921.* – Przemyśl, 1930.
- Kuczera A. *Samborszczyzna: Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii Samborskiej.* – Sambor, 1935. – T. 1.
- Kurzgefasste Zusammenstellung Statistischer Daten über die Konigl. Hauptstadt Lemberg, in Kronalande Galizien.* – Lemberg, 1851.
- Kutrzeba S. *Szos we Lwowie w początkach XV w.* // Przewodnik naukowy i literacki: Dodatek miesięczny do “Gazety Lwowskiej”. – 1900. – T. 28. – Z. 4.
- Lewicki H. *Prawo składu w Polsce.* – Lwów, 1910.
- Lewicki J. *Ruch russenów w Galicji w pierwszej połowie wieku panowania Austrii (1772–1820).* – Lwów, 1879.
- Łoziński W. *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku.* – Wyd. 2-e. – Lwów, 1892.

Lück K. *Deutsche Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens. Ostdeutsche Forschungen.* – Plauen, 1934.

Miasto Lwów w okresie samorządu 1870–1895. – Lwów, 1896.

Morawicka D. *Ludność miasta Lwowa w XVI, XVII i XVIII w. na podstawie metryk Kościołów parafialnych we Lwowie* // ЛНБ ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. Університет, спр. 112.

Morawski F. *Przesiedlanie się ludności w Galicyi Zachodniej do wschodniej na podstawie rękopiśmiennych materiałów, udzielonych przez C.k. centralną komisję statystyczną* // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – 1896. – T. 15. – Z. 3.

Motylewicz J. *Miasta ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku.* – Przemyśl–Rzeszów, 1993.

Najstarsza księga miejska 1382–1389 / Wydał A. Czołowski // Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. – Lwów, 1892. – T. 1.

Pazyra S. *Ludność Lwowa w pierwszej ćwierci XX w.* // Studja z historii społecznej i gospodarczej pośw. prof. Fr. Bujakowi. – Lwów, 1931.

Podręcznik Statystyki Galicyi. – Rok V–IX. – Lwów, 1898–1913.

Prószyński M. *Powiat lwowski: Ludność i instytucje.* – Lwów, 1912.

Rachwał S. *Jan Alnpek i jego “Opis miasta Lwowa” z początku XVII wieku.* – Lwów, 1930.

Rapacki W. *Ludność Galicyi.* – Lwów, 1874.

Rocznik statystyczny. – 1949. – W., 1950.

Rocznik Statystyki Galicyi. – Rok I–IV. – Lwów, 1886–1898.

Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. – Lwów, 1878–1912. – Z. 1–14.

Schematismus universi cleri Graeco-catholicae Dioeceseos Leopoliensis pro anno Domini... – Leopoli, 1832.

Sieradzki J. *Regnum Russiae* // Kwartalnik historyczny. – 1958. – N 2.

Skoczek J. *Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich* // Pamiętnik Historyczno-Prawny. – Lwów, 1929. – T. 7. – Z. 5.

Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników Pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych: T. 13. W-wo Lwowskie. – W., 1924.

Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników Pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych: T. 14. W-wo Stanisławowskie. – W., 1923.

Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników Pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych: T. 15. W-wo Tarnopolskie. – W., 1923.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Wydany pod. red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. – W., 1880–1904. – T. 1–15.

Stupnicki H. *Galicja pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym*. – Lwów, 1849.

Szczygieł R. *Lokacji miast w Polsce XVI wieku*. – Lublin, 1989.

Tokarz W. *Galicja w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*. – Kraków, 1909.

Tomaszewski E. *Pochodzenie ludności m. Lwowa (według danych miejskiego biura statystycznego i ewidencji ludności z 1931 roku bez wojska skoszarowanego i służby bezpieczeństwa)* // *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie*. – Lwów, 1939. – T. 17.

Weczerka H. *Herkunft und Volkszugehörigkeit der Lemberger Neuburger im 15. Jahrhundert* // *Zeitschrift für Ostforschung*. – 1955. – T. 4. – Z. 4.

Weinfeld I. *Ludność miejska Galicji i jej skład wyznaniowy (1881–1910)* // *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych*. – 1912. – T. 24. – Z. 2.

Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie. – Lwów, 1892–1939. – R. 1–17.

Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych wydane przez Krajowe biuro statystyczne pod redakcją T. Pilata. – Lwów, 1874–1918. – R. 1–8; T. 9–25.

Wiesiolowski W. *Rys statystyczno-geograficzny Galicji Austriackiej, 1841*. – Poznań, 1842.

Wojnarowski T. *Das Schicksal des ukrainischen Volkes unter polnischen Herrschaft*. – Wien, 1821.

Zachariasiewicz F. *Wiadomość o Ormianach w Polsce* // *Biblioteka Narodowego zakładu im. Ossolińskich*. – Lwów, 1842. – Z. 1.

Zamorski K. *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857–1910*. – Kraków–Warszawa, 1989.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Віровизнання населення повітових міст Східної Галичини
за підсумками перепису 1869 р., %

Повітове місто	Греко-католики	Римо-католики	Іудеї	Повітове місто	Греко-католики	Римо-католики	Іудеї
Бережани	20	35	44	Надвірна	34	16	47
Бібрка	27	23	49	Перемишль	18	41	39
Бірча	20	40	40	Перемишляни	22	25	51
Богородчани	39	16	44	Підгайці	22	13	64
Борщів	25	8	66	Рава-Руська	17	27	55
Броди	7	10	81	Рогатин	25	15	59
Бучач	19	8	72	Рудки	11	38	50
Городенка	53	10	35	Самбір	12	57	30
Городок	34	38	27	Скалат	24	21	54
Гусятин	25	16	58	Снятин	39	17	39
Долина	31	32	29	Сокаль	31	31	37
Дрогобич	28	23	47	Станіславів	14	29	55
Жидачів	43	26	30	Старий Самбір	40	22	37
Жовква	16	20	63	Стрий	31	21	44
Заліщики	7	15	76	Сянок	8	36	55
Збараж	23	31	45	Теребовля	40	30	29
Золочів	21	28	50	Тернопіль	24	21	54
Калуш	25	14	59	Тлумач	34	24	41
Кам'янка-Струм.	29	25	44	Турка	42	10	47
Коломия	16	27	51	Чесанів	11	39	49
Косів	35	14	50	Чортків	13	17	69
Ліско	12	30	57	Яворів	62	10	26
Львів	14	53	30	Ярослав	20	38	40
Мостиська	9	36	54				

Примітка. Складено за: Rapacki W. *Ludność Galicyi*. – Lwów, 1874. – S. 54–56.

Віровизнання населення історичних міст і містечок Східної Галичини
за підсумками перепису 1880 р.

Місто	Усього, осіб	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		іудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Бабичі	440	109	24,8	280	63,6	51	11,6
Балигород	1 108	366	33,0	178	16,1	564	50,9
Бариж	3 322	1 182	35,6	1 966	59,2	174	5,2
Белз	4 126	973	23,6	1 018	24,7	2 135	51,7
Бережани	10 899	2 404	22,1	3 749	34,4	4 712	43,2
Берездівці	2 142	824	38,5	797	37,2	516	24,1
Бібрка	4 338	1 260	29,0	929	21,4	2 097	48,4
Білий Камінь	3 511	1 184	33,7	423	12,0	1 901	54,1
Більшівці	2 932	1 027	35,0	205	7,0	1 700	58,0
Бірча	1 294	444	34,3	404	31,2	446	34,5
Богородчани	4 423	1 487	33,6	707	16,0	2 202	49,8
Болехів	4 184	248	5,9	745	17,8	3 101	74,2
Борислав *	9 318	1 270	13,6	664	7,2	7 363	79,0
Боршів	3 988	1 291	32,4	1 390	34,9	1 307	32,8
Броди	20 071	1 453	7,2	3 128	15,6	15 316	76,3
Будзанів	5 124	1 775	34,6	1 508	29,4	1 840	35,9
Букачівці	2 085	610	29,3	360	17,3	1 115	53,5
Буківсько	854	12	1,4	361	42,3	480	56,2
Бурштин	3 953	1 324	33,5	522	13,2	2 107	53,3
Буськ	5 800	1 439	24,8	2 284	39,4	2 035	35,1
Бучач	9 970	1 761	17,7	1 920	19,3	6 281	63,0
Великі Мости	3 809	2 226	58,4	518	13,6	1 061	27,9
Галич	5 464	1 741	50,3	615	17,8	24	0,7
Гвіздець	1 867	384	20,6	217	11,6	1 263	67,6
Глиняни	4 300	1 892	44,0	471	11,0	1 926	44,8
Гологори	2 766	1 119	40,5	431	15,6	1 216	44,0
Городенка	10 014	4 547	45,5	1 741	17,4	3 661	36,5
Городок (Город. п-т)	10 116	3 033	30,0	4 096	40,5	2 952	29,2
Городок (Заліщ. п-т)	865	749	86,6	16	1,8	100	11,6
Горожанка	1 692	1 222	72,2	353	20,9	117	6,9
Гримайлів	4 329	751	17,4	674	15,0	2 931	67,7
Гусаків	1 336	640	47,9	132	9,9	564	42,2
Гусятин	5 214	698	13,4	733	14,1	3 782	72,5
Делятин	4 495	2 628	58,5	282	6,2	1 577	35,1
Доброміль	2 883	450	15,6	511	17,7	1 918	66,5
Добротвір	2 887	2 163	74,9	333	11,5	379	13,1
Долина	7 596	2 295	30,2	2 292	30,2	2 450	32,3
Дрогобич	18 225	4 693	25,8	4 280	23,5	9 181	50,4
Дунаїв	1 820	771	42,4	718	39,5	331	18,2
Єзупіль	3 104	2 123	68,4	555	17,9	426	13,7
Жидачів	2 431	1 115	45,9	615	25,3	700	28,8
Жовква	6 794	1 145	16,9	1 866	27,5	3 757	55,3
Журавно	3 184	682	21,4	305	9,6	2 197	69,0

Продовження додатка 2

Місто	Усього, осіб	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		іудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Заболотів	3 523	1 464	41,0	328	9,3	1 730	49,6
Залізці	6 100	2 583	42,4	1 291	21,2	2 226	36,5
Заліщики	5 588	417	7,5	693	12,4	4 484	79,2
Збараж	8 062	2 487	30,9	2 487	30,9	3 768	40,7
Зборів	3 878	1 227	31,6	537	13,8	2 109	54,4
Золотий Потік	3 142	1 075	34,2	820	26,1	1 274	40,5
Золочів	8 347	2 048	24,5	2 219	26,6	4 046	48,5
Калуш	7 210	2 012	27,9	895	12,4	4 266	59,2
Кам'янка-Струм.	6 107	1 580	25,9	1 545	25,3	2 932	48,0
Княгининці	1 576	848	53,8	44	2,8	684	43,4
Козлів	4 072	1 165	28,6	1 660	40,8	1 247	30,6
Козова	4 072	1 165	28,6	1 660	40,8	1 247	30,6
Коломия	23 109	4 226	18,3	5 951	25,8	12 002	51,9
Комарне	5 079	1 995	39,3	966	19,0	2 084	41,0
Копичинці	6 221	2 443	39,3	1 526	24,5	2 253	36,2
Косів	2 784	443	15,9	162	5,8	2 179	78,3
Краковець	1 891	539	28,5	349	18,5	1 003	53,0
Кривча	813	297	36,5	265	32,6	250	30,8
Кривче Чорне	1 369	986	72,0	367	26,8	15	1,1
Кристинопіль	3 484	359	10,3	375	10,8	2 747	78,8
Крукеничі	1 326	748	56,4	354	26,7	221	16,7
Кукезів	609	407	66,8	150	24,6	52	8,5
Кукольники	466	324	69,5	91	19,5	51	10,9
Кулачківці	2 303	1 562	67,8	467	20,3	266	11,6
Куликів	3 226	1 848	57,3	254	7,9	1 124	34,9
Кути	6 333	1 497	23,6	1 124	17,7	2 966	46,8
Ланчин	2 947	2 610	88,6	48	1,6	283	9,6
Лешнів	1 994	1 032	51,8	268	13,4	688	34,5
Лисець	2 359	1 014	43,0	328	13,9	983	41,7
Ліпско	939	122	13,0	371	39,5	446	47,5
Ліско	3 415	425	12,4	998	29,2	1 990	58,3
Лопатин	2 302	1 166	50,7	814	35,4	322	14,0
Любачів	4 425	1 978	44,7	924	20,9	1 503	34,0
Любча князівська	1 378	1 342	97,4	21	1,5	15	1,1
Любча королівська	654	22	3,4	89	13,6	543	83,0
Лютовиська	1 776	475	26,7	61	3,4	1 240	69,8
Львів	109 746	17 496	15,9	58 602	53,4	30 961	28,2
Магерів	2 812	990	35,2	682	24,3	1 138	40,5
Маріампіль	1 316	312	23,7	341	25,9	663	50,4
Мельниця	3 595	1 645	45,8	527	14,7	1 423	39,6
Миколаїв	2 687	1 842	68,6	516	19,2	285	10,6
Микулинці	3 750	725	19,3	613	16,3	2 411	64,3
Монастирська	4 151	691	16,6	1 168	28,1	2 284	55,0
Мостиська	4 184	406	9,7	1 615	38,6	2 123	50,7
Надвірна	6 552	1 730	26,4	616	9,4	4 182	63,8

Продовження додатка 2

Місто	Усього, осіб	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		іудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Нароль	1 603	113	7,0	710	44,3	779	48,6
Немирів	2 635	768	29,1	406	15,4	1 445	54,8
Нижанковичі	1 752	623	35,6	764	43,6	364	20,8
Нижнів	3 859	2 623	68,0	525	13,6	711	18,4
Новий Яричів	2 571	553	21,5	846	32,9	1 170	45,5
Обертин	4 924	1 740	35,3	1 233	25,0	1 949	39,6
Озерна	4 713	2 192	46,5	1 556	33,0	955	20,3
Озеряни	3 233	1 152	35,6	523	16,2	1 558	48,2
Олесько	3 145	1 802	57,3	619	19,7	724	23,0
Олешиці	2 286	496	21,7	456	19,9	1 300	56,9
Отинія	3 714	1 309	35,2	675	18,2	1 557	41,9
Перемишль	22 040	4 712	21,4	9 563	43,4	7 645	34,7
Перемишляни	3 654	437	12,0	955	26,1	2 262	61,9
Печеніжин	4 640	2 900	62,5	263	5,7	1 474	31,8
Підволочиськ *	1 874	144	7,7	304	16,2	1 404	74,9
Підгайці	5 943	1 031	17,4	900	15,1	4 012	67,5
Підкамінь	3 199	754	23,6	923	28,9	1 522	47,6
Поморяни	4 476	2 035	45,5	530	11,8	1 910	42,7
Рава-Руська	6 009	995	16,6	1 146	19,1	3 863	64,3
Радехів	3 555	2 368	66,6	338	9,5	799	22,5
Радимно	1 919	171	8,9	850	44,3	898	46,9
Риманів	3 264	44	1,3	1 824	55,9	1 391	42,6
Рогатин	5 101	1 235	24,2	823	16,1	3 035	59,5
Рожнятів	2 876	917	31,9	476	16,6	1 483	51,6
Роздол	4 542	938	20,7	1 138	25,1	2 465	54,3
Рудки	2 582	283	11,0	945	36,6	1 352	52,4
Самбір	13 586	2 073	15,3	7 049	51,9	4 427	32,6
Сасів	3 282	691	21,1	675	20,6	1 906	58,1
Синява	3 213	31	1,0	899	28,0	2 278	70,9
Скала	6 154	2 080	33,8	622	10,1	3 449	56,0
Скалат	5 477	1 259	23,0	1 151	21,0	3 067	56,0
Сколе	2 047	389	19,0	313	15,3	1 338	65,4
Снятин	10 375	5 592	33,9	1 907	18,4	2 327	22,4
Сокаль	6 725	2 142	32,0	2 035	30,1	2 408	35,8
Станіславів	18 626	2 793	15,0	5 584	30,0	10 023	53,8
Стара Сіль	1 347	198	14,7	732	54,4	416	30,9
Старий Самбір	3 482	1 399	40,2	704	20,2	1 377	39,5
Стрий	12 625	3 923	31,1	2 900	23,0	5 245	49,5
Судова Вишня	3 887	2 326	59,8	424	10,9	1 100	28,3
Сянок	5 121	902	17,6	2 073	40,5	2 129	41,6
Тартаків	1 091	150	13,7	170	15,6	770	70,6
Теребовля	6 432	2 509	39,0	2 068	32,5	1 749	27,2
Тернопіль	25 819	6 023	23,7	6 170	23,9	13 468	52,2
Тисмениця	6 953	3 616	52,0	771	11,1	2 529	36,4
Тлумач	4 054	1 508	31,2	760	18,7	1 756	43,3

Закінчення додатка 2

Місто	Усього, осіб	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Товсте	3 199	695	21,7	347	10,8	2 157	67,4
Топорів	3 460	1 649	47,7	677	19,6	1 133	32,7
Турка	4 634	1 829	39,5	436	9,4	2 368	51,0
Тустановичі *	3 191	1 522	47,7	646	20,3	984	38,3
Угнів	4 277	1 937	45,3	497	11,6	1 842	43,1
Устрики Нижні	1 824	490	26,9	186	10,2	1 146	62,8
Фельштин	1 154	170	14,7	394	34,1	590	51,1
Фірлеїв	823	656	79,7	132	16,0	35	4,3
Хирів	1 912	620	32,4	380	19,9	912	47,7
Ходорів	2 413	769	31,9	494	20,5	1 149	47,6
Холоїв	3 529	2 527	71,6	136	3,9	795	22,5
Хоростків	5 623	2 059	36,6	1 434	25,5	2 130	37,9
Хотимир	2 360	1 610	68,2	466	19,7	284	12,0
Чернелиця	2 917	1 724	59,1	531	18,2	662	22,7
Чесанів	2 804	311	11,1	1 055	37,6	1 436	51,2
Чортків	3 524	884	25,1	423	12,0	2 214	62,9
Щирець	1 754	152	8,7	114	6,5	1 385	69,0
Яблунів	1 629	593	36,4	112	6,9	924	56,7
Яворів	9 072	5 683	62,7	1 008	11,1	2 307	25,4
Ягельниця	3 143	376	12,0	873	27,8	1 892	60,2
Язлівець	3 008	606	20,1	757	25,4	1 642	54,6
Янів (Город. п-т)	1 817	513	28,2	326	17,4	968	53,3
Янів (Теребовл. п-т)	2 483	492	19,8	993	40,0	998	40,2
Ярослав	12 422	2 692	21,7	5 114	41,8	4 474	36,1
Яслиська	906	5	0,6	700	77,3	201	22,2
Ячимир	689	7	1,0	631	91,6	51	7,4

Примітки. Складено за: *Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. Wydany przez krajowe biuro statystyczne. Pod red T. Rutowskiego. Zeszyt IX. Ludność miast, miasteczek, gmin wiejskich i obszarów dworskich według wyznania i narodowości.* – Lwów, 1888. – Z. 9. – S. 30–47.

* Населені пункти, які не мали міських прав, наданих у попередні сторіччя королем, однак за кількістю населення та функціями були поселеннями міського типу.

Віровизнання населення міських поселень Східної Галичини
за підсумками перепису 1910 р.

Місто	Усьо- го, осіб	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		іудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Бариж	4 876	1 754	36,0	2 926	60,0	196	4,0
Белз	6 017	1 159	19,3	1 233	20,9	3 625	60,2
Бережани	12 717	2 987	23,3	5 110	40,2	4 582	26,0
Бібрка	5 628	1 779	31,6	1 330	23,6	2 502	44,5
Більшівці	4 629	1 666	36,0	520	11,2	2 438	52,7
Богородчани	4 378	1 647	37,6	795	18,2	1 930	44,1
Болехів	3 958	219	5,5	588	14,9	3 089	78,0
Борислав	12 767	1 902	14,9	5 079	39,8	5 753	45,1
Борщів	4 765	1 753	36,8	1 747	36,7	1 263	26,5
Броди	18 055	2 036	11,3	3 414	18,9	12 188	67,5
Будзанів	5 183	2 068	39,9	1 572	30,3	1 543	29,8
Бурштин	4 896	1 996	40,8	654	13,4	2 245	45,8
Буськ	7 502	1 688	22,5	3 269	43,6	2 545	33,9
Бучач	14 286	2 369	16,6	4 121	28,9	7 777	54,4
Великі Мости	5 396	2 503	46,4	1 267	23,5	1 605	29,7
Галич	4 987	2 584	51,8	1 059	21,2	1 232	24,7
Глиняни	5 344	2 318	43,4	604	11,3	2 418	45,2
Городенка	11 223	5 650	50,3	2 332	11,9	4 210	37,5
Городок	12 973	4 195	32,3	4 836	37,3	3 866	29,8
Гримайлів	3 930	781	19,9	714	18,2	2 435	61,9
Гусятин	5 799	1 230	21,2	1 264	21,8	3 288	56,7
Делятин	7 852	3 877	49,4	971	12,4	2 997	38,1
Доброміль	3 633	525	14,5	837	23,0	2 271	62,5
Долина	9 852	3 337	33,9	3 407	34,6	2 555	25,9
Дрогобич	34 665	7 343	21,2	11 896	34,3	15 313	44,2
Жидачів	3 873	1 745	45,1	1 236	31,9	892	23,0
Жовква	9 463	3 013	31,8	2 570	27,2	3 845	40,6
Журавно	2 798	974	34,8	482	17,2	1 338	47,8
Заболотів	4 758	2 035	42,8	547	11,5	2 171	45,6
Залізці	7 275	3 219	44,2	2 079	28,6	1 977	27,2
Заліщики	5 438	904	16,1	1 103	20,3	3 382	62,2
Збараж	9 983	2 598	26,0	4 080	40,9	3 291	33,0
Зборів	5 656	2 339	41,4	1 044	18,5	2 265	40,0
Золочів	13 234	4 003	30,3	3 946	29,8	3 243	39,6
Калуш	8 653	2 787	32,2	1 501	17,4	4 363	50,4
Кам'янка-Стр.	8 106	2 024	25,0	2 170	26,8	3 549	43,7
Козова	5 175	1 324	25,6	2 346	45,3	1 504	29,1
Коломия	42 676	8 769	20,5	13 713	32,2	18 930	44,3
Комарне	6 141	2 088	34,0	1 334	21,7	2 716	44,2
Копичинці	7 171	3 236	45,1	1 826	25,5	2 109	29,4
Косів	5 536	2 107	38,1	478	8,7	2 950	53,2
Краковець	1 766	696	39,4	402	22,8	668	37,8
Куликів	3 914	2 492	63,7	352	9,0	1 067	27,2

Продовження додатка 3

Місто	Усього, осіб	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Кути	6 740	1 696	25,2	1 445	21,4	3 197	47,4
Ліско	4 588	564	12,2	1 214	26,5	2 805	61,2
Лопатин	3 270	1 554	47,5	1 209	37,0	505	15,4
Любачів	6 444	2 651	41,1	1 620	25,2	2 171	33,7
Львів	206 113	39 314	19,1	105 469	51,3	57 387	27,8
Миколаїв	3 448	2 202	63,0	591	17,1	632	18,3
Микулинці	3 511	617	17,6	753	21,4	2 137	60,9
Монастирська	4 132	499	12,1	1 590	38,5	2 041	49,4
Мостиська	4 778	413	8,6	1 790	37,5	2 574	53,9
Надвірна	8 080	2 883	35,7	1 389	17,2	3 772	46,7
Немирів	3 238	743	23,0	529	16,3	1 962	60,6
Нижанковичі	2 313	839	36,3	803	34,7	669	28,9
Новий Яричів	3 186	898	28,2	679	21,3	1 608	50,5
Олесько	4 052	2 368	58,5	852	21,1	832	20,5
Перемишль	54 078	12 018	22,2	25 306	46,8	16 062	29,7
Перемишляни	4 962	778	15,7	1 344	27,1	2 838	57,2
Печеніжин	6 667	4 351	65,3	536	8,0	1 777	26,7
Підволочиськ	5 635	453	8,0	1 344	23,9	3 836	68,1
Підгайці	5 576	1 113	20,0	957	17,2	3 497	62,7
Поморяни	4 297	2 249	52,3	780	18,2	1 268	29,3
Рава-Рурська	10 775	1 777	16,5	2 834	26,3	6 112	56,7
Радехів	4 209	1 606	38,1	760	18,1	1 814	43,1
Радимно	3 264	537	16,5	1 392	42,6	1 319	40,0
Риманів	3 827	55	1,4	2 013	52,6	1 759	46,0
Рогатин	7 664	2 863	37,4	1 530	20,0	3 254	42,4
Рожнятів	3 583	1 362	38,0	713	19,9	1 508	42,1
Роздол	4 603	959	20,8	1 534	33,3	2 110	45,9
Рудки	3 716	349	9,4	1 399	37,6	1 968	53,0
Самбір	20 257	13 720	18,4	11 079	54,7	5 418	26,7
Сасів	3 918	1 368	34,9	938	23,9	1 612	41,2
Синява	4 010	30	0,7	1 500	37,4	2 480	45,6
Скалат	6 227	1 838	29,5	1 548	24,9	2 838	48,2
Сколе	6 425	1 932	30,1	1 362	21,2	3 099	35,5
Снятин	12 342	5 086	41,2	2 471	20,0	4 386	38,9
Сокаль	11 609	3 217	27,7	3 865	33,3	4 516	45,6
Станіславів	33 328	7 117	21,4	10 238	30,7	15 213	23,1
Стара Сіль	1 506	307	20,4	851	56,5	348	37,0
Старий Самбір	4 931	1 983	40,2	1 118	22,7	1 827	34,6
Стрий	30 942	9 042	29,2	10 448	33,8	10 718	24,3
Судова Вишня	4 790	2 243	46,8	1 378	28,8	1 164	38,0
Сянок	10 711	1 491	13,9	5 132	47,9	4 073	41,3
Теребовля	9 075	3 202	35,3	3 726	41,1	2 088	23,0
Тернопіль	33 871	10 170	30,0	9 646	28,5	13 997	41,3
Тисмениця	9 929	6 175	62,2	1 404	14,1	2 305	23,2
Тлумач	5 719	1 907	33,3	1 708	29,9	2 082	36,4

Закінчення додатка 3

Місто	Усьо- го, осіб	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Турка	10 911	4 167	38,2	1 836	16,8	4 881	44,8
Тустановичі	9 108	1 374	15,0	5 815	63,8	1 881	20,7
Угнів	4 239	1 546	36,5	538	12,7	2 154	50,8
Устрики Нижні	3 919	977	24,9	613	15,7	2 328	59,4
Хирів	3 042	702	23,1	1 248	41,0	1 092	35,9
Ходорів	4 329	1 250	28,9	1 202	27,8	1 867	43,1
Чесанів	3 438	338	9,8	1 197	34,8	1 898	55,2
Чортків	5 167	743	14,4	1 513	29,3	2 907	56,2
Щирець	1 614	165	10,2	113	7,0	1 264	78,3
Яворів	10 211	6 159	60,3	1 346	13,2	2 644	25,9
Ягельниця	3 027	567	18,7	1 176	38,9	1 284	42,4
Язлівець	3 117	665	21,3	956	30,7	1 496	48,0
Янів	2 597	704	27,1	718	27,7	1 117	43,0
Ярослав	23 965	5 342	51,3	12 295	51,3	6 154	25,7

Примітка. Складено за: Weinfeld I. *Ludność miejska Galicyi i jej skład wyznaniowy (1881–1910)* // Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – T. 24. – Z. 2. – 1912. – S. 1–52.

Додаток 4

Віровизнання населення міських поселень Східної Галичини
за підсумками перепису 1921 р.

Місто	Усьо- го, осіб	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		їудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Барич	4 747	1 540	32,4	2 978	62,7	229	4,8
Белз	4 148	1 033	24,9	1 004	24,2	2 104	50,7
Бережани	10 083	2 232	22,1	4 259	42,2	3 582	35,5
Бібрка	4 391	1 564	35,6	1 330	30,3	1 480	33,7
Більшівці	2 186	1 139	52,1	220	10,1	825	37,7
Богородчани	2 615	1 286	49,2	593	22,7	730	27,9
Болехів	3 150	170	5,4	487	15,5	2 433	77,2
Борислав	16 099	2 169	13,5	6 645	41,3	7 170	44,5
Борщів	5 011	1 492	29,8	1 868	37,3	1 637	32,7
Броди	10 867	1 295	11,9	2 340	21,5	7 202	66,3
Будзанів	4 548	1 821	40	1 570	34,5	1 156	25,4
Бурштин	3 581	1 634	45,4	606	16,9	1 341	37,4
Буськ	6 148	1 395	22,7	3 219	52,4	1 533	24,9
Бучач	7 517	1 520	20,2	2 133	28,4	3 858	51,3
Великі Мости	3 795	1 992	52,5	656	17,3	1 142	30,1
Галич	3 443	1 889	54,9	916	26,7	582	16,9
Глиняни	4 355	1 956	44,9	719	16,5	1 679	38,6
Городенка	9 907	5 345	54	1 505	15,2	3 048	30,8
Городок	10 491	3 338	31,8	4 589	43,7	2 545	24,3

Продовження додатка 4

Місто	Усього, осіб	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		іудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Гримайлів	2 748	611	22,2	637	23,2	1 494	54,4
Гусятин	2 104	799	38	932	44,3	368	17,5
Делятин	5 973	3 513	58,8	875	14,6	1 576	26,4
Добромилль	3 431	473	13,8	837	24,4	2 119	61,8
Долина	8 766	2 945	33,6	3 280	37,4	2 014	23
Дрогобич	26 736	6 513	24,4	8 265	30,9	11 833	44,3
Жидачів	3 823	1 581	41,4	1 414	37,0	823	21,5
Жовква	7 865	2 045	26,0	2 080	26,4	3 718	47,3
Журавно	1 926	692	35,9	369	19,2	865	44,9
Заболотів	3 583	1 695	47,3	434	12,1	1 454	40,6
Залізці	4 773	2 715	56,9	1 532	32,1	524	11,0
Заліщики	4 014	537	13,4	971	24,2	2 485	61,9
Збараж	8 409	2 030	24,1	3 390	40,3	2 982	35,5
Зборів	3 730	1 742	46,2	821	22,0	1 184	31,7
Золочів	11 130	2 443	21,9	2 901	26,1	5 744	51,6
Калуш	6 619	2 175	32,9	1 311	19,8	3 121	47,2
Кам'янка-Струм.	6 518	1 555	23,9	2 270	34,8	2 685	41,2
Княгинин Село	16 554	3 264	19,7	6 720	40,6	6 478	39,1
Козова	4 913	1 006	20,5	2 516	51,2	1 391	28,3
Коломия	41 097	7 243	17,6	14 706	35,8	18 246	44,4
Комарне	5 009	1 821	36,4	1 141	22,8	2 047	40,9
Копичинці	7 923	3 158	40,0	2 284	28,8	2 471	31,2
Косів	4 234	1 689	39,9	378	8,9	2 166	51,2
Краковець	1 389	515	37,1	345	24,8	529	38,1
Куликів	2 886	2 023	70,1	352	12,2	509	17,6
Кути	5 504	1 351	24,5	1 541	28,0	2 605	47,3
Ліско	3 870	451	11,7	1 080	27,9	2 338	60,4
Лопатин	3 232	1 537	47,6	1 289	39,9	400	12,4
Любачів	5 344	2 218	41,5	1 406	26,3	1 715	32,1
Львів	219 388	27 269	12,4	111 860	51,0	76 854	35,0
Миколаїв	3 156	2 016	63,9	609	19,3	498	15,8
Микулинці	3 217	560	17,4	764	23,7	1 891	58,8
Монастирська	2 967	322	10,9	1 476	49,7	1 168	39,4
Мостиська	4 751	381	8,0	2 036	42,9	2 328	49,0
Надвірна	6 062	2 625	43,3	1 365	22,5	2 042	33,7
Немирів	9 463	672	27,3	492	20,0	1 298	52,7
Нижанковичі	1 865	719	38,6	737	39,5	408	21,9
Новий Яричів	2 148	582	27,1	640	29,8	926	43,1
Олесько	3 645	2 237	61,4	772	21,2	636	17,4
Перемишль	47 958	7 459	15,6	21 942	45,8	18 360	38,3
Перемишляни	4 093	617	15,2	1 419	34,7	2 051	50,1
Печеніжин	5 984	4 126	69,0	444	7,4	1 413	23,6
Підволочиськ	3 670	340	9,3	1 049	28,6	2 275	62,0
Підгайці	4 814	906	18,8	1 033	21,5	2 872	59,7
Поморяни	3 375	1 935	57,3	641	19,0	799	23,2

Закінчення додатка 4

Місто	Усьо- го, осіб	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		іудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Рава-Руська	8 970	1 415	15,8	2 452	27,3	5 048	56,3
Радехів	4 384	1 521	34,7	865	19,7	1 977	45,1
Радимно	1 907	187	9,8	837	43,9	883	46,3
Риманів	3 546	78	2,2	2 052	57,9	1 412	39,8
Рогатин	5 736	2 264	39,5	1 205	21,0	2 233	38,9
Рожнятів	3 266	1 249	38,6	669	20,5	1 349	41,3
Роздол	3 802	712	18,8	1 360	35,8	172	45,4
Рудки	3 462	242	7,0	1 396	40,3	1 824	52,7
Самбір	19 417	2 601	13,4	10 706	55,1	6 068	31,3
Сасів	3 099	1 145	36,9	858	27,7	1 096	35,4
Синява	1 987	76	3,8	838	43,2	1 071	53,9
Скала	4 017	1 766	44,0	666	16,6	1 555	38,7
Скалат	5 937	1 472	24,8	1 342	26,0	2 912	49,2
Сколе	5 989	1 654	27,6	1 768	29,5	2 410	40,2
Снятин	10 597	4 727	44,6	2 263	21,4	3 248	30,7
Сокаль	10 183	2 464	24,2	3 336	32,8	4 360	42,8
Станіславів	28 204	3 952	14,0	8 102	28,7	15 860	56,2
Стара Сіль	1 170	247	21,1	712	60,9	211	18,0
Старий Самбір	4 314	1 696	39,3	1 084	25,1	1 534	35,6
Стрий	27 358	6 730	24,6	8 969	32,8	10 988	40,2
Судова Вишня	4 307	1 946	45,2	1 313	30,5	1 046	24,3
Сянок	9 638	877	9,1	4 676	48,5	4 067	42,2
Теребовля	7 015	2 632	37,5	2 890	41,2	1 486	21,2
Тернопіль	30 891	7 738	25,0	9 236	29,9	13 768	44,6
Тисмениця	7 027	4 581	65,2	1 334	19,0	1 091	15,5
Тлумач	5 788	1 821	31,5	1 927	33,3	2 012	34,8
Турка	10 030	3 832	38,2	1 987	19,8	4 201	41,9
Тустановичі	13 293	2 740	20,6	7 665	57,7	2 804	21,1
Угнів	3 575	1 240	34,7	501	14,0	1 832	51,2
Устрики Нижні	3 234	906	28,0	556	17,2	1 768	54,7
Хирів	2 654	604	22,8	1 130	42,6	919	34,6
Ходорів	4 513	1 540	34,1	1 728	38,3	1 230	27,3
Чесанів	2 282	287	12,6	1 054	46,2	939	41,4
Чортків	5 191	456	8,8	1 403	27,0	3 314	63,8
Щирець	936	100	10,7	64	6,8	712	76,1
Яворів	8 910	5 018	56,0	1 586	16,9	2 411	27,0
Ягельниця	2 702	426	15,8	1 283	47,5	988	36,6
Язлівець	1 982	516	26,0	992	50,1	474	23,9
Янів	1 808	559	30,9	724	40,0	490	27,1
Ярослав	19 973	2 789	14,0	10 513	52,6	6 577	32,9

Примітка. Складено за: *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników Pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych: T. XIII. – W-wo Lwowskie. – W., 1924; T. XIV – W-wo Stanisławowskie. – W., 1923; T. XV. – W-wo Tarnopolskie. – W., 1923.*

Віровизнання міського населення Галичини
за підсумками перепису 1931 р., у розрізі повітів

Повіт	Усього, осіб	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		іудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Бережанський	17 680	3 609	20,4	8 803	49,8	9 236	29,6
Бібрський	12 978	4 262	32,8	4 737	38,6	3 913	33,9
Борщівський	15 689	6 240	39,8	4 616	29,4	4 784	30,5
Бродівський	17 905	4 390	24,5	5 083	28,4	8 288	46,3
Бучацький	23 884	5 286	22,1	11 823	49,5	6 739	28,2
Городенківський	12 247	6 121	50,0	2 546	20,8	3 526	28,8
Городоцький	15 486	5 116	33,0	6 347	41,0	3 918	25,3
Добромилський	9 437	2 571	27,2	3 638	38,6	3 198	33,9
Долинський	23 956	8 868	37,0	6 849	28,6	7 109	29,7
Дрогобицький	73 757	17 544	23,8	30 298	41,1	24 927	33,8
Жидачівський	16 434	7 169	43,6	4 764	29,0	4 368	26,6
Жовківський	18 070	6 835	37,8	4 938	27,3	6 229	34,5
Заліщицький	9 013	2 339	26,0	2 441	26,8	4 229	46,9
Збаразький	7 670	1 777	23,2	2 946	38,4	2 870	37,4
Зборівський	15 351	7 619	49,6	4 043	26,3	3 646	23,8
Золочівський	19 945	6 078	30,5	6 343	31,8	7 408	37,1
Калуський	12 069	3 999	33,1	4 010	33,2	3 967	32,9
Кам'янсько-Струм.	15 790	3 556	22,5	7 018	44,8	5 124	32,5
Коломийський	40 631	11 066	27,2	13 080	32,2	15 665	38,6
Копичинський	18 329	6 801	37,1	6 685	36,5	4 805	26,2
Косівський	13 342	5 162	38,7	2 817	21,1	5 310	39,8
Лісківський	7 912	1 793	22,7	1 775	22,4	4 326	54,7
Львівський	9 283	3 151	33,9	3 389	36,5	2 324	25,0
Любачівський	9 224	2 896	31,4	3 091	33,5	3 224	35,0
Мостиський	10 015	2 731	27,3	3 836	38,3	3 428	34,2
Надвірнянський	19 263	8 996	46,7	4 110	21,3	6 030	31,3
Перемиський	51 038	8 278	16,2	25 154	49,3	17 325	33,9
Перемишлянський	9 715	2 686	27,6	2 804	28,9	4 203	43,3
Підгацький	5 690	1 067	18,8	1 488	26,2	3 124	54,9
Рава-Руський	18 345	4 211	23,0	4 807	26,2	9 183	50,1
Радехівський	8 836	3 417	38,7	2 841	32,2	2 505	28,3
Рогатинський	15 578	6 316	40,5	3 213	20,6	6 004	38,5
Рудківський	9 263	2 381	25,7	2 519	27,2	4 347	46,9
Самбірський	26 778	5 918	22,1	12 969	48,4	7 836	29,3
Скалатський	15 865	2 995	18,9	5 735	36,1	7 037	44,4
Снятинський	17 327	8 004	46,2	3 393	21,3	5 566	31,3
Сокальський	6 864	4 078	24,2	5 417	32,1	7 334	43,5
Станіславівський	67 499	14 947	22,1	24 123	35,7	26 628	39,4
Стрийський	38 015	10 745	28,3	12 660	33,3	13 543	35,6
Сяноцький	18 138	1 728	9,5	10 228	56,4	6 123	33,8
Теребовлянський	12 621	4 356	34,5	5 499	43,6	2 757	21,8
Тернопільський	38 763	7 309	18,9	15 493	40,0	15 768	40,7

Закінчення додатка 5

Повіт	Усього, осіб	У тому числі					
		греко-католики		римо-католики		іудеї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Тлумацький	18 789	8 217	43,7	5 197	27,7	5 096	27,1
Турківський	10 081	4 211	41,8	1 706	16,9	4 117	40,8
Чортківський	19 038	4 327	22,7	8 829	46,4	5 732	30,1
Яворівський	12 367	6 049	48,9	2 991	24,2	3 291	26,6
Ярославський	26 382	3 469	13,1	14 420	54,7	8 356	31,7
м. Львів	312 231	49 747	15,9	157 490	50,4	99 995	31,9

Примітка. Складено за: *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.12.1931. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów.* – W., 1937; *W-wo Lwowskie bez miasta Lwowa.* – W., 1937; *W-wo Stanisławowskie.* – W., 1938; *W-wo Tarnopolskie.* – W., 1938.

Додаток 6

Етнічний склад населення міст Галичини станом на 1.01.1939 р. (за даними В. Кубійовича)

Місто	Усього, осіб	У тому числі						свреї	
		українці *		поляки **		євреї			
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Баряк	6 050	2 000	33,1	3 750 (1 500)	72,0 (40,0)	300	5,0	300	5,0
Белз	5 200	1 350	26,0	1 250	24,0	2 600	50,0	2 600	50,0
Бережани	12 700	2 950	23,2	5 750	45,3	4 000	31,5	4 000	31,5
Бірка	5 900	2 050	34,7	1 850	31,4	2 000	33,9	2 000	33,9
Більшівці	3 900	1 850	47,4	600 (200)	15,4 (5,1)	1 450	37,2	1 450	37,2
Богородчани	3 370	1 800	53,4	700 (100)	20,8 (3,0)	860	25,5	860	25,5
Болехів	11 700	4 700	40,2	2 400 (1 400)	20,5 (8,5)	3 900	33,3	3 900	33,3
Борислав	44 500	10 100	22,7	21 450	48,2	12 850	28,9	12 850	28,9
Борщів	6 550	1 750	26,7	3 000 (1 300)	45,8 (19,8)	1 800	27,5	1 800	27,5
Броди	19 150	4 760	24,9	5 530 (930)	28,9 (4,9)	8 800	51,2	8 800	51,2
Будзів	5 050	1 950	38,6	1 850 (1 700)	36,7 (33,7)	1 250	24,8	1 250	24,8
Бурштин	4 800	1 950	40,6	1 050 (250)	21,9 (5,2)	1 800	37,5	1 800	37,5
Бусяк	7 600	1 800	23,7	4 100 (200)	53,9 (2,6)	1 700	22,4	1 700	22,4
Бучач	11 000	2 300	20,9	3 550 (850)	32,2 (7,7)	5 150	46,8	5 150	46,8
Великі Мости	4 700	2 206	46,8	1 100	23,4	1 400	29,8	1 400	29,8
Винники	6 000	2 600	43,3	2 800	46,7	300	5,0	300	5,0
Галіч	4 700	2 300	48,9	1 200 (900)	25,5 (19,1)	1 060	22,6	1 060	22,6
Глиняни	4 800	2 300	47,9	800 (550)	16,7 (11,5)	1 700	35,4	1 700	35,4
Городенка	13 050	6 600	50,6	2 700 (300)	20,7 (2,3)	3 750	28,7	3 750	28,7
Городок	14 150	4 600	32,5	6 000	42,4	3 500	24,7	3 500	24,7
Гримайлів	4 300	950	21,1	1 650 (850)	38,4 (19,8)	1 700	39,5	1 700	39,5
Гусятин	2 800	880	31,4	1 420 (920)	49,8 (32,9)	500	17,9	500	17,9
Делятин	9 550	5 600	58,6	1 370 (70)	14,3 (0,7)	2 500	26,7	2 500	26,7
Добромиль	6 000	1 400 (150)	23,3 (2,5)	2 050	34,2	2 500	41,7	2 500	41,7
Долина	10 400	3 550	34,1	3 800 (200)	36,5 (1,9)	2 250	21,6	2 250	21,6
Дрогобич	34 600	9 106	26,3	11 500 (1 500)	33,2 (4,3)	13 800	39,9	13 800	39,9
Жидачів	4 900	2 150	43,9	1 840 (640)	37,6 (13,1)	870	17,8	870	17,8
Жовква	11 100	3 100	27,9	3 680 (180)	33,1 (1,6)	4 270	38,5	4 270	38,5
Журавно	4 300	2 100	48,8	1 000 (500)	23,2 (11,6)	1 200	27,9	1 200	27,9

Продовження додатка 6

Місто	Усього, осіб	У тому числі					
		українці *		поляки **			
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Заболотів	6 800	3 250	47,8	1 250 (3,50)	18,3 (5,1)	2 300	33,8
Залізці	6 350	3 450	54,3	2 050 (1 850)	32,2 (29,1)	850	13,4
Заліщики	5 800	1 350	23,3	1 500 (100)	25,8 (1,7)	2 900	50,0
Збараж	7 980	1 800	22,6	3 180 (410)	39,8 (5,1)	3 000	37,6
Зборів	5 500	2 150	38,7	1 470 (70)	26,5 (4,9)	1 930	34,8
Золочів	14 000	2 800	20,0	5 100 (200)	36,9 (1,9)	6 100	43,6
Калуш	13 000	4 350	33,5	3 900	30,0	4 300	33,1
Кам'янка-Струм.	9 600	2 240	23,3	3 410	35,6 (9,0)	3 850	40,1
Козова	6 500	1 450	22,3	3 350	51,5	1 700	26,2
Коломия	35 500	6 600	18,6	12 000 (1 000)	33,8 (2,8)	15 100	42,5
Комарне	6 060	2 200	36,3	1 300	21,5	2 500	42,1
Копичинці	9 200	3 340	36,3	3 200 (800)	34,8 (8,7)	2 650	28,8
Косів	8 500	3 960	46,6	1 480 (490)	17,4 (5,8)	3 040	35,8
Краковець	1 840	640	34,8	430 (80)	23,3 (4,3)	770	41,8
Кушків	3 650	2 540	69,6	510 (410)	13,9 (11,2)	600	16,4
Кутн	5 650	1 550	27,4	1 150 (550)	20,3 (9,7)	2 520	44,6
Леко	4 300	550 (450)	12,8 (10,5)	1 150	26,7	2 600	60,5
Лопатин	3 580	1 700	47,5	1 360 (1210)	38,0 (33,8)	500	14,0
Львів	320 300	51 100 (9 200)	16,0 (2,9)	163 200	51,0	10 2200	31,9
Любачів	6 650	2 700	40,6	1 800 (500)	27,0 (7,5)	2 150	32,3
Мельниця	4 840	2 300	47,5	1 020 (620)	21,1 (12,8)	1 520	31,4
Миколаїв	3 900	250	64,1	800 (450)	20,5 (11,5)	600	15,4
Мікулинці	3 290	540	16,4	900 (420)	27,4 (12,9)	1 850	56,2
Монастирська	7 950	850	10,7	5 550 (1 550)	69,8 (19,5)	1 550	19,5
Мостиська	5 000	400	8,0	2 200	44,0	2 400	48,0
Надвірна	11 300	4 400	38,9	2 900 (750)	25,6 (6,6)	3 800	33,6
Нагір'є	3 250	900	27,7	750 (200)	23,1 (6,2)	1 600	49,2
Новий Ярчів	2 800	570	20,4	930 (230)	33,2 (8,2)	1 300	46,7
Олесько	4 040	2 440	60,4	900 (200)	22,3 (5,0)	700	17,3
Отинія	5 080	1 650	32,4	1 250 (200)	24,6 (3,9)	1 900	37,4

Продовження додатка 6

Місто	Усього, осіб	Українці *				У тому числі поляки **			
		українці *		%		поляки **		%	
		осіб	українці *			осіб	поляки **		
Перемішль	54 200	9 230 (2000)	17,0 (3,7)			26 470	48,8		
Перемішляни	5 950	800	13,4			2 150 (700)	36,1 (11,8)		
Печеніжин	7 200	5 200	72,2			600	8,3		
Підволочиськ	4 180	420	10,0			1 310 (910)	31,4		
Підгайці	6 200	1 200	19,4			1 660 (230)	26,8 (3,7)		
Поморяни	4 600	2 500	54,3			900 (750)	19,6 (16,3)		
Рава - Руська	12 000	1 800	15,0			4 100	34,2		
Радехів	5 750	1 930	33,6			1 580 (450)	27,5		
Радolino	4 150	900 (150)	21,7 (3,6)			2 000	48,2		
Рогатин	8 100	3 000	37,0			1 850 (100)	22,8 (1,2)		
Рожнятів	3 950	1 500	38,0			800 (550)	20,2 (13,9)		
Роздол	4 650	900	19,4			1 750 (600)	37,6 (12,9)		
Рудки	3 950	300	7,6			1 550	39,2		
Самбір	23 650	4 150	17,5			12 750	53,9		
Сасів	3 300	1 200	36,4			950 (200)	28,8 (6,1)		
Синява	2 090	80 (40)	3,8 (1,9)			910	43,5		
Скала	5 350	2 600	48,6			1 050 (750)	19,6 (14,0)		
Скалат	7 650	1 850	24,2			2 500 (1 000)	32,7 (13,1)		
Сколе	8 100	2 350	29,0			2 550	31,5		
Снятин	11 400	5 050	44,3			2 400 (400)	21,0 (3,5)		
Сокаль	12 950	3 050	23,6			4 400 (100)	34,0 (0,8)		
Станіславів	64 000	12 000	18,0			23 500	36,7		
Старий Самбір	5 200	2 450	47,1			1 150 (200)	22,1 (3,8)		
Стрий	32 800	9 200	28,0			11 300	34,5		
Судова Вишня	5 100	2 500	49,0			1 450	28,4		
Сянок	15 400	1 450 (650)	9,4 (4,2)			8 950	58,1		
Теребовля	8 200	2 620	32,0			3 980 (900)	48,6 (37,6)		
Тернопіль	37 500	7 200	19,2			15 420 (540)	41,1 (1,4)		
Тисмениця	7 700	5 040	65,5			1 450 (1 050)	18,8 (13,6)		
Тлумач	7 350	2 050	27,9			2 900 (300)	39,5 (4,1)		

Закінчення додатка 6

Місто	Усього, осіб	У тому числі						євреї	
		українці *		поляки **				осіб	%
		осіб	%	осіб	%				
Товсте Місто	3 650	1 150	31,5	1 050 (620)	28,0 (17,0)		1 450	39,7	
Турка	11 000	4 500	40,9	1 900	17,3		4 550	41,4	
Угнів	3 900	1 400	35,9	600 (300)	15,4 (7,7)		1 880	48,2	
Устрики Нізані	4 350	1 400	32,2	800	18,4		2 150	49,4	
Хирів	4 250	1 350(50)	31,8 (1,2)	1 900	44,7		1 000	23,5	
Ходорів	8 500	2 600	30,6	3 600 (500)	42,4 (5,9)		2 300	27,1	
Хоростків	7 300	2 750	37,7	2 540 (1 740)	34,8 (23,8)		2 000	27,4	
Чеснів	2 850	370 (260)	13,0 (9,1)	1 330	46,7		1 150	40,4	
Чортків	20 300	5 250	25,9	8 900 (1 000)	43,8 (4,9)		6 100	30,0	
Щирець	1 310	230	17,6	150	11,5		890	67,9	
Яворів	11 430	6 350	55,6	2 330	20,3 (1,7)		2 750	24,1	
Янів	2 850	1 000	35,1	1 030 (100)	36,1 (3,5)		800	28,1	
Ярослав	24 000	3 500 (2 500)	14,6 (10,4)	13 700	57,1		6 700	27,9	

Примітки: Складено за: Кубійович В. *Єврейні групи Південно-Західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини.* – Вєсбаден, 1983.

* У дужках наведено загальну кількість та частку від загалу населення міста українців із рідного польською мовою.

** У дужках наведено загальну кількість та частку “латинників”, тобто римо-католиків з рідною українською мовою.

Національний склад населення галицьких областей України
за підсумками перепису 1959 р.

7.1. Львівська область

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	1 818 317	86,3	575 377	70,0	1 242 940	96,6
Росіяни	181 089	8,6	168 937	20,6	12 152	1,0
Поляки	59 139	2,8	30 495	3,7	28 644	2,2
Євреї	30 030	1,4	29 701	3,6	329	0,04
Білоруси	8 968	0,4	8 088	1,0	880	0,1
Інші	10 315	0,5	8 740	1,1	1 575	0,1
Разом	2 107 858	100	821 338	100	1 286 520	100

7.2. Івано-Франківська область

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	1 037 748	94,8	203 726	81,7	834 022	98,7
Росіяни	37 937	3,5	31 996	12,8	5 941	0,7
Поляки	10 425	0,9	6 479	2,6	3 946	0,5
Євреї	3 858	0,4	3 727	1,5	131	0,02
Білоруси	1 562	0,1	1 284	0,5	278	0,03
Інші	3 109	0,3	2 225	0,9	884	0,1
Разом	1 094 639	100	249 437	100	845 202	100

7.3. Тернопільська область

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	1 030 166	94,9	149 782	83,4	880 384	97,2
Росіяни	26 904	2,5	20 666	11,5	6 238	0,7
Поляки	23 510	2,2	5 749	3,2	17 761	1,9
Білоруси	1 784	0,1	1 048	0,6	736	0,1
Інші	3 222	0,3	2 354	1,3	868	0,1
Разом	1 085 586	100	179 599	100	905 987	100

7.4. ГАЛИЧИНА

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	3 886 231	90,6	928 885	74,3	2 957 346	97,3
Росіяни	245 930	5,7	221 599	17,7	24 331	8,8
Поляки	93 074	2,2	42 723	3,4	50 351	1,7
Білоруси	12 314	0,3	10 420	0,8	1 894	0,1
Інші	50 534	1,2	46 747	3,8	3 787	0,1
Разом	4 288 083	100	1 250 374	100	3 037 709	100

Додаток 8
 Національний склад населення районів, міст і селищ міського типу Львівської області за підсумками перепису 1959 р.

Район, місто, селище міського типу *	Усе на- селен- ня, осіб	У тому числі											
		українці		росіяни		євреї		поляки		білоруси			
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Бродівський	68 624	63 842	93,0	2 755	4,0	78	0,1	1 641	2,4	102	0,1		
міське населення	13 244	10 124	76,4	2 406	18,2	64	0,5	465	3,5	87	0,7		
м. Броди	10 243	7 598	74,2	2 207	21,5	61	0,6	219	2,1	74	0,7		
сmt Підкам'янь	3 001	2 526	84,2	199	6,6	3	0,1	246	8,2	13	0,4		
сільське населення	55 380	53 718	97,0	349	0,6	14	0,03	1 176	2,1	15	0,03		
Буський	58 567	55 954	95,5	1 307	2,2	45	0,1	1 133	1,9	65	0,1		
міське населення	11 767	10 410	88,5	915	7,8	34	0,3	348	3,0	39	0,3		
м. Буськ	5 188	4 493	86,6	423	8,2	20	0,4	229	4,4	19	0,4		
сmt Краєне	4 073	3 630	89,1	372	9,1	13	0,3	29	0,7	14	0,3		
сmt Олесько	2 506	2 287	91,3	120	4,8	1	0,04	90	3,6	6	0,2		
сільське населення	46 800	45 544	97,3	392	0,8	11	0,02	785	1,7	26	0,1		
Городоцький	77 300	72 960	94,4	2 313	3,0	82	0,1	1 675	2,2	124	0,2		
міське населення	13 170	10 603	80,5	1 858	14,1	40	0,3	506	3,8	76	0,6		
м. Городок	9 999	7 627	76,3	1 743	17,4	39	0,4	432	4,3	75	0,8		
м. Комарне	3 171	2 976	93,9	115	3,6	1	0,03	74	2,3	1	0,03		
сільське населення	64 130	62 357	97,2	455	0,7	42	0,1	1 169	1,8	48	0,1		
Дрогобицький	84 688	82 606	97,5	611	0,7	21	0,02	1 326	1,6	47	0,1		
міське населення	5 790	5 110	88,3	146	2,5	7	0,1	507	8,8	9	0,2		
сmt Меденичі	3 049	2 462	80,7	84	2,8	5	0,2	492	16,1	3	0,1		
сmt Підбуж	2 741	2 648	96,6	62	2,3	2	0,1	15	0,5	6	0,2		
сільське населення	78 898	77 496	98,2	465	0,6	14	0,02	819	1,0	38	0,05		
Жидачівський	96 288	92 252	95,8	2 437	2,5	75	0,1	1 168	1,2	172	0,2		
міське населення	24 966	21 843	87,5	2 062	8,3	64	0,3	750	3,0	130	0,5		
м. Жидачів	8 533	7 092	83,1	955	11,2	34	0,4	346	4,1	55	0,6		
м. Ходорів	8 991	7 704	85,7	800	8,9	25	0,3	357	4,0	60	0,7		
сmt Гніздичів	3 040	2 817	92,7	179	5,9	—	—	18	0,6	9	0,3		
сmt Журавно	2 955	2 831	95,8	90	3,0	5	0,2	25	0,8	2	0,1		
сmt Нові Стрища	1 447	1 399	96,7	38	2,6	—	—	4	0,3	4	0,3		
сільське населення	71 322	70 409	98,7	375	0,5	11	0,02	418	0,6	42	0,1		

Продовження додатка 8

Район, місто, селище міського типу *	Усе на- селен- ня, осіб	У тому числі										білоруси	
		українці		росіяни		євреї		поляки					
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Золочівський	82 382	76 742	93,2	2 461	3,0	100	0,1	2 773	3,4	154	0,2		
міське населення	17 490	14 603	83,5	2 005	11,5	90	0,5	590	3,4	119	0,7		
м. Золочів	10 513	8 118	77,2	1 801	17,1	81	0,8	351	3,3	98	0,9		
сміт Гліняни	2 517	2 359	93,7	77	3,1	7	0,3	55	2,2	15	0,6		
сміт Нові Селіща	1 131	1 035	91,5	58	5,1	—	—	30	2,7	1	0,1		
сміт Поморяни	3 329	3 091	92,9	69	2,1	2	0,1	154	4,6	5	0,2		
сільське населення	64 892	62 139	95,8	456	0,7	10	0,02	2 183	3,4	35	0,1		
Кам'янсько-Бузький	57 954	54 470	94,0	2 104	3,6	78	0,1	1 055	1,8	137	0,2		
міське населення	9 253	7 326	79,2	1 391	15,0	51	0,6	363	3,9	75	0,8		
м. Кам'янка-Бузька	7 950	6 184	77,8	1 301	16,4	45	0,6	309	3,9	71	0,9		
сміт Новий Ярмічів	1 303	1 142	87,6	90	6,9	6	0,5	54	4,1	4	0,3		
сільське населення	48 701	47 144	96,8	713	1,5	27	0,1	692	1,4	62	0,1		
Мостиський	73 857	65 321	88,4	1 427	1,9	26	0,04	6 857	9,3	104	0,1		
міське населення	6 604	5 078	76,9	586	8,9	18	0,3	855	12,9	39	0,6		
м. Мостиська	2 513	1 513	60,2	325	12,9	6	0,2	628	25,0	24	1,0		
м. Судова Вишня	4 091	3 565	87,1	261	6,4	12	0,3	227	5,5	15	0,4		
сільське населення	67 253	60 243	89,6	841	1,3	8	0,01	6 002	8,9	65	0,1		
Миколаївський	63 246	59 683	94,6	2 318	3,5	148	0,1	786	1,3	109	0,2		
міське населення	10 428	9 018	80,0	1 012	15,2	81	0,7	211	2,8	43	0,8		
м. Миколаїв	6 863	5 890	77,5	737	17,6	54	1,0	109	2,6	24	0,7		
сміт Роздол	3 565	3 128	73,2	275	20,0	27	0,7	102	4,1	19	1,1		
сільське населення	52 818	50 665	92,8	1 306	5,4	67	0,1	575	1,0	66	0,4		
Нестеровський	102 329	96 839	92,3	3 592	5,0	152	0,1	1 355	2,2	199	0,3		
міське населення	19 320	15 457	98,0	2 935	0,8	132	0,02	546	1,0	146	0,1		
м. Нестеров	7 731	5 994	94,4	1 363	3,7	79	0,2	200	1,2	52	0,2		
м. Рава-Руська	6 544	4 792	86,5	1 310	9,7	48	0,8	270	2,0	75	0,4		
сміт Кушків	2 907	2 697	85,8	156	10,7	2	0,8	29	1,6	13	0,3		
сміт Магерів	2 138	1 974	87,7	106	7,7	3	0,8	47	2,9	6	0,5		
сільське населення	83 009	81 382	95,9	657	2,5	20	0,1	809	1,1	53	0,1		
Перемишлянський	66 880	64 119	95,9	819	1,2	42	0,1	1 807	2,7	33	0,05		
міське населення	6 731	5 772	85,8	477	7,1	33	0,5	408	6,1	20	0,3		
м. Біюрка	3 086	2 646	85,7	186	6,0	8	0,3	227	7,4	5	0,2		

Продовження додатка 8

Район, місто, селище міського типу *	Усе на- селен- ня, осіб	У тому числі									
		українці		росіяни		євреї		поляки		білоруси	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
м. Перемишляни	3 645	3 126	85,8	291	8,0	25	0,7	181	5,0	15	0,4
сільське населення	60 149	58 347	97,0	342	0,6	9	0,01	1 399	2,3	13	0,02
Пустомитівський	84 677	80 939	95,6	1 455	1,7	44	0,1	2 010	2,4	94	0,1
міське населення	6 282	5 463	87,0	432	6,9	16	0,2	311	5,0	13	0,2
смт Пустомити	3 174	2 757	86,9	202	6,4	4	0,1	173	5,5	6	0,2
смт Щирець	3 108	2 706	87,1	230	7,4	12	0,4	138	4,4	7	0,2
сільське населення	78 395	75 476	96,3	1 023	1,3	28	0,04	1 699	2,2	81	0,1
Радехівський	52 785	51 384	97,3	761	1,4	19	0,04	513	1,0	49	0,1
міське населення	7 728	7 000	90,6	491	6,4	14	0,2	174	2,3	33	0,4
м. Радехів	4 791	4 360	91,0	338	7,1	7	0,2	51	1,1	25	0,5
смт Лопатин	2 937	2 640	89,9	153	5,2	7	0,2	123	4,2	8	0,3
сільське населення	45 057	44 384	98,5	270	0,6	5	0,01	339	0,8	16	0,04
Самбірський	81 242	76 304	93,9	958	1,2	13	0,02	3 829	4,7	58	0,1
міське населення	5 071	4 626	91,2	218	4,3	5	0,1	192	3,8	15	0,3
м. Рудки	2 529	2 268	89,7	167	6,6	4	0,2	70	2,8	10	0,4
смт Дуляни	2 542	2 358	92,8	51	2,0	1	0,04	122	4,8	5	0,2
сільське населення	76 171	71 678	94,1	740	1,0	8	0,01	3 637	4,8	43	0,1
Скопівський	5 2837	51 377	97,2	857	1,6	22	0,04	427	0,8	35	0,1
міське населення	9 431	8 635	91,6	546	5,8	18	0,2	140	1,5	19	0,2
м. Сколе	4 925	4 324	87,8	419	8,5	17	0,3	109	2,2	15	0,3
смт Верх. Синьовидне	4 506	4 311	95,7	127	2,8	1	0,02	31	0,7	4	0,1
сільське населення	43 406	42 742	98,5	311	0,7	4	0,01	287	0,7	16	0,04
Сокальський	92 518	88 067	95,2	3 209	3,5	95	0,1	579	0,6	305	0,3
міське населення	22 095	18 910	85,6	2 391	10,8	91	0,4	333	1,5	218	1,0
м. Бетз	2 221	1 860	83,7	299	13,5	9	0,4	14	0,6	28	1,3
м. Велка Мости	3 789	3 254	85,9	359	9,5	11	0,3	131	3,5	24	0,6
м. Сокаль	9 352	7 581	81,1	1 391	14,9	51	0,5	151	1,6	108	1,2
м. Угнів	1 851	1 770	95,6	56	3,0	—	—	11	0,6	4	0,2
смт Жвирка	4 882	4 445	91,0	286	5,9	20	0,4	26	0,5	54	1,1
сільське населення	70 423	69 157	98,2	818	1,2	4	0,01	246	0,3	87	0,1
Старосамбірський	94 309	88 959	94,3	1 859	2,0	66	0,1	3 187	3,4	92	0,1
міське населення	14 953	12 738	85,2	1 340	9,0	55	0,4	712	4,8	59	0,4

Продовження додатка 8

Район, місто, селіще міського типу *	Усе на- селен- ня, осіб	У тому числі										білоруси	
		українці		росіяни		євреї		поляки					
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%		
м. Добромилів	4 998	4 193	83,9	420	8,4	13	0,3	344	6,9	11	0,2		
м. Старий Самбір	3 629	3 110	85,7	389	10,7	15	0,4	82	2,3	25	0,7		
м. Хірів	3 049	2 480	81,3	414	13,6	21	0,7	101	3,3	18	0,6		
смт Ніжанковичі	1 976	1 764	89,3	99	5,0	6	0,3	98	5,0	4	0,2		
смт Стара Сіль	1 301	1 191	91,5	18	1,4	—	—	87	6,7	1	0,1		
сільське населення	79 356	76 221	96,0	519	0,7	11	0,01	2 475	3,1	33	0,04		
Стрийський	59 226	58 299	98,4	633	1,1	22	0,04	168	0,3	38	0,1		
міське населення	4 048	3 859	95,3	138	3,4	8	0,2	24	0,6	5	0,1		
смт Дашава	4 048	3 859	95,3	138	3,4	8	0,2	24	0,6	5	0,1		
сільське населення	55 178	54 440	98,7	495	0,9	14	0,03	144	0,3	33	0,1		
Турківський	60 418	56 295	93,2	746	1,2	15	0,02	3 150	5,2	38	0,1		
міське населення	5 661	5 074	89,6	304	5,4	12	0,2	209	3,7	10	0,2		
м. Турка	5 661	5 074	89,6	304	5,4	12	0,2	209	3,7	10	0,2		
сільське населення	54 757	51 221	93,5	442	0,8	3	0,01	2 941	5,4	28	0,1		
Яворівський	95 574	91 458	95,7	2 610	2,7	139	0,1	1 021	1,1	157	0,2		
міське населення	13 491	11 248	83,4	1 562	11,6	124	0,9	380	2,8	89	0,7		
м. Яворів	7 486	6 114	81,7	1 078	14,4	48	0,6	161	2,2	49	0,7		
смт Івано-Франкове	2 864	2 450	85,5	221	7,7	34	1,2	110	3,8	14	0,5		
смт Краковець	1 111	980	88,2	66	5,9	6	0,5	53	4,8	3	0,3		
смт Немірів	2 030	1 704	83,9	197	9,7	36	1,8	56	2,8	23	1,1		
сільське населення	82 083	80 210	97,7	1 048	1,3	15	0,02	641	0,8	68	0,1		
Бориславська м/р	31 268	25 834	82,6	3 418	10,9	403	1,3	1 221	3,9	196	0,6		
м. Борислав	28 603	23 281	81,4	3 361	11,8	399	1,4	1 179	4,1	191	0,7		
смт Східниця	2 665	2 553	95,8	57	2,1	4	0,2	42	1,6	5	0,2		
Дрогобицька м/р	50 182	37 051	73,8	9 854	19,6	1 001	2,0	1 293	2,6	432	0,9		
міське населення	46 319	33 266	71,8	9 826	21,2	1 001	2,1	1 248	2,7	430	0,9		
м. Дрогобич	42 145	29 525	70,1	9 523	22,6	997	2,4	1 214	2,9	411	1,0		
смт Стебник	4 174	3 741	89,6	303	7,3	4	0,1	34	0,8	19	0,5		
сільське населення	3 863	3 785	98,0	28	0,7	—	—	45	1,2	2	0,1		
Львівська м/р	426 013	259 616	60,9	112 980	26,5	25 883	6,1	16 719	3,9	5 231	1,2		
м. Львів	410 678	247 086	60,2	111 116	27,1	25 792	6,3	16 196	3,9	5 136	1,3		
Загальногосподарський р-н	146 219	86 210	59,0	44 120	30,2	6 651	4,5	5 399	3,7	2 085	1,4		

Закінчення додатка 8

Район, місто, селище міського типу *	Усе на- селен- ня, осіб	У тому числі									
		українці		росіяни		євреї		поляки		білоруси	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Ленінський р-н	140 385	80 069	57,0	38 504	27,4	12 771	9,1	5 177	3,7	1 731	1,2
Шевченківський р-н	124 074	80 807	65,1	28 492	23,0	6 370	5,1	5 620	4,5	1 320	1,1
м. Вінники	7 194	5 922	82,3	722	10,0	30	0,4	302	4,2	32	0,4
смт Брюховичі	4 607	3 643	79,1	702	15,2	44	1,0	142	3,1	44	1,0
смт Рудне	3 534	2 965	83,9	440	12,5	17	0,5	79	2,2	19	0,5
Самбірська м/р	23 649	17 175	72,6	3 625	15,3	352	1,5	2 176	9,2	180	0,8
Стрийська м/р	39 523	26 827	67,9	9 970	25,2	689	1,7	851	2,2	430	1,1
м. Стрий	36 180	24 547	67,8	9 161	25,3	565	1,6	824	2,3	389	1,1
смт Моршин	3 343	2 280	68,2	809	24,2	124	3,7	27	0,8	41	1,2
Трускавецька м/р	8 482	5 196	61,3	2 523	29,7	341	4,0	131	1,5	105	1,2
Червоноградська м/р	18 561	14 566	78,5	3 379	18,2	50	0,3	125	0,7	272	1,5
м. Червоноград	12 241	9 504	77,6	2 344	19,1	44	0,4	84	0,7	159	1,3
смт Гірник	3 919	3 236	82,6	550	14,0	5	0,1	10	0,3	71	1,8
смт Соснівка	2 401	1 826	76,1	485	20,2	1	0,04	31	1,3	42	1,7

Примітки. Складено за: ДАЛО. – Ф. Р-283. – Оп. 4а. – Спр. № 1170.

* Наведено національний склад населення районів в адміністративних межах на 1 січня 1968 р.

Додаток 9

Національний склад населення галицьких областей України
за підсумками перепису 1970 р.

9.1. Львівська область

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	2 134 400	87,9	878 998	76,5	1 255 402	98,1
Росіяни	199 794	8,2	193 042	16,8	6 752	0,5
Поляки	41 518	1,7	25 351	2,2	16 167	1,3
Євреї	27 721	1,1	27 584	2,4	137	0,01
Білоруси	11 522	0,5	10 690	0,9	832	0,06
Інші	13 913	0,6	12 984	1,1	929	0,1
Разом	2 428 868	100	1 148 649	100	1 280 219	100

9.2. Івано-Франківська область

	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	1 186 839	94,8	327 114	85,1	859 725	99,4
Росіяни	46 545	3,5	43 758	11,4	2 787	0,3
Поляки	6 463	1,0	4 859	1,3	1 604	0,2
Євреї	3 584	0,4	3 529	0,9	55	0,01
Білоруси	2 687	0,1	2 316	0,6	371	0,04
Інші	3 153	0,2	2 656	0,7	497	0,05
Разом	1 249 271	100	384 232	100	865 039	100

9.3. Тернопільська область

	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	1 106 954	94,9	237 678	88,4	869 276	98,3
Росіяни	26 349	2,5	22 707	8,5	3 642	0,4
Поляки	14 690	2,2	4 682	1,7	10 008	1,1
Інші	4 675	0,4	3 656	1,4	1 019	0,1
Разом	1 152 668	100	268 723	100	883 945	100

9.4. ГАЛИЧИНА

	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	4 428 193	91,7	1 443 790	80,1	2 984 403	98,5
Росіяни	272 688	5,6	259 507	14,4	13 181	0,4
Поляки	62 671	1,3	34 892	1,9	27 779	0,9
Інші	67 255	1,4	64 415	3,5	3 840	0,1
Разом	4 830 807	100	1 801 604	100	3 029 203	100

Додаток 10

Національність та рідна мова населення Львова
за підсумками перепису 1970 р.

Національність	Кіль- кість, осіб	Част- ка від зага- лу, %	Рідна мова					
			своїї національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	377 526	68,21	354 334	93,86	—	—	22 986	6,09
Росіяни	123 237	22,27	121 862	98,88	1 343	1,09	—	—
Євреї	24 321	4,39	3 758	15,45	272	1,12	20 216	83,12
Поляки	13 675	2,47	7 587	55,48	4 315	31,55	1 749	12,79
Білоруси	6 458	1,17	2 419	37,46	247	3,82	3 789	58,67
Вірмени	1 095	0,20	469	42,83	16	1,46	603	55,07
Молдовани	938	0,17	658	70,15	55	5,86	222	23,67
Татари	895	0,16	439	49,05	16	1,79	435	48,60
Грузини	437	0,08	242	55,38	15	3,43	180	41,19
Азербайджанці	418	0,08	321	76,79	8	1,91	88	21,05
Угорці	367	0,07	287	78,20	26	7,08	54	14,71
Литовці	326	0,06	255	78,22	8	2,45	63	19,33
Болгари	273	0,05	135	49,45	25	9,16	112	41,03
Узбеки	266	0,05	235	88,35	8	3,01	21	7,89
Казахи	265	0,05	240	90,57	3	1,13	22	8,30
Німці	222	0,04	89	40,09	13	5,86	119	53,60
Латиші	220	0,04	115	52,27	7	3,18	98	44,55
Мордва	209	0,04	68	32,54	4	1,91	137	65,55
Греки	193	0,03	24	12,44	12	6,22	148	76,68
Чехи	183	0,03	45	24,59	62	33,88	71	38,80
Чуваші	168	0,03	70	41,67	4	2,38	93	55,36
Цигани	164	0,03	84	51,22	35	21,34	26	15,85
Естонці	137	0,02	61	44,53	7	5,11	69	50,36
Осетини	111	0,02	50	45,05	2	1,80	58	52,25
Башкири	100	0,02	49	49,00	4	4,00	45	45,00
Румуни	82	0,01	48	58,54	10	12,20	18	21,95
Словаки	66	0,01	19	28,79	25	37,88	12	18,18
Гагаузи	52	0,01	24	46,15	1	1,92	13	25,00
Інші	1 048	0,19	544	51,91	34	3,24	361	34,45
Разом	553 452	100,0	494 531	89,35	6577	1,19	51 808	9,36

Примітка. Складено за: ДАЛО. – Ф. Р-283. – Оп. 4а. – Спр. № 1177. – С. 6–9.

Додаток 11

Національний склад населення галицьких областей України
за підсумками перепису 1979 р.

11.1. Львівська область

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	2 298 628	89,46	1 095 515	81,33	1 203 113	98,42
Росіяни	194 295	7,56	187 781	13,94	6 514	0,53
Поляки	32 920	1,28	21 746	1,61	11 174	0,91
Євреї	19 930	0,78	19 829	1,47	101	0,01
Білоруси	10 376	0,40	9 669	0,72	707	0,06
Інші	13 243	0,52	12 387	0,92	856	0,07
Разом	2 569 392	100	1 346 927	100	1 222 465	100

11.2. Івано-Франківська область

	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	1 263 674	95,25	413 780	87,70	849 894	99,42
Росіяни	49 764	3,75	46 835	9,93	2 929	0,34
Поляки	4 811	0,36	3 886	0,82	925	0,11
Євреї	2 611	0,20	2 576	0,55	35	0,004
Білоруси	2 543	0,19	2 174	0,46	369	0,04
Інші	3 258	0,25	2 561	0,54	697	0,08
Разом	1 326 661	100	471 812	100	854 849	100

11.3. Тернопільська область

	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	1 123 085	96,64	326 181	91,64	796 904	98,85
Росіяни	25 679	2,21	22 725	6,38	2 954	0,37
Поляки	9 229	0,79	3 728	1,05	5 501	0,68
Інші	4 125	0,35	3 313	0,93	812	0,10
Разом	1 162 118	100	355 947	100	806 171	100

11.4. ГАЛИЧИНА

	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	4 685 387	92,63	1 835 476	84,40	2 849 911	98,84
Росіяни	269 738	5,33	257 341	11,83	12 397	0,43
Поляки	46 960	0,93	29 360	1,35	17 600	0,61
Інші	56 086	1,11	52 509	2,42	3 577	0,12
Разом	5 058 171	100	2 174 686	100	2 883 485	100

Додаток 12

Національність та рідна мова населення Львова
за підсумками перепису 1979 р.

Національність	Кіль- кість, осіб	Част- ка від загалу, %	Рідна мова					
			свої національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	492 194	74,01	469 216	95,33	—	—	22 918	4,66
Росіяни	128 338	19,30	126 615	98,66	1 713	1,33	—	—
Євреї	17 952	2,70	1 823	10,15	236	1,31	15 874	88,42
Поляки	11 855	1,78	5 868	49,50	4 300	36,27	1 655	13,96
Білоруси	5 982	0,90	1 931	32,28	299	5,00	3 749	62,67
Вірмени	1 140	0,17	468	41,05	25	2,19	645	56,58
Молдовани	1 091	0,16	702	64,34	95	8,71	291	26,67
Татари	868	0,13	439	50,58	16	1,84	411	47,35
Азербайджанці	642	0,10	515	80,22	19	2,96	108	16,82
Грузини	458	0,07	241	52,62	31	6,77	186	40,61
Узбеки	422	0,06	382	90,52	11	2,61	27	6,40
Угорці	257	0,04	174	67,70	41	15,95	42	16,34
Німці	234	0,04	54	23,08	20	8,55	160	68,38
Казахи	230	0,03	201	87,39	2	0,87	25	10,87
Болгари	207	0,03	76	36,71	17	8,21	114	55,07
Мордва	205	0,03	77	37,56	3	1,46	125	60,98
Чехи	189	0,03	55	29,10	66	34,92	68	35,98
Чуваші	182	0,03	72	39,56	5	2,75	104	57,14
Латиші	171	0,03	58	33,92	9	5,26	104	60,82
Литовці	162	0,02	76	46,91	6	3,70	80	49,38
Греки	162	0,02	27	16,67	10	6,17	123	75,93
Таджики	142	0,02	130	91,55	1	0,70	10	7,04
Осетини	116	0,02	38	32,76	4	3,45	73	62,93
Киргизи	106	0,02	96	90,57	1	0,94	7	6,60
Башкири	98	0,01	62	63,27	1	1,02	35	35,71
Естонці	87	0,01	32	36,78	2	2,30	52	59,77
Цигани	84	0,01	26	30,95	33	39,29	19	22,62
Гагаузи	58	0,01	25	43,10	1	1,72	16	27,59
Румуни	57	0,01	22	38,60	19	33,33	12	21,05
Туркмени	56	0,01	48	85,71	1	1,79	7	12,50
Словаки	51	0,01	23	45,10	16	31,37	5	9,80
Інші	1 269	0,19	720	56,74	35	2,76	405	31,91
Разом	665 065	100,0	610 292	91,76	7 038	1,06	47 450	7,13

Додаток 13

Національний склад населення галицьких областей України
за підсумками перепису 1989 р.

13.1. Львівська область

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	2 464 739	90,37	1 366 201	84,75	1 098 538	98,49
Росіяни	195 116	7,15	188 923	11,72	6 193	0,55
Поляки	26 876	0,99	18 158	1,13	8 718	0,78
Євреї	14 240	0,52	14 181	0,88	59	0,005
Білоруси	10 787	0,40	9 962	0,62	825	0,07
Інші	15 652	0,57	14 587	0,90	1 065	0,10
Разом	2 727 410	100	1 612 012	100	1 115 398	100

13.2. Івано-Франківська область

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	1 342 888	95,02	523 557	88,89	819 331	99,41
Росіяни	570 05	4,03	53 925	9,15	3 080	0,37
Поляки	3 405	0,24	2 914	0,49	491	0,06
Євреї	1 998	0,14	1 979	0,34	19	0,002
Білоруси	3 257	0,23	2 870	0,49	387	0,05
Інші	4 658	0,33	3 771	0,64	887	0,11
Разом	1 413 211	100	589 016	100	824 195	100

13.3. Тернопільська область

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	1 126 395	96,77	440 283	93,50	686 112	98,99
Росіяни	26 610	2,29	24 011	5,10	2 599	0,38
Поляки	6 704	0,57	3 173	0,67	3 531	0,51
Білоруси	1 599	0,14	1 241	0,26	358	0,05
Інші	2 666	0,23	2 179	0,46	487	0,07
Разом	1 163 974	100	470 887	100	693 087	100

13.4. ГАЛИЧИНА

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	4 934 022	93,01	2 330 022	87,20	2 604 000	98,91
Росіяни	278 731	5,25	266 856	9,99	11 875	0,45
Поляки	36 985	0,70	24 249	0,91	12 736	0,48
Білоруси	15 643	0,30	14 073	0,53	1 570	0,06
Інші	39 214	0,74	36 697	1,37	2 517	0,10
Разом	5 304 595	100	2 671 897	100	2 632 698	100

Додаток 14

Національність та рідна мова населення Львова
за підсумками перепису 1989 р.

Національність	Кіль- кість, осіб	Част- ка від зага- лу, %	Рідна мова					
			свої національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	622 701	79,13	603 330	96,89	—	—	19 317	3,10
Росіяни	126 459	16,07	123 907	97,98	2 539	2,01	—	—
Євреї	12 795	1,63	1 203	9,40	305	2,38	11 268	88,07
Поляки	9 730	1,24	4 456	45,80	3 810	39,16	1 437	14,77
Білоруси	5 849	0,74	2 120	36,25	443	7,57	3 281	56,10
Молдовани	1 605	0,20	1 250	77,88	69	4,30	285	17,76
Вірмени	980	0,12	384	39,18	47	4,80	548	55,92
Татари	761	0,10	313	41,13	19	2,50	425	55,85
Азербайджанці	542	0,07	487	89,85	15	2,77	40	7,38
Грузини	524	0,07	309	58,97	25	4,77	188	35,88
Угорці	376	0,05	269	71,54	66	17,55	41	10,90
Казахи	327	0,04	281	85,93	10	3,06	33	10,09
Болгари	319	0,04	178	55,80	39	12,23	102	31,97
Узбеки	272	0,03	249	91,54	6	2,21	17	6,25
Литовці	226	0,03	143	63,27	14	6,19	69	30,53
Німці	216	0,03	60	27,78	15	6,94	141	65,28
Чехи	214	0,03	122	57,01	52	24,30	40	18,69
Мордва	191	0,02	71	37,17	10	5,24	110	57,59
Чуваші	191	0,02	73	38,22	3	1,57	115	60,21
Греки	171	0,02	53	27,75	7	4,09	111	64,91
Лагиші	154	0,02	63	40,91	7	4,55	84	54,55
Цигани	142	0,02	91	64,08	19	13,38	19	13,38
Румуни	106	0,01	49	46,23	29	27,36	24	22,64
Осетини	100	0,01	37	37,00	4	4,00	58	58,00
Таджики	80	0,01	71	88,75	2	2,50	7	8,75
Гагаузи	80	0,01	49	61,25	4	5,00	19	23,75
Естонці	73	0,01	15	20,55	2	2,74	56	76,71
Башкири	69	0,01	14	20,29	3	4,35	52	75,36
Киргизи	68	0,01	55	80,88	10	14,71	3	4,41
Корейці	63	0,01	9	14,29	1	1,59	53	84,12
Удмурти	55	0,01	16	29,09	—	—	39	70,91
Словаки	52	0,01	26	50,00	14	26,92	6	11,54
Інші	1 412	0,18	916	64,87	55	3,89	330	23,37
Разом	786 903	100,0	740 669	94,12	7 629	0,97	38 259	4,86

Додаток 15
 Національний склад населення міст галицьких областей України за підсумками перепису 1989 р.

15.1. Львівська область

Місто	Усього, осіб	У тому числі									
		українці		росіяни		поляки		білоруси		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Белз	2 381	2 285	96,0	80	3,4	6	0,2	3	0,1	—	—
Бірка	4 141	3 946	95,3	83	2,0	81	2,0	6	0,1	2	0,05
Борислав	40 567	37 199	91,7	2 332	5,8	497	1,2	148	0,4	208	0,5
Броди	23 326	19 907	85,4	2 982	12,8	75	0,3	150	0,6	17	0,1
Бусяк	8 217	7 911	96,2	201	2,6	62	0,7	14	0,2	—	—
Вешки-Мости	5 453	5 074	93,0	243	4,5	73	1,3	37	0,7	—	—
Винники	12 017	10 957	91,2	823	6,8	127	1,1	67	0,5	12	0,1
Городок	16 460	13 964	84,9	2 081	12,6	187	1,1	80	0,5	15	0,1
Добромиль	5 816	5 582	96,1	87	1,5	128	2,2	7	0,1	2	0,03
Дрогобич	77 748	68 415	88,0	7 349	9,4	664	0,9	372	0,7	328	0,4
Дубляни	9 718	8 916	97,1	171	1,9	12	0,1	13	0,1	2	0,02
Жидачів	11 077	10 393	93,0	471	4,3	136	1,2	35	0,3	10	0,1
Жовква	12 576	11 375	90,5	1 004	8,0	64	0,5	55	0,4	12	0,1
Золочів	23 125	21 548	93,2	1 187	5,1	163	0,7	95	0,4	10	0,04
Кам'янка-Бузька	11 273	9 734	86,4	1 238	11,0	112	1,0	105	0,9	2	0,02
Комарне	3 943	3 843	97,5	54	1,4	32	0,8	5	0,1	—	—
Львів	786 903	622 701	79,1	126 459	16,1	9 739	1,2	5 849	0,7	12 795	1,6
Миколаїв	14 007	13 354	95,3	514	3,7	55	0,4	35	0,3	16	0,1
Мостиська	7 829	5 701	72,8	336	4,4	1 693	21,6	48	0,6	2	...
Новий Роздол	29 519	27 543	93,3	1 632	5,5	65	0,2	106	0,4	20	0,1
Новояворівськ	24 294	22 881	94,3	1 197	4,9	56	0,2	57	0,2	9	0,03
Перемишляни	7 880	7 605	96,5	158	2,0	72	0,9	12	0,2	9	0,1
Пустомити	9 259	8 848	95,6	248	2,7	105	1,1	23	0,2	1	0,01
Рава-Руська	8 916	7 863	88,1	837	9,4	98	1,1	52	0,6	16	0,2
Радехів	8 551	8 297	97,0	195	2,3	15	0,2	23	0,4	1	0,01
Рудки	4 847	4 729	97,6	73	1,5	25	0,5	11	0,2	—	—
Самбір	42 071	36 205	86,1	3 776	8,9	1 497	3,6	219	0,5	107	0,2

Продовження додатка 15

Місто	Усього, осіб	У тому числі									
		українці		росіяни		поляки		білоруси		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Сколе	6 505	5 810	90,2	456	7,3	36	0,6	90	1,4	1	0,02
Сокаль	22 008	20 266	92,2	1 418	6,4	90	0,4	135	0,6	9	0,04
Соснівка	13 140	11 102	84,5	1 764	13,4	47	0,4	132	1,0	5	0,04
Старий Самбір	4 626	4 341	93,8	212	4,6	18	0,4	16	0,3	7	0,2
Стебник	22 212	21 078	94,9	952	4,3	52	0,2	61	0,3	4	0,02
Стрий	66 549	55 747	83,8	9 179	13,8	470	0,7	466	0,7	217	0,3
Судова Вишня	6 375	6 123	96,2	113	1,7	110	1,7	5	0,1	3	0,05
Трускавець	24 638	19 541	79,3	3 911	15,9	110	0,4	251	1,0	165	0,7
Турка	7 764	7 572	97,6	115	1,7	20	0,3	6	0,1	–	–
Угнів	1 171	1 145	97,8	18	1,5	2	0,1	3	0,2	1	0,1
Хлірів	4 601	3 909	85,0	567	12,3	44	1,0	25	0,5	8	0,2
Ходорів	11 822	11 343	96,0	277	2,3	137	1,2	28	0,3	1	0,01
Червоноград	72 084	61 778	85,7	8 800	12,2	213	0,3	707	1,0	75	0,1
Яворів	13 080	11 170	85,4	1 665	12,7	61	0,5	77	0,6	4	0,03

15.2. Івано-Франківська область

Місто	Усього, осіб	У тому числі									
		українці		росіяни		поляки		білоруси		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Болехів	10 728	10 217	95,2	315	2,9	125	1,2	25	0,2	7	0,1
Галич	6 580	6 182	94,0	276	4,2	41	0,6	46	0,7	1	0,02
Городенка	12 527	12 247	97,8	119	1,6	39	0,3	15	0,1	7	0,1
Долна	22 087	20 318	92,0	1 354	6,1	174	0,8	85	0,4	22	0,1
Івано-Франківськ	211 232	169 795	80,0	35 015	16,6	1 060	0,5	1 683	0,8	1 406	0,7
Калуш	67 655	62 059	91,7	4 703	7,0	203	0,3	248	0,4	85	0,1
Коломия	62 967	54 459	86,5	6 904	11,0	567	0,9	328	0,5	378	0,6
Косів	8 530	8 083	94,8	295	3,5	95	1,1	23	0,3	10	0,1
Надвірна	20 160	18 355	91,0	1 517	7,5	90	0,4	72	0,4	21	0,1
Рогатин	9 179	8 979	97,8	146	1,6	20	0,2	12	0,1	–	–
Снятин	11 141	10 731	96,3	284	2,5	66	0,6	26	0,2	4	0,04

Закінчення додатка 15

Місто	Усього, осіб	У тому числі							
		українці		росіяни		поляки		білоруси	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Тисмениця	9 588	9 359	97,6	183	1,9	23	0,2	8	0,1
Тлумач	8 274	8 111	98,0	119	1,4	16	0,2	8	0,1
Яремча	7 747	7 423	95,8	254	3,3	10	0,1	12	0,2

15.3. Тернопільська область *

Місто	Усього, осіб	У тому числі							
		українці		росіяни		поляки			
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Бережани	16 658	15 942	95,7	577	3,5	53	0,3		
Борщів	11 247	10 471	93,1	574	5,1	98	0,9		
Бучач	13 265	12 981	97,9	193	1,5	46	0,3		
Запідляк	12 194	11 770	96,5	331	2,7	51	0,4		
Збараж	13 486	13 057	96,8	299	2,2	77	0,6		
Зборів	6 785	6 698	98,7	66	1,0	9	0,1		
Копичинці	7 258	6 997	96,4	188	2,6	45	0,6		
Кременець	24 499	22 702	92,7	1 445	5,9	191	0,8		
Монастирська	6 321	6 196	98,0	88	1,4	20	0,3		
Підгайці	3 415	3 371	98,7	28	0,8	12	0,4		
Почаїв	9 808	9 445	96,3	289	2,9	10	0,1		
Скалат	4 270	3 964	92,8	56	1,3	239	5,6		
Теребовля	13 797	12 826	93,0	730	5,3	168	1,2		
Тернопіль	202 659	184 852	91,2	14 527	7,2	1 178	0,6		
Хоростків	8 859	8 704	98,3	92	1,0	36	0,4		
Чортків	26 830	23 671	88,2	2 664	9,9	244	0,9		

Примітки: Складено за матеріалами Івано-Франківського, Львівського й Тернопільського обласних статистичних управлінь та обласних державних історичних архівів.

* Матеріали про кількість у міських поселеннях Тернопільської області білорусів і євреїв не розробляли (за винятком обласного центру).

Додаток 16
 Національний склад населення селщ міського типу галицьких областей України за підсумками перепису 1989 р.
 16.1. Львівська область

Селще міського типу	Усього, осіб	У тому числі									
		українці		росіяни		поляки		білоруси		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Борина	2 050	2 025	98,8	10	0,5	2	0,1	—	—	—	—
Брюховичі	5 772	5 235	90,7	384	6,7	60	1,0	24	0,4	15	0,3
Великий Любін	4 650	4 516	97,1	75	1,6	75	1,6	7	0,2	1	0,02
Верх. Сипьовидне	3 659	3 609	98,6	34	0,9	1	0,03	4	0,1	—	—
Гриньк	3 628	3 464	95,5	145	4,0	1	0,03	12	0,3	—	—
Гіляняни	3 815	3 761	98,6	32	0,8	11	0,3	—	—	3	0,1
Гніздичів	4 010	3 960	98,8	36	0,9	3	0,1	5	0,1	—	—
Дашава	2 144	2 090	97,5	20	0,9	—	0,0	2	0,1	—	—
Доброутвір	4 803	4 530	94,3	217	4,5	12	0,2	21	0,4	1	0,02
Дубляни	2 307	2 248	97,4	24	1,0	23	1,0	1	0,04	4	0,2
Жвирка	3 549	3 459	97,5	55	1,5	4	0,1	15	0,4	5	0,1
Журавно	3 668	3 570	97,3	61	1,7	10	0,3	3	0,1	—	—
Запигів	2 530	2 495	98,6	15	0,6	3	0,1	4	0,2	—	—
Івано-Франкове	5 477	5 312	97,0	118	2,2	27	0,5	8	0,1	3	0,05
Краковець	1 067	1 048	98,2	11	1,0	5	0,5	1	0,1	1	0,1
Красне	6 309	6 147	97,4	122	1,9	5	0,1	16	0,3	1	0,02
Кушків	3 581	3 485	97,3	46	1,3	2	0,1	3	0,1	1	0,03
Лопатин	3 456	3 354	97,0	62	1,8	23	0,7	3	0,1	1	0,03
Магерів	1 885	1 821	96,6	47	2,5	12	0,6	3	0,2	—	—
Меденичі	3 562	3 286	92,3	25	0,7	246	6,9	2	0,1	1	0,03
Моршин	6 165	4 784	77,6	1 059	17,2	25	0,4	62	1,0	30	0,5
Нешпрів	1 829	1 744	95,4	52	2,8	15	0,8	7	0,4	5	0,3
Низанковичі	2 195	2 113	96,3	24	1,1	42	1,9	10	0,5	—	—
Новий Ярків	2 496	2 405	96,4	58	2,3	8	0,3	8	0,3	—	—
Нові Стришча	1 060	1 046	98,7	9	0,8	—	—	1	0,1	—	—
Олесько	1 907	1 868	98,0	23	1,2	7	0,4	2	0,1	—	—
Підбуж	2 867	2 824	98,5	21	0,7	10	0,3	5	0,2	1	0,03
Підкам'янь	2 630	2 471	94,0	71	2,7	64	2,4	9	0,3	5	0,2

Продовження додатка 16

Селище міського типу	Усього, осіб	У тому числі									
		українці		росіяни		поляки		білоруси		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Поморяни	1 757	1 721	98,0	10	0,6	20	1,1	3	0,2	—	—
Роздол	4 848	4 729	97,5	77	1,6	23	0,5	9	0,2	1	0,02
Рудне	6 735	6 488	96,3	194	2,9	22	0,3	10	0,1	1	0,01
Славське	3 049	2 955	96,9	73	2,4	—	—	11	0,4	1	0,03
Стара Сіль	1 255	1 211	96,5	6	0,5	33	2,6	1	0,1	—	—
Східниця	2 717	2 536	93,3	118	4,3	9	0,3	25	0,9	1	0,04
Шкло	5 115	4 909	96,0	174	3,4	2	0,04	12	0,2	5	0,1
Щирець	5 346	5 019	93,9	127	2,4	146	2,7	21	0,4	1	0,02

16.2. Івано-Франківська область

Селище міського типу	Усього, осіб	У тому числі									
		українці		росіяни		поляки		білоруси		євреї	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Битків	3 979	3 950	99,3	22	0,6	3	0,1	2	0,1	—	—
Більшівці	2 972	2 925	98,4	31	1,0	5	0,2	55	1,9	1	0,03
Богородчани	6 022	5 785	96,1	162	2,7	11	0,2	38	0,6	2	0,03
Букачівці	1 607	1 586	98,7	19	1,2	—	—	1	0,1	—	—
Бурштин	14 538	13 666	94,0	728	5,0	28	0,2	58	0,4	7	0,05
Верховина	5 938	5 755	96,9	116	2,0	2	0,03	46	0,8	2	0,03
Вігода	2 994	2 865	95,7	101	3,4	9	0,3	4	0,1	—	—
Войнилів	2 890	2 846	98,5	36	1,2	1	0,03	1	0,03	—	—
Ворохта	4 019	3 870	96,3	120	3,0	2	0,04	12	0,3	1	0,02
Делятин	8 227	8 148	99,0	97	1,2	14	0,2	12	0,1	2	0,02
Жовтень	3 367	3 320	98,6	21	0,6	21	0,6	1	0,03	—	—
Заболотів	4 373	4 223	96,6	104	2,4	20	0,5	8	0,2	3	0,1
Кути	4 629	4 361	94,2	135	2,9	56	1,2	20	0,4	3	0,1
Ланчун	6 728	6 661	99,0	58	0,9	1	0,01	3	0,04	—	—
Лисець	2 862	2 774	96,9	54	1,9	20	0,7	6	0,2	—	—
Обертин	3 539	3 398	96,0	23	0,6	108	3,1	2	0,1	1	0,03
Солотвин	3 848	3 733	97,0	83	2,2	5	0,1	18	0,5	1	0,03
Чернелиця	2 015	1 999	99,2	13	0,6	—	—	—	—	—	—

Закінчення додатка 16

Селіще міського типу	Усього, осіб	У тому числі							
		українці		росіяни		поляки		білоруси	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Яблунів	1 702	1 687	99,1	12	0,7	–	–	2	0,1
смт Рожнятівського р-ну *	21 843	21 413	98,0	299	1,4	59	0,3	31	0,1
смт Коломийського р-ну **	12 469	12 274	98,4	129	1,0	20	0,2	6	0,0
								1	0,01

* Рожнятів, Брошнів-Осада і Перегінське, ** Гвіздець, Огиня і Печенжин.

16.3. Тернопільська область

Селіще міського типу	Усього, осіб	У тому числі							
		українці		росіяни		поляки			
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Велика Березовиця	5 555	5 494	98,9	45	0,8	5	0,1		
Великий Глібочок	2 366	2 336	98,7	22	0,9	4	0,2		
Велика Бірки	3 384	3 301	97,5	48	1,4	26	0,8		
Вішнівці	3 891	3 818	98,1	60	1,5	3	0,1		
Гримайлів	2 391	2 303	96,3	32	1,3	46	1,9		
Гусятин	6 185	5 944	96,1	143	2,3	75	1,2		
Дружба	1 735	1 715	98,8	24	1,4	7	0,4		
Заводське	2 991	2 860	95,6	108	3,6	11	0,4		
Залізці	2 691	2 641	98,1	25	0,9	20	0,7		
Золотий Потік	2 389	2 343	98,1	29	1,2	10	0,4		
Золотники	2 015	2 004	99,5	10	0,5	–	–		
Козлів	2 019	1 991	98,6	18	0,9	10	0,5		
Козова	8 701	8 553	98,3	124	1,4	11	0,1		
Коропець	3 842	3 760	97,9	64	1,7	4	0,1		
Ланівці	9 115	8 903	97,7	174	1,9	8	0,1		
Мельниці	3 888	3 788	97,4	79	2,0	5	0,1		
Микупинці	3 529	3 369	95,5	77	2,2	68	1,9		
Підволочиськ	8 727	8 150	93,4	232	2,7	296	3,4		
Скала	4 676	4 245	90,8	340	7,3	21	0,4		
Товсте	4 579	4 495	98,2	64	1,4	7	0,2		
Шумське	4 849	4 624	95,4	142	2,9	59	1,2		

Національний склад населення галицьких областей України
за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

17.1. Львівська область

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	2 471 033	94,82	1 410 494	91,95	1 060 539	98,93
Росіяни	92 565	3,55	89 017	5,80	3 548	0,33
Поляки	18 948	0,73	12 541	0,82	6 407	0,60
Білоруси	5 437	0,21	5 037	0,33	400	0,04
Євреї	2 212	0,08	2 197	0,14	15	0,001
Вірмени	1 139	0,04	1 057	0,07	82	0,01
Молдовани	781	0,03	624	0,04	212	0,02
Інші	13 841	0,53	13 009	0,85	832	0,08
Разом	2 605 956	100,0	1 533 976	100,0	1 071 980	100,0

17.2. Івано-Франківська область

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	1 371 242	97,52	554 946	94,68	816 296	99,55
Росіяни	24 925	1,77	22 605	3,86	2 320	0,28
Поляки	1 864	0,13	1 600	0,27	264	0,03
Білоруси	1 468	0,10	1 203	0,21	265	0,03
Молдовани	557	0,04	353	0,06	204	0,03
Євреї	362	0,03	351	0,06	11	0,001
Інші	5 711	0,41	5 068	0,86	643	0,08
Разом	1 406 129	100,0	586 126	100,0	820 003	100,0

17.3. Тернопільська область

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	1 113 516	97,81	460 970	95,96	652 546	99,15
Росіяни	14 194	1,25	11 717	2,44	2 477	0,38
Поляки	3 856	0,34	1 825	0,38	2 031	0,31
Білоруси	968	0,08	727	0,15	241	0,04
Інші	5 966	0,52	5 152	1,07	814	0,12
Разом	1 138 500	100	480 391	100	658 109	100

17.4. ГАЛИЧИНА

Національ- ність	Усе населення		У тому числі			
			міське		сільське	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	4 955 791	96,22	2 426 410	93,31	2 529 381	99,19
Росіяни	131 684	2,56	123 339	4,74	8 345	0,33
Поляки	24 668	0,48	15 966	0,61	8 702	0,33
Білоруси	7 873	0,15	6 967	0,27	906	0,04
Інші	30 569	0,59	27 811	1,07	2 758	0,11
Разом	5 150 585	100	2 600 493	100	2 550 092	100

Додаток 18
Національний склад населення районів і міст обласного підпорядкування галицьких областей за матеріалами перепису 2001 р.

18.1. Львівська область

Район, міськрада	Усе на- селення, осіб	У тому числі							
		українці		росіяни		поляки		білоруси	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Бродівський	63 850	62 388	97,7	1 047	1,6	154	0,2	77	0,1
Буський	50 871	50 427	99,1	280	0,6	75	0,2	...	...
Городоцький	73 974	72 890	98,5	654	0,9	295	0,4	51	0,1
Дрогобицький	76 338	75 733	99,2	245	0,3	257	0,3	...	...
Ждацький	80 812	79 910	98,9	534	0,7	209	0,3	53	0,1
Жовківський	109 173	107 894	98,8	790	0,7	201	0,2	73 *	0,1
Золочівський	74 686	73 401	98,3	645	0,9	484	0,6	51	0,1
Кам'янсько-Бузький	61 832	60 887	98,5	645	1,0	91	0,1	80	0,1
Миколаївський	94 506	92 679	98,1	1 403	1,5	133	0,1	88	0,1
Мостиський	61 919	65 835	91,8	307	0,5	4 690	7,6	35	0,1
Перемишлянський	47 763	47 471	99,4	145	0,3	101	0,2	...	...
Пустомитівський	112 009	110 241	98,4	861	0,8	618	0,6	99	0,1
Радехівський	52 439	52 112	99,4	218	0,4	...	...	...	...
Самбірський	74 598	72 720	97,5	428	0,6	1 331	1,8	45	0,1
Скопівський	50 310	49 933	99,3	246	0,5	27	0,1	37	0,1
Сокальський	98 123	96 638	98,5	1 011	1,0	109	0,1	145	0,1
Старосамбірський	82 135	80 695	98,2	363	0,4	973	1,2	...	...
Стрийський	68 449	67 798	99,0	487	0,7	35	0,1	...	...
Турківський	54 906	54 738	99,7	83	0,2	43	0,1	...	...
Яворівський	123 321	121 596	98,6	1 297	1,1	121	0,1	104	0,1
Бориславська м/р	40 699	39 128	96,1	983	2,4	294	0,7	93	0,2
Дрогобицька м/р	97 683	91 800	94,0	3819	3,9	454	0,5	251	0,3
Львівська м/р	749 768	662 543	88,4	65 349	8,7	6 522	0,9	3 181	0,4
Самбірська м/р	36 218	33 885	93,6	924	2,6	1 206	3,3	61	0,2
Стрийська м/р	62 051	57 201	92,2	3 191	5,1	255	0,4	203	0,3
Трускавецька м/р	22 489	20 997	93,4	1 134	5,0	88	0,4	77	0,3
Червоноградська м/р	85 034	78 493	92,3	5 476	6,4	160	0,2	467	0,5

Примітка. Білоруси в національному складі населення Жовківського району посідають п'яте місце, а на четвертому – цигани (82 особи, або 0,1 %).

Продовження додатка 18

18.2. Івано-Франківська область

Район, міськрада	Усе на- селення, осіб	У тому числі									
		українці		росіяни		поляки		білоруси			
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Богородчанський	70 212	69 836	99,5	273	0,4	15	0,02	20	0,03		
Верховинський	30 079	29 954	99,6	96	0,3	...	...	13	0,04		
Галицький	65 640	64 777	98,7	642	1,0	57	0,1	54	0,1		
Городенківський	60 881	60 537	99,4	226	0,4	37	0,1	16	0,03		
Долинський	71 059	69 818	98,3	791	1,1	155	0,2	77	0,1		
Калузький	62 883	62 622	99,6	199	0,3	5	0,01	18	0,03		
Коломийський	105 940	105 272	99,4	396	0,4	87	0,1	37	0,04		
Косівський	90 167	89 488	99,3	411	0,5	101	0,1	40	0,04		
Надвірнянський	113 508	111 885	98,6	993	0,9	68	0,1	83	0,1		
Рогатинський	51 125	50 882	99,5	155	0,3	15	0,03	22	0,04		
Рожнятівський	75 598	75 225	99,5	266	0,4	15	0,02	27	0,04		
Снятинський	68 971	68 481	99,3	305	0,4	45	0,1	38	0,1		
Тисменинський	85 400	84 829	99,3	363	0,4	42	0,1	34	0,04		
Тлумацький	52 835	52 547	99,5	156	0,3	79	0,1	12	0,02		
Болехівська м/р	21 232	20 917	98,5	184	0,9	83	0,4	11	0,05		
Івано-Франківська м/р	230 443	212 577	92,3	13 876	6,0	653	0,3	633	0,3		
Калузька м/р	67 887	64 260	94,7	2 350	3,5	94	0,1	139	0,2		
Коломийська м/р	61 448	56 749	92,4	3 078	5,0	301	0,5	179	0,3		
Яремчанська м/р	20 821	20 586	98,9	165	0,8	11	0,1	15	0,1		

Закінчення додатка 18

18.3. Тернопільська область

Район, міськрада	Усьо- го, осіб	У тому числі					
		українці		росіяни		поляки	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Бережанський	44 477	44 069	99,1	294	0,6	36	0,1
Борошівський	75 358	74 413	98,8	546	0,7	170	0,2
Бучацький	65 078	64 716	99,4	234	0,4	48	0,1
Гусятинський	66 803	66 144	99,0	304	0,5	205	0,3
Заліщицький	52 915	52 530	99,3	286	0,5	26	0,04
Збаразький	60 349	59 338	98,3	759	1,3	77	0,1
Зборівський	47 040	46 808	99,5	136	0,3	26	0,1
Козівський	41 841	41 623	99,5	145	0,3	22	0,1
Кременецький	73 190	71 856	98,2	934	1,3	139	0,2
Лановецький	33 294	32 935	98,9	239	0,7	8	0,02
Монастирський	34 537	34 363	99,5	108	0,3	23	0,1
Підволочиський	46 309	44 288	95,6	235	0,5	1 660	3,6
Підгаєцький	22 913	22 843	99,7	41	0,2	6	0,03
Теребовлянський	70 185	69 482	99,0	414	0,6	176	0,3
Тернопільський	60 810	60 316	99,2	280	0,5	96	0,1
Чортківський	80 861	78 985	97,7	1 293	1,6	316	0,4
Шумський	36 511	36 190	99,1	203	0,6	52	0,1
Тернопільська м/р	226 029	212 617	94,1	7 743	3,4	770	0,3

Додаток 19

Національність та рідна мова населення Львова
за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Національ- ність	Усьо- го, осіб	Част- ка від зага- лу, %	Рідна мова					
			своїї національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	639 035	88,12	629 940	98,58	—	—	8 806	1,40
Росіяни	64 599	8,91	58 368	90,35	6 172	9,56	—	—
Поляки	6 364	0,88	2 990	46,98	2 896	45,51	458	7,20
Білоруси	3 119	0,43	734	23,53	830	26,61	1 545	49,54
Євреї	1 928	0,27	103	5,34	544	28,22	1 267	65,72
Вірмени	788	0,11	290	36,80	173	21,95	324	41,12
Татари	396	0,05	109	27,53	59	14,90	225	56,82
Молдовани	333	0,05	141	42,34	107	32,23	83	24,92
Німці	330	0,05	55	16,67	134	40,61	135	40,91
Грузини	253	0,03	96	37,94	62	24,51	94	37,15
Азербайджанці	242	0,03	137	56,61	63	26,03	42	17,36
Угорці	226	0,03	137	60,62	67	29,65	21	9,29
Цигани	216	0,03	102	47,22	74	34,26	4	1,85
Болгари	176	0,03	39	22,16	52	29,55	84	47,73
Карели	134	0,02	9	6,72	15	11,19	110	82,09
Греки	105	0,01	7	6,67	31	29,53	67	63,81
Литовці	100	0,01	47	47,00	22	22,00	31	31,00
Чехи	96	0,01	11	11,46	64	66,67	19	19,79
Латиші	91	0,01	22	24,18	29	31,87	40	43,96
Мордва	73	0,01	26	35,62	15	20,55	31	42,47
Осетини	65	0,01	15	23,08	12	18,46	38	58,46
Румуни	60	0,01	34	56,67	19	31,67	3	5,00
Чуваші	58	0,01	18	31,03	5	8,62	35	60,34
Естонці	46	0,01	12	26,09	13	28,26	21	45,65
Араби	41	0,01	29	70,73	8	19,51	20	48,78
Узбеки	40	0,01	9	22,50	19	47,50	11	27,50
Ассирійці	39	0,01	4	10,26	13	33,33	20	51,28
Даргинці	39	0,01	2	5,13	7	17,95	30	76,92
Інші	605	0,08	200	33,06	178	29,42	181	29,92
Не назвали	5 605	0,77	—	—	65	1,16	12	2,14
Разом	725 202	100	693 686	95,65	11 748	1,62	13 757	1,90

Додаток 20

Національність та рідна мова населення Галицького району м. Львова
за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Національ- ність	Усьо- го, осіб	Част- ка від зага- лу, %	Рідна мова					
			своїї національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	55 290	81,49	53 865	97,42	—	—	1 380	2,50
Росіяни	9 090	13,40	8 360	91,97	724	7,96	—	—
Поляки	1 029	1,52	605	58,79	340	33,04	80	7,77
Білоруси	351	0,52	66	18,80	98	27,92	187	53,28
Євреї	483	0,71	27	5,59	124	25,67	329	68,12
Вірмени	142	0,21	48	33,80	33	23,24	61	42,96
Татари	67	0,10	18	26,87	8	11,94	41	61,19
Інші	463	0,68	142	30,67	121	26,13	187	40,39
Не назвали	936	1,38	—	—	36	3,85	8	0,85
Разом	67 851	100	63 131	93,04	1 484	2,19	2 273	3,35

Додаток 21

Національність та рідна мова населення Залізничного району м. Львова
за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Національ- ність	Усьо- го, осіб	Част- ка від зага- лу, %	Рідна мова					
			своїї національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	118 179	88,97	116 819	98,85	—	—	1 302	1,10
Росіяни	11 170	8,41	10 042	89,90	1 117	10,00	—	—
Поляки	1060	0,80	456	43,02	552	52,08	49	4,62
Білоруси	583	0,44	142	24,36	161	27,62	277	47,51
Євреї	239	0,18	11	4,60	73	30,54	147	61,51
Вірмени	134	0,10	52	38,81	30	22,39	52	38,81
Молдовани	81	0,06	40	49,38	27	33,33	14	17,28
Татари	59	0,04	23	38,98	12	20,34	24	40,68
Інші	475	0,36	145	30,53	141	29,68	167	35,16
Не назвали	844	0,64	—	—	10	1,18	1	0,12
Разом	132 824	100	127 730	96,16	2 123	1,60	2 033	1,53

Додаток 2 2

Національність та рідна мова населення Личаківського району м. Львова
за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Національ- ність	Усьо- го, осіб	Част- ка від зага- лу, %	Рідна мова					
			своїї національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	83 703	88,59	82 626	98,71	—	—	1 045	1,25
Росіяни	7 911	8,37	7 071	89,38	831	10,50	—	—
Поляки	901	0,95	461	51,17	371	41,18	67	7,44
Білоруси	369	0,39	80	21,68	111	30,08	177	47,97
Євреї	349	0,37	23	6,59	93	26,65	231	66,19
Вірмени	115	0,12	44	38,26	25	21,74	46	40,00
Татари	75	0,08	20	26,67	19	25,33	36	48,00
Німці	50	0,05	7	14,00	19	38,00	24	48,00
Інші	376	0,40	120	31,91	135	35,90	113	30,05
Не назвали	633	0,67	—	—	4	0,63	1	0,16
Разом	94 482	100	90 452	95,73	1 608	1,70	1 740	1,84

Додаток 2 3

Національність та рідна мова населення Сихівського району м. Львова
за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Національ- ність	Усьо- го, осіб	Част- ка від зага- лу, %	Рідна мова					
			своїї національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	130 928	89,72	129 194	98,68	—	—	1 692	1,29
Росіяни	12 020	8,24	10 776	89,65	1 232	10,25	—	—
Поляки	944	0,65	333	35,28	521	55,19	84	8,90
Білоруси	686	0,47	185	26,97	177	25,80	320	46,65
Євреї	201	0,14	8	3,98	70	34,83	123	61,19
Вірмени	125	0,09	50	40,00	25	20,00	50	40,00
Татари	80	0,05	20	25,00	11	13,75	49	61,25
Німці	71	0,05	11	15,49	26	36,62	34	47,89
Молдовани	65	0,04	30	46,15	18	27,69	17	26,15
Угорці	50	0,03	30	60,00	14	28,00	6	12,00
Інші	436	0,30	140	32,11	124	28,44	155	35,55
Не назвали	326	0,22	—	—	5	1,53	—	—
Разом	145 932	100	140 777	96,47	2 223	1,52	2 530	1,73

Додаток 24

Національність та рідна мова населення Франківського району м. Львова
за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Національ- ність	Усьо- го, осіб	Част- ка від зага- лу, %	Рідна мова					
			своїї національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	116 843	84,90	114 285	97,81	—	—	2 489	2,13
Росіяни	15 693	11,40	14 485	92,30	1 197	7,63	—	—
Поляки	1 254	0,91	629	50,16	486	38,76	136	10,85
Білоруси	691	0,50	134	19,39	156	22,58	399	57,74
Євреї	433	0,31	19	4,39	102	23,56	311	71,82
Вірмени	179	0,13	61	34,08	42	23,46	75	41,90
Німці	78	0,06	16	20,51	29	37,18	33	42,31
Молдовани	75	0,05	28	37,33	26	34,67	21	28,00
Татари	71	0,05	14	19,72	4	5,63	53	74,65
Грузини	61	0,04	22	36,07	12	19,67	27	44,26
Азербайджанці	57	0,04	37	64,91	10	17,54	10	17,54
Інші	427	0,31	137	32,08	102	23,89	170	39,81
Не назвали	1 762	1,28	—	—	9	0,51	1	0,06
Разом	137 624	100	129 867	94,36	2 175	1,58	3 725	2,71

Додаток 25

Національність та рідна мова населення Шевченківського району м. Львова
за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Національ- ність	Усьо- го, осіб	Част- ка від зага- лу, %	Рідна мова					
			своїї національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	134 092	91,54	133 151	99,30	—	—	898	0,67
Росіяни	8 715	5,95	7 634	87,60	1 071	12,29	—	—
Поляки	1 176	0,80	506	43,03	626	53,23	42	3,57
Білоруси	439	0,30	127	28,93	127	28,93	185	42,14
Євреї	223	0,15	15	6,73	82	36,77	126	56,50
Цигани	126	0,09	86	68,25	37	29,37	2	1,59
Вірмени	93	0,06	35	37,63	18	19,35	40	43,01
Німці	61	0,04	13	21,31	31	50,82	17	27,87
Молдовани	50	0,03	19	38,00	17	34,00	14	28,00
Інші	410	0,28	143	34,88	125	30,49	131	31,95
Не назвали	1 104	0,75	—	—	1	0,09	1	0,09
Разом	146 489	100	141 729	96,75	2 135	1,46	1 456	0,99

Додаток 26

Національність та рідна мова населення м. Винники
за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Національність	Усього, осіб	Частка від загалу, %	Рідна мова					
			свої національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	12 318	95,36	12 272	99,63	—	—	40	0,32
Росіяни	459	3,55	390	84,97	68	14,81	—	—
Поляки	74	0,57	21	28,38	51	68,92	2	2,70
Білоруси	38	0,29	15	39,47	5	13,16	17	44,74
Інші	26	0,20	8	30,77	11	42,31	7	26,92
Не назвали	2	0,02	—	—	—	—	—	—
Разом	12 917	100	12 706	98,37	135	1,05	66	0,51

Додаток 27

Національність та рідна мова населення смт Брюховичі
за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Національність	Усього, осіб	Частка від загалу, %	Рідна мова					
			свої національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	5 071	94,17	5 031	99,21	—	—	39	0,77
Росіяни	189	3,51	152	80,42	37	19,58	—	—
Поляки	68	1,26	22	32,35	45	66,18	1	1,47
Білоруси	17	0,32	7	41,18	7	41,18	3	17,65
Інші	40	0,74	22	55	14	35	4	10
Не назвали	—	—	—	—	—	—	—	—
Разом	5 385	100	5 234	97,20	103	1,91	47	0,87

Додаток 28

Національність та рідна мова населення смт Рудне
за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Національність	Усього, осіб	Частка від загалу, %	Рідна мова					
			свої національності		українська		російська	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%
Українці	6 119	97,69	6 116	99,95	—	—	3	0,05
Росіяни	102	1,63	64	62,75	38	37,25	—	—
Поляки	16	0,26	11	68,75	5	31,25	—	—
Інші	27	0,43	5	18,52	15	55,56	7	25,93
Не назвали	—	—	—	—	—	—	—	—
Разом	6 264	100	6 196	98,91	58	0,93	10	0,16

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Абхазія 266
Австрійська імперія, див. Австрія
Австрійська монархія, див. Австрія
Австрія (Австрійська імперія, Австрійська монархія) 42, 109, 115–118, 120, 121, 124, 125, 127, 130, 132, 133, 138, 145, 146, 150, 152, 180, 181, 295
Австро-Угорщина 144, 146, 158, 163, 164
Азербайджан 237, 258, 266, 267
Азія (Схід) 4, 6, 16, 39, 45, 50, 63, 64, 100, 267, 271
Америка 278
Амстердам 39
Англія 85
Аргентина
Аусбург 85
Афганістан 267
Африка 39
Бабичі 74, 113, 117, 303
Баварія 85
Баворів 116
Балигород 303
Балканський півострів 16
Бариж 141, 143, 303, 307, 309, 314
Белз 18, 21, 34, 35, 46, 53, 74, 76, 166, 174, 217, 221, 246, 250, 303, 307, 309, 314, 321, 330
Белзька земля 29, 53, 83, 95
Белзьке в-во 32–35, 43, 46, 49, 55, 64, 66, 75, 82–84, 88, 93–95, 98, 110, 111, 113, 118, 290, 297, 299
Бережани 135, 143, 200, 217, 223, 302, 303, 307, 309, 314, 332
Бережанський повіт 166, 312
Бережанський р-н 183, 339
Берездівці 52, 303
Березів 95
Березівський повіт 138, 141, 167
Берестейщина 21
Берестя 7, 78
Битків 334
Бібрка 35, 43, 75, 210, 240, 302, 303, 307, 309, 314, 320, 330
Бібрський повіт 180, 181, 312
Білгород 63
Білий Камінь 303
Білка 52
Білогорща 77, 78, 154, 226, 253
Білорусія, див. Білорусь
Білорусь (Білорусія) 57, 59, 60, 114, 192, 196, 224, 248, 250, 261, 287, 291, 297
Більшівці 166, 170, 303, 307, 309, 314, 334
Бірча 302, 303
Близький Схід 16, 39, 79
Бліх, передмістя 81
Богданівка, хутір 226
Богородчани 72, 135, 170, 174, 302, 303, 307, 309, 314, 334
Богородчанський р-н 338
Боднарівка 226, 265
Бойківщина 72
Болехів 135, 174, 233, 303, 307, 309, 314, 331
Болехівська м/р 338
Бориня 333
Борислав 134, 138, 144, 146, 174, 175, 210, 214, 226, 233, 234, 240, 303, 307, 309, 314, 322, 330
Бориславська м/р 322, 337
Бориславсько-Дрогобицький нафтовий басейн 144
Борщів 71, 141, 223, 302, 307, 309, 314, 332
Борщівський повіт 146, 165, 312
Борщівський р-н 339
Бразилія 163
Брацлавське в-во (Брацлавщина) 55, 110, 111
Брацлавщина, див. Брацлавське в-во
Британські острови 88
Броденська дільниця 130
Броди 53, 72, 81, 84, 100, 108, 111, 119, 122, 126, 135, 141, 142, 147, 166, 174, 181, 184, 209, 217, 223, 233, 234, 240, 242, 265, 302,

- 303, 307, 309, 314, 319, 330
 Бродівський повіт 180, 182, 184, 312
 Бродівський р-н 319, 337
 Брошнів-Осада 335
 Брунendorф 131
 Брюховиця, див. Брюховичі
 Брюховичі (Брюховиця) 65, 68, 226, 227, 260, 261, 323, 344
 Будзанів 303, 307, 309, 314
 Букачівці 71, 303, 304
 Буківсько 303
 Буковина 16, 39, 40, 50, 114, 125, 131, 225, 290
 Бургталь 131
 Бурштин 214, 221, 242, 303, 307, 309, 314, 334
 Буськ 18, 34, 35, 53, 73, 78, 81, 143, 250, 303, 307, 309, 314, 320, 330
 Буський р-н 319, 337
 Бучацький повіт 312, 339
 Бучацький р-н
 Бучач 81, 119, 122, 135, 141, 166, 170, 174, 184, 223, 233, 302, 303, 307, 309, 314
 Бучнів 116
 Вайнберген 131
 Варшава 33, 55, 74, 102, 141, 159, 180, 181, 191, 198, 298, 299, 301
 Ватикан 80, 106, 200, 286
 Велика Березовиця 335
 Велика Україна 79, 98
 Велика Хорватія 123, 287
 Велике Головско, див. Голоско Велике
 Велике князівство Литовське 59
 Великий Глибочок 335
 Великий Любінь 333
 Великі Бірки 335
 Великі Кривчиці 226
 Великі Мости (Мости) 74, 157, 158, 250, 303, 307, 309, 314, 321, 330
 Великопольща 66
 Венеція 39, 81
 Верхнє Синьовидне 321, 333
 Верховина 334
 Верховинський р-н 338
 Весбаден 138, 292, 317
 В'єтнам 267
 Вибранівка 40
 Вигода 334
 Вижняни 52
 Винники 155, 175, 194, 226–228, 260, 261, 314, 323, 330, 344,
 Винниківський район 226
 Виннички 156
 Високий замок 5, 7, 17, 70
 Вишнівець 335
 Вишня, див. Судова Вишня
 Відень 122, 126, 146, 152, 291
 Вільнюс (Вільно) 55, 298
 Вільно, див. Вільнюс
 Вінниця 212
 Вірменія 11, 12, 39, 200, 237, 252, 266, 267, 288
 Вірменська річка 12
 Вірменський міст 12
 Віслок 93
 Вітебськ 57
 Войнилів 334
 Волинське в-во 55, 111
 Волинь, земля 5, 17, 21, 22, 40, 54, 55, 63, 110, 114, 175, 207, 225, 233, 242, 245
 Волинь, поселення 22
 Волиця 77, 290
 Володимир (Володимир на Волині) 7, 15, 18, 20, 21, 22, 53, 55
 Володимир на Волині, див. Володимир
 Воля Замарстинівська 78
 Воронезька область 196
 Ворохта 334
 Вроцлав 33, 36, 72, 74, 298, 299
 Галицька дільниця 152, 153 172, 255
 Галицька земля 20, 26, 29, 35, 72, 74, 75, 83, 91, 92, 95, 111, 115, 116, 294, 295
 Галицька Русь, див. Галицьке князівство
 Галицьке князівство (Галицька Русь) 18, 25, 39, 49, 92, 268, 271, 291, 292
 Галицьке передмістя 47, 48, 67, 69, 121
 Галицький повіт 92, 116
 Галицький р-н (Ів.-Фр. обл.) 338
 Галицький р-н (м. Львів) 253, 254, 265, 266, 341
 Галицько-Волинська держава (Галицько-Волинська Русь, Галицько-Волинське князівство) 5–7, 9, 10, 11, 14, 16–28, 30, 42, 43, 53, 54, 56, 58, 270, 292, 294, 298
 Галицько-Волинська Русь, див. Галицько-Волинська держава
 Галицько-Волинське князівство, див. Галицько-Волинська держава
 Галицько-Карпатська Русь 123, 287
 Галич 5, 7, 10, 15, 17, 20, 21, 28, 46, 49, 55, 72, 75, 81, 83, 89, 157, 166, 170, 233, 271, 294, 303, 307, 309, 314, 331
 Галичина 4, 12, 16–18, 21, 22, 26–31, 33, 35–37, 40–46, 49, 51–55, 57–64, 71, 73, 76, 82,

- 83, 85, 87, 89–91, 93–100, 103–122, 124–135, 138–147, 149, 150, 152, 154, 155–159, 162–171, 173–175, 177, 178, 181–185, 189–195, 197–203, 207, 209–214, 217, 221, 223–225, 227, 229–234, 236–239, 242–246, 249, 250, 252, 258, 260–265, 268, 269, 271, 273–275, 283, 285–287, 289, 290, 292–294, 297, 299–302, 309, 312, 314, 317, 318, 324, 326, 328, 336
- Гвіздець 303, 335
- Гірник 221, 242, 323, 333
- Глиняни 43, 55, 84, 110, 114, 303, 307, 309, 314, 320, 333
- Гніздичів 319, 333
- Годовиця 52
- Головний Європейський Вододіл 6
- Гологори, горбогірне пасмо 43
- Гологори, поселення 71, 303
- Голосівка 226
- Голоско 34, 77
- Голоско Велике (Велике Головско) 78
- Голоско Мале (Мале Головско) 78, 173
- Гори, поселення 226
- Городенка 107, 157, 162, 200, 250, 302, 303, 307, 309, 314, 331
- Городенківський повіт 146, 162, 312
- Городенківський р-н 338
- Городло 74, 81
- Городок (Львів. обл.) 11, 18, 35, 43, 49, 55, 72, 75, 78, 83, 84, 92, 102, 110, 135, 143, 210, 223, 240, 242, 265, 302, 303, 307, 309, 314, 319, 330
- Городок (Терноп. обл.) 303
- Городоцький повіт 180, 181, 183, 312
- Городоцький р-н 319, 337
- Горожанка 303
- Грибовичі 52
- Гримайлів 72, 303, 307, 310, 314, 335
- Грузія 196, 237, 266, 267
- Гусаків 303
- Гусятин 158, 166, 168, 170, 242, 302, 303, 307, 309, 314, 319, 330
- Гусятинський повіт 146
- Гусятинський р-н 339
- Ганза 50
- Гданськ 36
- Глогова 34
- Гнєзно 29
- Давидів 52, 89
- Данилів 5
- Дашава 322, 333
- Делятин 144, 157, 303, 307, 310, 314, 334
- Дембовець 34
- Динів 35, 111
- Дніпро 150
- Дніпропетровськ (Катеринослав) 150, 212, 214, 296
- Дністер 7
- Доброміль 111, 210, 221, 240, 303, 307, 310, 314
- Добромільський повіт 146, 183, 312
- Добротвір 74, 214, 242, 303
- Долина 71, 75, 113, 135, 143, 234, 302, 303, 307, 310, 314, 331
- Долинський повіт 312
- Долинський р-н 338
- Донбас 217, 284
- Донецьк 214
- Донецька область (Сталінська область) 207
- Дорнфельд 131
- Дрогобицька м/р 322, 337
- Дрогобицька область 190, 197, 198
- Дрогобицький повіт 312
- Дрогобицький р-н 319, 337
- Дрогобич 34, 44, 46, 49, 61, 67, 72, 74, 75, 78, 94, 111, 119, 134, 135, 144, 156, 157, 168, 170, 174, 184, 209, 210, 213, 217, 226, 234, 238, 240, 242, 289, 302, 303, 307, 310, 314, 322, 330
- Дружба 335
- Дубесько 74
- Дубляни 233, 321, 330
- Дунаїв 303
- Ебенау 131
- Ельба 64, 86
- Ельдорадо 199
- Ерфурт 85
- Євразія 19
- Європа (Захід) 3, 4, 6, 15, 16, 19, 23, 30, 34, 37, 39, 42–46, 50, 58, 60–62, 64, 67, 73, 81, 85–88, 98, 112, 118, 133, 142, 193, 201, 210, 269, 270, 275, 285, 286, 288, 289, 292, 296
- Єзупіль (Жовтень) 303, 334
- Єреван 287, 288
- Єрусалим 84, 287
- Жвирка 321, 333
- Жидачів 11, 35, 55, 84, 92, 157, 265, 302, 303, 307, 310, 314, 319, 330
- Жидачівський повіт 109–111, 181, 298, 312
- Жидачівський р-н 319, 337
- Житомирська область 244, 245
- Жовква (Нестеров) 72, 81, 84, 108, 110, 135,

- 142, 158, 217, 240, 265, 302, 303, 307, 310, 314, 320, 330
- Жовківська діляниця 129, 152, 153, 172
- Жовківське передмістя 130
- Жовківський повіт 180–183, 312
- Жовківський (Нестеровський) р-н 228, 246, 320, 337
- Жовтанці 52
- Жовтень, див. Єзупіль
- Жорниська 53
- Журавно 158, 303, 307, 310, 314, 319, 333
- Заболотів 13, 304, 307, 310, 315, 334
- Заводське 335
- Закавказзя 224, 252, 261
- Закарпаття 60, 125, 181, 225, 233, 290
- Залізничний р-н 254, 255, 265, 266, 323, 341
- Залізці 157, 170, 304, 307, 310, 315, 333
- Заліщики 135, 141, 142, 158, 174, 223, 233, 302, 304, 307, 310, 315, 332
- Заліщицький повіт 146, 183, 312
- Заліщицький р-н 339
- Замарстинів 34, 77, 78, 103, 130, 153, 154, 173, 290
- Замкова гора 5–7
- Замостя 102
- Запитів 333
- Запоріжжя 212, 214
- Заршин 34
- Захід, див. Європа
- Західна Волинь 164
- Західна Галичина 118, 119, 141, 158, 300
- Західна Європа 6, 13, 19, 37, 50, 54, 58, 60, 61, 63, 78, 85, 87, 100, 147, 267, 276, 278
- Західна Римська імперія 37
- Західна Україна 6, 16, 50, 59, 63, 64, 73, 82, 104, 113, 118, 144–146, 196, 210, 269, 279, 281, 286, 296
- Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР) 164, 168, 294
- Західний Буг 127, 246
- Західний Кавказ 50, 289
- Збараж 119, 144, 175, 226, 233, 302, 304, 307, 310, 315, 332
- Збаразький повіт 312
- Збаразький р-н 339
- Збоїська, див. Збоїща
- Збоїща (Збоїська) 10, 52
- Зборів 166, 233, 304, 307, 310, 315, 322
- Зборівський повіт 181, 312, 339
- Зборівський р-н 339
- Збруч 175, 211
- Звенигород 18
- Зелів 53
- Зимна Вода 35, 52, 156
- Зимноводка 156
- Знесіння 77, 153, 154, 173, 253
- Золота Орда 6, 46
- Золотий Потік 304, 335
- Золотники 223, 335
- Золочів 81, 84, 111, 135, 184, 210, 217, 233, 234, 250, 302, 304, 307, 310, 315, 320, 330
- Золочівський повіт 180, 183, 312
- Золочівський р-н 320, 337
- Зубра 52, 53, 156, 253
- ЗУНР, див. Західно-Українська Народна Республіка
- Івано-Франківськ (Станіслав, Станіславів) 12, 100, 107, 122, 126, 134, 135, 147, 156–158, 162, 165, 168, 170, 174, 175, 178, 184, 200, 209, 210, 213, 233, 234, 237, 238, 240, 260, 287, 302, 304, 308, 311, 316, 331
- Івано-Франківська м/р 338
- Івано-Франківська область (Івано-Франківщина) 55, 56, 190, 195, 198, 203, 207, 209, 213, 214, 217, 229, 240, 258, 262–264, 289, 318, 324, 326, 328, 331, 336, 338
- Івано-Франківщина, див. Івано-Франківська область
- Івано-Франкове (Янів) 43, 168, 170, 306, 309, 311, 317, 322, 333
- Ізраїль 248, 261
- Індія 64, 267
- Іран 79
- Іспанія 37, 64, 82, 85
- Італія 60, 82, 88
- Казахстан 192, 196, 224, 258, 261
- Калуська м/р 338
- Калуський повіт 166, 312
- Калуський р-н 338
- Калуш 74, 75, 113, 122, 135, 174, 175, 214, 217, 224, 234, 238, 240, 242, 302, 304, 307, 310, 315, 331, 334
- Кальтвассер 131
- Кам'янець, див. Кам'янець-Подільський
- Кам'янець-Подільський (Кам'янець) 16, 40, 50, 102, 107, 276
- Кам'янка, див. Кам'янка-Бузька
- Кам'янка, село 226
- Кам'янка-Бузька (Кам'янка, Кам'янка-Струмилівська) 35, 43, 84, 105, 108, 110, 223, 242, 250, 298, 302, 304, 307, 310, 315, 320, 330
- Кам'янка-Струмилівська, див. Кам'янка-Бузька

- Кам'янобрід 62
 Кам'янсько-Буський р-н 320, 337
 Кам'янсько-Струmilівський повіт 180–182, 312
 Канада 142, 163, 261
 Каньчуга 92
 Карабах 266
 Карпати 16
 Карпатський регіон 16
 Катеринослав, див. Дніпропетровськ
 Кафа 16, 39, 50, 63
 Кельн 85
 Київ 7, 11–13, 15, 20, 99, 127, 150, 196, 211, 212, 214, 225, 265, 282, 284, 291, 293
 Київська держава (Київська Русь) 5, 11, 13, 15, 19, 22, 26, 27, 56, 57, 286
 Київська Русь, див. Київська держава
 Київське в-во 98, 111
 Киргизія 258
 Китай 64
 Кишинів 64, 295
 Кілійська держава, див. Кілія
 Кілія (Кілійська держава) 39, 63
 Кіровоград 212
 Клепарів 34, 35, 77, 78, 130, 153, 154, 173
 Княгинин, див. Княгинин Село
 Княгинин Село (Княгинин) 165, 174, 175, 178, 310
 Княгиничі 304
 Козельники 226, 253
 Козівський р-н 339
 Козлів 116, 304, 335
 Козова 144, 304, 307, 310, 315, 335
 Колбуховський повіт 144, 165, 167
 Коломийська м/р 338
 Коломийський округ 125
 Коломийський повіт 92, 116, 162, 312
 Коломийський р-н 335, 338
 Коломия 11, 30, 35, 49, 72, 75, 81, 83, 111, 122, 134, 135, 156, 158, 162, 174, 184, 209, 210, 217, 226, 234, 238, 240, 242, 287, 294, 302, 304, 307, 310, 315, 331
 Колонія 226
 Комарне 35, 84, 92, 110, 114, 250, 304, 307, 310, 315, 319, 330
 Конго 267
 Константинополь 63, 81
 Копичинський повіт 184, 312
 Копичинці 157, 217, 304, 307, 310, 315, 332
 Королівство Галичини та Володимирії 118, 127, 128, 131, 298
 Королівство Польське 133, 301
 Коропець 335
 Короснівський повіт 165
 Коросно 34–36, 46, 49, 54, 66, 67, 72, 83, 93, 102, 144
 Косів 74, 116, 158, 233, 302, 304, 307, 310, 315, 331
 Косівський повіт 146, 162, 312
 Косівський р-н 338
 Краків 31, 33, 36, 50, 66, 67, 74, 81, 88, 102, 109, 119, 141, 144, 146, 159, 180, 280, 287, 290–292, 298, 299, 301
 Краківська дільниця 152, 153, 172
 Краківське в-во 118, 180, 181
 Краківське передмістя 13, 47, 48, 69, 71, 78, 80, 81, 84, 89, 108, 109, 121
 Краковець 71, 113, 304, 307, 310, 315, 322, 333
 Красне 319, 333
 Краснодарський край 196
 Красноставів 83
 Крем'янець, див. Кременець
 Кременець (Крем'янець) 5, 53, 332
 Кременецький р-н 339
 Крехів 53
 Кривча 116, 304
 Кривче Чорне 304
 Кривчиці 153, 253
 Крим 12, 14, 16, 39, 50, 106, 107
 Кримське ханство 120
 Кристинопіль, див. Червоноград
 Крукеничі 304
 Кугаїв 53
 Кукезів 304
 Кукольники 304
 Кулачківці 304
 Куликів 34, 43, 92, 110, 157, 170, 304, 307, 310, 315, 320, 333
 Кульпарків 77, 78, 173
 Курники 53
 Курська область 196
 Кути 107, 162, 200, 304, 307, 310, 315, 334
 Ланівці 335
 Лановецький р-н 339
 Ланцут 34, 66, 92, 93, 111
 Ланцутська волость 18
 Ланцутський повіт 144, 165, 167
 Ланчин 74, 116, 223, 304, 334
 Латинська Америка 64, 142
 Лева місто, див. Львів
 Левант 13
 Лежайськ 92, 111
 Ленінград (Петроград) 196, 296

- Ленінський р-н 255, 323
 Лешнів 304
 Лисеничі 226
 Лисець 72, 200, 304, 334
 Литва 7, 28, 50, 53, 54, 56, 81, 82, 85, 86, 110, 111, 127, 287, 297
 Личаківська діляниця 130, 152, 153, 172, 255
 Личаківське передмістя 130
 Личаківський р-н 254, 266, 342
 Лівобережна Україна (Лівобічна Україна) 60, 286
 Лівобічна Україна, див. Лівобережна Україна
 Лієнталь 131
 Лінденфельд 131
 Ліпско 305
 Лісківський повіт 312
 Ліско 35, 71, 72, 74, 302, 304, 307, 315, 315
 Лозина 53, 110
 Лопатин 141, 157, 304, 307, 310, 315, 321, 333
 Луцьк 15, 21, 40, 53, 296
 Львів (Львів Великий, місто Лева) 3–26, 28–36, 38–54, 59, 62–72, 75–81, 83, 84, 87–94, 96–111, 116–135, 138–141, 143–166, 168, 170–175, 177–201, 209, 211–214, 217–221, 223, 225–240, 243–246, 248–250, 252–256, 258–260, 262–265, 266–302, 304, 307, 310, 313, 315, 322, 325, 327, 329, 330, 340–343
 Львів Великий, див. Львів
 Львівська земля 19, 29, 35, 36, 43, 49, 52, 53, 72, 74, 83, 91, 92, 95, 109–111, 114, 298, 299
 Львівська м/р 322, 337
 Львівська область (Львівщина) 54, 55, 190, 195, 197–199, 203, 207, 209, 210, 213, 214, 217, 223–225, 230, 240, 242, 243, 245, 246, 248, 249, 252, 258, 259, 262–264, 289, 294, 296, 318, 319, 324, 326, 328, 330, 333, 336, 337
 Львівська Русь 20, 29, 41, 44, 48, 68, 76, 90, 96, 292
 Львівське в-во 165, 167, 169, 177, 180–182, 184, 185, 298, 300, 311, 313
 Львівське староство 70, 121
 Львівський округ 125, 131
 Львівський повіт 52, 154–156, 180, 183–185, 228, 244, 312
 Львівсько-Волинський басейн (вугільний) 214, 252
 Львівщина, див. Львівська область
 Любачів 5, 53, 74, 157, 158, 304, 307, 310, 314
 Любачівський повіт 181–183, 315
 Люблін 36, 102, 301
 Люблінське в-во 55, 118, 180
 Любуш 36
 Любча князівська 304
 Любча королівська 304
 Лютовиська 304
 Ляшки 116
 Магерів 73, 304, 320, 333
 Магдебург 54, 85
 Мазовія 66, 95, 116
 Майнц 85
 Мала Азія 39
 Мале Головско, див. Голоско Мале
 Малехів 29, 52, 75
 Малечковичі 156
 Малі Винники 10, 29
 Малі Кривчиці 226
 Малопольща 66, 95, 102
 Маріампіль 304
 Меденичі 246, 319, 333
 Мельниця 175, 304, 315, 335
 Мемель 10
 Миколаїв (Львів. обл.) 43, 141, 157, 233, 240, 304, 307, 310, 315, 320, 330
 Миколаїв (Миколаїв. обл.) 212, 223
 Миколаївський р-н 320, 337
 Микулинці 304, 307, 310, 315, 335
 Михальче 116
 Мінськ 59, 85, 287, 288, 297
 Молдавія, див. Молдова
 Молдова (Молдавія) 35, 64, 106, 196, 224, 248, 295
 Монастирська 168, 233, 304, 307, 310, 315, 332
 Монастирський р-н 339
 Моршин 213, 223, 224, 240, 242, 246, 323, 333
 Москва 105, 150, 196, 198, 201
 Московська область 196
 Мости, див. Великі Мости
 Мостиська 49, 71, 83, 210, 213, 223, 242, 246, 302, 304, 307, 310, 315, 320, 330
 Мостиський повіт 180, 181, 183, 184, 312
 Мостиський р-н 246, 264, 320, 337
 Мриголод 35, 74
 Наварія 10, 156
 Надвірна 72, 234, 302, 304, 307, 310, 315, 331
 Надвірнянський повіт 166, 183, 184, 312

- Надвірнянський р-н 338
 Надсяння 18, 43, 221
 Нарев 127
 Нароль 304
 Немирів 158, 224, 305, 307, 310, 322, 333
 Нестеров, див. Жовква
 Нестеровський р-н, див. Жовківський р-н
 Нижанковичі 71, 116, 175, 305, 307, 310, 322, 333
 Нижні Устрики 111, 144, 306, 309, 311, 317
 Нижнів 305
 Нижня Австрія 82
 Низький замок 7, 12, 17
 Німеччина 21, 34, 37, 44, 58, 61, 63, 66–68, 82, 85, 193, 200, 248, 261, 267
 Нісківський повіт 167
 Ніско 165
 Новгород (Новгород Великий) 28, 57
 Новгород Великий, див. Новгород
 Нове Місто 116
 Новий Роздол 217, 221, 223, 234, 242, 330
 Новий Самбір, див. Самбір
 Новий Яричів 305, 307, 310, 315, 320, 333
 Нові Збоїща 226
 Нові Селища 320
 Нові Стрілища 319, 333
 Новотанч 74
 Новояворівськ 217, 221, 223, 233, 234, 242, 246, 330
 Новояричівський район 226
 Нюрнберг 85
 Нью-Йорк 34, 288
 Обертин 246, 305, 334
 Одеса 19, 150, 214
 Одеська область 248
 Озерна 305
 Озеряни 305
 Олесько 53, 81, 84, 110, 157, 305, 307, 310, 315, 319, 333
 Олещиці 305
 Ополе 72, 81, 299
 Османська імперія (Турецька імперія) 63, 79
 Отенгаузен 131
 Отинія 175, 305, 315, 335
 Пакистан 267
 Палестина 37, 175
 Париж 34, 139, 288, 292
 Переворськ 34, 36, 54, 66, 92, 93, 102
 Переворський повіт 165, 167
 Перегинське 335
 Передкарпаття (Прикарпаття) 5, 12, 40, 74, 107, 113, 116, 120, 134, 135, 146, 162, 175, 214, 287, 289, 291
 Перемишська волость 18
 Перемишська земля 29, 34, 35, 72, 74, 82, 83, 92, 93, 95, 104, 111, 113, 116, 117, 299, 300
 Перемишляни 43, 110, 114, 233, 302, 305, 307, 310, 315, 321, 330
 Перемишлянський повіт 180, 312
 Перемишлянський р-н 320, 337
 Перемишль 7, 11, 17, 18, 20, 21, 24, 30, 34, 36, 42, 44, 49, 54, 55, 66, 67, 74–76, 78, 81, 93, 102, 110, 111, 119, 122, 135, 143, 144, 146, 156, 158, 168, 170, 174, 184, 298–300, 302, 305, 307, 310, 316
 Перемишський повіт 144, 167, 183, 312
 Переяслав 20
 Петроград, див. Ленінград
 Печеніжин 116, 157, 305, 307, 310, 316, 335
 Персія 106
 Південна Європа 16, 100
 Південно-Західна Україна 138, 166, 167, 169, 172, 185, 227, 292, 317
 Південно-Західний екон. р-н 190, 288
 Південно-Східна Європа 11, 13, 37, 87, 290, 291
 Північна Буковина 181
 Північна Європа 16
 Північне Причорномор'я 46, 50, 63, 120
 Північний Кавказ 252, 266
 Підберізіці, див. Підпреськ
 Підбуж 319, 333
 Підвисоке 52
 Підволочиськ 134, 138, 144, 158, 175, 246, 305, 307, 310, 316, 335
 Підволочиський р-н 339
 Підгаєцький повіт 312
 Підгаєцький р-н 183, 339
 Підгайці 46, 111, 135, 221, 302, 307, 310, 316, 332
 Підгороддя, див. Підзамче
 Підзамче (Підгороддя) 7, 12, 38, 70, 71, 81, 290
 Підкамінь 305, 319, 333
 Підляське в-во 55
 Підляшся 164
 Підпреськ (Підберізіці) 10
 Підсигнівка 226
 Пільзно 34
 Плугів 53
 Побужжя 18
 Поділ 11
 Поділля 16, 29, 40, 50, 56, 100, 102, 106, 107,

- 110, 114, 116, 192, 232, 242, 245
 Подільське в-во 55, 111, 116, 118
 Познань 36, 67, 81, 128
 Покуття 35
 Полоцьк 57
 Полтава 150, 153, 212
 Полтва, р. 7, 122
 Польська держава, див. Польща
 Польща (Польська держава) 4, 7, 11, 25, 26, 28, 29, 31, 35, 36–38, 42–44, 46, 52–56, 60, 63, 64, 66–68, 70, 72, 81, 82, 85–87, 92, 93, 95, 98, 99, 103, 104, 109–117, 120, 127, 132, 164, 168, 175, 180, 181, 190, 192, 196, 198–200, 202, 221, 243, 244, 246, 261, 264, 268, 269, 271, 278, 280, 287–290, 295, 297–299, 301
 Помор'я 50
 Поморяни 71, 142, 157, 305, 307, 310, 316, 320, 334
 Поріччя 52, 77, 290
 Порохник 92
 Португалія 64, 82, 85
 Потелич 71, 73, 74
 Почаїв 332
 Правобережжя, див. Правобережна Україна
 Правобережна Україна (Правобережжя) 113, 115
 Прибалтика 16, 37, 64, 224, 243
 Придніпров'я 98, 217
 Придністер'я 18, 43
 Прикарпаття, див. Передкарпаття
 Причорномор'я 16, 39, 40, 63, 110
 Пруси, див. Ямпіль
 Пруссія 29, 118
 Псков 57
 Пустомити 228, 233, 321, 330
 Пустомитівський р-н 226, 228, 229, 279, 279, 321, 337
 Рава, див. Рава-Руська
 Рава-Руська (Рава) 134, 175, 180, 182, 221, 223, 302, 305, 307, 310, 316, 320, 330
 Рава-Руський повіт 181, 312
 Радехів 157, 233, 242, 305, 307, 310, 316, 321, 330
 Радехівський повіт 181, 312
 Радехівський р-н 321, 337
 Радимно 34, 71, 74, 138, 143, 144, 305, 307, 310, 316
 Радом 76
 Радянська Україна, див. Українська РСР
 Радянський Союз, див. СРСР
 Райхенбах 131
 Ратне 81
 Рим 40, 80, 104, 106
 Риманів 35, 138, 143, 144, 305, 308, 311
 Річ Посполита 32, 61, 74, 78, 82, 85, 88, 99, 110, 111, 113, 118, 119, 127, 165, 167, 169, 172, 173, 185, 269, 286, 300, 311
 Рогатин 49, 72, 75, 158, 250, 302, 305, 307, 311, 316, 331
 Рогатинський повіт 144, 166, 312
 Рогатинський р-н 338
 Родатичі 52
 Рожнятів 135, 305, 307, 311, 316, 335
 Рожнятівський р-н 335, 338
 Розділ, див. Роздол
 Роздол 43, 305, 307, 311, 316, 320, 334
 Розенбург 131
 Розточчя 18, 43, 53, 297
 Російська імперія, див. Росія
 Російська Федерація, див. Росія
 Росія (Російська імперія, Російська Федерація, РРФСР) 4, 22, 57, 65, 81, 86, 100, 104, 105, 118–120, 122, 127, 138, 141, 147, 150, 151, 162, 164, 172, 180, 181, 192, 195, 211, 224, 225, 238, 245, 248, 250, 252, 258, 261, 267, 288, 289, 297
 Ротенген 131
 РРФСР, див. Росія
 Рудки 250, 305, 307, 311, 316, 321, 330
 Рудківський повіт 181, 312
 Рудне 226, 227, 260, 261, 323, 334, 344
 Румунія 147, 180, 202, 248
 Русь 11, 13, 14, 20–22, 46, 73, 288, 297
 Русь Червона, див. Червона Русь
 Руська земля 15
 Руське в-во 29, 32, 34–36, 42, 43, 46, 49, 51–54, 56, 58, 62–64, 66, 67, 71, 72–75, 81–84, 88, 91, 93–95, 97, 98, 102, 110, 111, 113, 118, 271, 290, 297
 Руське королівство 28, 63, 271
 Рясне 253, 265
 Ряшів 81, 300
 Ряшівська волость 18
 Ряшівський повіт 144, 165
 Самбір (Новий Самбір) 34, 44, 49, 54, 55, 66, 67, 72, 81, 83, 92, 93, 111, 119, 134, 135, 143, 156, 157, 170, 175, 210, 217, 226, 234, 240, 242, 246, 260, 264, 299, 302, 305, 308, 311, 316, 330
 Самбірська економія 49, 299
 Самбірська м/р 323, 337
 Самбірський повіт (Самбірщина) 49, 92,

- 183, 299, 312
 Самбірський р-н 246, 321, 337
 Самбірщина, див. Самбірський повіт
 Сандомир 36
 Сандомирське в-во 118
 Сасів 158, 175, 305, 308, 311, 316
 Середмістя, діляниця 7, 8, 12, 13, 17, 19, 21, 22, 24, 25, 29, 31–33, 38, 41, 42, 44–47, 64, 65, 67–70, 78, 80, 81, 84, 89, 101, 109, 110, 121, 152, 153, 172, 293
 Середній Схід 16, 39, 79
 Середня Азія 224, 261
 Сигнівка 173, 253
 Синява 138, 143, 166, 170, 305, 308, 311, 316
 Сирія 13, 14, 288
 Сихів 226, 253
 Сихівський р-н 265, 266, 342
 Сілезія 36, 50, 62, 66, 67, 85
 Сільський Кут, млин 10
 Скала 165, 305, 308, 311, 316
 Скалат 72, 116, 233, 246, 302, 305, 308, 311, 316, 332
 Скалатський повіт 146, 184, 312
 Скнилівка 226, 253
 Сколе 134, 144, 158, 305, 308, 311, 316, 321, 331
 Сколівський р-н 321, 337
 Славське 224, 242, 334
 Смереків 53
 Снятин 34, 40, 49, 56, 75, 107, 111, 135, 157, 162, 200, 233, 250, 302, 305, 308, 311, 316, 331
 Снятинський повіт 144, 162, 312
 Снятинський р-н 338
 Сокаль 71, 73, 74, 134, 135, 234, 250, 302, 305, 308, 311, 316, 321, 331
 Сокальський повіт 181, 182, 312
 Сокальський р-н 246, 321, 337
 Сокільники 35, 52, 110, 156
 Солокія 246
 Солонка 53, 74
 Солотвин 74, 334
 Соснівка 214, 217, 221, 223, 242, 246, 323, 331
 Союз, див. СРСР
 Сріблястий, мікрорайон 253
 СРСР (Радянський Союз, Союз) 72, 109, 150, 190–193, 199–202, 209, 211, 212, 224, 252, 257, 264, 290, 291, 237, 239, 243, 244, 246, 248, 249, 264–266, 269, 274, 278, 283, 284, 293, 296–298
 Сталінська область, див. Донецька область
 Станіслав, див. Івано-Франківськ
 Станіславів, див. Івано-Франківськ
 Станіславів (Перем. земля) 117
 Станіславівське в-во 165, 167, 169, 175, 177, 180, 182–184, 298, 300, 311, 313
 Станіславівський округ 125
 Станіславівський повіт 183, 184, 312
 Станіславська область, див. Івано-Франківська область
 Стара Сіль 71, 117, 143, 175, 305, 308, 311, 322, 334
 Старий Самбір 74, 83, 157, 158, 221, 302, 305, 308, 311, 316, 322, 331
 Старі Збоїща 226
 Староконстантинів 73, 286
 Старосамбірський р-н 246, 264, 321, 337
 Стебник 217, 223, 234, 242, 250, 322, 331
 Стинів 10
 Стільське 53
 Стоянів 74
 Стрижів 34
 Стрий 49, 71, 72, 74, 83, 111, 122, 134, 135, 144, 147, 156–158, 168, 170, 174, 175, 209, 210, 213, 217, 226, 234, 238, 240, 242, 260, 302, 305, 308, 311, 316, 323
 Стрийська м/р 323, 337
 Стрийський округ 125
 Стрийський парк 4, 253, 265
 Стрийський повіт 312
 Стрийський р-н 229, 322, 337
 Струсів 72
 Судак, див. Сурож
 Судова Вишня (Вишня) 43, 49, 75, 102, 116, 144, 157, 210, 233, 240, 305, 308, 311, 316, 320, 331, 316, 320, 331
 Суми 212
 Сурож (Судак) 14
 Сучава 16, 39, 40, 50, 276
 Схід, див. Азія
 Східна Волинь 192
 Східна Галичина 118–120, 125, 131, 134, 140–146, 157, 164, 165, 167, 170, 173, 288, 291, 302, 303, 309
 Східна Європа 6, 11, 13, 16, 19, 23, 26–28, 36, 37, 54, 87, 100, 113, 114–116, 276, 289–291
 Східна Німеччина 54, 64, 86
 Східна Україна 281
 Східне Середземномор'я 39
 Східниця 224, 242, 322, 334
 США 142, 163, 261
 Сян 92, 93

- Сянок 11, 24, 33, 35, 49, 54, 67, 72, 74, 93, 135, 144, 302, 305, 308, 311, 316
 Сяноцька земля (Сяноччина) 29, 33–35, 49, 72, 74, 82, 83, 92, 93, 95, 104, 111, 113, 117, 298–300
 Сяноцький повіт 146, 167, 183, 184, 312
 Сяноччина, див. Сяноцька земля
 Таджикистан 237
 Тарнобжег 165
 Тарнобжезький повіт 167
 Тарногород 81, 83, 111
 Тартаків 305
 Татарське передмістя 13, 47
 Тербовля, див. Тербовля
 Тербовля (Тербовль) 7, 11, 15, 17, 34, 49, 55, 56, 72, 75, 92, 113, 116, 135, 144, 157, 302, 305, 308, 311, 316, 332
 Тербовлянський повіт 185, 312
 Тербовлянський р-н 339
 Тернопіль 83, 111, 119, 122, 126, 135, 142, 156, 168, 175, 178, 184, 193, 209, 210, 224, 233, 234, 237, 238, 240, 288, 292, 295, 302, 305, 308, 311, 316
 Тернопільська м/р 339
 Тернопільська область (Тернопільщина) 55, 135, 190, 195, 198, 203, 207, 209, 213, 214, 217, 221, 223, 240, 246, 248, 250, 258, 262–267, 289, 324, 326, 328, 332, 335, 336
 Тернопільське в-во 165, 167, 169, 175, 177, 180–184, 298, 300, 311, 313, 318
 Тернопільський округ 125
 Тернопільський повіт 180, 312
 Тернопільський р-н 339
 Тернопільщина, див. Тернопільська область
 Тиравва Волоська 117
 Тиравва Сольна 74
 Тисменицький р-н 338
 Тисмениця 56, 107, 157, 158, 170, 175, 200, 250, 305, 308, 311, 316, 332
 Тичин 34, 35
 Тишівці 74
 Тлумацький повіт 312
 Тлумацький р-н 338
 Тлумач (Товмач) 11, 56, 75, 233, 250, 302, 305, 308, 311, 316, 332, 338
 Товмач, див. Тлумач
 Товсте Місто, див. Товсте
 Товсте (Товсте Місто) 116, 175, 305, 316, 335
 Томашів 72
 Топорів 306
 Торунь 15
 Трускавець 213, 223, 224, 226, 233, 234, 240, 242, 246, 260, 331
 Трускавецька м/р 323, 337
 Турецька імперія, див. Османська імперія
 Туреччина 79, 99, 102, 106, 116
 Туринка 53
 Турка 117, 134, 144, 158, 233, 250, 302, 306, 309, 311, 316, 322, 331
 Турківський повіт 183, 313
 Турківський р-н 322, 337
 Туркменія 237
 Тустановичі 134, 138, 143, 144, 157, 175, 306, 309, 311
 Угнів 157, 158, 217, 221, 233, 246, 306, 309, 311, 317, 321, 331
 Угорщина 7, 28, 29, 36–38, 43, 50, 54, 63, 64, 82, 85, 86, 106, 122, 127, 147, 180, 202, 248
 Узбекистан 196, 237, 248
 Україна (Україна-Русь, Українська держава) 3, 12, 16, 19, 20, 27, 30, 31, 33, 35, 38, 40, 41, 45, 50, 54–63, 65, 72, 73, 75, 76, 78, 79, 84–86, 90, 96, 98, 99, 108, 110–113, 139, 149, 150, 164, 180, 191, 192, 195, 196, 198, 201–203, 207, 209–214, 217, 221, 223, 224, 229, 230, 233, 243–245, 250, 252, 256–258, 261–264, 267, 269, 272, 273, 282, 283, 285–288, 291–296, 318, 324, 326, 328, 330, 333, 336, 337
 Україна-Русь, див. Україна
 Українська держава, див. Україна
 Українська РСР (Радянська Україна, УРСР, УСРР) 54–56, 173, 175, 181, 190, 192, 196, 198, 201–203, 207, 212, 213, 217, 224–226, 284, 286, 287, 289, 291, 294, 295
 Українські Карпати 60
 УРСР, див. Українська РСР
 УСРР, див. Українська РСР
 Фельштин 113, 306
 Фірлеїв 306,
 Франківський р-н 253, 254, 265, 266, 343
 Франція 85
 Харків 151, 196, 214, 225
 Херсон 212
 Хирів 113, 144, 158, 221, 223, 224, 242, 306, 309, 311, 317, 322, 331
 Хмельницька область 244, 245
 Ходорів 134, 175, 233, 250, 306, 309, 311, 317, 322, 331
 Холм 5, 20, 21
 Холмська земля (Холмщина) 5, 21, 29, 53, 71, 82, 111, 164, 221

-
- Холмщина, див. Холмська земля
 Холоїв 306
 Хоростків 217, 306, 332
 Хотимир 306
 Центральна Європа 11, 13, 16, 21, 23, 25, 26, 36, 37, 54, 55, 57, 78, 85, 87, 91, 114, 147, 276, 290, 291, 297
 Центральна Італія 88
 Центральна Україна 4, 281
 Центрально-Східна Європа 65, 85, 87
 Червен 22
 Червона Русь 43, 46, 49, 71, 72, 81, 82, 84, 91, 95, 109, 299
 Червоноград 217, 221, 233, 234, 240, 242, 246, 306, 323, 331
 Червоноградська м/р 323, 337
 Черкаси 212
 Чернелиця 116, 223, 306, 334
 Чернівецька область 248
 Чернівці 147, 293
 Чернігів 13, 15, 20, 150, 212
 Чернігівське в-во 55, 98
 Чесанів 144, 175, 302, 306, 309, 311, 317
 Чехія 7, 36, 37, 43, 64, 82, 85, 86, 162
 Чехословаччина, 168, 180, 181, 202
 Чечня 266
 Чигиринський полк 99
 Чишки 35, 52
 Чорне море 63
 Чортків 83, 116, 141, 144, 174, 184, 217, 223, 234, 240, 242, 302, 306, 309, 311, 317, 332
 Чортківський повіт 146, 183, 313
 Чортківський р-н 339
 Шевченківський р-н 254, 255, 265, 266, 323, 343
 Шкло 224, 334
 Шумське 335
 Шумський р-н 339
 Щецин 36
 Щирець 35, 55, 75, 84, 92, 110, 228, 246, 306, 309, 311, 317
 Яблунів 74, 116, 223, 306, 335
 Яворів 35, 43, 71, 72, 81, 84, 92, 110, 135, 157, 158, 181, 223, 224, 242, 250, 302, 306, 309, 311, 317, 322, 331
 Яворівський повіт 181, 183, 313
 Яворівський р-н 226, 228, 229, 246, 322, 337
 Ягельниця 142, 168, 175, 306, 309, 311
 Язів 53
 Язлівець 107, 170, 175, 306, 309, 311
 Ямпіль (Пруси) 35, 52, 156
 Янів (Львів. обл.), див. Івано-Франкове
 Янів (Терноп. обл.) 306
 Янівське Розточчя 53
 Яремча 224, 242, 332
 Яремчанська м/р 338
 Ярослав 10, 24, 34, 36, 49, 54, 55, 67, 74, 76, 93, 102, 119, 135, 138, 142, 143, 157, 168, 174, 184, 302, 306, 309, 311, 317
 Ярославська волость 18
 Ярославський повіт 144, 155, 167, 183, 313
 Ясельський повіт 144, 184
 Яслиська 306
 Ясницька 53, 110
 Ячимир 35, 306

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
Розділ 1. ДАВНЬОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД	5
Розділ 2. ДАВНЬОПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД	28
2.1. Друга половина XIV–XV ст.	28
2.2. XVI–перша половина XVII ст.	63
2.3. Друга половина XVII–XVIII ст.	99
Розділ 3. АВСТРІЙСЬКИЙ ПЕРІОД	118
3.1. 1772 р. – перша половина XIX ст.	118
3.2. Друга половина XIX ст. – 1918 р.	133
Розділ 4. МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	164
Розділ 5. РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД	190
5.1. 1939 – початок 50-х років XX ст.	190
5.2. Друга половина XX ст. (до кінця 80-х років)	201
5.3. Напередодні проголошення незалежності України	230
Розділ 6. ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ	256
ВИСНОВКИ	268
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	286
ДОДАТКИ	302
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	345

Наукове видання

Лозинський Роман Мар'янович

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ЛЬВОВА
(в контексті суспільного розвитку Галичини)

Монографія

Літературний редактор: М. М. Мартиняк
Технічний редактор: С. З. Сеник
Коректор: Г. І. Матіїв
Дизайн обкладинки: Б. В. Годунько

Підп. до друку 11.05.2005. Формат 70х100/16. Папір друк. Друк. на різогр.
Умовн. друк. арк. 28,8. Обл.-вид. арк. 32,6. Наклад 300 прим. Зам. 306.

Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка.
79000, Львів, вул. Дорошенка, 41.